

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЖДАН МИКОЛА ДМИТРОВИЧ

УДК 343.46

**ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ
ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.Д. Ждан

Кропивницький – 2024

АНОТАЦІЯ

Ждан М.Д. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні: теорія та практика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, 081 – Право. Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2024.

Дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому розв'язано науково-прикладну проблему криминологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні, а також сформовано концептуальний підхід, скерований на удосконалення кримінального законодавства та криминологічної практики у цій частині.

За результатами аналізу та узагальнення доктринального масиву, диференційовано наявні наукові роботи, спрямовані на розв'язання проблеми запобігання досліджуваному виду кримінальних правопорушень на дві групи: 1) поняття та зміст кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин, їх ознаки, понятійно-категоріальний апарат та механізм кримінально-правової протидії; 2) суб'єкт кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин: дефініція, класифікація, типологія.

Доопрацьовано доктринальні підходи до диференціації категорій проблемних питань методології дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні: 1) проблеми, пов'язані з імперативно-атрибутивними ознаками сутності кримінально-правової охорони трудових відносин в Україні; 2) проблемні питання, по'язані із субпідрядністю криминологічної науки в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин

в Україні; 3) проблемні питання, обумовлені відсутністю чітко визначеної кореляції між трудовим правом та науками кримінально-правового циклу; 4) проблемні питання, пов'язані з відсутністю повноцінних методологічних розробок в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Акцентовано увагу на аксіологічному значенні системи критеріїв періодизації виникнення, становлення та еволюції кримінально-правового захисту трудових прав відносин в Україні шляхом встановлення кореляції кримінального права та кримінології із трудовим правом за декількома напрямками: 1) захист трудових прав представників окремих груп (національних, расових, етнічних тощо); 2) виділення в специфічну групу захисту трудових прав представників окремих професій із відповідною кваліфікованою кримінальною відповідальністю; 3) захист матеріальних та особистих прав працівників (право на матеріальну винагороду, на вільне волевиявлення тощо).

Виокремлено та охарактеризовано основні етапи становлення та розвитку кримінального законодавства в частині охорони трудових прав громадян, диференційовані таким чином: перший етап – період зародження загальних (базових) прав людини в їх первісному розумінні (з VІV ст. до н.е. до ХІІІ ст. н.е.); другий етап – період становлення нормативно-правового регулювання основних, визнаних народом та державою прав людини; період стрімкого наукового розвитку, становлення сучасного бачення правової доктрини, формування законодавчого визнання права людини на працю та його нормативно-правовий захист (з ХІІІ ст. до ХVІІ ст.); третій етап (ХVІІ ст. – ХХІ ст.) – період формування остаточного законодавчого уявлення про трудові відносини та їх юридичне закріплення. У межах цього етапу виділено структуру розвитку українського трудового законодавства та його захисту: 1) друга половина ХІХ ст. – перша половина ХХ ст. – скасування кріпацького права, індустріальний розвиток із поступовою інтеграцією трудових відносин у промислову практику; створення

першого кодифікованого українського акта, котрий регулював трудові відносини (Кодекс законів про працю, прийнятий у 1918 році); 2) 1941 – 1945 роки – період занедбання трудового та кримінального законодавства, погіршення правового статусу працівників через воєнні дії; 3) 1945 – 1991 роки – відновлення правового статусу працівників із наступним прийняттям Основ законодавства СРСР і союзних республік про працю та КЗпП УРСР; 4) 1991 – до сьогодні – регулярна робота над Кодексом законів про працю; створення у Кримінальному кодексі 2001 року окремого розділу, присвяченого захисту трудових прав громадян; період створення повноцінної кримінально-правової бази для захисту трудових прав людини.

Аргументовано, що кримінологічний напрям державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні реалізується: 1) у практичній діяльності МВС та Національної поліції – у межах створення єдиної концепції запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Виокремлення конкретних суспільних відносин надає можливість створити єдиний, уніфікований підхід до виокремлення «ядра» кримінально протиправної діяльності у сфері охорони трудових відносин, а також інтегрувати у практику відповідні довгострокові кримінологічні стратегії, зокрема загальносоціального характеру; 2) у законотворчій діяльності – шляхом розробки заходів, засобів та способів реагування на порушення прав громадян на нормальну працю, запровадження на нормативно-правовому рівні доктринальної моделі боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері охорони трудових відносин, закріплення генеральної лінії концепції роботи суб'єктів реалізації кримінологічної політики; 3) у правозастосовній діяльності – через реалізацію спеціально уповноваженими суб'єктами заходів забезпечення захисту суспільних відносин у сфері трудових прав громадян шляхом встановлення інтеграційних засад кримінологічної політики в межах її взаємозв'язку та взаємодії із суміжними правовими

політиками; через організацію всебічної взаємодії суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин; через забезпечення порядку реалізації пріоритетних напрямів тактичного характеру щодо нейтралізації кримінально протиправної діяльності у сфері виборчих, трудових та інших особистих прав та свобод людини та громадянина. Наведені аспекти й утворюють складний механізм реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Удосконалено підхід до диференціації суб'єктів, які ведуть діяльність у сфері запобігання злочинності на такі групи: 1) суб'єкти, які встановлюють основні види та форми забороненої в Україні діяльності на загальнодержавному рівні; 2) суб'єкти, які займаються інформаційно-аналітичною роботою, пов'язаною зі встановленням детермінантів кримінально протиправної діяльності, прогнозуванням та статистикою; 3) суб'єкти, які займаються розробкою кримінологічних стратегій запобігання кримінально протиправним діянням; 4) суб'єкти, які безпосередньо реалізують на практиці кримінологічні стратегії запобігання кримінальним правопорушенням; 5) суб'єкти, які виконують допоміжну функцію в запобіганні кримінальним правопорушенням (наприклад, громадськість).

Встановлено, що під інформаційним забезпеченням порядку реалізації кримінологічного напрямку державної політики необхідно розуміти сукупність нормативно-правового, науково-технічного та методичного забезпечення реалізації завдань, які полягають у довгостроковому плануванні та прогнозуванні кримінологічної ситуації в країні, а також створенні способів, заходів та засобів запобігання кримінально протиправній діяльності на окремій території у визначений часовий проміжок. Аргументовано, що актуальним напрямом розвитку у цій сфері є діджиталізація взаємовідносин та нормативно-правового регулювання взаємодії працівників із роботодавцями.

Встановлено, що відсоток кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в період з 2018 по 2023 рік складав близько 1,08–1,15 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь, що свідчить про їх незначну розповсюдженість. Визначено відсутність кореляції між даними, викладеними на офіційному сайті Державної служби статистики щодо травмування на виробництві та причин такого травмування із кількісним показником кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва – на сайті Офісу Генерального прокурора, а також кількістю вироків, наявних в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Найбільш розповсюдженим визнано кримінальне правопорушення, передбачене ст. 272 КК України.

Встановлено, що до правових детермінант кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин доцільно відносити: 1) рудиментарність, конкурентність та колізійність норм трудового законодавства; 2) невідповідність системи трудового права міжнародним та європейським вимогам та стандартам; 3) відсутність сталої кореляції між нормами трудового законодавства та положеннями кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення у сфері охорони трудових відносин; 4) хаотична система законодавчого унормування кримінальних правопорушень об'єктом яких є трудові права громадян; 5) відсутність відпрацьованого механізму імплементації положень міжнародного законодавства у сфері регулювання трудових відносин у національне.

Встановлено, що особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян, характеризується такими особливостями: чоловік віком 40–54 років (40,3 %), який має професійну (професійно-технічну) (23,6 %) або базову середню та профільну середньою освіту (69,7 %), громадянин України (99,8 %), часто такий, що вчиняє кримінальне правопорушення повторно (25,2 %), зокрема має незняту та непогашену судимість (15,1 %). Суспільно небезпечна поведінка зумовлена дією зовнішніх умов та внутрішніх спонукань, а

також необхідністю задоволення власних потреб та інтересів; наявне праворозуміння за відсутності правосвідомості; відсутні стійкі девіації; нівелює правилами моралі; відсутні ціннісні орієнтири.

Доведено, що типовий портрет особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва є таким: чоловік 40–54 років (40,3 %), який має професійну (професійно-технічну) (27,2 %) або базову середню та профільну середньою освіту (19,3 %), громадянин України (99,8 %). Характеризується відсутністю толерантності, розуміння правил особистої та трудової безпеки; деформованим уявленням про трудові обов'язки та необхідність їх неухильного виконання; має низький рівень відповідальності та трудової культури. В окремих випадках можна виокремити такі медичні чинники, як: 1) низька стресостійкість; 2) алкогольна / наркотична залежність; 3) фізичні та психічні вади, які заважають повною мірою здійснювати трудові обов'язки; 4) несвоєчасно ідентифіковані психосоматичні розлади.

Аргументовано, що до основних властивостей та ознак жертв кримінально протиправного посягання на трудові права та свободи необхідно віднести: 1) юридична амбівалентність – низький рівень / повна відсутність правової обізнаності, здатності до аналітичної діяльності, вміння тлумачити та використовувати на практиці норми трудового законодавства; 2) несформований комплекс соціальних цінностей – гіпотрофоване уявлення про межі трудових відносин та особистої безпеки на виробництві; 3) нестійкий баланс довіри / недовіри до правоохоронних органів, що латенізує такого роду діяння; 4) лабільна емоційна сфера – відсутність здатності своєчасно усвідомлювати та реагувати на порушення трудових прав і свобод; 5) надмірна політизація – бачення всіх протиправних дій, спрямованих на порушення трудових прав як наслідок незадовільної політико-економічної ситуації в країні; 6) трудовий радикалізм – відтворюється у прагненні отримати вигоду із професії, незважаючи на систематичні порушення трудових прав.

Встановлено, що до структури загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина відносяться: соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські та культурно-виховні заходи та засоби. Вказано, що як і загальносоціальне, спеціально-кримінологічне у своїй структурі передбачає соціально-економічні та правові, а також організаційно-управлінські заходи та засоби. Аргументовано, що найбільш актуальними індивідуально-профілактичними засобами та заходами запобігання досліджуваному виду кримінальних правопорушень є віктимологічні та пенітенціарні заходи.

Визнано доцільним до міжнародних стандартів реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин віднести: 1) визнання боротьби із бідністю та безробіттям одними із основних пріоритетів забезпечення соціального складника державного регулювання; 2) забезпечення доступу громадян до будь-яких дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного посягання; 3) ліквідацію всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю; 4) визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені / спрощені умови праці; 5) заборону примусового використання праці неповнолітніх.

Із урахуванням досвіду зарубіжних держав (США, Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Франція) доведено, що основними рисами зарубіжного трудового законодавства, крізь які відтворюється система кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників є такі: 1) індивідуалізація підходу до встановлення принципів трудових взаємовідносин; 2) розвиток малого та середнього бізнесу як спосіб вирішити проблему бідності та безробіття; 3) чітка кореляція трудового законодавства із кримінальним; 4) захист податкової системи в частині контролю за відрахуванням із заробітної платні; 5) визнання принципу індивідуалізації покарання підставою для диференціації суб'єктів та меж покарання за порушення прав працівників; 6) встановлення за роботодавцем

функції дотримання вимог системи соціального страхування; 7) визнання початкового пріоритету прав та законних інтересів працівників над інтересами роботодавців у всіх спірних моментах; 8) наявність розгалуженої системи нормативно-правового захисту трудових прав осіб зі встановленням диференційованих меж кримінальної відповідальності за їх порушення.

Розроблено концепцію соціально-правового захисту трудових прав громадян в умовах дії воєнного стану та після його припинення, засновану на системі апробованих міжнародних стандартів забезпечення режиму праці. Запропоновано систему змін та доповнень до кримінального законодавства України щодо кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин.

Ключові слова: запобігання, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, трудові права, кримінальне законодавство, трудове законодавство, праця, працівник, роботодавець, трудові відносини, безпека виробництва.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія

Ждан М. Д. Кримінологічна політика у сфері захисту трудових прав громадян: монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Київ: ВД «Дакор», 2024. 444 с.

Статті в наукових фахових виданнях України та виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах даних

1. Ждан М. Д. Механізм реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 3. С. 185-189.
2. Ждан М. Д. Нормативно-правове забезпечення кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 392-395.
3. Ждан М.Д. Історія становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин. *Право та державне управління*. 2022. № 1. С. 25-35.
4. Ждан М.Д. Стан наукової розробки проблем запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 2. С. 106-111.
5. Ждан М. Д. Суб'єкти реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 90-98.
6. Ждан М.Д. Соціально-економічні детермінанти кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 302-307.
7. Ждан М. Д. Інформатизація процесу управління трудовими відносинами в межах кримінологічної науки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2022. Т.33 (72), № 3. С. 44-48.
8. Ждан М. Д. Кримінологічний та кримінально-правовий захист неповнолітніх від трудової експлуатації. *Правовий часопис Донбасу*, 2022. № 4 (81) ч. 2. С. 82-86.
9. Ждан М. Д. Кримінально-правовий захист права громадян на страйк: національний та міжнародний підхід. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 87-92.

10. Ждан М. Д. Кримінологічний захист права на працю осіб з інвалідністю: міжнародний досвід. *Правова позиція*. 2022. № 4. С. 111-114.
11. Ждан М.Д. Кримінально-правовий захист працівників від дискримінації за ознакою статі. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 5. С. 35-38.
12. Ждан М.Д. Методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 301-306.
13. Ждан М.Д. Стан та динаміка кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 681-684.
14. Ждан М. Д. Інформатизація кримінологічної політики в Україні. *Правові новели*. 2022. № 17. С. 34-41.
15. Ждан М.Д. Кримінологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 17. С. 205-213.
16. Ждан М. Д. Громадянське суспільство як суб'єкт реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2022. № 26. С. 194-200.
17. Ждан М.Д. Соціально-економічне запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Правова позиція*, 2023. № 1 (38). С. 219-222.
18. Ждан М.Д. Організаційно-управлінські заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 282-289.
19. Ждан М.Д. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3 (81). С. 183-188.

20. Ждан М.Д. Індивідуальне віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 396-401.

21. Mkrtchyan, K., Yamnenko, T., Holovan, T., Zhdan, M. Improvement of organizational measures to ensure public security and order during the mass events by the National Police of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 2020. № 9 (26). P. 167-173.

(Особистий внесок здобувача: розглянуто роль Національної поліції у реалізації державної політики із запобігання кримінальним правопорушенням)

22. Melnyk K., Tsesarsky F., Zhdan M., Vlasenko M., Fatieiev Ya. Distance work and its significance in terms of quarantine restrictions aimed at preventing the spread of the COVID-19. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Volume 24, Special Issue 1. 2021. P. 1-8.

(Особистий внесок здобувача: розглянуто види трудових відносин, які реалізуються в особливих умовах як один із напрямів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин)

23. Koliesnik T., Lehkosherst Y., Zhdan M. Socio-Economic Component of the State Policy in the Field of Prevention of Criminal Offences Against Labour Rights and Freedoms of a Person and a Citizen. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 No. 4. P. 128-134.

(Особистий внесок здобувача: розглянуто зміст соціально-економічних детермінант та їх вплив на кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин)

Праці апробаційного характеру

1. Ждан М.Д. Інформаційне забезпечення кримінологічної політики в Україні. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали міжнародної

науково-практичної конференції (м. Львів, 18–19 лютого 2022 р.) Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 14-16.

2. Ждан М.Д. Діджиталізація трудових відносин як напрям запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 2–3 грудня 2022 року). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 227-231.

3. Ждан М.Д. Соціокультурні та морально-психологічні детермінанти кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.) Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 333-337.

4. Ждан М.Д. Критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції кримінально-правового захисту трудових прав відносин в Україні. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 14 квітня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 437-439.

5. Ждан М.Д. Діалектичний та аксіологічний підходи до пізнання методології дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 26 травня 2023 року). Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 202-204.

6. Ждан М.Д. Кримінально-правові ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян. *Восьмі Таврійські юридичні наукові читання*: матеріали міжнародної науково-практичної

конференції, (м. Київ, 16–17 червня 2023 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 221-225.

7. Ждан М.Д. Сучасний погляд на методологію дослідження особливостей кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 7 липня 2023 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 339-341.

ABSTRACT

Zhdan M.D. Prevention of criminal offenses in the field of protection of labor relations in Ukraine: theory and practice. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Law in the specialty 12.00.08 - criminal law and criminology; criminal executive law, 081 - Law. Donetsk State University of Internal Affairs. Kropyvnytskyi, 2024.

The dissertation is the first comprehensive monographic study in Ukraine, which solves the scientific and applied problem of criminological prevention of criminal offenses in the field of protection of labor relations, and also forms a conceptual approach aimed at improving criminal legislation and criminological practice in this part.

According to the results of the analysis and generalization of the doctrinal array, existing scientific works aimed at solving the problem of preventing the studied type of criminal offenses were divided into two groups: 1) the concept and content of criminal offenses in the field of labor relations protection, their characteristics, the conceptual-categorical apparatus and the mechanism of criminal-legal counteraction; 2) the subject of criminal offenses in the field of protection of labor relations: definition, classification, typology.

Doctrinal approaches to differentiating the categories of problematic issues of the methodology for studying the features of preventing criminal offenses in the field of protection of labor relations in Ukraine have been finalized: 1) problems associated with imperative-attributive features of the essence of criminal-legal protection of labor relations in Ukraine; 2) problematic issues related to the subcontract of criminological science in terms of preventing criminal offenses in the field of labor relations in Ukraine; 3) problematic issues due to the lack of a clearly defined correlation between labor law and the sciences of the criminal legal cycle; 4) problematic issues related to

the lack of full-fledged methodological developments in terms of preventing criminal offenses in the field of labor relations in Ukraine.

Attention is focused on the axiological significance of the system of criteria for periodization of the emergence, formation and evolution of criminal legal protection of labor relations in Ukraine by establishing a correlation of criminal law and criminology with labor law in several areas: 1) protection of labor rights of representatives of certain groups (national, racial, ethnic, etc.); 2) allocation of representatives of certain professions with appropriate qualified criminal liability to a specific group for the protection of labor rights; 3) protection of material and personal rights of employees (the right to material remuneration, free will, etc.).

The main stages of formation and development of criminal legislation in terms of protection of labor rights of citizens, differentiated as follows: the first stage - the origin period of general (basic) human rights in their original sense (from VIV century BC to XIII century AD); the second stage is the period of formation of normative and legal regulation of basic human rights recognized by the people and the state; a period of rapid scientific development, the formation of a modern vision of the legal doctrine, the formation of legislative recognition of the human right to work and its regulatory and legal protection (from the 13th century to the 17th century); the third stage (XVII century - XXI century) - the period of formation of the final legislative idea of labor relations and their legal consolidation. Within this stage, the structure of the development of Ukrainian labor legislation and its protection is allocated: 1) the second half of the 19th century - the first half of the 20th century - the abolition of serfdom, industrial development with the gradual integration of labor relations into industrial practice; creation of the first codified Ukrainian act regulating labor relations (Labor Code, adopted in 1918); 2) 1941-1945 - a period of neglect of labor and criminal legislation, deterioration of the legal status of employees due to hostilities; 3) 1945-1991 - restoration of the legal status of workers with the subsequent adoption of the Fundamentals of legislation of the USSR and the Union republics on labor and the

Labor Code of the Ukrainian SSR; 4) 1991 - until today - regular work on the Labor Code; creation in the Criminal Code of 2001 of a separate section devoted to the protection of labor rights of citizens; the period of creation of a full-fledged criminal legal framework for the protection of human labor rights.

It is argued that the criminological direction of the state policy in the sphere of protection of labor relations in Ukraine is realized: 1) in the practical activity of the Ministry of Internal Affairs and the National Police - within the framework of creating a unified concept of prevention of criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of man and citizen. The allocation of specific social relations makes it possible to create a single, unified approach to the allocation of the "core" of criminally illegal activities in the field of labor relations protection, as well as to integrate into practice the relevant long-term criminological strategies, in particular of a general social nature; 2) in legislative activity - by developing measures, means and methods of responding to violations of citizens' rights to normal work, introducing a doctrinal model of combating criminal offenses in the field of labor relations protection at the regulatory level, consolidating the general line of the concept of work of subjects implementing criminological policy; 3) in law enforcement activities - through the implementation by specially authorized entities of measures to ensure the protection of public relations in the field of labor rights of citizens by establishing the integration principles of criminological policy within its interconnection and interaction with related legal policies; through the organization of comprehensive interaction of subjects of prevention of criminal offenses in the field of protection of labor relations; by ensuring the implementation of priority areas of a tactical nature to neutralize criminal illegal activities in the field of electoral, labor and other personal rights and freedoms of man and citizen. The above-mentioned aspects form a complex mechanism of implementation of the criminological direction of the state policy in the sphere of protection of labor relations in Ukraine.

The approach to differentiation of subjects that conduct activities in the field of crime prevention into the following groups has been improved: 1) subjects that establish the main types and forms of activities prohibited in Ukraine at the national level; 2) subjects engaged in information and analytical work related to the establishment of the determinants of criminal illegal activity, forecasting and statistics; 3) subjects involved in the development of criminological strategies for the prevention of criminal offenses; 4) entities that directly implement in practice criminological strategies for preventing criminal offenses; 5) subjects who perform an auxiliary function in preventing criminal offenses (for example, the public).

It was established that information support for the implementation of the criminological direction of state policy must be understood as a set of regulatory, legal, scientific, technical and methodical support for the implementation of tasks, which consist in long-term planning and forecasting of criminological situation in the country, and also creation of ways, measures and means of prevention of criminally illegal activity on a separate territory in a certain time period. It is argued that the actual direction of development in this area is the digitalization of relationships and regulatory regulation of interaction between employees and employers.

It was established that the percentage of criminal offenses in the field of protection of labor relations in the period from 2018 to 2023 was about 1.08–1.15% of the total number of socially dangerous acts, which indicates their insignificant prevalence. It was determined that there is no correlation between the data presented on the official website of the State Statistics Service regarding injuries at work and the causes of such injuries with the quantitative indicator of criminal offenses against production safety - on the website of the Office of the General Prosecutor, as well as the number of verdicts available in the Unified State Register of Court Decisions. The most widespread is recognized as a criminal offense provided for in Art. 272 of the Criminal Code of Ukraine.

It has been established that the legal determinants of criminal offenses in the field of protection of labor relations should include: 1) rudimentary, competitive and conflicting norms of labor legislation; 2) inconsistency of the labor law system with international and European requirements and standards; 3) the absence of a permanent correlation between the norms of labor legislation and the provisions of criminal legislation in terms of criminal liability and punishment for criminal offenses in the field of protection of labor relations; 4) a chaotic system of legislative regulation of criminal offenses whose object is the labor rights of citizens; 5) lack of a proven mechanism for implementing the provisions of international legislation in the field of labor relations regulation into the national one.

It was established that a person who commits criminal offenses against the labor rights of citizens is characterized by the following features: a man aged 40–54 (40.3%) who has a professional (professional-technical) (23.6%) or basic secondary and specialized secondary education (69.7%), a citizen of Ukraine (99.8%), often a repeat offender (25.2%), in particular having an unexpired and unexpired criminal record (15.1%). Socially dangerous behavior is determined by the action of external conditions and internal motivations, as well as the need to satisfy one's own needs and interests; available legal understanding in the absence of legal awareness; there are no persistent deviations; leveled by the rules of morality; there are no value benchmarks.

It has been proven that the typical portrait of a person who commits criminal offenses against the safety of production is as follows: a man aged 40-54 (40.3%) who has a professional (vocational-technical) (27.2%) or basic secondary and specialized secondary education (19.3%), a citizen of Ukraine (99.8%). It is characterized by a lack of tolerance, understanding of the rules of personal and occupational safety; a distorted idea of labor duties and the need for their unwavering performance; has a low level of responsibility and work culture. In some cases, it is possible to single out such medical factors as: 1) low stress resistance; 2) alcohol / drug addiction; 3) physical and mental

disabilities that prevent the full performance of work duties; 4) untimely identified psychosomatic disorders.

It is argued that the main properties and characteristics of victims of criminal infringement of labor rights and freedoms should include: 1) legal ambivalence - low level/complete lack of legal awareness, ability to analytical activity, ability to interpret and use in practice the norms of labor legislation; 2) an unformed complex of social values - a hypotrophic idea of the boundaries of labor relations and personal safety at work; 3) an unstable balance of trust/distrust in law enforcement agencies, latentizing such acts; 4) labile emotional sphere - lack of ability to timely realize and respond to violations of labor rights and freedoms; 5) excessive politicization - the vision of all illegal actions aimed at violating labor rights as a consequence of the unsatisfactory political and economic situation in the country; 6) labor radicalism - reproduced in an effort to benefit from the profession, despite systematic violations of labor rights.

It was established that the structure of the general social prevention of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen includes: socio-economic, political, legal, organizational, managerial, cultural and educational measures and means. It is indicated that, like the general social one, the special criminological one in its structure includes socio-economic and legal, as well as organizational and managerial measures and means. It is argued that the most relevant individual preventive means and measures to prevent the investigated type of criminal offenses are victimological and penitentiary measures.

It is considered expedient to include the following international standards for the implementation of the criminological direction of state policy in the field of labor relations protection: 1) recognizing the fight against poverty and unemployment as one of the main priorities of ensuring the social component of state regulation; 2) ensuring citizens' access to any measures and means of protection of labor rights permitted by law against criminal infringement; 3) elimination of all forms of discrimination within the framework of the realization of citizens' rights to work; 4) definition of groups of

vulnerable categories of employees who have the right to improved / simplified working conditions; 5) prohibition of forced labor of minors.

Taking into account the experience of foreign countries (USA, Great Britain, Germany, Switzerland, France), it has been proven that the main features of foreign labor legislation, through which the system of criminological protection of labor rights and freedoms of employees is reproduced, are as follows: 1) individualization of the approach to establishing the principles of labor relations; 2) development of small and medium-sized businesses as a way to solve the problem of poverty and unemployment; 3) clear correlation of labor legislation with criminal legislation; 4) protection of the tax system in terms of control over deductions from wages; 5) recognition of the principle of individualization of punishment as a basis for differentiation of subjects and limits of punishment for violation of the rights of employees; 6) establishment of the employer's function of compliance with the requirements of the social insurance system; 7) recognition of the initial priority of the rights and legitimate interests of employees over the interests of employers in all disputed moments; 8) the presence of an extensive system of normative legal protection of the labor rights of individuals with the establishment of differentiated limits of criminal liability for their violation.

The concept of social and legal protection of labor rights of citizens in the conditions of martial law and after its termination, based on the system of proven international standards for ensuring the labor regime, has been developed. A system of changes and additions to the criminal legislation of Ukraine on criminal liability for committing criminal offenses in the field of labor relations protection has been proposed.

Keywords: prevention, criminal offenses, criminal liability, labor rights, criminal legislation, labor legislation, labor, employee, employer, labor relations, production safety.

LIST OF PUBLISHED WORKS BY DISSERTATION TOPIC:

in which the main scientific results of the dissertation are published:

Monograph

Zhdan, M. D. (2024) Kryminolohichna polityka u sferi zakhystu trudovykh prav hromadian [Criminological policy in the field of protection of labor rights of citizens]: monohrafiia / za zah. red. Ye. S. Nazymka. Kyiv: VD «Dakor». 444 s.

Articles in scientific specialized publications of Ukraine and publications indexed in international scientometric databases

1. Zhdan, M. D. (2021) Mekhanizm realizatsii kryminolohichnoi polityky u sferi okhorony trudovykh vidnosyn v Ukraini [Mechanism of implementation of criminological policy in the field of protection of labor relations in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony*. Serii: Pravo. № 3. S. 185-189. [in Ukrainian]
2. Zhdan, M. D. (2021) Normatyvno-pravove zabezpechennia kryminolohichnoi polityky u sferi okhorony trudovykh vidnosyn v Ukraini [Normative and legal provision of criminological policy in the sphere of protection of labor relations in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 9. S. 392-395. [in Ukrainian]
3. Zhdan, M.D. (2022) Istoriiia stanovlennia ta rozvytku kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy v chastyni okhorony trudovykh vidnosyn [The history of the formation and development of the criminal legislation of Ukraine in terms of the protection of labor relations]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 1. S. 25-35. [in Ukrainian]
4. Zhdan, M.D. (2022) Stan naukovi rozrobky problem zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi okhorony trudovykh vidnosyn v Ukraini [The

state of scientific development of the problems of prevention of criminal offenses in the field of protection of labor relations in Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*. № 2. S. 106-111. [in Ukrainian]

5. Zhdan, M. D. (2022) Subiekty realizatsii kryminolohichnoi polityky u sferi okhorony trudovykh vidnosyn v Ukraini [Subjects of the implementation of criminological policy in the sphere of labor relations protection in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3. S. 90-98. [in Ukrainian]

6. Zhdan, M.D. (2022) Sotsialno-ekonomichni determinanty kryminalnykh pravoporushen proty trudovykh prav i svobod liudyny i hromadianyna [Socio-economic determinants of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 3. S. 302-307. [in Ukrainian]

7. Zhdan, M. D. (2022) Informatyzatsiia protsesu upravlinnia trudovymy vidnosynamy v mezhakh kryminolohichnoi nauky [Informatization of the labor relations management process within the framework of criminological science]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho*. Seria: Yurydychni nauky. T.33 (72), № 3. S. 44-48. [in Ukrainian]

8. Zhdan, M. D. (2022) Kryminolohichni ta kryminalno-pravovyi zakhyst nepovnolitnikh vid trudovoi ekspluatatsii [Criminological and criminal legal protection of minors against labor exploitation]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 4 (81) ch. 2. S. 82-86. [in Ukrainian]

9. Zhdan, M. D. (2022) Kryminalno-pravovyi zakhyst prava hromadian na straik: natsionalnyi ta mizhnarodnyi pidkhid [Criminal protection of the right of citizens to strike: national and international approach]. *Pryvatne ta publichne pravo*. № 4. S. 87-92. [in Ukrainian]

10. Zhdan, M. D. (2022) Kryminolohichni zakhyst prava na pratsiu osib z invalidnistiu: mizhnarodnyi dosvid [Criminological protection of the right to work of persons with disabilities: international experience]. *Pravova pozytsiia*. № 4. S. 111-114. [in Ukrainian]

11. Zhdan, M.D. (2022) Kryminalno-pravovyi zakhyst pratsivnykiv vid dyskryminatsii za oznakoiu stati [Criminal protection of employees against discrimination based on gender.]. *Juris Europensis Scientia*. № 5. S. 35-38. [in Ukrainian]

12. Zhdan, M.D. (2022) Metodolohiia doslidzhennia osoblyvostei zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi okhorony trudovykh vidnosyn v Ukraini [Methodology for the study of the peculiarities of the prevention of criminal offenses in the field of protection of labor relations in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 5. S. 301-306. [in Ukrainian]

13. Zhdan, M.D. (2022) Stan ta dynamika kryminalnykh pravoporushen proty trudovykh prav i svobod liudyny i hromadianyna [State and dynamics of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 9. S. 681-684. [in Ukrainian]

14. Zhdan, M. D. (2022) Informatyzatsiia kryminolohichnoi polityky v Ukraini [Informatization of criminological policy in Ukraine]. *Pravovi novely*. № 17. S. 34-41. [in Ukrainian]

15. Zhdan, M.D. (2022) Kryminolohichna kharakterystyka zhertv kryminalnykh pravoporushen proty trudovykh prav i svobod liudyny i hromadianyna [Criminological characteristics of victims of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen]. *Aktualni pytannia yurydychnoi nauky*. № 17. S. 205-213. [in Ukrainian]

16. Zhdan, M. D. (2022) Hromadianske suspilstvo yak subiekt realizatsii kryminolohichnoi polityky u sferi okhorony trudovykh vidnosyn v Ukraini [Civil society as a subject of criminological policy implementation in the field of labor relations protection in Ukraine]. *Yurydychnyi biuleten*. № 26. S. 194-200. [in Ukrainian]

17. Zhdan, M.D. (2023) Sotsialno-ekonomichne zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam proty trudovykh prav i svobod liudyny i hromadianyna [Socio-

economic prevention of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen]. *Pravova pozytsiia*. № 1 (38). S. 219-222. [in Ukrainian]

18. Zhdan, M.D. (2023) Orhanizatsiino-upravlinski zakhody zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam proty trudovykh prav hromadian [Organizational and administrative measures to prevent criminal offenses against the labor rights of citizens.]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 2. S. 282-289. [in Ukrainian]

19. Zhdan, M.D. (2023) Sotsialno-demohrafichni oznaky osib, yaki vchyniaut kryminalni pravoporushennia proty trudovykh prav i svobod liudyny i hromadianyna [Socio-demographic characteristics of persons who commit criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen.]. *Derzhava ta rehiony*. Seriia: Pravo. № 3 (81). S. 183-188. [in Ukrainian]

20. Zhdan, M.D. (2023) Indyvidualne viktymolohichne zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam proty trudovykh prav hromadian [Individual victimological prevention of criminal offenses against the labor rights of citizens]. *Pravo i suspilstvo*. № 3. S. 396-401. [in Ukrainian]

21. Mkrtchyan, K., Yamnenko, T., Holovan, T., Zhdan, M. (2020) Improvement of organizational measures to ensure public security and order during the mass events by the National Police of Ukraine. *Amazonia Investiga*. № 9 (26). P. 167-173. [in English]

22. Melnyk K., Tsesarsky F., Zhdan M., Vlasenko M., Fatieiev Ya. (2021) Distance work and its significance in terms of quarantine restrictions aimed at preventing the spread of the COVID-19. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Volume 24, Special Issue 1. 2021. P. 1-8. [in English]

23. Koliesnik T., Lehkosherst Y., Zhdan M. (2023) Socio-Economic Component of the State Policy in the Field of Prevention of Criminal Offences Against Labour Rights and Freedoms of a Person and a Citizen. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 9 No. 4. P. 128-134. [in English]

Approbation works

1. Zhdan, M.D. (2022) Informatsiine zabezpechennia kryminolohichnoi polityky v Ukraini [Information provision of criminological policy in Ukraine]. *Pravo yak efektyvnyi suspilnyi rehuliator: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Lviv, 18–19 liutoho 2022 r.) Lviv: Zakhidnoukrainska orhanizatsiia «Tsentr pravnychkh initsiatyv». S. 14-16. [in Ukrainian]

2. Zhdan, M.D. (2022) Didzhytalizatsiia trudovykh vidnosyn yak napriam zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam proty trudovykh prav hromadian [Digitization of labor relations as a direction to prevent criminal offenses against the labor rights of citizens]. *Teoretychni ta praktychni problemy realizatsii norm prava: materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kremenchuk, 2–3 hrudnia 2022 roku). Kremenchutskyi natsionalnyi universytet imeni Mykhaila Ostrohradskoho. Lviv-Torun : Liha-Pres. S. 227-231. [in Ukrainian]

3. Zhdan, M.D. (2023) Sotsiokulturni ta moralno-psykholohichni determinanty kryminalnykh pravoporushen proty trudovykh prav i svobod liudyny i hromadianyna [Sociocultural and moral and psychological determinants of criminal offenses against the labor rights and freedoms of a person and a citizen]. *Yurydychni nauky: problemy ta perspektyvy: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Zaporizhzhia, 24–25 liutoho 2023 r.) Lviv – Torun : Liha-Pres. S. 333-337. [in Ukrainian]

4. Zhdan, M.D. (2023) Kryterii periodyzatsii vynyknennia, stanovlennia ta evoliutsii kryminalno-pravovoho zakhystu trudovykh pravovidnosyn v Ukraini [Criteria for the periodization of the emergence, formation and evolution of criminal legal protection of labor relations in Ukraine]. *Aktualni pytannia diialnosti pidrozdiliv kryminalnoi politsii: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kropyvnytskyi, 14 kvitnia 2023 roku). Kropyvnytskyi: DonDUVS. S. 437-439. [in Ukrainian]

5. Zhdan, M.D. (2023) Dialektychnyi ta aksiolohichnyi pidkhody do piznannia metodolohii doslidzhennia zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi okhorony trudovykh vidnosyn v Ukraini [Dialectical and axiological approaches to the study of the methodology of research on the prevention of criminal offenses in the field of protection of labor relations in Ukraine]. *Realizatsiia prav liudyny u diialnosti pravookhoronnykh orhaniv: materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kryvyi Rih, 26 travnia 2023 roku). Kryvyi Rih: KNNI DonDUVS. S. 202-204. [in Ukrainian]

6. Zhdan, M.D. (2023) Kryminalno-pravovi oznaky osoby, yaka vchyniaie kryminalni pravoporushennia proty trudovykh prav hromadian [Criminal law characteristics of a person who commits criminal offenses against the labor rights of citizens]. *Vosmi Tavriiski yurydychni naukovi chytannia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, (m. Kyiv, 16–17 chervnia 2023 r.). Lviv – Torun : Liha-Pres. S. 221-225. [in Ukrainian]

7. Zhdan, M.D. (2023) Suchasnyi pohliad na metodolohiiu doslidzhennia osoblyvostei kryminolohichnoho zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam proty trudovykh prav hromadian [A modern view of the research methodology of the peculiarities of criminological prevention of criminal offenses against the labor rights of citizens]. *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kropyvnytskyi, 7 lypnia 2023 roku). Donetskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kropyvnytskyi. S. 339-341. [in Ukrainian]

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ.....	29
ВСТУП.....	32
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	48
1.1. Стан наукової розробки та сучасні теоретичні підходи до визначення проблем запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.....	48
1.2. Методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.....	68
1.3. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин.....	89
Висновки до 1 розділу.....	118
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	123
2.1. Джерела забезпечення і механізм реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.....	123
2.2. Суб'єкти формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.....	141
2.3. Інформаційне забезпечення формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.....	160
Висновки до 2 розділу.....	179
РОЗДІЛ 3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	184
3.1. Сучасний стан, структура, динаміка кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин.....	184
3.2. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин.....	208

3.3. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері охорони трудових відносин.....	237
3.4. Віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин.....	272
Висновки до 3 розділу.....	300

РОЗДІЛ 4 ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....307

4.1 Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин.....	307
4.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин.....	338
4.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин.....	366
Висновки до 4 розділу.....	388

РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

5.1. Міжнародні стандарти реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин.....	395
5.2. Зарубіжний досвід кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників.....	429
Висновки до 5 розділу.....	445
ВИСНОВКИ.....	447
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	456
ДОДАТКИ.....	501

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

- КК** – Кримінальний кодекс
- КЗпП** – Кодекс законів про працю
- КПК** – Кримінальний процесуальний кодекс
- КЦЗУ** – Кодекс цивільного захисту України
- УНР** – Українська Народна Республіка
- УСРР** – Українська Соціалістична Радянська Республіка
- УРСР** – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- СРСР** – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- РСФРР** – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
- РНК** – Рада Народних Комісарів
- НКП** – Національна кріпацька партія
- ВВП** – Валовий внутрішній продукт
- ВІЛ** – вірус імунодефіциту людини
- СТВ** – соціально-трудова відносина
- СНІД** – синдром набутого імунодефіциту
- ЗМІ** – засоби масової інформації
- УВП** – установа виконання покарання
- ЄУН** – єдиний унікальний номер
- НАПрН** – Національна академія правових наук
- МВС** – Міністерство внутрішніх справ
- МСП** – Міністерство соціальної політики
- ОВС** – органи внутрішніх справ
- СБУ** – Служба безпеки України
- НПУ** – Національна поліція України
- КМУ** – Кабінет Міністрів України
- МОЗ** – Міністерство охорони здоров'я

ЄС – Європейський Союз

ООН – Організація Об'єднаних Націй

МОП – Міжнародна організація праці

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ПАР – Південно-Африканська Республіка

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

АР – автономна республіка

CEACR – Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (Комітет експертів із застосування конвенцій і рекомендацій)

CAS – Committee on Application of Standards (Комітет із застосування стандартів)

OSPP – Програма стратегічного партнерства з питань безпеки та гігієни праці

OSHA – Управління безпеки та гігієни праці США

UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime (Управління ООН з наркотиків та злочинності)

HSE – Управління з питань безпеки та гігієни праці

ВСТУП

Актуальність теми. Реформування національної правової політики потребує удосконалення її кримінологічного напрямку як способу здійснення субсидіарного впливу на протиправну діяльність шляхом застосування інструментарію, котрий є ширшим за передбачений чинним кримінальним законодавством. У загострених військово-політичними чинниками умовах функціонування держави кримінологічне забезпечення архітектури безпекового середовища потребує зміни традиційного підходу до диференціації відносно поширених кримінальних правопорушень та діянь, які мають підвищений ступінь суспільної небезпечності. Військова агресія російської федерації проти України призвела до трансформації низки суспільних відносин, що спричинило появу нових кримінальних правопорушень та зумовило інтенсифікацію сукупності криміногенних загроз, які протягом тривалого періоду мали стабільні кількісні показники. Зокрема це стосується зміни динаміки кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин.

На сучасному етапі державотворення реалізація державної політики щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин ускладнена недоліками правового регулювання трудових відносин, що є наслідком рудиментарності законодавства про працю. Аналіз статистичної звітності правоохоронних органів, викладеної на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, а також судової практики свідчить про те, що досліджувані кримінальні правопорушення є достатньо латентними – відсоток кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин (ст.ст. 170-175 КК України (проти трудових прав громадян) та ст.ст. 271-275 КК України (проти безпеки виробництва)) в період з 2018 по 2023 рік складав близько 1,08–1,15 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь. Така ситуація спричинена низьким рівнем правової компетентності та юридичної грамотності населення, а

також нехтуванням принципом нульової толерантності до суспільно небезпечних діянь. Через це більшість таких публічно-правових деліктів залишаються поза увагою органів правопорядку, що також призводить до ігнорування цих загроз під час створення системи відповідних управлінських рішень та розробки проєктів нормативно-правових актів, що регулюють діяльність із запобігання злочинності в Україні.

Не є виключенням і національне кримінальне законодавство, яке має низку прогалин щодо відповідальності за посягання на трудові права громадян, серед яких доцільно виокремити: 1) диференціацію кримінальних правопорушень, які, фактично, мають один родовий об'єкт по різних розділах (кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян та кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва); 2) формування неефективної моделі виду й обсягу покарання, які не відповідають суспільній небезпечності цих видів протиправних діянь; 3) порушення принципів індивідуалізації покарання тощо. Наведене свідчить про наявність потреби у формуванні нового концептуального бачення феномену запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин, яке відповідатиме потребам сучасної держави та суспільства.

Теоретичні та практичні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні досліджуються представниками різних галузей юридичної науки, що зумовлено необхідністю в актуалізації та систематизації заходів впливу, які можуть бути покладені в основу концепції кримінологічного захисту трудових прав громадян. Значущий внесок у розробку цих питань здійснено і представниками кримінологічної науки, зокрема, в наукових працях А.М. Бабенка, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєєвої, Ю.В. Бауліна, П.С. Берзіна, О.Г. Богатирьова, С.С. Вітвіцького, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.М. Джужі, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.О. Житного, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Колба, М.Г. Колодяжного, В.Я. Конопельського, М.М. Клемпарського, О.М. Костенка,

Н.В. Кулакової, О.Г. Кулика, М.П. Куцевича, О.М. Литвинова, В.О. Меркулової, Є.С. Назимка, Т.І. Пономарьової, О.О. Северин, В.В. Сташиса, Д.М. Тичини, В.М. Трубникова, С.І. Халимона, П.В. Хряпінського, В.В. Шаблистого, В.І. Шакуна, С.Д. Шапченка, І.С. Яковець, О.Н. Ярмиша та інших авторів. Наукові праці вказаних вчених скеровані на розв'язання низки важливих кримінально-правових та кримінологічних проблем. Проте відкритими для наукової дискусії залишаються питання унормування підходів до джерел забезпечення і механізму формування кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні; уточнення кола суб'єктів формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні; окреслення сучасних детермінант, що впливають на кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин; уточнення кримінологічних ознак осіб, які вчиняють такі делікти, а також визначення вичерпного переліку засобів та заходів запобігання їм.

Отже, наведене зумовлює актуальність дисертаційного дослідження теоретичних та практичних проблем запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових прав громадян в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони на 2023-2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Плану наукової роботи Міністерства внутрішніх справ України на 2024 рік, Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р., Стратегії розвитку Національної академії правових наук

України на 2021–2025 рр., Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого постановою Верховної Ради України № 509-VIII від 4 червня 2015 р., а також згідно з тематикою науково-дослідної роботи Донецького державного університету внутрішніх справ на 2020-2024 роки «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (операції Об'єднаних сил)» (012U105580).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (протокол № 7 від 26 січня 2022 року).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є теоретичне узагальнення та обґрунтування нових положень, спрямованих на розв'язання комплексної науково-прикладної проблеми кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні, що полягає у формуванні концептуального підходу, скерованого на удосконалення кримінального законодавства та кримінологічної практики в цій частині.

Відповідно до визначеної мети поставлено і вирішено такі основні *завдання*:

– проаналізувати стан наукової розробки, зміст сучасних теоретичних підходів до визначення проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні та унормувати основні доктринальні положення за ознакою предмета дослідження;

– вивчити та деталізувати методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні;

– здійснити ретроспективний аналіз та конкретизувати критерії періодизації становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин;

– проаналізувати джерела забезпечення і механізм реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні та диференціювати їх відповідно до сфери застосування;

– з'ясувати та охарактеризувати коло суб'єктів, які беруть участь у формуванні та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні;

– проаналізувати та конкретизувати засоби інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні;

– охарактеризувати сучасний стан, структуру, динаміку кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні та визначити криміногенні тенденції, що впливають на кількісно-якісні показники таких діянь;

– з'ясувати та конкретизувати систему детермінант, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні;

– проаналізувати та уточнити кримінологічно значущі ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері охорони трудових відносин в Україні;

– проаналізувати та уточнити віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні;

– дослідити систему запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні та обґрунтувати пропозиції щодо її удосконалення;

– проаналізувати положення міжнародних нормативно-правових актів щодо підстав та порядку запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин та виокремити змістовні складові міжнародних стандартів;

– дослідити зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин та виокремити кримінологічно значущі заходи, які можуть бути інтегровані в національну кримінально-правову політику та кримінологічну практику;

– розробити концепцію соціально-правового захисту трудових прав громадян в умовах дії воєнного стану та після його припинення, засновану на системі апробованих міжнародних стандартів забезпечення режиму праці;

– розробити пропозиції з удосконалення національного кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності та покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері формування та реалізації державної політики щодо кримінологічного забезпечення трудових прав громадян.

Предметом дослідження є теорія та практика запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Методи дослідження обрано відповідно до мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. За допомогою *діалектичного підходу* деталізовано процеси становлення, розвитку та удосконалення механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні (всі розділи). Для досягнення поставленої мети та вирішення обумовлених нею завдань використовувались також сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема *історико-правовий метод* було застосовано для розгляду генезису кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин (підрозділ 1.3); *логіко-семантичний метод* – для аналізу та поглиблення понятійно-категоріального апарату, визначення організаційно-правових засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин (усі розділи); *компаративний* – для визначення особливостей запобігання досліджуваним кримінальним правопорушенням в зарубіжних державах

(підрозділ 5.2), а також уточнення змісту міжнародних нормативно-правових актів щодо підстав та порядку запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин (підрозділ 5.1); *системно-структурний* – для здійснення кримінально-правового аналізу кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин та визначення підстав їх криміналізації, а також окреслення перспективних напрямів забезпечення державної політики у сфері запобігання таким діям (усі розділи); *формально-логічний* – для забезпечення алгоритмічного підходу до викладення кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні (розділ 3); *метод структурно-функціонального аналізу* – для дослідження особливостей діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів, у повноваження яких входить охорона праці щодо запобігання досліджуваним кримінальним правопорушенням (підрозділ 2.2); *догматичний* – для аналізу та деталізації способів удосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні (всі розділи); *метод контент-аналізу* – під час опрацювання матеріалів національної та європейської судової практики за окремими кількісно-якісними параметрами з подальшим узагальненням одержаних результатів (усі розділи); *моделювання* – у формулюванні висновків до розділів, а також пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства, механізму кримінологічного запобігання та практики їх застосування (усі розділи); *статистичні та математичні методи* – для аналізу статистичної інформації щодо стану та тенденцій кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні (всі розділи).

Емпіричну базу дослідження становлять 432 вироки, винесені судами України щодо кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та безпеки виробництва у 2018-2023 роках; європейська судова практика (проаналізовано 24 рішення Європейського суду з прав людини), аналітичні дані Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Офісу

Генерального прокурора, а також інформаційно-аналітичні матеріали засобів медіа.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі проведеного дослідження розв'язано науково-прикладну проблему кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні, а також сформовано концептуальний підхід, скерований на удосконалення кримінального законодавства та кримінологічної практики у цій частині. У межах дослідження обґрунтовано низку теоретичних та практичних положень і висновків, основними з яких є:

вперше:

– унормовано перелік питань, які потребують першочергової розробки в межах предмету дослідження, які диференційовані за такими напрямками: 1) методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) генеза становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин; 3) понятійно-категоріальний апарат трудового та кримінального законодавства; 4) джерела та суб'єкти забезпечення і механізм реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні; 5) кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні (сучасний стан, структура, динаміка; структура особи кримінального правопорушника тощо); 6) віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин (структура особи жертви; віктимогенні індивідуально-психологічні ознаки жертви тощо); 7) стратегії запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 8) міжнародні стандарти реалізації кримінально-правової політики у сфері охорони трудових відносин та зарубіжний досвід кримінологічного захисту трудових прав і свобод працівників;

– виокремлено та охарактеризовано основні етапи становлення та розвитку кримінального законодавства в частині охорони трудових прав громадян, які диференційовані таким чином: перший етап – період зародження загальних (базових) прав людини в їх первісному розумінні (з VI ст. до н.е. до XIII ст. н.е.); другий етап – період становлення нормативно-правового регулювання основних, визнаних народом та державою прав людини; період стрімкого наукового розвитку, становлення сучасного бачення правової доктрини, формування законодавчого визнання права людини на працю та його нормативно-правовий захист (з XIII ст. до XVII ст.); третій етап (XVII ст. – XXI ст.) – період формування остаточного законодавчого уявлення про трудові відносини та їх юридичне закріплення. У межах цього етапу виділено структуру розвитку українського трудового законодавства та його захисту: 1) друга половина XIX ст. – перша половина XX ст. – скасування кріпацького права, індустріальний розвиток із поступовою інтеграцією трудових відносин у промислову практику; створення першого кодифікованого українського акта, котрий регулював трудові відносини (Кодекс законів про працю, прийнятий у 1918 році); 2) 1941 – 1945 роки – період занедбання трудового та кримінального законодавства, погіршення правового статусу працівників через воєнні дії; 3) 1945 – 1991 роки – відновлення правового статусу працівників із наступним прийняттям Основ законодавства СРСР і союзних республік про працю та КЗпП УРСР; 4) 1991 – до сьогодні – стабільна робота над удосконаленням Кодексу законів про працю; створення у Кримінальному кодексі України 2001 року окремого розділу, присвяченого захисту трудових прав громадян; період створення повноцінної кримінально-правової бази для захисту трудових прав людини;

– унормовано основні властивості та ознаки жертв кримінально протиправного посягання на трудові права та свободи, які диференційовані таким чином: 1) юридична амбівалентність – низький рівень / повна відсутність правової обізнаності, здатності до аналітичної діяльності, вміння тлумачити та

використовувати на практиці норми трудового законодавства; 2) несформований комплекс соціальних цінностей – гіпотрофоване уявлення про межі трудових відносин та особистої безпеки на виробництві; 3) нестійкий баланс довіри / недовіра до правоохоронних органів, що латенізує такого роду діяння; 4) лабільна емоційна сфера – відсутність здатності своєчасно усвідомлювати та реагувати на порушення трудових прав і свобод; 5) надмірна політизація – бачення всіх протиправних дій, спрямованих на порушення трудових прав як наслідок незадовільної політико-економічної ситуації в країні; 6) трудовий радикалізм – відтворюється у прагненні отримати вигоду із професії, незважаючи на систематичні порушення трудових прав;

– визначено та унормовано риси міжнародних стандартів щодо реалізації кримінально-правової політики у сфері охорони трудових відносин, до яких віднесено: 1) визнання боротьби із бідністю та безробіттям основними пріоритетами соціального складника державного регулювання; 2) забезпечення доступу громадян до будь-яких дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного посягання; 3) ліквідацію всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю; 4) визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені / спрощені умови праці; 5) заборону примусового використання праці неповнолітніх;

– запропоновано комплекс соціально-економічних, організаційно-правових та віктимологічних заходів впливу на кримінологічну ситуацію в частині кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин, основними з яких є: моніторинг ринку праці та виокремлення «мертвих зон» з метою усунення факультативних чинників та факторів, які детермінують порушення трудових прав громадян; унормування положень трудового та кримінального законодавства щодо посилення механізму захисту трудових прав громадян під час дії особливих правових режимів; створення та інтеграція у правозастосовну діяльність способів запровадження періодичного анонімного

віктимологічного опитування населення (victimology survey, crime survey) з метою встановлення кількості осіб, які стали потерпілими від кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин на виконання рекомендацій, визначених у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023; удосконалення системи управління ринком праці, орієнтованої на досягнення встановлених пріоритетів реалізації державної політики;

– розроблено концепцію соціально-правового захисту трудових прав громадян в умовах дії воєнного стану та після його припинення, засновану на системі апробованих міжнародних стандартів забезпечення режиму праці;

– запропоновано систему змін та доповнень до кримінального законодавства України щодо кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин.

удосконалено:

– доктринальні підходи до унормування способів удосконалення якості інформаційного забезпечення порядку формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні, які диференційовані на такі: 1) створення сучасних інформаційних платформ для забезпечення взаємодії працівників із роботодавцями; 2) створення комп'ютерних технологій захисту персональних даних працівників; 3) удосконалення науково-технічного та науково-методичного забезпечення захисту трудових прав працівників засобами кримінального права та кримінології; 4) створення цифрових платформ для взаємодії з міжнародними та зарубіжними організаціями, у чий функціональні обов'язки входить захист прав працівників; 5) інформатизація порядку взаємодії з громадянським суспільством, зокрема представниками професійних спілок, з метою захисту трудових прав працівників;

– доктринальні підходи до унормування сукупності соціально-економічних детермінант кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин, до яких віднесено: 1) зниження інвестиційної привабливості України через воєнний стан та пандемію COVID-19, що призвело до падіння ринку праці, необхідності скорочення робочих місць та трудових спорів; 2) ігнорування необхідності у реформуванні концепції сталого розвитку в загострених політико-економічних умовах, що мало наслідком завершення процесу глобалізації та початок локалізації, а також міграцію населення, втрату трудових ресурсів і трансформацію способів утримання працівників незаконним шляхом; 3) дисбаланс у системі формування трудового потенціалу – збільшення попиту на певні професії (наприклад, оборонна промисловість), що спричинено регулярними обстрілами критичної інфраструктури та ускладненнями у забезпеченні енергетичної безпеки та відповідно – проведення масових скорочень представників менш актуальних спеціальностей; 4) гальмування процедури судового розгляду спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності через фінансово-технічні, організаційно-адміністративні та кадрові проблеми в роботі господарських судів;

– доктринальні підходи до системи причин та чинників віктимізації населення, до яких віднесено: 1) відсутність нормативно визначеного порядку здійснення контролю за суб'єктами господарської діяльності; 2) низький рівень поінформованості про стан кримінально протиправної діяльності у сфері охорони трудових відносин; 3) відсутність необхідного балансу між інтересами держави, суб'єктів господарювання та споживачів; 4) відсутність належної юридичної відповідальності фізичних осіб-підприємців; 5) відсутність механізму проведення позапланових контрольних заходів, спрямованих на перевірку діяльності підприємств, установ та організацій різного типу власності; 6) незадовільні умови ведення малого та середнього бізнесу через зловживання контролюючими особами межами своєї дискреції; 7) відсутність належного

захисту окремих фізичних та юридичних осіб, які здійснюють законну діяльність, внаслідок якої останні зазнають кримінально протиправного впливу;

– доктринальні підходи до диференціації політико-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин, до яких віднесено: 1) унормування положень щодо особливостей зовнішньої трудової міграції, яка здійснюється особами з інвалідністю; 2) прийняття нормативно-правового акту, скерованого на врегулювання порядку реалізації права на працю внутрішньо переміщеними особами, а також їх соціального захисту від дискримінації за територіальною ознакою; 3) перегляд положень нормативно-правового акта, присвяченого організації трудових відносин в умовах воєнного стану в частині виплати компенсації працівникам за час призупинення дії трудового договору, який покладено на державу, що здійснює збройну агресію проти України; 4) перегляд трудового законодавства в частині нормативного закріплення адаптованого під сучасні умови переліку підстав для продовження жінками відпустки по догляду за дитиною до шести років зі збереженням заробітної плати; 5) встановлення посиленого нормативно-правового захисту інтересів дітей, які працюють; 6) встановлення кримінальної відповідальності за порушення прав зовнішніх трудових мігрантів.

набули подальшого розвитку:

– доктринальні підходи до визначення рівнів методології кримінологічного дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні, які було доопрацьовано та диференційовано таким чином: 1) філософсько-світоглядний – перший рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає в гносеологічному пізнанні механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) теоретико-системний – другий рівень методології кримінологічного дослідження, сутність

якого полягає у створенні алгоритму універсалізації механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні;

3) емпіричний – третій рівень, необхідний для апробації та алгоритмізації механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні;

– наукове визначення механізму реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні як сукупності статичних та динамічних, кримінологічних та організаційно-правових засобів та заходів, скерованих на недопущення протиправних посягань на суспільні відносини, які забезпечують конституційне право на нормальні трудові відносини, що здійснюються спеціально уповноваженими суб'єктами;

– наукове визначення особи кримінального правопорушника як сукупності стійких індивідуальних, вроджених та/або набутих особливостей, а також соціально значущих рис, які сприяють / спрощують або обумовлюють формування девіацій, що відтворюються в готовності до вчинення кримінального правопорушення, у зв'язку із чим винний набуває ознак суспільної небезпечності;

– доктринальне бачення типового портрету особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, а саме: чоловік 40–54 років (40,3 %), який має професійну (професійно-технічну) (27,2 %) або базову середню та профільну середньою освіту (19,3 %), громадянин України (99,8 %). Характеризується відсутністю толерантності, розуміння правил особистої та трудової безпеки; деформованим уявленням про трудові обов'язки та необхідність їх неухильного виконання; має низький рівень відповідальності та трудової культури. В окремих випадках наявні такі медичні ознаки, як: 1) низька стресостійкість; 2) алкогольна / наркотична залежність; 3) фізичні та психічні вади, які заважають повною мірою здійснювати трудові обов'язки; 4) несвоєчасно ідентифіковані психосоматичні розлади.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в

дисертації запропоновано концептуальний підхід, спрямований на удосконалення кримінального законодавства та кримінологічної практики щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин. Викладені в роботі висновки і пропозиції впроваджено та може бути використано в:

– *науково-дослідній роботі* – для здійснення досліджень, спрямованих на подальший розвиток кримінологічної науки за такими напрямками як: запобігання та протидія кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян та безпеки виробництва; інформаційне забезпечення механізму запобігання кримінальним правопорушенням; методологія кримінологічних досліджень; запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану (акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 05 січня 2024 року);

– *законотворчій діяльності* – при розробці нових законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також при підготовці змін і доповнень до Кримінального кодексу України в частині кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян та безпеки виробництва (лист Донецького державного університету внутрішніх справ до Департаменту юридичного забезпечення МВС України від 23 травня 2023 року № 2444/26.4–2023);

– *освітньому процесі* – при викладанні освітніх компонентів освітньо-професійної програми 081 «Право»: «Кримінологія», «Кримінальне право. Особлива частина», «Віктимологія» (акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 05 січня 2024 року);

– *практичній діяльності* – слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення занять в системі службової підготовки, семінарів, нарад тощо.

Особистий внесок здобувача. Основні наукові результати отримані самостійно на основі аналізу наукових публікацій, законодавчих та інших

нормативно-правових актів, кримінально-правової, кримінологічної, правоохоронної та судової практики.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені автором у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах: «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 2022 рік); «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 2022 рік); «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 2023 рік); «Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції» (м. Кропивницький, 2023 рік); «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий Ріг, 2023 рік); «Таврійські юридичні наукові читання» (м. Київ, 2023 рік); «Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану» (м. Кропивницький, 2023 рік).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 31 науковій публікації, серед яких 1 монографія, 20 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 3 статті у виданнях, проіндексованих у наукометричній базі Web of Science Core Collection, 7 тез доповідей, оприлюднених на науково-практичних заходах.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

1.1. Стан наукової розробки та сучасні теоретичні підходи до визначення проблем запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні

Сучасне кримінальне право налічує достатню кількість праць, присвячених вирішенню різних проблем Особливої частини чинного Кримінального кодексу України. Більшість наукових робіт учені присвятили алгоритму зниження криміногенних чинників найбільш небезпечних та поширених кримінальних правопорушень. Водночас слід зазначити, що наразі кримінологічна ситуація в Україні свідчить про зростання кількості суспільно небезпечних діянь майже в усіх сферах людського буття. Не є винятком і кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян. Через те кримінальне законодавство потребує певних змін, котрі можуть бути внесені виключно за рахунок консолідації зусиль теоретиків та практиків, а також плідної наукової роботи.

Дослідження теоретичного масиву кримінально-правової та кримінологічної науки з питань захисту трудових прав з моменту прийняття чинного КК України 2001 року і до сьогодні надало можливість диференціювати наукові праці *на дві групи за ознакою предмета дослідження*: 1) феномен кримінальних правопорушень проти трудових прав, їх ознаки, понятійно-категоріальний апарат та механізм кримінально-правової протидії; 2) суб'єкт кримінального правопорушення проти трудових прав: дефініція, класифікація, типологія. Враховуючи вказане, з метою встановлення прогалів у кримінально-правовій та кримінологічній науці в частині кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та особливостей їх протидії, пропонуємо зупинитись

більш детально на вивченні сучасних наукових підходів до вирішення зазначених проблем.

Відтак кримінально-правові та криминологічні проблеми протидії кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав громадян висвітлювались у працях Ю. В. Александрова, П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, П. С. Берзіна, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, О. М. Литвинова, С. Я. Лихової, М. І. Мельника, Ю. В. Орлова, В. І. Павликівського, В. П. Тихого, В. І. Тютюгіна, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка та інших учених.

Водночас необхідно зазначити, що у кримінальному праві станом на тепер значно обмежена кількість праць, котрі комплексно б розглядали феномен кримінальних правопорушень проти трудових прав людини. Останнє є не повною мірою обґрунтованим, оскільки фактично трудові права громадян як об'єкт кримінально-правового захисту передбачено не тільки в п'ятому розділі Особливої частини Кримінального кодексу України. Трудові правовідносини в межах кримінального законодавства нашої держави захищені також у сьомому розділі, присвяченому кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності; у ст. 270 КК України; також у десятому розділі, присвяченому кримінальним правопорушенням проти безпеки виробництва; та сімнадцятому розділі, в якому розглянуто кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина представлені у кримінальному законодавстві в ст.ст. 170-175 КК України і передбачають протиправними такі діяння: перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, грубе порушення законодавства про працю, грубе порушення угоди про працю, примушування до участі в страйку або

перешкоджання участі в страйку, невиплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат. Вказані суспільно небезпечні діяння було розглянуто лише в декількох дисертаційних дослідженнях, на рівні наукових статей у фахових виданнях та в тезах науково-практичних заходів.

Так, у 2017 році М. В. Фоменко захистила дисертаційне дослідження, присвячене кримінально-правовій характеристиці перешкоджання законній діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України). Учена звернула увагу на гостроту проблеми недостатньої захищеності, гарантованості соціальних, трудових, громадянських прав у нашій державі, а надто права на свободу об'єднань. Ця проблема має глибинні історичні коріння, проте найбільш яскраво проявилась у період масових акцій протесту народу України протягом листопада 2013 – лютого 2014 рр., коли широкої поширеності набули факти перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій і громадських організацій. Об'єднання громадян відіграють важливу роль у розбудові правової соціальної держави. Їх належна правова охорона є однією з базових умов прогресивного поступу українського суспільства в цілому. У структурі існуючих правових гарантій належної реалізації права громадян на об'єднання чільне місце посідає кримінально-правова норма, зафіксована у ст. 170 КК України «Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій». Утім, правозастосовна практика за нею практично відсутня: щороку на судовий розгляд спрямовується в середньому 1–2 кримінальних провадження за цією статтею. Насамперед це зумовлено недосконалою конструкцією складу злочину, труднощами в тлумаченні його змісту та, як наслідок, проблемами із кваліфікацією й доказуванням [396, с. 10]. Учена зробила спробу довести доцільність криміналізації такого кримінального правопорушення, незважаючи на те що з практичної точки зору позитивна статистична інформація може поставити під сумнів його актуальність для українського суспільства. Такий стан

справ є наслідком не стільки проблем, пов'язаних із кваліфікацією та доказуванням, скільки з латентністю таких діянь (що, до речі, обумовлено бінарним причинно-наслідковим комплексом, котрий включає нормативно-правові прогалини в конструюванні норм і відсутність належної науково-методичної розробки) та корумпованістю певних органів виконавчої та судової влади, не зацікавлених у їх своєчасному розкритті.

З метою вивчення первісних причин криміналізації досліджуваного феномену, у підрозділі 1.1 «Підстави криміналізації перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій» вченою була встановлена наявність та здійснено аналіз таких підстав криміналізації перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, як його суспільна небезпечність, відносна поширеність, необхідність існування кримінально-правової гарантії та виконання державою міжнародно-правових зобов'язань. Суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 170 КК України, проявляється у його здатності заподіювати істотну шкоду суспільним відносинам, що формуються у сфері реалізації права на об'єднання людей для захисту своїх прав, свобод, законних інтересів. Ця шкода має бінарний характер, який виражається як на індивідуальному (особистісному), так і груповому, загальносоціальному рівнях [396, с. 10]. Наведені підстави можна поставити під сумнів, оскільки, як ми вже визначили, поширеним це кримінальне правопорушення не можна назвати. Необхідність існування кримінально-правової гарантії та виконання державою міжнародно-правових зобов'язань є підставою для криміналізації майже кожного другого діяння, передбаченого чинним Кримінальним кодексом України, та є, скоріше, факультативним чинником. Таким чином, єдиною підставою залишається суспільна небезпечність діяння, котра не є надмірною (з огляду на санкції ст. 170 КК України, котра передбачає покарання у виді виправних робіт на строк до двох років або

позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, таке діяння є нетяжким злочином).

У підрозділі 1.2 «Принципи криміналізації перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій» доведено, що криміналізація зазначеного злочину відповідає принципам конституційної адекватності, а також домірності позитивних результатів і негативних наслідків криміналізації. Водночас наявні конструктивні особливості юридичного складу злочину, передбаченого ст. 170 КК України, вказують на порушення принципів здійсненності кримінального переслідування, правової визначеності, економії кримінальної репресії. Встановлено також і порушення принципів системно-правової несуперечності та відсутності прогалин у кримінально-правовому регулюванні в таких аспектах: а) відсутність кримінальної відповідальності за перешкодження створенню вказаних об'єднань; б) відсутність диференціації кримінальної відповідальності в залежності від групових форм злочинної поведінки, а також вчинення злочину спеціальним суб'єктом – службовою особою; в) незабезпеченість кримінально-правовим захистом діяльності громадських спілок, релігійних організацій та релігійних об'єднань; г) необґрунтоване виділення в окрему категорію потерпілих профспілок, які є різновидом громадських організацій [396, с. 10]. Із цим маємо погодитись, оскільки, дійсно, конструкція норми має прогалини, котрі на практиці можуть призводити до неправильної кваліфікації, призначення несправедливого покарання, суддівського суб'єктивізму та корупційних ризиків.

В. М. Андріїв у науковій статті на тему: «Щодо захисної функції міжнародних трудових норм. Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства» констатує, що сутність злочину у сфері дії трудового права полягає в порушенні нормативних приписів, які містяться в нормативно-правових актах, покликаних регулювати трудові та безпосередньо пов'язані з

ними відносини [54, с. 15]. Злочинність проти прав працівників передбачає порушення законодавчо закріплених суб'єктивних трудових прав, а також гарантій їх реалізації працівниками або звуження чи обмеження таких прав тощо. Тобто дані злочини посягають на конкретно визначені норми права, що являють собою систему національного законодавства у сфері праці. Конкретизуючи теоретико-правовий аналіз злочинів трудових прав працівників у кримінологічному аспекті, вчений наводить твердження О. С. Стеблінської, яка у своєму підручнику з кримінального права України вказує, що під злочинами проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина розуміють суспільно небезпечні протиправні діяння, що посягають на гарантовані Конституцією України особисті права та свободи (виборчі, трудові, сімейні, релігійні, інтелектуальні тощо) людини та громадянина, заподіюючи їм істотну шкоду чи створюючи реальну загрозу заподіяння такої шкоди. Кримінальні правопорушення проти трудових прав працівників посягають на конституційні права громадян у сфері трудових відносин та деякі інші права, пов'язані з реалізацією права на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України) [217; 369, с. 135]. Отже, учені зробили спробу пояснити глибинну сутність криміналізації посягання на трудові права працівників як на спосіб дестабілізувати систему державного управління, політико-економічні та соціальні функції держави та суспільства.

О. С. Стеблінська також зазначає, що злочини проти трудових прав працівників полягають у вчиненні протиправних, винних діянь, які посягають на встановлені Основним Законом України права й свободи людей у сфері здійснення ними своєї трудової діяльності. Тобто, з огляду на таку характеристику, злочини проти трудових прав означають порушення, зокрема права на працю, на вільний вибір трудової діяльності, на охорону праці, на відпочинок та інші права, які передбачені Конституцією України та чинним

національним законодавством, що регламентує різноманітні аспекти трудових правовідносин [369, с. 135]. М. П. Куцевич в аспекті свого дисертаційного дослідження на тему: «Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права» основними вважає права, які дозволяють забезпечити основні інтереси та потреби найманого працівника, його конституційні права та гарантії як людини та громадянина. Враховуючи вищенаведені позиції науковців щодо тлумачення поняття «злочин» або порушення прав, а також безпосередньо щодо розуміння категорії «злочини проти трудових прав працівників», учений наводить власне трактування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Злочини проти трудових прав працівників – це суспільно небезпечні протиправні діяння суб'єктів трудових правовідносин, які порушують чинні кримінально-правові норми та посягають на конституційні права працівників у сфері трудових відносин й інші права та свободи, що пов'язані зі здійсненням права на працю, зокрема право на охорону праці, право на належну та гідну винагороду, право на відпочинок тощо [247]. На нашу думку, під кримінальними правопорушеннями проти трудових прав громадян необхідно розуміти *систему суспільно небезпечних, винних, протиправних діянь суб'єктів формування та/або реалізації політики у сфері забезпечення та охорони трудових відносин в Україні, які спрямовано на порушення відносин, пов'язаних із нормуванням та оплатою праці, укладенням та припиненням трудового договору, охороною праці та відносин, що реалізуються у випадках виникнення трудового конфлікту.*

М. П. Куцевич також указує, що для цілей трудово-правового регулювання й визначення відповідного об'єкта кримінально-правової охорони основними трудовими правами найманого працівника слід вважати ті трудові права, порушення яких завдаватиме істотної економічної, соціальної, фізичної, моральної, майнової та іншої шкоди працівнику або ж створюватиме обґрунтовану загрозу завдання такої шкоди. При цьому у випадках, де така шкода

може бути обрахована в грошовому еквіваленті, при формулюванні нормативного змісту ознак складів відповідних злочинів у сфері трудової діяльності на рівні примітки слід було б деталізувати поняття істотності, визначивши, що істотною є шкода, яка у 50 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша співмірна шкода. Таку шкоду не слід зводити до прямих збитків чи реальної шкоди, вона повинна включати, у тому числі, й неотриману вигоду, наприклад, у розмірі невиплаченої заробітної плати. Факторами несформованості сучасної концептуально оформленої системи захисту трудових прав працівника засобами кримінального права слід визнати такі: 1) неофіційне працевлаштування, яке має поширення в трудових відносинах, котре, з одного боку, підтримується роботодавцями, з іншого – не отримує жорсткої протидії на політичному рівні законодавця; 2) розпорошеність норм КК України, які забезпечують захист трудових прав працівників, у різних розділах Особливої частини КК України, що створює проблеми кваліфікації при визначенні основного безпосереднього об'єкта злочину; 3) відсутність серед пріоритетів кримінально-правової політики протидії злочинам проти трудових прав працівника [247]. Ми погоджуємось із такою думкою та зі свого боку хочемо додати, що основною причиною відсутності адекватної системи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення проти трудових прав працівників є відсутність єдиного законодавчого бачення тієї сукупності трудових відносин, яка є потенційно та фактично небезпечною.

В. В. Топчій у науковій статті на тему: «Злочини проти трудових прав: перспективи формування методики розслідування» звертає увагу на те, що порушення трудових прав набувають масового характеру у зв'язку з нестабільною соціально-економічною ситуацією, вадами нормативно-правового регулювання у сфері трудових відносин, недостатньою ефективністю діяльності органів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю, які

повинні в межах компетенції, відповідно до існуючих юридичних процедур, забезпечувати постійний контроль за додержанням суб'єктами господарювання трудового законодавства шляхом перевірок та вжиття заходів щодо притягнення порушників трудового законодавства до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності (аналіз судової статистики щодо захисту трудових прав людини дозволяє зробити висновок про те, що в судах найбільшу кількість складають такі категорії справ: необґрунтована невивплата заробітної плати, а також незаконні звільнення працівників, тобто грубі порушення законодавства про працю) [385, с. 116]. Більшість причин порушення трудових прав працівників пов'язані із неспроможністю та/або неможливістю працедавця повною мірою їх забезпечити, що обумовлено наявністю власних інтересів, корупцією та іншими соціально-матеріальними факторами. Інколи такі кримінальні правопорушення стають наслідками прагнення приховати інші суспільно небезпечні діяння у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб.

О. Є. Костюченко в тезах на тему: «Економічні інтереси роботодавця закінчуються там, де починається порушення трудових прав та свобод працівника» вказує, що низький рівень заробітної плати в Україні пов'язаний із декількома причинами: – економічною нерівністю працівника і роботодавця; – конкуренцією як інструментом ринкової економіки, що призводить до використання в розрахунку заробітної плати прийомів, несумісних із трудовими правами працівників; – фінансовою кризою як невід'ємною частиною ринкової економіки. У цьому разі найчастіше фінансова стійкість підприємств досягається за рахунок зменшення заробітної плати і вивільнення працівників; – неефективністю контролю за дотриманням законодавства про працю, зокрема в частині заробітної плати, і, як результат, – бездіяльністю держави щодо захисту життєво важливих прав та інтересів працюючих [223, с. 113]. Тобто, учений вказує на те, що економічна нестабільність держави, котра спричинена низкою негативних подій останніх років, також є достатньо впливовим фактором, що

детермінує кримінально протиправну діяльність, у тому числі в межах трудових правовідносин.

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

Порушення трудових прав громадян, здебільшого, передбачено у ст. 212-1 КК України (ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування).

В. П. Хоменко в науковій статті на тему: «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі злочинів у фіскальній сфері» вказує, що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 212-1 КК України, є суспільні відносини, регламентовані законодавством України, що виникають у сфері фінансової діяльності держави щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які забезпечують формування таких централізованих фондів соціального страхування, як Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначень його базові засади. Залежно від страхового випадку передбачено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України (ст. 4 Закону України «Основи

законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14 січня 1998 року). Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їхніх сімей та інші особи, страхувальники й страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюють загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Коло осіб, які можуть бути застрахованими за таким страхуванням, визначено в законодавстві [402, с. 25]. Таким чином, можна підсумувати, що загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають особи, котрі мають певні трудові взаємовідносини, працюючи або на юридичних осіб та державу, або на фізичних осіб. Тобто, фактично, ухиляючись від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, кримінальний правопорушник завдає шкоду інтересам та правам працівників.

П. М. Мартинов у науковій праці на тему: «Механізм правового регулювання захисту трудових прав працівників» зазначає, що особливістю механізму правового регулювання захисту трудових прав працівників є те, що права працівників захищені, починаючи із вступу в трудові правовідносини, і закінчуючи їх припиненням [262, с. 285]. У цьому контексті необхідно звернути увагу на таку обов'язкову ознаку як офіційність трудових правовідносин, оскільки, логічним є те, що неофіційна зайнятість працівника ускладнить створення механізму захисту його прав та свобод, оскільки, у першу чергу, доведення потребуватиме факт його працевлаштування.

Стаття 270 КК України. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки

Вивчення наукового масиву надало нам можливість констатувати майже повну відсутність наукових праць, у яких розглядалося б вказане кримінальне правопорушення. Такий стан справ є не повною мірою аргументованим, оскільки

саме діяння має значення для законодавця та держави, що підтверджується його нещодавньою редакцією, відповідно до якої було внесено зміни до ч. 1 ст. 270 КК України та посилено санкцію норми. Порухення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки, має наслідками: 1) порушення трудових прав працівника; 2) загрозу життю та здоров'ю працівника; 3) дестабілізацію механізму трудових правовідносин та їх нормативно-правового регулювання; 4) дестабілізацію роботи підприємства (організації, установи тощо).

П. Д. Пилипенко в підручнику «Охорона праці в галузі юриспруденції» зазначає, що систему заходів пожежної безпеки утворюють організаційні, інженерно-технічні та інші заходи. До них автор відносить: організацію пожежної охорони, навчань, інструктажів з питань пожежної безпеки; запровадження нових засобів протипожежної автоматики і пожежогасіння, підвищення вогнестійкості будівельних конструкцій; своєчасне проведення профілактичних оглядів та ремонтів устаткування; встановлення відповідного протипожежного режиму (відведення місць для паління, можливість застосування побутових нагрівальних приладів, встановлення правил стоянки транспортних засобів тощо); вивчення правил пожежної безпеки та навчання персоналу; забезпечення приміщень планами (схемами) евакуації осіб в разі виникнення пожежі [313, с. 56]. Дані заходи спрямовані на забезпечення трудових прав працівників у сфері пожежної безпеки, а також на запобігання виникненню пожеж. Відповідно до ч. 2 ст. 55 КЦЗУ діяльність із забезпечення пожежної безпеки є складовою виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств, установ та організацій [211]. Зазначена вимога відображається у трудових договорах (контрактах), статутах та положеннях. Забезпечення пожежної безпеки суб'єкта господарювання покладається на власників та керівників таких суб'єктів господарювання. Варто вказати, що посадові особи та працівники проходять навчання та перевірку знань з питань

пожежної безпеки в порядку, встановленому постановою КМУ від 26 червня 2013 року № 444 «Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» [336]. Таким чином, пожежна безпека гарантується кожному працівнику та має забезпечуватись спеціально уповноваженими особами. На сьогодні розглядуване кримінальне правопорушення порушує низку суспільних відносин. Збільшення кількості таких суспільно небезпечних випадків дає законодавцю поштовх для регулярного перегляду статті із внесенням відповідних змін. Враховуючи таку тенденцію, на нашу думку, наукові пошуки в царині кримінально-правових та кримінологічних особливостей порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки мають стати більш активними.

Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва.

Відтак щодо кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, хочемо звернути увагу, що, здебільшого, наявні наукові праці, присвячені розгляду особливостей кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 271–272 КК України. Інші суспільно небезпечні діяння розглядались ремарочно в межах наукових статей на іншу тематику або в тезах науково-практичних заходів. На жаль, кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва також не є популярними серед учених, однак ми виділили декілька актуальних та вичерпних статей.

Так, І. О. Харь присвятив своє дослідження проблемі визначення суб'єкта складів злочинів проти безпеки виробництва. Учений вказує, що суб'єктом злочинів проти безпеки виробництва можуть бути: за ст. 271 КК – фізична осудна службова особа підприємства, установи, організації або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яким до моменту вчинення злочину виповнився вік кримінальної відповідальності, та такі, які зобов'язані забезпечити вимоги законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці; за ст. 272

КК – фізична, осудна, службова, неслужбова особа (України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яким до моменту вчинення злочину виповнився вік кримінальної відповідальності, тобто особа, яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві; за ст. 273 КК – фізична осудна, приватна, службова особа, суб'єкт підприємницької діяльності (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах та якій до моменту вчинення злочину виповнився вік кримінальної відповідальності; за ст. 274 КК – фізична, осудна, службова, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнився вік кримінальної відповідальності, тобто особа, яка зобов'язана дотримуватися на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки; за ст. 275 КК – фізична осудна, службова, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнився вік кримінальної відповідальності, тобто особа, яка зобов'язана дотримуватися під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання, а також порушення під час проєктування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд [401, с. 56]. Таким чином, норми мають майже необмежений перелік суб'єктного складу та передбачають можливість вчинення таких кримінальних правопорушень як службовими, так і неслужбовими особами.

Р. В. Вітюк у роботі «Особливості дослідження суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого статтею 271 КК України «порушення вимог законодавства про охорону праці»» вказує, що, зважаючи на особливості конструкції диспозиції статті 271 КК України, до суб'єктів статті 271 КК України

можна віднести: 1) осіб, на яких, унаслідок їхнього службового становища або за спеціальним розпорядженням, безпосередньо покладено обов'язок забезпечувати дотримання вимог норм законодавства щодо охорони праці певного напрямку роботи; 2) керівників підприємств та організацій, їхніх заступників, головних інженерів, головних фахівців підприємств, якщо вони не вжили заходів до усунення заздалегідь відомого ним порушення нормативних вимог щодо забезпечення охорони праці або дали вказівки, що суперечать цим правилам, або, взявши на себе безпосереднє керівництво окремими видами робіт, не забезпечили дотримання тих же вимог нормативних актів про охорону праці (зазвичай кваліфікація відбувається за злочини у сфері службової діяльності); 3) службових осіб, на яких було тимчасово покладено обов'язок виконувати затверджені та зареєстровані в установленому порядку вимоги щодо дотримання норм про охорону праці; 4) громадян-суб'єктів підприємницької діяльності [103]. Ми абсолютно погоджуємось із такою позицією, оскільки порушення вимог законодавства про охорону праці, яке, відповідно до кримінального законодавства України, полягає в порушенні вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого може бути вчинене виключно особою, котра відповідає за охорону праці. До того ж у нормі є пряма вказівка на суб'єктний склад суспільно небезпечного діяння.

С. В. Бабанін у науковій статті «Суспільно небезпечні наслідки порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою» зазначає, що відсутність визначення мінімального розміру майнової шкоди, унаслідок завдання якої настає кримінальна відповідальність за ст. 272 КК, є недоліком цієї норми. Учений указує, що якщо звернутися до р. VI КК «Злочини проти власності», ми не знайдемо в ньому норми, що встановлювала б відповідальність за необережне пошкодження майна без завдання будь-яких інших тяжких

наслідків. Майнова шкода не повинна визнаватись тим суспільно небезпечним наслідком, у разі настання якого має виникати кримінальна відповідальність за ст. 272 КК. Проте треба зазначити, що, оскільки практика визнає майнову шкоду суспільно небезпечним наслідком злочину, передбаченого ст. 272 КК, необхідно в кожному конкретному випадку настання такого наслідку вирішувати, зважаючи на всі обставини, чи великого розміру завдана підприємству, установі, організації або громадянам шкода, чи є простій підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць тривалим тощо. Частина 2 ст. 272 КК встановлює відповідальність за суттєво різні за ступенем суспільної небезпеки наслідки (від матеріальної шкоди у великих розмірах, тривалого простою підприємства, цехів або їхніх виробничих дільниць, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам до загибелі багатьох людей), що не є цілковито виправданим, оскільки втрачається орієнтир для застосування такої норми і взагалі набагато зменшується її загально-превентивна функція [59]. Насправді, зважаючи на роз'яснення, запропоновані в постанові Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва», можна підсумувати, що цінність матеріальної шкоди для кваліфікації даного кримінального правопорушення напряму корелюється із заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого та інших тяжких наслідків (під якими законодавець розуміє, наприклад, втрату працездатності). Причому, як така матеріальна шкода, дійсно не передбачена в нормі, а тому і відсутні її межі. Саме це вказує на актуальність та своєчасність запропонованої вченим роботи та розглядуваної в ній тематики.

Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг.

Дослідження вказаного розділу кримінального законодавства надало нам можливість виділити чотири фактичних суспільно небезпечних діяння, які в тому числі посягають на трудові права працівників: зловживання владою або

службовим становищем; перевищення влади або службових повноважень; службове підроблення (ч. 2 ст. 366) і службова недбалість. Зазначені діяння неодноразово ставали предметом розгляду в наукових роботах, однак для більш зосередженого огляду ми обрали декілька праць, які узагальнюють доктринальні підходи.

Так, наприклад, В. О. Мартиненко вказує, що у злочині, передбаченому ст. 364 КК України, метою є уявлення суб'єкта про бажаний результат – одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, якого він прагне досягти як шляхом її погодженого переходу, так і без нього, що визначає спрямованість діяння. Правильна кваліфікація злочинів у сфері службової діяльності, аргументоване усунення конкуренції кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини, учинені службовими особами, вимагають з'ясування того, як саме диференціювання кримінальної відповідальності службових осіб у межах окремого розділу XVII Особливої частини КК України та її загалом позначається на відповідальності службових осіб за вчинення злочинів, передбачених в інших розділах цього Кодексу. У нормах розділу XVII Особливої частини КК України встановлено відповідальність за ті злочини у сфері службової діяльності, що можуть бути вчинені в будь-якій сфері діяльності апарату управління у зв'язку з виконанням службових обов'язків або шляхом використання службових повноважень усупереч інтересам служби (так звані загальні службові злочини). Усталеним також є твердження, що до загальних службових злочинів належать лише зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, халатність. Решта є спеціальними їх видами, що стосується також злочинів, передбачених статтями розділу XVII Особливої частини КК України (спеціальні види службового зловживання, спеціальні склади зловживання владою або службовим становищем або халатність) [261, с. 119]. Основним аспектом вказаного діяння в контексті захисту трудових прав є

те, що владою або службовим становищем зловживає особа, котра це робить усупереч інтересам служби, що так чи інакше порушує реалізацію трудових прав осіб (про це вказує законодавець у нормі, говорячи про те, що такі дії мають завдавати істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб). Таким чином, невиконання або неправильне виконання службових обов'язків дестабілізує трудову систему, що має наслідком порушення прав та свобод працівників.

Н. М. Ярмиш вказує, що низку проблем, які ускладнюють роботу правозастосовників, потягнула за собою відмова законодавця у ст. 365 КК України від ознак усіх варіантів службової особи як суб'єкта злочину, крім «працівника правоохоронного органу», що відбулося 21 лютого 2014 р. Початкове враження було таким, нібито стосовно всіх службових осіб, крім працівників правоохоронного органу, перевищення влади або службових повноважень декриміналізовано, але видається, це не так. Зловживаючи владою або службовим становищем, особа здійснює дії, які вчиняти заборонено, робить це всупереч інтересам служби, але при цьому використовує власні повноваження. При перевищенні особа відповідних повноважень не має – вона бере на себе або «чужі» функції, або вчиняє дії, які взагалі не можуть бути «функціями» службової особи. Безперечно, особа здатна на це виключно завдяки своєму статусу. Навряд чи, так би мовити, «людина з вулиці» спроможна, наприклад, вчинити одноособово дії, які могли бути здійснені тільки колегіально. Тому є підстави вважати, що перевищення є окремим проявом зловживання, а від інших його виявлень перевищення відрізняється тим, що службова особа використовує не конкретну свою функцію, а саме свій статус. Тобто норми, які містяться в статтях 364 та 365 КК України, співвідносяться між собою, як загальна та спеціальна. Якщо так, то в разі перевищення службових повноважень особою, яка не є працівником правоохоронного органу, застосуванню підлягає ст. 364 КК

України, звісно, за наявності всіх інших ознак складу цього злочину, зокрема наслідку та мети одержання неправомірної вигоди. Стосовно ж тих службових осіб, які не є правоохоронцями та перевищили свої повноваження, не маючи на меті одержання неправомірної вигоди, дійсно доводиться визнати, що відбулася декриміналізація: такі дії не підпадають під ознаки ст. 365 КК України за відсутності суб'єкта, а ознакам ст. 364 КК України не відповідають за відсутності суб'єктивної сторони [420]. Варто звернути увагу на те, що коли такі дії вчиняє, наприклад, працівник правоохоронних органів, то порушуватись можуть не тільки трудові права громадян, а і більш цінні суспільні відносини. До того ж це може дестабілізувати всі сфери державного управління.

Н. Ю. Худякова присвятила дисертаційне дослідження проблемі кримінально-правової характеристики службової недбалості. Учена зазначила, що недбале ставлення службових осіб до своїх обов'язків призвело до небажання громадян звертатися до органів державної влади через зволікання, бюрократизм, недбальство, невиконання строків розгляду документів, що суттєво впливає на зниження авторитету органів влади та призводить до зростання рівня корупції в країні. Унаслідок вчинення службової недбалості змінилася система базових цінностей у суспільстві: гідне місце посіли орієнтації, що спрямовані на збагачення коштами будь-якими способами та засобами, а не на виконання своїх прямих обов'язків. Особливу актуальність дослідженню кримінально-правової характеристики службової недбалості надають такі обставини: по-перше, високий рівень латентності зазначеного злочину, який свідчить про те, що на публічний розгляд виносяться найбільш резонансні факти службової недбалості, найбільш помітні злочини, що спричинили тяжкі наслідки у вигляді шкоди здоров'ю, загибелі людей або значних матеріальних збитків. Інші ж факти службової недбалості маскуються під дисциплінарні поступки або взагалі не враховуються, або зараховуються до стихійних лих; по-друге, достатньо високий рівень суспільної небезпеки. Службова недбалість, хоча і є необережним

злочином, спричиняє істотну шкоду державі, здоров'ю та життю людей; по-третє, такий злочин, як службова недбалість, поступово проникає в найбільш затребувані сфери життєдіяльності суспільства, у такі, якими найчастіше користуються громадяни, і кількість цих сфер щороку збільшується [404, с.14]. Таким чином, з огляду на вказане вченою, ми можемо підсумувати, що в загальному розумінні досліджувані кримінальні правопорушення посягають не тільки на нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державного влади, місцевого самоврядування, окремих юридичних осіб публічного чи приватного права, а також на суспільні відносини, які забезпечують нормальне здійснення тих конкретних видів професійної діяльності, які пов'язані з наданням публічних послуг, але і на права працівників, підпорядкованих суб'єктам цих кримінально протиправних діянь.

Отже, проведене дослідження надало можливість підсумувати певну прогалину в напрямі наукової роботи з вивчення особливостей кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення, що у такий спосіб посягають на трудові права громадян. Встановлено декілька розділів кримінального законодавства України, окремі норми яких пов'язані з трудовими правовідносинами, незважаючи на те, що безпосереднім об'єктом передбачених ними кримінальних правопорушень є інші суспільні відносини. У зв'язку з указаним, наразі концепція кримінально-правового та кримінологічного захисту трудових правовідносин в Україні розроблена не повною мірою.

Дослідження теоретичного масиву кримінально-правової та кримінологічної науки в межах захисту трудових прав з моменту прийняття чинного КК України і до сьогодні надало можливість диференціювати наукові роботи *на дві групи за ознакою предмета дослідження*: 1) феномен кримінального правопорушення проти трудових прав, їх ознаки, понятійно-категоріальний апарат та механізм кримінально-правової протидії; 2) суб'єкт кримінального правопорушення проти трудових прав: дефініція, класифікація,

типологія. Для вдосконалення теоретичної моделі кримінально-правового та кримінологічного механізму захисту трудових прав громадян України *першочергової розробки потребує проблематика в таких напрямках*: 1) методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) генеза становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин; 3) понятійно-категоріальний апарат компіляції трудового та кримінального законодавства; 4) джерела та суб'єкти забезпечення і механізм реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні; 5) кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні (сучасний стан, структура, динаміка кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина; структура особи кримінального правопорушника тощо); 6) віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина (структура особистості жертви кримінального правопорушення проти трудових прав та свобод; віктимогенні індивідуально-психологічні особливості особи жертви тощо); 7) стратегії запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 8) міжнародні стандарти реалізації кримінальної політики у сфері охорони трудових відносин та зарубіжний досвід кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників.

1.2. Методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні

На сьогодні методологія є невід'ємною частиною будь-якого кримінологічного дослідження. Це пояснюється прагненням створити єдиний,

універсальний алгоритм вивчення проблем кримінально протиправної активності в Україні. Поліморфізм наукової стилістики, плюралізм наукових підходів до пізнання кримінологічних матерій призводить до втрати «ядра» наукових досліджень, єдиної кінцевої мети у вигляді емпірично апробованого матеріалу та, як наслідок, помилкових висновків. Усе це свідчить про актуальність та своєчасність вивчення методологічних засад кримінологічних досліджень. Не є винятком і дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Останні, своєю чергою, усе частіше стають об'єктом посягання і все менше – об'єктом наукових розробок. У зв'язку із вказаним, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально, розпочавши зі встановлення загального поняття методології.

Відтак вчені зазначають, що методологія – це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це система певних правил, принципів та операцій, що застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності (у науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це вчення про цю систему, загальна теорія методу. Існують методологічні уявлення і концепції різного ступеня розробленості й конструктивності, різного рівня й широти охоплення (методологія на рівні філософської рефлексії, загальнонаукова методологія і методологія науки міждисциплінарного рівня, методологія окремих наук). Будь-яке наукове дослідження має враховувати вимоги загальної методології. Конкретна методологія ґрунтується на законах конкретних наук, особливостях пізнання окремих явищ. Вона зумовлена й пов'язана з принципами і законами конкретних наук, із спеціальними методами дослідження [308, с. 114]. Зазначена методологія створює передумови та фундаментальні засади для проведення певного теоретичного аналізу або практичного експерименту. Загалом поняття «методологія» складається з двох частин – «метод», що в перекладі з грецької мови означає «шлях дослідження», і

«логія», тобто «вчення». Таким чином, методологія – це вчення про шляхи дослідження. Методологія наукового дослідження пов'язана виключно з виконанням науково-дослідної роботи. Вона містить у собі увесь арсенал можливостей виконання науково-дослідної роботи в певній науковій галузі, одночасно як методика (у націленості на науково-дослідну роботу в цій же галузі) лише здійснює певний конкретизований вибір із цього арсеналу та встановлює послідовність і черговість використання елементів такого вибору [412, с. 74]. Указана позиція є достатньо розповсюдженою та розглядає методологію в її широкому розумінні. На наш погляд, у першу чергу, необхідно говорити про те, що методологія являє собою комплекс інструментів пізнання феноменів у їх формальному та евристичному розумінні.

Безперечно, методологія являє собою науку про методи, способи і засоби отримання знань і вироблення на їх основі відповідних вчень. Дана галузь наукової діяльності людей направлена на створення уявлення не лише про методи, а й про найбільш оптимальні напрями дослідження, про сутність досліджень або науки в цілому тощо. Кожен новий етап у прогресивному розвитку науки зумовлює дослідження її в методологічному аспекті. А методологічна спрямованість досліджень органічно пов'язана з теорією предмета пізнання. Якщо теорія є системою понять, які узагальнюють конкретні знання про відповідні об'єкти, то методологія дослідження є вченням про шляхи, принципи і методи побудови і практичного застосування саме цієї, а не будь-якої іншої теорії [412, с. 74]. Г. С. Цехмістрова наголошує на тому, що у вітчизняній науковій традиції методологію наукового дослідження розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів. Найчастіше методологію наукового дослідження тлумачать як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. Методологія наукового дослідження виконує такі функції: визначає способи

здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ; передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; сприяє введенню нової інформації; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [405, с. 152]. Таким чином, методологія кримінології є її «скелетом», який слугує каркасом для нарощування знань про кримінально протиправну діяльність як сучасний феномен.

А. П. Закалюк констатує, що методологія кримінологічної науки складається із: 1) загальнонаукових принципів, вимог, критеріїв наукового пізнання загалом; 2) методологічних особливостей галузі суспільних наук, до якої належить кримінологія; 3) методологічних і методичних положень, методів, способів власного (кримінологічного) опрацювання, що знаходяться в діалектичному зв'язку з першими та другими. Не вдаючись у дискусію з приводу інтерпретації поняття «методологія», вчений виділяє важливу роль у процесі пізнання кримінологічних проблем методологічного підходу як сумативного утворення, що складається із сукупності взаємозалежних методів, серед яких один або декілька є головним, а всі інші підпорядковані їм, залежні від них, мають допоміжний характер. Дійсно, у сучасній науковій літературі поряд із методами дослідження до пізнавального інструментарію залучаються сучасні методологічні підходи, як структурний елемент методології [180, с. 92]. Будь-яка методологія це насамперед набір методів, котрі надають можливість досліднику вивчити обрану проблематику та прийти до правильних висновків.

Гостро критикуючи позитивізм і називаючи його основною хворобою сучасної української кримінології, О. М. Костенко пропонує модернізувати її в парадигмі соціального натуралізму, послідовно наполягаючи шукати радикальні засоби протидії злочинності у сфері пізнання законів соціальної природи для

узгодження з ними волі та свідомості якомога більшого числа людей, тобто формування в них соціальної культури [220, с. 198]. Отже, у цьому контексті формується думка про те, що сучасна кримінологія являє собою натуралістично-позитивістське вчення про кримінально протиправну діяльність. Звичайно, із цим можуть не погодитись агностики, однак, слід узяти до уваги й той факт, що останнім часом все частіше вчені повертаються до вчень Чезаре Ломброзо та навіть виділяють сучасні риси кримінально-правових наук. Усе це формує якість та зміст кримінологічної методології.

Розглядаючи загальні філософські світоглядні та пізнавальні засади методології кримінологічної науки, А. П. Закалюк окрему увагу приділив аналізу принципу соціального натуралізму, за результатами якого констатував, що висновки О. М. Костенка не впливають із тверджень Г. Гроція та визнав їх штучним поширенням змісту і значення природного в праві за рахунок недотримання межі та міри, які відокремлюють природне від соціального, тобто утвореного людьми, що становить соціальну практику [220, с. 198]. З огляду на питання, що досліджується, цінним є розгляд і характеристика науковцями характерних рис постмодерністської парадигми кримінології, серед яких, наприклад, Т. В. Мельничук виділяє наступні: критичне ставлення до попередніх кримінологічних уявлень; відсутність явно домінуючих концептів; комплексність методології досліджень та активне запозичення методів недотичних наук (у тому числі синергетики); пошук мірила норми та девіації; компаративізм; критика традиційних засобів та інститутів соціального контролю; прагматичність [256, с. 173]. Із урахуванням доктринальних підходів учених [325], на сьогодні можна виділити *чотири категорії проблемних питань методології дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні*: 1) проблеми, пов'язані з імперативно-атрибутивними ознаками сутності кримінально-правової охорони трудових відносин в Україні; 2) проблемні питання, пов'язані із

субпідрядністю кримінологічної науки в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) проблемні питання, обумовлені відсутністю чітко визначеної кореляції між трудовим правом та науками кримінально-правового циклу; 4) проблемні питання, пов'язані з відсутністю повноцінних методологічних розробок особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

До проблем першої категорії доцільно віднести: 1) відсутність теоретико-прикладної «платформи» для розробки та дослідження феномену кримінально-правового захисту трудових прав в Україні; 2) відсутність експериментальних та стратегічних розробок кримінально-правового захисту трудових прав громадян. *До другої категорії відносяться:* 1) превалювання кримінального права над кримінологією в частині захисту трудових прав в Україні; 2) відсутність системного підходу до вивчення особливостей створення та реалізації механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) ізоляція віктимологічної науки в частині захисту жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав. *У межах третьої категорії можна виділити:* 1) відсутність єдиного розуміння понятійних складових трудового права в межах наук кримінально-правового циклу; 2) відсутність балансу між правовими категоріями в трудовому та кримінальному праві. *Четверта категорія включає:* 1) шаблонність методології кримінологічної науки; 2) рудиментарність доктринальних підходів до визначення механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

У сучасних умовах глобалізаційних процесів евристичний потенціал синергетичної парадигми в методології кримінологічних досліджень виділяє С. Ю. Лукашевич [253, с. 29]. Учений констатує, що, відповідно до синергетичних уявлень про соціум та його інститути, злочинність та система

запобігання та протидії їй – це самоупорядкована та самоврегульована нелінійна система, яка відкрита для різноманітних впливів і перебуває в стані постійного обміну речовиною, енергією та інформацією з іншими напрямками соціального регулювання та управління, з суб'єктами та об'єктами соціальної взаємодії тощо [253, с. 29]. В. В. Коваленко вважає її синергетичним підходом кримінологічних досліджень, відповідно до якого і злочинність, і система протидії їй – це елементи соціальної самоорганізації (саморегуляції) суспільства. Учений вказує, що саме цей підхід є найбільш вдалим для створення теоретичної конструкції запобігання злочинам, а також формування відповідної стратегії на основі системної цілісності суспільства, його організаційно-структурної впорядкованості та здатності до саморегуляції, оскільки саме взаємодія компонентів систем пояснює факти, а не результати дослідження змісту фізичних, біологічних, соціальних чи теоретичних процесів [207, с. 7]. На нашу думку, **методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні має включати в себе три рівні**: 1) *філософсько-світоглядний* – перший рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає в доктринальному пізнанні особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) *теоретико-системний* – другий рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у створенні алгоритму будівництва універсального механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) *прогресивні* – третій рівень, необхідний для перевірки отриманих знань, з метою створення алгоритму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Філософсько-світоглядний рівень методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Указаний рівень включає в себе діалектичний,

аксіологічний, герменевтичний, феноменологічний та позитивістський підходи. Основними методами можна визначити компаративний та історичний.

Діалектичний підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Основоположником діалектичного методу є Гегель, котрий прагнув відшукати у товщі буття пари взаємно заперечних (суперечливих) найзагальніших категорій та шляхом зняття їх суперечності третьою категорією, яка, здійснюючи перехід від однієї суперечливої категорії до іншої, об'єднувала б їх в одне ціле й забезпечувала б таким чином процес зняття суперечності та скачок на вищий рівень буття, де з'являються інші парні взаємно заперечні категорії, що потребують процесу зняття суперечності і, таким чином, стверджують подальший розвиток «тканини» буття аж до злиття її з Абсолютним духом. Зазначене дає підстави стверджувати, що основою діалектичного методу Г. Гегеля є методологічний підхід до будь-якого об'єкта дослідження як суперечливого процесу, що прагне розвитку та переходу на вищий рівень буття, а також струнка система категорій діалектичної логіки, що формує методологічний каркас будь-якої пізнавальної діяльності. Незважаючи на те, що буття у Гегеля – це буття духу, а об'єкт пізнання – це завжди процес, К. Маркс творчо витлумачив діалектику Гегеля як методологію всезагальних форм руху, зокрема суспільного, і поклав її в основу свого «матеріалістичного розуміння історії». Основною відмінністю діалектики Маркса від ідеалістичної діалектики Гегеля є те, що поняття і категорії, як відображення руху соціальної матерії, потрібно було виводити не з апіорності Абсолютного духу, а з історичних реалій суспільної практики (як сфери органічного поєднання ідеального і матеріального), відшуковуючи у ній протилежності, їх боротьбу, її зняття (заперечення) та скачки на новий рівень суспільного буття, виявляючи життєстверджуючий розвиток, аж до найдосконалішої суспільно-економічної формації. Тобто мислитель екстраполював гегелівське метафізичне втілення

категорій і законів діалектики в саморух об'єктивного духу на історичний процес розвитку суспільства як носія названого духу, позначивши кінцевим пунктом історичного прогресу ідеальний суспільний устрій – комуністичне суспільство, або, як називав його сам К. Маркс, «царство свободи» [78, с. 521]. Таким чином, можна сказати, що сутність та мета діалектичного методу полягає в пізнанні глибинної сутності досліджуваного феномену, прагненні побороти антагонізми. При цьому на сьогодні ми вже можемо констатувати неминучість впливу соціального на матеріальне, що дещо зміщує акценти діалектики, ставлячи в центр руху феноменів людину, котра стає рушійною силою такого механізму. У межах досліджуваної нами проблематики це стає ще більш очевидним. Будь-яке кримінальне правопорушення ініціюється людиною або за її бажанням, або через її халатність. Саме тому, діалектичний підхід до вивчення детермінації суспільно небезпечних діянь проти трудових прав громадян надає можливість встановити кореляцію між суб'єктивною стороною кримінального правопорушника, віктимологічними особливостями потерпілого та об'єктивними чинниками, котрі сприяють та/або зумовлюють такі діяння.

Аксіологічний підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Європейський філософ Карл Мангайм зазначав, що «без оціночних концепцій, без будь-якої, бодай мінімально раціональної мети нам нічого не вдасться досягнути ні в соціальній, ні в психологічній сфері» [257, с. 251]. Тематика цінностей і права детермінує використання понять «менталітет», «культура», «цивілізація» тощо [136, с. 231]. Відтак через аксіологічний метод ми отримуємо можливість встановити цінність норм трудового та кримінального права для сучасних суспільних відносин, їх позитивний сенс для будування нових моделей соціальних зв'язків та загального значення для задоволення потреб, обумовлених менталітетом суспільства тієї чи іншої держави. Розвиток суспільства неминуче призводить до виникнення нових

цінностей, котрі потребують захисту. Трудові правовідносини у їх сучасному розумінні будувались століттями для того, аби набути актуальної форми. Через те норми кримінального законодавства, котрі є гнучкими та динамічними, були вдало підлаштовані під потреби громадян сучасної держави. Саме тому вивчення цінності їх симбіозу демонструє його актуальність та відповідність вимогам сьогодення.

Герменевтичний підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Як слушно зауважив І. І. Онищук, герменевтичний підхід у правовій сфері ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так й інших правових документів, а також наукових монографій та інших письмових праць учених. Цей підхід домінує в аналітичній юриспруденції. Тлумачення права розглядають як посередника між загальною та абстрактною нормами й конкретними життєвими ситуаціями, до яких застосовуються ці норми [306, с. 211]. Юридична герменевтика, за дефініцією І. Шутака, І. Онищука, – визначення змісту при встановленні та реалізації норми права, основане на знанні онтологічної технології, таких понять, як зміст, двозначність або багатозначність, символ, знак тощо. Норма права є символом, зміст якого повинен бути встановлений. За буквального змісту завжди ховається другий, контекстуальний, ситуаційний сенс. Без його адекватного розуміння унеможлиблюється правильне розуміння змісту всієї норми. Для правильного застосування закону в процесі тлумачення необхідно відшукати цю приховану ідею. Герменевтичний метод тлумачення норми права є саме тим інструментом, за допомогою якого можна вирішити проблему подвійного сенсу. Герменевтика, крім дешифрування буквального смислу тексту, що здійснюється за допомогою лінгвістичного тлумачення, дозволяє розкрити зміст правового контексту. Герменевтичний аналіз тексту охоплює низку

обов'язкових процедур. Визнаним вважається поділ на *subtilitas intelligendi* (розуміння), *subtilitas explicandi* (тлумачення) і *subtilitas applicandi* (застосування). Під розумінням слід розуміти мистецтво осягнення знаків, які передає свідомість однієї особи та сприймає іншої через зовнішнє письмове вираження. Поняття *subtilitas* можна перекласти як «тонкість, спритність, мистецтво»; відповідно до традиційної герменевтики ці процедури вважали не стільки як методами, якими ми користуємося, скільки певними навичками, які вимагають особливої духовної витонченості [306, с. 211]. Отже, герменевтика надає можливість тлумачити норми права. Варто звернути увагу на те, що для нашого дослідження герменевтичний підхід відіграє важливу роль, оскільки за рахунок правильного тлумачення норм кримінального та трудового права ми маємо змогу більш зосереджено підійти до формування механізму кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Останнє зумовлено тим фактором, що пізнання сутності юридичної конструкції суспільно небезпечного діяння дозволяє пізнати його структурні особливості, котрі дозволяють виокремити найбільш вагомні чинники впливу на свідомість кримінального правопорушника.

Феноменологічний підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Феноменологія є одним із найбільш популярних філософських напрямів на Заході нині. В основі феноменологічного розуміння – спеціальний метод феноменологічної редукції, яка здійснюється в два етапи: ейдичної редукції, на якому під сумнів ставиться цінність вихідного для багатьох наук вірування в реальність зовнішнього світу, і трансцендентальної редукції, коли під сумнів ставиться вірування в реальність «Я» як частини реальності зовнішнього світу [227, с. 412]. Відтак, феноменологія надає можливість пізнавати кримінологічні явища з точки зору їх сутнісної характеристики. Саме тому будь-яке протиправне діяння та його кримінально-правова заборона

розглядається як явище, обумовлене соціальним досвідом, навіть за умови відсутності її раціонального пояснення. Тобто, можна сказати, що феноменологія запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні полягає у встановленні цінності трудових правовідносин для держави та суспільства, а також визначенні кореляцій між деструктивним впливом на державне управління та посяганням на окремого працівника.

Позитивістський підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Систематично класифікувати й конкретизувати правові вчення допомагає трьохмірна дефініція права. Так наївний чи радикальний позитивізм, з яким ми зустрічаємося, наприклад, у теорії імперативів, визнає лише перший вимір – волю і владу; пом'якшений варіант позитивізму, представлений Г. Кельзенем, пов'язує владу з моментом повноважень; нарешті, залишковий позитивізм акцентує увагу на моменті визнання, але витлумачує його, як це має місце в Харта, суто емпірично. Ранній теоретико-правовий позитивізм, представлений так званою теорією наказів чи імперативів, тлумачить право як накази вищої влади, яка вдається до погроз і залякування з метою схилити людей до виконання їх. «Право є наказом суверена», – говорять прибічники теорії імперативів (Гоббс, Бентам, Остін). Позбавлена згоди громадян і взагалі будь-якого вповноважування, теорія імперативів замикається в собі, стає за своїм змістом і характером теоретико-правовим волюнтаризмом. Щодо поставленого теорією імперативів завдання – дати строге поняття права, тут вона зазнає очевидних складностей. Вони розпочинаються вже із затвердження наказної форми правової волі, другий і третій вимір права, взагалі, не беруться до уваги. Правова воля справді має характер наказу, про що свідчать конкретні правові вимоги, що висуваються чиновниками-виконавцями (збирачі податків, судові виконавці тощо). Однак, у багатьох інших сферах та аспектах наказова форма не придатна [227, с. 412].

Отже, умовно кажучи, позитивісти пояснюють будь-які заборони прагненням конкретної влади забезпечити захист громадян своєї держави від діянь, котрі є протиправними саме для цієї держави, оскільки вони можуть дестабілізувати її систему. Тобто, мова йде про кримінальні правопорушення вузького спектру, небезпечні для менталітету певних країн (наприклад, чаклунство, наклеп, проведення законного аборту тощо). Щодо нашого блоку протиправних діянь, варто зазначити, що позитивізм у цьому контексті є зайвим, оскільки суспільна небезпечність кримінальних правопорушень проти трудових прав людини є очевидною.

Варто звернути увагу на цінність **історичного та компаративного методів**, котрі надають можливість дослідити кримінологічний захист трудових правовідносин як у ретроспективі, так і в порівнянні з іншими державами та міжнародними вимогами. Це дозволяє врахувати як попередній, так і позитивний зарубіжний досвід для удосконалення власної нормативно-правової бази та стратегій запобігання.

Теоретико-системний рівень методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. У цьому методологічному блоці основними методами є аналіз та синтез, методи індукції та дедукції, аналогії та моделювання, абстрагування, ідеалізації та конкретизації, метод системного аналізу в широкому сенсі та його провідний метод – метод факторного аналізу. Пропонуємо розглянути вказану методологічну сукупність у межах обраної нами для дослідження тематики.

Відтак, аналіз може бути предметним, фізичним, а може бути і уявним (розумовим). У першому випадку ціле, у буквальному розумінні слова, фізично ділиться на утворюючі його компоненти. Прикладом можуть слугувати хімічні сполучення (молекули), які розчленовуються на утворюючі його елементи – атоми, іони тощо. У другому випадку ціле розчленовується не предметно, не

фізично, а лише в уяві (розумово), у думках людини, залишаючись у тому вигляді, у якому воно існує в реальності. Саме даний випадок є пануючим і характерним для соціального пізнання, дослідження систем у суспільстві. Пов'язано це з тим, що компоненти даних систем виявляються у своїй сутності не предметними, не речами, як такими, а суспільними явищами. Природа суспільного цілого така, що його компоненти, частини, як правило, не можна відділити один від одного матеріально, фізично (наприклад, державу від соціальної системи, органи державного управління від держави тощо). Тільки шляхом абстрагування, напруженої аналітичної роботи розуму можна відділити частини, сторони суспільного цілого, висвітлити їхню взаємодію і значення в цілісній системі [293, с. 23]. «Характер аналізу, його конкретні прийоми, методи, аналітичні операції в соціальному пізнанні залежать від характеру системи, її компонентів, структури і функцій, місця і ролі в оточуючому її середовищі. Так для аналізу соціального складу держави як системи потрібні інші наукові засоби, аніж для аналізу цивілізації в цілому. У першому випадку, як правило, достатньо емпіричних соціальних досліджень. У другому – емпіричні дослідження можуть складати лише допоміжний засіб у більш значному арсеналі теоретичних засобів. Водночас слід звернути увагу й на те, що ціле багатоступеневе, ієрархічне, та іноді містить у собі численні підсистеми різного ступеню складності» [293, с. 23]. Таким чином, можна сказати, що в межах кримінального законодавства аналіз надає можливість встановити особливості трудових взаємовідносин та якість їх кримінально-правового захисту шляхом виділення окремих суспільних відносин та перевірки меж кримінальної відповідальності за посягання на них.

Розгляд елементів системи в їхній взаємодії саме як динамічного цілого – ось те нове, що вносить системний підхід у теорію пізнання взагалі і в розуміння аналізу й синтезу зокрема. Проте, будучи об'єднанням компонентів частин у цілісну систему, синтез у жодному разі не являє собою «возз'єднання» цілого в його безпосередній, первісний стан. Дане відновлення цілого відбувається після

того, як на стадії аналізу були виокремлені та вивчені його компоненти, частини, як були розкриті внутрішні взаємозв'язки його частин, усе «багатство» внутрішнього змісту системи. Отже, аналіз і синтез являють собою двоєдиний специфічний засіб дослідження системних утворень взагалі та системних соціальних утворень зокрема. Їхня єдність базується на тому, що один виконується за допомогою іншого. «Лише поєднуючи уявно (або експериментально), дослідник усвідомлює частини як частини даного цілого; лише розглядаючи уявно (або експериментально), дослідник усвідомлює ціле як складове із специфічних частин, яке володіє внаслідок цього специфічною якістю, що відрізняє його від інших предметів [293, с. 24]. Аналіз і синтез не є окремими етапами пізнання, вони лише доповнюють один одного, або прямують один за одним. На кожному етапі вони виступають як два взаємообумовлені моменти пізнання цілого, «кожен з яких здійснюється через інший і утримує його в зрізаному вигляді» [293, с. 24]. У цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що синтез надає можливість створити сукупне уявлення про кримінально-правове реагування на порушення трудових правовідносин без виділення певної їх форми. Тобто, фактично, синтез шляхом узагальнення існуючих кримінально-правових норм надає можливість виокремити важливі елементи, яких не вистачає для створення ефективної кримінально-правової та кримінологічної системи захисту.

Абстрагування – це процес мисленневого відволікання від ряду властивостей і відносин досліджуваного явища, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, істотних, загальних), що цікавлять дослідника. Існують різні види абстракцій: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності. Їх розрізняють також за рівнем (порядком). Абстракції від реальних предметів мають назву абстракцій першого порядку; абстракції від абстракцій першого рівня – другого порядку тощо. Найвищим рівнем абстракції характеризуються

філософські категорії. Ідеалізація – мисленнева процедура, пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що реально є принципово нездійсненними («ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло», «точка» тощо), але є такими, для яких існують прообрази в реальному світі. У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних властивостей предмета з одночасним уведенням до змісту утворюваних понять таких ознак, що є реально нездійсненними. У результаті утворюється так званий «ідеалізований об'єкт», яким може керуватися теоретичне мислення під час відображення реальних об'єктів. У розвинених наукових теоріях зазвичай розглядають не окремі ідеалізовані об'єкти та їх властивості, а цілісні системи ідеалізованих об'єктів та їх структури [309]. Отже, за допомогою методу абстрагування ми маємо змогу виділити окремі, особливо важливі ознаки кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, особливості самих трудових правовідносин, а також детермінаційний комплекс, котрий надасть можливість підійти більш зосереджено до створення кримінологічних стратегій запобігання такого роду кримінальним правопорушенням.

Узагальнення – це процес становлення загальних властивостей та ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Гносеологічною основою узагальнення є категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відображає схожі, повторювані риси та ознаки, які належать кільком одиничним явищам чи всім предметам певного класу, а одиничне – виражає специфіку, своєрідність саме даного явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття й тому узагальнювати їх не можна. Індукція – логічний прийом дослідження, пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту та рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення мають проблематичний (вірогіднісний) характер.

Індуктивні узагальнення розглядають як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, одержаного індуктивним способом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, зокрема за допомогою дедукції (теорій, законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинових зв'язках. Дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій посилянть до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. Під час узагальнення емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, що дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка ґрунтується на логіці їх взаємодії. За допомогою дедукції завершують дослідження [309]. Указані методи дозволяють пізнати досліджуваний феномен від загального до одиничного та навпаки. У межах нашого дослідження останні надають можливість розглядати як сукупність кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та їх кримінологічних ознак, так і навпаки – встановити кореляцію між різними розділами кримінального законодавства, у яких зустрічаються такого роду суспільно небезпечні діяння.

Аналогія – установлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості роблять відповідний висновок – умовивід за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання. У висновку за аналогією знання, одержаного від розгляду певного об'єкта («моделі»), переносять на інший, менш досліджений і менш доступний для

вивчення об'єкт. Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці та методології науки модель – це аналог певного фрагмента реальності, породження людської культури, концептуально-теоретичних образів тощо. Форми моделювання різноманітні й залежать від використання моделей і сфери застосування моделювання. За характером моделей виокремлюють матеріальне (предметне) та ідеальне моделювання, виражене у відповідній знаковій формі [309]. Таким чином, аналогія та моделювання дозволяють досліджувати особливості кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян у порівнянні з іншими суспільно небезпечними діяннями, шляхом експериментальної перевірки дієвості запобіжних заходів, котрі застосовуються по відношенню до інших протиправних дій.

Окрему особливість має системний підхід, методологічна специфіка якого полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи. Сукупність пізнавальних принципів системного підходу не має жорстких обмежень і за своєю суттю орієнтує і спрямовує певну систему двоюким чином відповідно до конкретних етапів дослідження. З одного боку, його змістовні принципи сприяють виявленню обмеженості традиційних об'єктів дослідження, визначенню та реалізації нового типу завдань при новому стилі мислення. З іншого за допомогою категорій і принципів системного підходу відзначаються перспективи побудови нових об'єктів і предметів дослідження шляхом планування та визначення їх структурних або типологічних параметрів і властивостей. Проектування структурних і типологічних характеристик нових об'єктів сприяє розробці конструктивних комплексних програм наукового дослідження та розвитку науки. Особливі функції системного підходу в науковому пізнанні й соціальній практиці

визначаються критичною природою його принципів. Усебічний критичний аналіз особливостей розвитку сучасного виробництва на основі системного підходу, наприклад, дав змогу визначити і здійснити комплекс адекватних заходів для захисту навколишнього середовища в регіональних і глобальних масштабах [241, с. 45]. Системний підхід дозволяє розглянути обрані кримінальні правопорушення як систему заборонних діянь і виділити спільні та розбіжні риси. Таким чином, за допомоги вказаного методу ми маємо можливість встановити латентні кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян та фактори, котрі цьому сприяють, але не піддаються фактичному виміру, а також встановити їх кількість; визначити статистичний зв'язок між детермінантами, котрі впливають на латентність такого роду суспільно небезпечних діянь, а також правильно їх інтерпретувати. Указане також дозволяє слідкувати за прогресами та регресами кримінологічної ситуації в межах кримінально протиправної діяльності у сфері трудових правовідносин.

Емпіричний рівень методології запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Особливої цінності в межах розглядуваного блоку мають спостереження, експеримент, порівняння, опис, вимірювання.

Спостереження – це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно ґрунтується на дані органів чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення). Під час спостереження отримуються знання не лише про зовнішні сторони об'єкта пізнання, але й про його істотні властивості. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим. Останнє здійснюють за допомогою різних приладів і технічних засобів, а з розвитком науки воно стає все більш складним. Експеримент – це цілеспрямоване й активне втручання в хід процесу, що вивчається, відповідні зміни об'єкта чи його відтворення в спеціально створених і контрольованих умовах. Основними стадіями здійснення експерименту є планування й будова, контроль, інтерпретація результатів. Експеримент має дві

взаємопов'язані функції: дослідну перевірку гіпотез і теорій, а також формування нових наукових концепцій. Залежно від цих функцій виділяють експерименти: дослідницький (пошуковий), перевірочний (контрольний), відтворювальний, ізолюваний тощо, а залежно від характеру об'єктів – фізичні, хімічні, біологічні, соціальні тощо. Отже, експеримент – це найбільш загальний емпіричний метод пізнання, що містить не лише спостереження й вимірювання, а й здійснює перестановку, зміну об'єкта дослідження тощо. У цьому методі можна виявити вплив одного чинника на інший. Емпіричні методи пізнання відіграють велику роль у науковому дослідженні. Вони не лише є основою для закріплення теоретичних передумов, а й часто є предметом нового відкриття, нового наукового дослідження [309]. Спостереження та вимірювання дозволяють перевірити отримані дані на практиці і встановити, чи є результати дослідження вірними та чи можуть вони бути інтегровані в теоретико-прикладну діяльність. Указані методи є, здебільшого, математичними та застосовуються для створення статистичної картини, прогнозування та стратегічного планування запобіжної діяльності в межах обраної сукупності кримінальних правопорушень, що є цінним саме для кримінології.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що на сьогодні можна виділити **чотири категорії проблемних питань методології дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні**: 1) проблеми, пов'язані з імперативно-атрибутивними ознаками сутності кримінально-правової охорони трудових відносин в Україні; 2) проблемні питання, пов'язані із субпідрядністю кримінологічної науки в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) проблемні питання, обумовлені відсутністю чітко визначеної кореляції між трудовим правом та науками кримінально-правового циклу; 4) проблемні питання, пов'язані із відсутністю

повноцінних методологічних розробок особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

До проблем першої категорії доцільно віднести: 1) відсутність теоретико-прикладної «платформи» для розробки та дослідження феномену кримінально-правового захисту трудових правовідносин в Україні; 2) відсутність експериментальних та стратегічних розробок кримінально-правового захисту трудових прав громадян. *До другої категорії відносяться:* 1) превалювання кримінального права над кримінологією в частині захисту трудових правовідносин в Україні; 2) відсутність системного підходу до вивчення особливостей створення та реалізації механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) ізоляція віктимологічної науки в частині захисту жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав. *У межах третьої категорії можна виділити:* 1) відсутність єдиного розуміння понятійних складових трудового права в межах наук кримінально-правового циклу; 2) відсутність балансу між правовими категоріями в трудовому та кримінальному праві. *Четверта категорія включає:* 1) шаблонність методології кримінологічної науки; 2) рудиментарність доктринальних підходів до визначення механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні має включати три рівні: 1) *філософсько-світоглядний* – перший рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає в доктринальному пізнанні особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) *теоретико-системний* – другий рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у створенні алгоритму будування універсального механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) *емпіричний* –

третій рівень, необхідний для перевірки отриманих знань, з метою створення алгоритму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

1.3. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин

Захист будь-яких суспільних відносин завжди розпочинається зі встановлення кримінально-правових заборон та відповідних репресій, котрі мають місце у зв'язку із порушенням останніх. Саме тому, не применшуючи значення кримінологічної політики та стратегій запобігання, ми не можемо не звернути увагу на те, що кримінологія за своєю сутністю є допоміжним інструментарієм у межах кримінально-правової політики. У цьому контексті показовим аспектом є і те, що кримінальне право бере свій початок ще у найдавніші часи (звичайно, у певній своїй трансформації), і розвивалось одночасно із суспільством, змінюючи свої риси відповідно до потреб та менталітету людей певної територіально сформованої громади. Саме це свідчить про історизм кримінального законодавства, його динаміку та поступову кореляцію із кримінологією, виконавчим правом та іншими юридичними галузями. Однією з таких галузей стало трудове право, котре потребувало захисту засобами кримінального права. Враховуючи цінність розгляду ретроспективи становлення та розвитку кримінального законодавства в частині охорони трудових відносин, для відстеження субзв'язків кримінального права та кримінології в межах останніх пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак, М. П. Куцевич вказує, що трудова діяльність є одним із найбільш давніх видів суспільної діяльності людей, яка вдосконалювалася протягом практично всього розвитку людини і була зумовлена її появою. Упродовж

відповідних історичних проміжків трудова діяльність набувала різних форм – від рабства до сучасного її вигляду. Як і будь-яка сфера суспільного життя, трудова діяльність вимагала нормативно-правової регламентації. Тривалий час на законодавчому рівні закріплювалися права, свободи та гарантії працівників, які забезпечували їх захист та гарантували нормальне виконання своїх трудових обов'язків. Трудова діяльність становить соціальну цінність, пов'язану з усіма сферами життєдіяльності людини і суспільства. Тому ретроспективний аналіз становлення та розвитку трудових прав працівників і дослідження напрямів їх кримінально-правового захисту є нагальним у сучасних умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів нашої країни [247]. У межах вказаного цінним є створення певного «скелету» критеріїв періодизації виникнення, становлення та еволюції кримінально-правового захисту трудових правовідносин в Україні. Варто звернути увагу на те, що це завдання спрощує кореляція кримінального права та кримінології із трудовим правом за декількома напрямками: 1) захист трудових прав представників окремих груп (національних, расових, етнічних тощо); 2) виділення в специфічну групу захисту трудових прав представників окремих професій із відповідною кваліфікованою кримінальною відповідальністю; 3) захист матеріальних та особистих прав працівників (право на матеріальну винагороду, на вільне волевиявлення тощо). У цьому контексті особливо важливим є розмежування законодавцем кримінальних правопорушень за фактичною суб'єктивною стороною діяння, що посягає на нормальне функціонування суспільних відносин у галузі праці (наприклад, зловживання службовими обов'язками з метою отримання матеріальної вигоди та грубе порушення угоди про працю як посягання на конституційні права працівника). Враховуючи вказане, критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції кримінально-правового захисту трудових правовідносин в Україні можуть бути диференційовані на вихідний, фундаментальний та факультативний. Вихідним критерієм є відношення законодавця до права працівника на кримінально-

правовий захист; фундаментальний критерій – ставлення держави та суспільства до посягання на трудові відносини як до суспільно небезпечного діяння, котре має мати наслідком кримінальну відповідальність; факультативний – розвиток українського кримінального права та кримінології; розробка кримінологічних стратегій.

Відношення законодавця до права працівника на кримінально-правовий захист.

Захист прав людини – безсумнівне досягнення демократичного суспільства. Ці ідеї обґрунтовували прогресивні філософи, політологи, юристи минулих часів. Особлива увага приділяється захисту прав людини і в сучасній правовій науці [393, с. 238]. Ці положення регламентовані в чинних міжнародно-правових актах, основними з яких є Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., а також Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка була укладена в Римі 4 листопада 1950 р. та вступила в силу в 1953 р (останні зміни від 04.11.2000 р.). Україна прийняла Конвенцію 17 липня 1997 р., чинності вона набула у вересні того ж року. Закріплені права людини і в Конституції України. Регламентовані в міжнародно-правових документах і Конституції України права людини зводяться до таких підгруп. 1. Громадянські (особисті) права і свободи людини та громадянина. До них належать права на життя, охорону здоров'я, особисту недоторканність; недоторканність житла; охорону приватного життя; таємність листування й телефонних розмов, поштових, телеграфних та інших повідомлень; користування рідною мовою, а також свобода пересування й вибору місця проживання, свобода совісті та ін. При цьому значне місце, особливо у Європейській конвенції, приділено увагу захисту прав людини у сфері судочинства і виконання покарань. 2. Політичні права. До політичних належить право брати участь в управлінні справами держави (як безпосередньо, так і через представників). Формами безпосереднього здійснення

громадянами політичної державної влади є референдуми, усі види участі у виборах до органів державної влади і місцевого самоврядування. До політичних прав належать також право на об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав та свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів; право проводити збори, мітинги, походи й демонстрації тощо. 3. Соціально-економічні права і свободи. Вони стосуються права на забезпечення належного рівня життя, права на власність, трудові права, права на відпочинок. Відповідно до чинного кримінального законодавства захищаються соціально-економічні права і свободи: право на власність, трудові права, право на свободу господарської діяльності. Зважаючи на важливість цих прав людини немає підстав для послаблення їх захисту і в процесі реформування кримінального законодавства. Однак фактичний стан дотримання прав людини в Україні, на жаль, не можна визнати задовільним. Викликають занепокоєння недостатня захищеність здоров'я населення, розповсюджені посягання проти власності, поширені факти грубого порушення міжнародно-правових норм і українського законодавства в процесі притягнення особи до кримінальної відповідальності і виконання покарання тощо [393, с. 238]. У цьому контексті дуже показово виділяється розмежування законодавцем основних конституційних прав та свобод людини та громадянина, встановлення інтересів суспільства найвищою цінністю, котра має захищатись максимально репресивними засобами, головним із яких є кримінальне законодавство.

Трудові права людини є одними з фундаментальних соціально-економічних прав. Право на працю (й інші трудові права) є таким само природним, властивим кожній сучасній людині, як і право на життя. Від того, наскільки реальним є це право, залежить реальність інших прав соціально-економічного характеру. Конституція України гарантує людині право на працю, що охоплює можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає

або на яку вільно погоджується. Соціальні, економічні та політичні зміни в суспільстві наприкінці ХХ ст. суттєво вплинули на формування й розвиток трудових відносин в Україні. Зародження нового ринку праці й поява нових його учасників в особі роботодавців різних організаційно-правових форм і видів власності, перехід від командно-адміністративної системи до вільного функціонування економічних відносин, у тому числі на ринку праці, створили нові можливості у формуванні відносин між працівником та роботодавцем. Поява контракту, індивідуального підходу до питань оплати праці і додаткових можливостей у сфері мотивації працівника та зацікавленості роботодавця у висококваліфікованих кадрах суттєво розширило межі соціального партнерства у сфері трудових відносин. Водночас спостерігається систематичне зловживання своїми правами з боку роботодавців. Ослаблення державного контролю, розширення прав роботодавців, економічна ситуація в країні та проблеми законодавчого регулювання у сфері трудових відносин стали причиною суттєвого погіршення прав працівників у цій сфері [377]. Таким чином, на законодавчому рівні було проведено певну кореляцію, котра полягає у встановленні цінності права на нормальні умови праці, гідне матеріальне забезпечення як основної складової забезпечення адекватної життєдіяльності людини. Отже, у сучасній кримінально-правовій доктрині право людини на працю має таке саме значення, як і її право на життя, через що в чинному КК України 2001 року право людини на трудову діяльність було гідно захищено у п'ятому розділі Кодексу.

Ставлення держави та суспільства до посягання на трудові відносини як до суспільно небезпечного діяння, котре має мати наслідком кримінальну відповідальність.

Рівень ставлення держави та суспільства до певного кримінального правопорушення, у тому числі в межах трудової діяльності, напряму залежить від кримінально-правової правосвідомості та юридичного менталітету.

Кримінально-правова правосвідомість, як самостійний структурний елемент суспільної правосвідомості, може бути визначена як сукупність правових поглядів і почуттів, правових ідеалів, ідей, теорій, концепцій, які мають нормативний характер і містять як знання кримінально-правових явищ, так і оцінку їх з точки зору соціальної справедливості, а також нові правові вимоги до вдосконалення кримінально-правового регулювання та кримінально-правової охорони суспільних відносин, благ та інтересів, практики їх застосування, які відображають економічні і політичні потреби й інтереси суспільного розвитку. Формування кримінально-правової правосвідомості – складний і неоднозначний процес, який відбувається під впливом багатьох факторів – соціально-економічних, соціально-політичних, психологічних та ін. У ньому суттєва роль належить співвідношенню кримінально-правової правосвідомості з моральною свідомістю. Лише при їх повному збігу можна вести мову про моральність кримінально-правової правосвідомості, а у кінцевому, коли через кримінально-правову ідеологію остання трансформується у норми права, і про моральність кримінального права [398]. У загальному розумінні можна говорити про те, що менталітет та основні потреби держави є підґрунтям для формування кримінального законодавства, що пояснює принципову різницю між тими діяннями, котрі в кожній окремій державі є або не є суспільно небезпечними. Необхідно розуміти, що є права людини, визнані на міжнародному рівні, які обов'язково захищаються нормами кримінального права, а є ті права, котрі важливі та цінні для окремої держави, у зв'язку із менталітетом її народу.

Протягом століть категорії «мораль» та «право» були предметом чисельних правових, політичних та естетичних вчень, які розглядали їх співвідношення, співпідпорядкування та взаємовплив. Вони були предметом багатьох філософських та літературних творів, інших творів мистецтва. Основні співвідношення між цими категоріями визначаються на рівні «державне» і «недержавне», «правове» і «неправове», «зовнішнє» і «внутрішнє». Вони

оцінювались і з позицій примусовості їх дії «забезпечені примусовою силою держави» і «незабезпечені примусовою силою держави». Спроба останньої диференціації дещо сумнівна, оскільки ряд кримінально-правових приписів, які відповідають кримінально-правовій правосвідомості, сформовані на базі моральних норм, що відбивають норми природнього права. Практично подібне можна сказати і про політичну свідомість. Політична свідомість у суспільстві далеко не однорідна. У різних політичних партій і об'єднань вона різна і по різному впливає на формування кримінально-правової правосвідомості. Це обумовлює і формування кримінального права, оскільки саме політична свідомість відповідної політичної сили формує її кримінально-правову правосвідомість і через кримінально-правову ідеологію визначає кримінально-правову політику і, у кінцевому, кримінальне законодавство. При цьому політична свідомість далеко не завжди гармонічна з моральною правосвідомістю. Часто навпаки – вона їй повністю не відповідає, є аморальною. Далеко за прикладами ходити не треба. Таким чином, і політична, і моральна свідомість утворюють, так би мовити, «зовнішню оболонку» кримінально-правової правосвідомості [398]. Що стосується права людини на працю. Варто зазначити, що його реалізація базується на симбіозі політичної та моральної правосвідомості, формуючи тим самим правосвідомість матеріальну. Політизація трудових відносин завжди має на меті економічні перетворення, котрі впливають на статус держави та її місце на міжнародній арені, що зобов'язує законодавця захищати право громадян на працю більш серйозно.

Національний кримінально-правовий менталітет являє собою цілісну систему розумових, емоційних, культурних особливостей, ціннісних орієнтацій і установок, притаманних народу, у яких відбивається оцінка кримінального права як системи нормативного регулювання та охорони найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів та практики його застосування, що відбувається на базі історичного виміру та сформовані на підставі цього загальні вимоги до

законотворчого і правозастосовного процесів. Слід зазначити, що взагалі кримінально-правовий менталітет будучи самостійною категорією, тим не менш входить в якості структурного елемента у більш загальну категорію, якою є правовий менталітет народу, а той, своєю чергою, у категорію культурного менталітету народу. Це є абсолютно зрозумілим, оскільки право є елементом культури відповідного народу, нації. Необхідно зауважити, що співвідношення понять «культурний менталітет», «національний менталітет», «правовий менталітет» в національній правовій науці стосовно нашого суспільства розроблені надзвичайно слабо. Що стосується категорії «кримінально-правовий менталітет», то вона взагалі в Україні не розроблена [398]. У контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на те, що під **поняттям трудового кримінально-правового менталітету** необхідно розуміти сукупність морально-етичних, інтелектуальних та культурних особливостей певного народу та/або громадян певної держави, яка формує загальне уявлення про цінність та дієвість системи кримінально-правового регулювання трудових відносин, а також охорони пов'язаних із ними найважливіших суспільних та матеріальних благ, що формується на ретроспективній базі та складає основу для створення сучасних нормативно-правових перетворень.

Розвиток українського кримінального права та кримінології; розробка кримінологічних стратегій.

Об'єктивний характер існування злочинності як деструктивного явища іманентного розвитку людства зумовлює потребу в адекватній реакції суспільства на її прояви. Сутність і зміст такої реакції обумовлюється сутністю та змістом самої злочинності як детермінованої об'єктивними та суб'єктивними обставинами, еволюційно мінливої схильності людей та їх спільнот до деструктивності у формі кримінальних правопорушень, а також реальних проявів останньої [244]. Злочинність як уособлення антисоціальної деструктивності є сегментом субкультури, що разом з культурною складовою суспільства

характеризують його життєдіяльність [244]. Зазначений сегмент проявляє неухильне прагнення до експансії, намагаючись захопити нові сфери соціального простору. Стимування деструктивного впливу злочинності на соціум досягається завдяки розширенню культурної сфери людського співіснування, у тому числі й функціонування системи захисту правопорядку, що забезпечує відповідне звуження сфери субкультури включно з її злочинним сегментом. Отже, культурна сфера життєдіяльності суспільства фактично протистоїть деструктивному впливу на себе з боку злочинності за допомогою значного арсеналу заходів впливу на останню. Систему таких заходів цілком допустимо називати протидією злочинності, оскільки зазначений термін найбільш адекватно відображає відповідне явище [348]. Звичайно, протягом десятиліть увага вчених приділялась, здебільшого, кримінальним правопорушенням, котрі посягають на життя, здоров'я, честь та гідність, статеву недоторканість тощо. Це зумовлено їх тяжкістю, рівнем суспільної небезпеки як у момент вчинення, так і після тощо. Однак, не можна применшити значення посягання на трудові права людини, на її можливість нормально працювати та отримувати відповідну винагороду. У цьому контексті необхідно виділити той факт, що під правом людини на працю в кримінально-правовому сенсі законодавець розуміє саме адекватну нормативно-правову та робочу складову, оскільки про безпеку на виробництві мова йде вже в іншому розділі кримінального законодавства.

Протидія злочинності – це складне соціально-правове явище та поняття про нього, у якому відображається теорія і практика специфічної соціально-управлінської діяльності та суспільних і приватних ініціатив, а також кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень та реагування на їх вчинення. Протидія злочинним проявам відбувається на різних рівнях життєдіяльності суспільства. Спочатку автор за таким критерієм поділу, як інституціонально-функціональний статус суб'єкта протидії, визначав два рівні: загальносоціальний та спеціально-

кримінологічний [242, с. 13], але подальше дослідження феномена протидії злочинності обумовило висновок про існування ще одного її рівня – кримінально-юстиційного [243, с. 153]. Якщо в основу поділу протидії злочинності на рівні покласти інший критерій, скажімо, соціальний об'єкт, на якого спрямовується протидія, то можна виокремити загальносоціальний, груповий та індивідуальний рівні такої протидії. З огляду на зазначене, слід визнати допустимим оперування такими поняттями, як загальносоціальна, спеціально-кримінологічна чи кримінально-юстиційна протидія злочинності [245, с. 106]. Отже, протидія злочинності – складне поняття, котре охоплює цей феномен у будь-якій сфері, у тому числі і трудовій. Варто звернути увагу, що розвиток трудового законодавства та його кримінально-правового захисту не корелюються, що пояснюється ретроспективними особливостями, тривалою відсутністю взаємоузгодженості між міжнародним та українським законодавством. Можна сказати, що теоретично генезу кримінально-правового захисту трудових прав громадян можна етапізувати наступним чином:

– *перший етап* – період зародження загальних (базових) прав людини у їх первісному розумінні (з VІV ст. до н.е. до ХІІІ ст. н.е.);

– *другий етап* – період становлення нормативно-правового регулювання основних, визнаних народом та державою прав людини; період стрімкого наукового розвитку, становлення сучасного бачення правової доктрини, формування законодавчого визнання права людини на працю та його нормативно-правовий захист (з ХІІІ ст. до ХVІІ ст.);

– *третій етап* (ХVІІ ст. – ХХІ ст.) – період формування остаточного законодавчого уявлення про трудові відносини та їх юридичне закріплення. **У межах цього етапу необхідно виділити структуру розвитку українського трудового законодавства та його захисту, оскільки саме цей період в історії українського права є визначним: 1) друга половина ХІХ ст. – перша половина ХХ ст.** – скасування кріпацького права, індустріальний розвиток із поступовою

інтеграцію трудових відносин у промислову практику; створення першого кодифікованого українського акту, котрий регулював трудові відносини (Кодекс законів про працю, прийнятий у 1918 році); 2) *1941 – 1945 роки* – період занедбання трудового та кримінального законодавства, погіршення становлення працівників через воєнні дії; 3) *1945 – 1991 роки* – відновлення правового становища працівників із наступним прийняттям Основ законодавства СРСР і союзних республік про працю та КЗпП УРСР; 4) *1991 – до сьогодні* – регулярна робота над Кодексом законів про працю; створення у Кримінальному кодексі 2001 року окремого розділу, присвяченого захисту трудових прав громадян; період створення повноцінної кримінально-правової бази для захисту трудових прав людини.

Пропонуємо стисло розглянути загальну історію із більш деталізованим вивченням періоду розквіту трудового права на теренах України та його кримінально-правового захисту.

Перший етап (з VІV ст. до н.е. до ХІІІ ст. н.е.). Витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і недоторканність життя, про рівність людей перед вищими силами містяться ще в прадавніх міфах і віруваннях. А згодом в античні часи подібні погляди набули широкого поширення у Стародавній Греції. Вони стали закономірним наслідком полісної форми демократії і були пов'язані переважно з поняттям громадянства, яке передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами та свободами, насамперед політичними. У працях давньогрецьких мислителів-софістів ще у VІV ст. до н.е. були закладені й основи концепції природного права, розвинуті згодом філософами та юристами Стародавнього Риму [77, с. 9]. Ряд гуманістичних принципів дало світу християнство, яке інтегрувало уявлення щодо прав людини з релігійно-моральними цінностями [359]. Спільними зусиллями багатьох поколінь накопичувався інтелектуальний матеріал, створювалося морально-філософське

підґрунтя для утвердження в майбутньому всеперемагаючої ідеї прав людини. Але на законодавчому рівні ця ідея почала реалізуватися набагато пізніше. Перше закріплення ряду ідей щодо прав людини у законодавстві пов'язується з прийнятою у 1215 р. в Англії Великою хартією вольностей, яку підписав у 1215 році король Іоанн Безземельний, унаслідок угоди між ним і повсталими проти нього англійськими баронами. Саме ця хартія традиційно вважається першим правовим документом, у якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і панування закону в житті суспільства. Хартія складалася з 63 статей і закріплювала, зокрема такі важливі принципи, як співрозмірність діяння та покарання за нього, неухильне додержання посадовими особами закону, визнання винним лише за рішенням суду, право вільного в'їзду та виїзду з країни та ін. [77, с. 10]. У цей період ще мова не йшла про виокремлення права на працю. У перших нормативно-правових актах законодавець робив спробу систематизувати всі першочергові права людини, побудувавши певний алгоритм реагування на їх порушення. Втім, необхідно звернути увагу на те, що саме в цей часовий проміжок було зроблено дуже важливий та рішучий крок – за рахунок нормативно-правового регулювання прав громадян було значно обмежено владу монарха над людьми.

Другий етап (з XIII ст. до XVII ст.). У Петиції про права (Англія, 1628) вже було конкретизовано положення про неможливість ув'язнення вільного громадянина без законних підстав, підкреслюється незаконність функціонування будь-яких таємних чи спеціальних судів, які б не керувалися загальним законодавством, і проголошено неприпустимість позасудових репресій. Отже, тут вбачаються перші спроби розробити механізми забезпечення та захисту прав людини. Подальшим кроком на шляху до закріплення прав та свобод людини стало прийняття в цій же країні у 1679 р. так званого Habeas Corpus Act (Хабеас Корпус Акт). Цим актом встановлювалися процедурні гарантії особистої недоторканності особи, вводився інститут поруки та застави, а також

встановлювалися обмеження строків тримання під вартою. У 1689 р. в Англії був прийнятий Білль про права, який став юридичною основою конституційної парламентської монархії. Він гарантував право підданих звертатися з петицією до короля, обмежив розмір судових стягнень і штрафів, проголосив свободу виборів до парламенту, свободу слова та суджень у його стінах. Таким чином було закладено основи демократичного парламентаризму. Паралельно з цим, під впливом Просвітництва, дедалі більшої сили набирають ідеї свободи, природних прав людини, суспільного договору, поділу влади. І вже у XVII-XVIII ст. в працях видатних мислителів ліберальної концепції й просвітництва – Дж. Локка, Ш. – Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Т. Джефферсона, Дж. – Ст. Мілля, І. Бентама – було закладено основи сучасного розуміння прав людини (право на життя, свободу, власність тощо). Неоцінним правовим документом, який розвинув та конкретизував ці положення, стала Декларація незалежності США 1776 р. Спираючись на природно-правову доктрину прав людини, в Декларації проголошено, що «всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення до щастя» [367, с. 6]. Отже, активна нормотворча робота із залученням активного наукового потенціалу дозволило законодавцю підійти більш комплексно до законодавчої бази для створення правової, конституційної платформи для розвитку тогочасної держави.

У цьому документі та в Конституції США 1787 р. було закладено не лише підвалини американського конституціоналізму, а й основи ліберальної концепції прав людини. Власне, вперше у світовій практиці саме в конституції були закріплені певні права не як милість з боку короля, а як та природна межа, порушувати яку держава не має права, у тому числі й належно прийнятими законами [77, с. 10]. Проте поворотним пунктом в історії людства в його боротьбі за утвердження прав людини, без сумніву, стала Велика французька революція, яка створила без перебільшення документ історичної ваги – Декларацію прав

людини та громадянина 1789 р. Декларація вперше на законодавчому рівні закріпила принцип формальної рівності всіх громадян перед законом, заклала основи універсальної концепції прав людини. Були проголошені свобода совісті, свобода слова, презумпція невинуватості, недоторканність особи та її майна, а також встановлювалися обов'язок держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини і право громадян на опір гнобленню. При цьому свобода розумілась як можливість робити все, що не шкодить іншому. Уперше в світовій практиці в Декларації було закріплено загальнодозвільний принцип регулювання правових відносин: «Дозволено все, що прямо не заборонено законом». У ній зазначалося, що причиною будь-якого суспільного лиха є «забуття прав людини і зневага до них». У ст. 1 Декларації сказано: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах. Суспільні відмінності можуть базуватись тільки на міркуваннях загального блага» [356, с. 69]. Таким чином, можна сказати, що саме в цей часовий проміжок було остаточно сформовано основний перелік прав та свобод людини та громадянина, серед яких передбачено і право на працю та матеріальну винагороду.

Третій етап (XVII ст. – XX ст.). У межах цього етапу ми пропонуємо розглянути детально історію розвитку трудового законодавства та його кримінально-правового захисту в Україні.

Варто звернути увагу, що трудові відносини у їх елементарному розумінні виникли ще в часи Київської Русі. На початку формування Київської Русі «звичай, як джерело права, виступає провідним регулятором суспільних відносин», однак у подальшому ці правові звичаї ставали нормами писаного права в результаті спроб їх кодифікації [323, с. 103]. Однак не можна стверджувати, що всі правові звичаї були в незмінному характері відображені в нормах перших законів Київської Русі. Справа в тому, що звичаєве право Київської Русі формувалось на основі правил взаємовідносин людей (зокрема, й у межах питання з приводу несамостійної праці), що склались у

первіснообщинний період. Певна річ, що їх змістовне наповнення у змінюваних умовах суспільного існування людей не характеризувалось незмінністю. При цьому суттєво норми звичаєвого права знайшли свій розвиток у процесі їх кодифікацій. Слід погодитись із тим, що наймані працівники «були фактично безправними», а самі трудові відносини «мали цивільний, адміністративний характер» [310, с. 15]. Адміністративного характеру набували службово-трудова правовідносини (служба князю), а цивільного характеру – приватноправові відносини з приводу праці. Зокрема, Т. Г. Гринь зауважує, що в Київській Русі працевлаштовуватись могли вільні люди, наслідком чого ставала повна чи часткова втрата ними власної свободи, тобто «особа на деякий час втрачала подальшу можливість реалізувати своє право на працю в іншого господаря». При цьому роль тогочасної держави «зводилася до спроб врегулювати відносини найму з позиції пріоритетності інтересів наймача (князя, феодала, землевласника); посередництву в пошуку та отриманні роботи належної уваги не приділялося» [117, с. 71]. Тобто, у загальному сенсі регулювання забезпечення стабільності «трудових правовідносин» за часів існування Київської Русі зводилось до унеможливлення виникнення ситуацій, за яких «працівник» міг би припинити відносини з приводу праці та перейти «працювати» до іншого господаря або ж можливості «працівника» виконувати роботу в декількох господарів [411]. Саме тому законодавець не вбачав за необхідне внесення до кримінального законодавства відповідальності за порушення трудових прав. Варто звернути увагу на те, що за часів Київської Русі увага приділялась іншим кримінальним правопорушенням, котрі було спрямовано на порушення інтересів князівства, держави та окремих осіб.

На Русі створювались такі нормативні умови, за яких кожен член суспільства обмежувався в особистій свободі на користь повинності, а ця повинність становила собою основу правового регулювання забезпечення стабільності «трудових правовідносин», що могли (та, як правило, такими й були)

становити тягар для «працівника». Однак, певна річ, протягом розвитку правового регулювання відповідного феномена в розглядуваний період спостерігається значне розширення розуміння забезпечення стабільності таких відносин. У цьому сенсі вчені зазначають, що першою категорією «працівників», що сформувалась на території сучасної України, була категорія «закупів», про яких уже йшлося у Великій редакції «Руської Правди» (цей кодекс містив спеціальний «Статут про закупів»), у якій «змальовується закуп, як трудівник, що працював у феодальному господарстві і проживав у дворі феодала». Тобто, закуп міг виконувати свої трудові обов'язки («працювати в полі тяглом і реманентом, що належали його господарю, доглядати доручені йому тягло і знаряддя праці, а також відповідати за них») «лише за умови постійного проживання на господарському дворі» [121, с. 58]. Вказане підтверджує вищенаведену нами думку про те, що фактичний розвиток законодавчої практики кримінально-правового захисту трудових відносин розпочався лише у XVII ст., оскільки до цього часу не було гострої потреби, а нормотворчість обмежувалась виключно виданням судебників, котрі на той час були загальнодержавними кодексами. Звичайно, також видавались нормативно-правові акти, котрі регулювали взаємовідносини держави із окремими соціальними групами (наприклад, статuti), однак основною метою актів було також доповнення судебників.

У XVII ст. кримінальне законодавство вже можна охарактеризувати як найбільш затребуване, тому його кодифікація проводилася інтенсивно. А. П. Ткач вказує, що загалом з XIV по XVIII ст. у праві України діяла велика кількість джерел, які мали різне походження, неоднакову форму і відрізнялися змістом та історичним значенням [382, с. 23]. Така розгалуженість та безсистемність була характерна для більшості тогочасних держав, які тільки починали здійснювати заходи щодо утворення нормативно-правової бази, яка б регламентувала всі суспільні правовідносини. В. К. Матвійчук акцентує увагу на тому, що з кінця XVIII ст. Україна стала звичайною провінцією Російської імперії [263, с. 62].

Через те на теренах нашої держави поширювалося централізоване правове регулювання трудових правовідносин, закріпачення селян та фактично тотальне нівелювання трудових прав людини і громадянина. Як зазначає більшість дослідників, сама галузь трудового права на території України почала зароджуватися в капіталістичний період, коли через скасування кріпацтва в 1861 році та появу перших фабрик великого поширення почала набувати праця найманих робітників, а також виникла необхідність врегулювання їх відносин із наймачами. Саме в той період трудові відносини регулювалися фактично нормами цивільного права [263, с. 62]. Такий стан справ є логічним, оскільки через самодержавство кріпацтво фактично виключало потребу захисту прав та свобод працівників. До того ж більшість кріпаків зазнавали від поміщиків жорстокого поводження, катування, побиття та мордування. Кріпаки позбавлялись і майнових прав, у том числі – на земельні ділянки, котрі відбирались незаконним шляхом.

Трудове право як самостійна галузь права та законодавства загалом розпочинає шлях свого розвитку після Французької революції 1848 року, яка мала своїм наслідком проголошення принципу свободи праці. У часи становлення трудового законодавства, зокрема й становлення трудових прав працівників, здійснюються розробка й прийняття нормативно-правових актів, які були покликані забезпечувати захист трудових прав працівників й створювати можливості для їх належної реалізації. Так звані «фабричні закони» було прийнято впродовж 1882-1886 рр. Вони були спрямовані на врегулювання найгостріших питань взаємин робітників і роботодавців. Причиною, що спонукала законодавця до прийняття «фабричних законів», стали масові заворушення робітників у 1875-1882 рр. Зокрема вони відбулися у Юзівці (Донецький басейн), Орехово-Зуєві, Петербурзі, Варшаві, Нарві. Варто вказати, що першим із «фабричних законів» став закон, що закріплював Правила роботи малолітніх на заводах, фабриках і мануфактурах (1882 р.), у якому

встановлювалося, що до фабричних робіт діти допускаються не раніше 12 років (ст. 108) [247]. Отже, можна сказати, що невдоволення працівників умовами праці, їх масові збори стали основними причинами для перших спроб не тільки удосконалити трудове право, а й заклало підґрунтя для будівництва кримінально-правової платформи, яка б була здатна гарантувати працівникам захист їх трудових прав. Звичайно, що в цьому контексті першочергової уваги заслуговували неповнолітні особи, права яких у той часовий проміжок поступово починали визнаватись пріоритетними.

Малолітні діти (12-15 років) не повинні працювати більше 8 годин на добу та 4 години підряд (пізніше почала допускатися робота до 9 годин на добу і 4,5 години підряд). Наступний «фабричний закон» від 03 червня 1885 року присвячувався нічній роботі підлітків до 17 років і роботі жінок [80, с. 67]. Проте його прийняття негативно було сприйнято тодішніми власниками фабрик та самими робітниками. Несприятливим як для одних, так і для інших було припинення нічних робіт, що, як наслідок, передбачало звільнення робітників нічної зміни. Вітчизняне дореволюційне цивільне законодавство було побудоване на римській класифікації договорів. Так, договір *location conduction operatum* був закріплений у Цивільному уложенні як договір про особистий найм, згідно з яким одна особа набуває за винагороду право тимчасового користування послугами іншої особи [80, с. 67]. Уже на той момент відбувається поступове формування сучасних трудових правовідносин. Між роботодавцями та працівниками укладалася угода про працю, яка на той час регламентувалася нормами цивільного законодавства й закріплювала трудові права та обов'язки як працівника, так і роботодавця [247, с. 156]. Розмежування трудових прав працівників із виділенням окремих, привілейованих категорій, таких як неповнолітні та жінки, надало можливість законодавцю скласти алгоритм більш якісного їх захисту шляхом створення чітких трудових правил.

Аналізуючи специфіку розвитку трудових прав працівників на початку ХХ ст., можемо наголосити на особливій активності тодішніх українців Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, які в той час належали до Австро-Угорщини, що на початку ХХ ст. перебувала на стадії імперіалізму. Після розпаду на початку ХХ ст. Російської та Австро-Угорської імперій частина українських земель увійшла до складу УСРР (УРСР), що була складовою частиною СРСР. Галичина, Волинь, Холмщина й Поділля опинилися під владою Польщі, Підкарпатська Русь (Закарпаття) перейшла до Чехословаччини, а Північна Буковина – до Румунії [74, с. 199]. У ті роки панівне становище зайняли монополістичні об'єднання, які постійно зростали. Так у Галичині в 1903 році налічувалося 24 акціонерні об'єднання, а в 1912 році таких об'єднань було вже 30. На Закарпатті наприкінці ХІХ ст. налічувалося 9 промислових акціонерних товариств з капіталом 4 млн. крон. Посилювався процес концентрації виробництва. У 1902-1910 рр. чисельність робітників у Галичині збільшилась на третину, а кількість підприємств зменшилась майже вдвічі. Економіка західноукраїнських земель була багатокладною, що зумовило наявність різних прошарків робітничого класу. У 1900 році близько 95 % українців, що проживали в Східній Галичині, займалися сільським господарством. Селянство вимагало запровадження загального виборчого права, заборони лихварства, обмеження примусового продажу селянських земель, скасування земельного податку. В аграрних страйках головною була вимога підвищення заробітної плати. Хоча страйки відбувалися стихійно, поміщикам усе ж часто доводилося йти на поступки. На початку ХХ ст. почастишали виступи робітничого класу. Це були переважно економічні страйки. Водночас починають звучати й політичні вимоги: за визнання робітничих організацій, за введення загального виборчого права [247]. Це ще раз підтверджує тісний взаємозв'язок економіки та політики з особливостями реалізації трудових прав осіб та їх кримінально-правовим захистом. Саме у зв'язку з цим у 2001 році захист трудових та виборчих, а також

інших особистих прав і свобод людини і громадянина було об'єднано в один розділ кримінального законодавства, що пояснюється спільним родовим об'єктом, яким є суспільні відносини, що забезпечують дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Окремі страйки набувають загальнодержавного значення. До них належали страйки будівельників (1902 р.) та нафтовиків Борислава (1904 р.). У 1905-1907 рр. страйковий рух під впливом російської революції досяг кульмінації. Завоювавши у 1907 році загальне виборче право на виборах до австрійського парламенту – рейхстагу, трудящі Галичини в 1908-1914 рр. розгорнули боротьбу за загальне виборче право до галицького сейму та органів місцевого самоврядування. Галичина направила до австрійського парламенту понад 20 українців, у тому числі 17 націонал-демократів, трьох радикалів та одного соціал-демократа [267, с. 98]. Проте подальших законодавчих змін у контексті саме кримінально-правового захисту трудових прав працівників не було прийнято на територіях сучасної України, які перебували в різні часи у складі Австро-Угорщини, Румунії, Російської імперії. Суттєвого регулювання за період 1914-1918 рр., тобто за часів Першої світової війни, не було. Відбувалися хаотичні зміни, перш за все, у політичному та економічному аспектах. Було ненадовго створено УНР і здійснено спробу об'єднання українських земель в окремій державі, однак реальних змін не відбулося. Україна так і не стала не тільки незалежною, а й навіть автономною державою. Унаслідок цього недоцільно вести мову про кримінальне законодавство, а також належний кримінально-правовий захист трудових прав [247]. До речі, цікавим аспектом є те, що до страйку як до способу волевиявлення та реалізації трудових прав звертались ще мислителі Афін та Стародавнього Риму, підтримуючи цей феномен та вважаючи його не тільки допустимим, але й корисним. На сьогодні страйк визнаний нашою державою як тимчасове колективне припинення роботи, що є крайнім засобом, котрий може застосовуватись після інших невдалих спроб вирішити конфлікт із

роботодавцем. Основною умовою є добровільність страйку, що передбачено і кримінальним законодавством (ст. 174 примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку). Таким чином, у цьому контексті ми можемо прослідкувати певну наступність у праві в частині кримінально-правового захисту трудових відносин в Україні.

Так, в УНР доби Центральної Ради кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство базувалося, з одного боку, на кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві Російської імперії зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом, а з іншого – на власних нормативних актах. Останні встановлювали нові кримінальні норми, доповнювали, змінювали чи скасовували вже існуючі. Подекуди видавалися законодавчі акти місцевих органів влади, що визначали, які діяння в певному повіті чи волості є злочинними і встановлювали міри покарання за них. Мала також місце законодавча ініціатива судових органів, які, внаслідок застарілості законодавчої бази, самі змушені були вирішувати, які діяння вважати злочином і яку міру покарання за них слід встановлювати [266, с. 36]. Зберігала чинність в Українській Народній Республіці і постанова Тимчасового уряду «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року» від 02 серпня 1917 року, згідно з якою військовий міністр за погодженням з міністром внутрішніх справ у позасудовому порядку міг відправити до в'язниці (безстрокова каторга) осіб, діяльність яких, на його думку, підпадала під дію названої постанови, а також депортувати їх за межі України. Безпосередньо з її власних нормативних актів кримінально-правового характеру найважливішими в УНР доби Центральної Ради були: III Універсал, що декларував скасування смертної кари (підтверджено Конституцією УНР); «Закон про амністію» від 19 листопада 1917 року, що став правовою основою звільнення всіх засуджених за політичні злочини [407, с. 24]. Така увага до політичних та військових кримінальних правопорушень законодавця була цілком логічною: події цих

років, котрі мали революційний характер змушували створювати нові заходи та засоби реагування на спроби посягати на державу, її устрій та правлячу верхівку. Саме тому, кримінальним правопорушенням, котрі посягали на трудові відносини увага майже не приділялась.

Особливості першого етапу становлення та розвитку трудових прав і системи їх кримінально-правової охорони полягають у прийнятті основ правового регулювання трудових прав працівників, які забезпечували надання їм права на належну й гідну винагороду. Окрім того, у цей час приймаються правові норми, що гарантували кримінально-правовий захист трудових прав працівників від невивплати заробітної плати тощо. Стаття 13 Закону «Про найм робітників і правила нагляду за фабричними заводами» передбачала надання працівникам можливості припинити трудові правовідносини у зв'язку з невивплатою заробітної плати, а також ще й отримати компенсацію за завдану шкоду. У дійсності склалася ситуація, при якій захищалися більше права роботодавця, а працівникам, які зовсім недавно були кріпаками, не було надано навіть можливостей щодо реалізації їхніх трудових прав, не говорячи вже хоча б про якийсь кримінально-правовий захист унаслідок їх порушення. 25 січня 1918 року був прийнятий Закон «Про восьмигодинний робочий день». Він став одним із перших у світі нормативно-правових актів, що закріпив максимальну тривалість робочого часу. У цьому Законі не тільки визначалась тривалість робочого часу – 48 годин на тиждень, а й регламентувалися особливості найму жінок і неповнолітніх, понаднормова і нічна праця. 02 липня 1918 року Положенням РНК УСРР «Про порядок затвердження колективних договорів (тарифів), що встановлюють ставки заробітної плати й умови праці» було врегульовано питання змісту колективного договору, порядку прийому та звільнення робітників, нормування робочого часу й оплати праці працівників з обов'язковим урахуванням їх кваліфікації, складності роботи й інших умов праці. Безпосередню участь в укладанні колективних договорів, у розробці положень

про оплату праці, тарифи й ставки заробітної плати брали профспілки [88, с. 13]. Таким чином, саме в цей час було створено низку нормативно-правових актів, котрі заклали певну платформу для будування кримінально-правової охорони трудових відносин: було встановлено правила взаємовідносин працедавця та працівника, порушення яких було недопустимим, а тому потребувало наслідків у вигляді кримінальної відповідальності.

10 грудня 1918 року було прийнято перший КЗпП, дія якого на підставі договору про воєнно-політичний союз поширювалася і на територію України. З прийняттям першого КЗпП була одночасно реалізована спроба об'єднати всі акти про працю, видані за рік існування радянської влади, привести їх у відповідну систему. КЗпП 1918 року визначив, що умови праці в державних установах регламентуються тарифними положеннями, затвердженими Народним комісаріатом праці – НКП (ст. 7), а умови праці на всіх підприємствах і в усіх господарствах регламентуються тарифними положеннями, що розробляються професійними спілками за погодженням з керівниками або власниками підприємств і господарств, затвердженими НКП (ст. 9). Ці положення, по суті, були колективними договорами, однак самого терміна «колективний договір» не було [88, с. 13]. Після жовтневого перевороту 1917 року відбулося значне зрушення в напрямі становлення та розвитку законодавства у сфері праці, що передбачало закріплення основоположних прав і свобод працівників, а також гарантій їх реалізації. Одночасно з регулятивним законодавством формувалися й кримінально-правові засоби захисту прав працівників. І. Я. Терлюк вказує на те, що ідейні засади формування нового «червоного» права було вироблено після Жовтневого перевороту, коли більшовики відмовилися від попередньої державно-правової системи. В умовах відсутності нових писаних норм, згідно із широко розповсюдженою в цей час теорією «соціальних функцій права», основним джерелом права, зокрема кримінального, ставала так звана «революційна правосвідомість» [86, с. 98]. Умовно кажучи, «революційна

правосвідомість» передбачала, що громадяни країни мають вчиняти дії, які сприятимуть розвитку тогочасної держави, а остання, своєю чергою, буде вирішувати, чи є ці дії доцільними та чи допустимі вони, як законні, для інтересів правлячої верхівки. Тобто, у цьому випадку доцільність була протиставлена законності, що призвело до перегляду кримінального законодавства та його не виправданого редагування, котре полягало у відмові від Особливої частини Кримінального кодексу. Це пояснювалось тим, що, фактично, для вирішення справи суду була потрібна тільки Загальна частина, котра пропонувала алгоритм взаємодії з кримінальним правопорушником, а самі його дії визнавались або не визнавались суспільно небезпечними з точки зору суб'єктивного бачення судді.

Основним засобом творення права проголошувалася «революційна правотворчість», в основі якої лежав принцип посилення заходів позаправового впливу. Революційна правотворчість здійснювалася як самими судовими органами, так й органами влади (надзвичайними). Шляхом революційної правотворчості, на думку тодішніх теоретиків радянського права, планувалося запровадження так званого своєрідного права. Ця «своєрідність» розумілась як обмеження й підпорядкування права інтересам диктатури пролетаріату. Таке положення теорії радянського кримінального права дозволяло будь-які посягання на інтереси робітничого класу кваліфікувати як злочин. При цьому надзвичайно широко тлумачився зміст посягання, що дозволяло в найширших межах застосовувати кримінальну репресію [218]. Спеціальних, конкретизованих кримінально-правових засобів захисту трудових прав працівників на той час не було. Керівним інструментом регулювання всіх правовідносин, зокрема й щодо кримінально-правової охорони, виступала радянська ідеологія, заснована на принципах верховенства пролетаріату й інтересів останнього, доцільності тощо. Кодекс законів про працю РСФРР 1918 року не містив спеціального розділу про порядок вирішення трудових спорів, однак ряд норм регламентували порядок та умови їх розгляду. Так, наприклад, ст. 40 встановлювала, що на підставі

постанови відповідного органу і в інтересах справи працівник міг бути переведений на іншу роботу і при цьому за ним зберігалось право оскарження такої постанови до місцевого або обласного відділу праці [88, с. 43]. Тобто вже з прийняттям першого кодифікованого акта трудового законодавства з'являються перші форми й засоби захисту трудових прав працівників, зокрема трудової, що надавали змогу оскаржувати рішення в разі наявності порушень трудових прав працівників. Нагляд за дотриманням трудового законодавства, відповідно до ст. 128 Кодексу законів про працю 1918 року, здійснювала інспекція праці, що перебувала у віданні Народного комісаріату праці та його місцевих органів (відділів праці). Інспектори праці обиралися відповідними радами професійних спілок. При цьому ст. 131 наділяла інспекторів праці правом притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у порушенні трудового законодавства [363, с. 421]. Спеціально утворений орган нагляду за дотриманням законодавства у сфері праці був уповноважений виявляти порушення трудових прав працівників та притягувати порушників до відповідальності, у тому числі й до кримінальної [86, с. 99]. Таким чином, саме на початку ХХ століття була сформована основа трудового законодавства, котра своєю чергою створила певний «скелет», на якому будувались кримінально-правові уявлення про захист права громадян на працю. Певні риси та бачення радянського законодавця пройшли тривалий шлях та були вдало інтегровані в чинне кримінальне законодавство, але у більш сучасній та комфортній для менталітету та потреб українського суспільства формі.

Учені, досліджуючи процес становлення і розвитку трудових прав у країнах Заходу та національній юридичній практиці, виокремлюють такі його особливості: у ХХ ст. розвиток трудових прав відбувався у двох основних напрямках. По-перше, до середини ХХ ст. зростала роль держави в забезпеченні трудових прав працівників, розширювалися трудові права, підвищувався рівень їх юридичних гарантій. З другої половини ХХ ст. змінилася роль держави в

регулюванні трудових прав; вона виступила соціальним партнером представників працівників і роботодавців. По-друге, ХХ ст. ознаменувалося формуванням міжнародних стандартів трудових прав, які містяться в актах ООН, МОП, регіональних організацій (РЄ, ЄС та ін.). За радянських часів правова регламентація трудових прав здійснювалася в централізованому нормативному порядку. Для цього періоду було характерним патерналістське ставлення держави до працівника, а доктринальним обґрунтуванням розвитку трудових прав став юридико-позитивістський підхід [86, с. 99]. Вплив міжнародного права, насправді, є безцінним. Формування стандартів свідомого труда, належного матеріального забезпечення з одного боку, а також створення сучасної і досі актуальної системи кримінально-правової охорони конституційних прав громадян, котра є універсальною і дієвою, з іншого надало можливість низці держав удосконалити власні кримінальні законодавства.

У КК 1922 р. було встановлено відповідальність за порушення трудових прав, зокрема відповідальність і за порушення законодавства про працю, і за порушення законодавства про охорону праці, не лише в одному розділі, а й в одній ст. 132. Ця стаття передбачала відповідальність за порушення наймачем установлених Кодексом законів про працю і загального положення про тарифи правил, що регулюють тривалість робочого дня, понаднормові години, нічну роботу, роботу жінок і підлітків, оплату праці, прийом і звільнення, а також спеціальних норм про охорону праці. З прийняттям КК 1927 р. розташування норм про порушення законодавства про працю та законодавства про охорону праці не змінилося. Аналогічна ситуація склалася з прийняттям КК УРСР 1960 р., у якому кримінально-правові норми, що встановлювали відповідальність за злочини проти трудових прав, склали окрему главу IV «Злочини проти політичних та трудових прав громадян», у яку входили і порушення законодавства про працю, і законодавства про охорону праці [254, с. 227]. Отже,

можна сказати, що з 1922 року кримінальне законодавство почало розвиватись в частині захисту трудових правовідносин.

Своєю чергою соціалістична держава гарантувала працівникам тільки трудові права, встановлені трудовим законодавством. Право на працю перетворилося на загальний обов'язок працювати. Умови договорів про працю регламентувалися законодавцем. Роль колективних договорів у регулюванні трудових відносин була формальною. Допускалося обмеження індивідуальних трудових прав на користь колективних трудових прав [85, с. 99]. З середини 1960-х рр. у зв'язку із проведенням господарських реформ, розширенням прав підприємств відбулося деяке розширення локальної нормотворчості при збереженні ролі централізованого державного регулювання. Серед функцій трудового права головною визнавалася виробнича функція. У 70-80-ті рр. ХХ ст. вчені-трудовики звернулися до проблем правового статусу особистості, що свідчило про відступ від позитивістського підходу до трудових прав і повернення до теорії природних і природжених прав. Був визнаний пріоритет соціальної функції трудового права щодо виробничої. У науковому обґрунтуванні трудових прав намітився поворот до особистості працівника, правового захисту його честі та гідності, визнання свободи праці та творчого потенціалу конкретної особистості. Прийняття Конституції України ознаменувало зміну напрямку розвитку основних трудових прав у руслі загально-цивілізаційних цінностей. У Конституції України проголошено низку основних трудових прав відповідно до міжнародних трудових стандартів. На межі ХХ-ХХІ століть відбувається трансформація трудових прав, які розвиваються в умовах глобалізації економіки, індустріального суспільства. Цей період пов'язується з формуванням самостійного інституту в системі трудового права – інституту захисту трудових прав людини [85, с. 99]. Отже, остаточно інститут захисту трудових прав людини, у тому числі кримінально-правового, відбувся лише у ХХІ столітті. У чинному Кримінальному кодексі 2001 року було передбачено V розділ «Кримінальні

правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», у якому визначено такі суспільно небезпечні діяння проти трудових прав як: перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170), перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171), грубе порушення законодавства про працю (ст. 172), грубе порушення угоди про працю (ст. 173), примушування до участі в страйку або перешкоджання участі в страйку (ст. 174), не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175). Такий достатньо широкий перелік протиправних діянь, котрі посягають на нормальні трудові відносини, обумовлений прийняттям Конституції України, яка визнала людину, її права та свободи найвищою цінністю, що мають охоронятися усіма засобами, у тому числі засобами кримінального права.

Таким чином, проведені дослідження дозволили встановити кореляцію кримінального права та кримінології із трудовим правом за декількома напрямками: 1) захист трудових прав представників окремих груп (національних, расових, етнічних тощо); 2) виділення в окрему групу захисту трудових прав представників окремих професій із відповідною кваліфікованою кримінальною відповідальністю; 3) захист матеріальних та особистих прав працівників (право на матеріальну винагороду, на вільне волевиявлення тощо). Встановлено, що критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції кримінально-правового захисту трудових правовідносин в Україні можуть бути диференційовані на вихідний, фундаментальний та факультативний. Вихідним критерієм є відношення законодавця до права працівника на кримінально-правових захист; фундаментальний критерій – ставлення держави та суспільства до посягання на трудові відносини як до суспільно небезпечного діяння, котре має мати наслідком кримінальну відповідальність; факультативний – розвиток українського кримінального права та кримінології; розробка кримінологічних стратегій.

Зазначено, що під поняттям трудового кримінально-правового менталітету необхідно розуміти сукупність морально-етичних, інтелектуальних та культурних особливостей певного народу та / або громадян певної держави, яка формує загальне уявлення про цінність та дієвість системи кримінально-правового регулювання трудових відносин, а також охорони пов'язаних із ними найважливіших суспільних та матеріальних благ, що формується на ретроспективній базі та складає основу для створення сучасних нормативно-правових перетворень.

Підсумовано, теоретично генезу кримінально-правового захисту трудових прав громадян можна етапізувати наступним чином: *перший етап* – період зародження загальних (базових) прав людини в їх первісному розумінні (з VІV ст. до н.е. до ХІІІ ст. н.е.); *другий етап* – період становлення нормативно-правового регулювання основних, визнаних народом та державою прав людини; період стрімкого наукового розвитку, становлення сучасного бачення правової доктрини, формування законодавчого визнання права людини на працю та його нормативно-правовий захист (з ХІІІ ст. до ХVІІ ст.); *третій етап* (ХVІІ ст. – ХХІ ст.) – період формування остаточного законодавчого уявлення про трудові відносини та їх юридичне закріплення. **У межах цього етапу виділено структуру розвитку українського трудового законодавства та його захисту, оскільки саме цей період в історії українського права є визначним:** 1) *друга половина ХІХ ст. – перша половина ХХ ст.* – скасування кріпацького права, індустріальний розвиток із поступовою інтеграцією трудових відносин у промислову практику; створення першого кодифікованого українського акта, котрий регулював трудові відносини (Кодекс законів про працю, прийнятий у 1918 році); 2) *1941 – 1945 роки* – період занедбання трудового та кримінального законодавства, погіршення становлення працівників через воєнні дії; 3) *1945 – 1991 роки* – відновлення правового становища працівників із наступним прийняттям Основ законодавства СРСР і союзних республік про працю та КЗпП

УРСР; 4) 1991 – до сьогодні – регулярна робота над Кодексом законів про працю; створення у Кримінальному кодексі 2001 року окремого розділу, присвяченого захисту трудових прав громадян; період створення повноцінної кримінально-правової бази для захисту трудових прав людини.

Висновки до 1 розділу

1. Дослідження теоретичного масиву кримінально-правової та кримінологічної науки в межах захисту трудових прав з моменту прийняття чинного КК України і до сьогодні надало можливість класифікувати останні на дві групи за ознакою предмета дослідження: 1) феномен кримінального правопорушення проти трудових прав, їх ознаки, понятійно-категоріальний апарат та механізм кримінально-правової протидії; 2) суб'єкт кримінального правопорушення проти трудових прав: дефініція, класифікація, типологія. Враховуючи вказане, з метою встановлення прогалів у кримінально-правовій та кримінологічній науці в частині кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та їх протидії, пропонуємо зупинитись більш детально на вивченні сучасних наукових підходів до їх визначення.

Для удосконалення теоретичної моделі кримінально-правового та кримінологічного механізму захисту трудових прав громадян України першочергової розробки потребує проблематика у наступних напрямках: 1) методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) генеза становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин; 3) понятійно-категоріальний апарат компіляції трудового та кримінального законодавства; 4) джерела та суб'єкти забезпечення і механізм реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні; 5) кримінологічна характеристика кримінальних

правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні (сучасний стан, структура, динаміка кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина; структура особи кримінального правопорушника тощо); 6) віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина (структура особистості жертви кримінального правопорушення проти трудових прав та свобод; віктимогенні індивідуально-психологічні особливості особи жертви тощо); 7) стратегії запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 8) міжнародні стандарти реалізації кримінальної політики у сфері охорони трудових відносин та зарубіжний досвід кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників.

2. Підсумовано, що на сьогоднішній день можна виділити чотири категорії проблемних питань методології дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні: 1) проблеми, пов'язані з імперативно-атрибутивними ознаками сутності кримінально-правової охорони трудових відносин в Україні; 2) проблемні питання, пов'язані із субпідрядністю кримінологічної науки в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) проблемні питання, обумовлені відсутністю чітко визначеної кореляції між трудовим правом та науками кримінально-правового циклу; 4) проблемні питання, пов'язані із відсутністю повноцінних методологічних розробок особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

До проблем першої категорії доцільно віднести: 1) відсутність теоретико-прикладної «платформи» для розробки та дослідження феномену кримінально-правового захисту трудових прав у відносинах в Україні; 2) відсутність експериментальних та стратегічних розробок кримінально-правового захисту трудових прав громадян. До другої категорії відносяться: 1) превалювання

кримінального права над кримінологією в частині захисту трудових правовідносин в Україні; 2) відсутність системного підходу до вивчення особливостей створення та реалізації механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) ізоляція віктимологічної науки в частині захисту жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав. В межах третьої категорії можна виділити: 1) відсутність єдиного розуміння понятійних складових трудового права в межах наук кримінально-правового циклу; 2) відсутність балансу між правовими категоріями в трудовому та кримінальному праві. Четверта категорія включає в себе: 1) шаблонність методології кримінологічної науки; 2) рудиментарність доктринальних підходів до визначення механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні має включати в себе три рівні: 1) філософсько-світоглядний – перший рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у доктринальному пізнанні особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) теоретико-системний – другий рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у створенні алгоритму будування універсального механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) емпіричний – третій рівень, необхідний для перевірки триманих знань, з метою створення алгоритму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

3. Встановлено кореляцію кримінального права та кримінології із трудовим правом за декількома напрямками: 1) захист трудових прав представників окремих груп (національних, расових, етнічних тощо); 2) виділення в окрему групу захисту трудових прав представників окремих професій із відповідною

кваліфікованою кримінальною відповідальністю; 3) захист матеріальних та особистих прав працівників (право на матеріальну винагороду, на вільне волевиявлення тощо). Встановлено, що критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції кримінально-правового захисту трудових правовідносин в Україні можуть бути диференційовані на вихідний, фундаментальний та факультативний. Вихідним критерієм є відношення законодавця до права працівника на кримінально-правових захист; фундаментальний критерій – ставлення держави та суспільства до посягання на трудові відносини як до суспільно небезпечного діяння, котре має мати наслідком кримінальну відповідальність; факультативний – розвиток українського кримінального права та кримінології; розробка кримінологічних стратегій.

Зазначено, що під поняттям трудового кримінально-правового менталітету необхідно розуміти сукупність морально-етичних, інтелектуальних та культурних особливостей певного народу та/або громадян певної держави, яка формує загальне уявлення про цінність та дієвість системи кримінально-правового регулювання трудових відносин, а також охорони пов'язаних із ними найважливіших суспільних та матеріальних благ, що формується на ретроспективній базі та складає основу для створення сучасних нормативно-правових перетворень.

Підсумовано, що теоретично генезу кримінально-правового захисту трудових прав громадян можна етапізувати наступним чином: перший етап – період зародження загальних (базових) прав людини у їх первісному розумінні (з IV ст. до н.е. до XIII ст. н.е.); другий етап – період становлення нормативно-правового регулювання основних, визнаних народом та державою прав людини; період стрімкого наукового розвитку, становлення сучасного бачення правової доктрини, формування законодавчого визнання права людини на працю та його нормативно-правовий захист (з XIII ст. до XVII ст.); третій етап (XVII ст. – XXI ст.) – період формування остаточного законодавчого уявлення про трудові

відносини та їх юридичне закріплення. В межах цього етапу необхідно виділити структуру розвитку українського трудового законодавства та його захисту, оскільки саме цей період в історії українського права є визначним: 1) друга половина XIX ст. – перша половина XX ст. – скасування кріпацького права, індустріальний розвиток із поступовою інтеграцією трудових відносин у промислову практику; створення першого кодифікованого українського акту, котрий регулював трудові відносини (Кодекс законів про працю РСФРР, прийнятий у 1918 році); 2) 1941 – 1945 роки – період занедбання трудового та кримінального законодавства, погіршення становлення працівників через воєнні дії; 3) 1945 – 1991 роки – відновлення правового становища працівників із наступним прийняттям Основ законодавства СРСР і союзних республік про працю та КЗпП УРСР; 4) 1991 – до сьогодні – регулярна робота над Кодексом законів про працю; створення у Кримінальному кодексі 2001 року окремого розділу, присвяченого захисту трудових прав громадян; період створення повноцінної кримінально-правової бази для захисту трудових прав людини.

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

2.1. Джерела забезпечення і механізм реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.

На сьогодні кримінологічна політика України перебуває на етапі активного розвитку, що зумовлено пошуком та розробкою нових підходів до запобігання кримінально протиправній діяльності. Через те актуальним є детальне вивчення кожної окремої форми суспільно небезпечного діяння. Не є винятком і кримінальні правопорушення, котрі посягають на трудові права громадян країни. Варто звернути увагу на те, що сучасні джерела реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин потребують нагального перегляду із наступним внесенням відповідних змін, що пояснюється фактичною негативною статистичною картиною. До того ж через відсутність налагодженого нормативно-правового регулювання захисту трудових прав ускладнюється процес розробки і запобіжного механізму, котрий надасть можливість знизити відповідні криміногенні загрози та ризики. Отже, враховуючи зазначене, пропонуємо зупинитись більш детально на вивченні джерел забезпечення і механізму реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Відтак, на думку А. П. Закалюка, «кримінально-правова політика в широкому розумінні – це вид правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами кримінальної репресії. У вузькому розумінні кримінально-правова політика – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального

кримінального права» [179, с. 7]. Водночас, як слушно зазначають учені, при розподілі кримінологічної політики на широке і вузьке її розуміння, змінюється масштаб її впливу на загально-соціальну обстановку в державі, правові засоби впливу на формування відповідної політики та спектр осіб, що зобов'язані виконувати визначені функції з реалізації відповідного напрямку [206]. Варто звернути увагу на те, що платформою для розвитку кримінологічної політики держави є низка цільових програм різного рівня реалізації, стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності та інших заходів та засобів локального та глобального впливу на суспільно небезпечну діяльність. Саме це дозволяє суб'єктам реалізовувати завдання, покладені у зміст сучасної кримінологічної політики держави, як одного із елементів державного управління.

Найбільш загальною та теоретично обґрунтованою є позиція В. В. Голіни та М. Г. Колодяжного про те, що кримінологічна політика – це власна доктрина, у якій прозоро і чітко простежуються політична воля держави на розглядувану проблему, її наміри і рішучі дії. Водночас науковці акцентують увагу на тому, що влада – основний, організаційний, регулятивно-контролювальний початок політики, яка є засобом здійснення будь-якої, зокрема кримінологічної, політики» [109]. Тобто кримінологічною політикою держави можна визначити частину загальнодержавної правової політики, що виробляє основні завдання, принципи, напрями і цілі для зміни кримінологічної ситуації за всіма її напрямками та з метою більш ефективної протидії злочинності. Водночас спектр нормативно-правового забезпечення реалізації кримінологічної політики, вбачаючи необхідність усебічної підтримки правоохоронних органів, є широким, але все ж має низку проблем [191]. Ми абсолютно підтримуємо підхід, відповідно до якого кримінологічна політика є складовою загальнодержавної політики, оскільки остання своєю чергою включає розробку довгострокових стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності, як одного зі шляхів створення стабільної та демократичної держави.

У вітчизняній юридичній і політичній літературі термін «джерело політики» згадується вкрай рідко, без конкретизації сутнісних ознак. Як свідчить контекстуальний аналіз відповідних теоретичних положень, джерела державної політики здебільшого ототожнюються з джерелами права. З цим погодитися складно. Із джерел державної політики суб'єкти правозастосування мають черпати інформацію про спрямування генеральної політичної лінії та фундаментальні засади своєї діяльності. Зокрема, представники зарубіжної науки досягли помітного прогресу в цьому напрямі досліджень. Зазначений прогрес полягає не в остаточному вирішенні питання про сутність джерел державної політики (з цього приводу вітчизняний правничий загал не має консолідованої думки), а в його теоретичному осмисленні. Проблематику джерел державної політики розглядають з різних політичних, правових і філософських позицій. На цьому ґрунті формуються різноманітні (іноді цілком контрадикторні) підходи, теорії, концепції. Але навіть наявну розбіжність думок слід вважати значним кроком уперед. Аналіз поглядів учених дає змогу виокремити чотири концептуальні підходи до розуміння джерел державної політики: легістський, політико-правовий, економіко-політичний і суспільно-політичний. У межах легістського підходу джерелом державної політики вважають «нормативно-правову форму її вираження» [270, с. 23]. Ми є прибічниками легістського підходу до визначення джерел кримінологічної політики. Така наша позиція може бути пояснена низкою факторів, серед яких: визначена форма та межі нормативно-правового регулювання суспільних відносин; чіткі строки дії нормативно-правових актів, визначена територіальність та вузька спрямованість; актуалізація держави, відповідно до вимог менталітету суспільства та його сучасних потреб, тощо. Саме це доводить, що тільки така форма може застосовуватись як джерела політики держави. Якщо підходити з філософської точки зору, необхідно визнати, що фактично джерелами кримінологічної

політики є все те, що формує її загальний зміст та створює напрями удосконалення реалізації її завдань.

Однак не всі правові та політичні документи слугують джерелами державної політики. Значна частина правових актів позбавлена політичного змісту. Водночас не кожен політичний акт приймають (проголошують, здійснюють) від імені держави. Через те виникає необхідність у чіткому окресленні кола документів, які є або принаймні можуть бути виразниками державно-політичної волі та, як наслідок, слугувати джерельною базою державної політики. Чільне місце в ієрархії зазначених документів посідають Конституція України як ціннісний базис і правова основа державно-політичної діяльності, а також закони України як основна форма правового регулювання найважливіших відносин у суспільстві. До джерел державної політики належать також міжнародні договори України, постанови Верховної Ради України, правові акти Президента України, Уряду, центральних органів державного управління. За низкою ознак до цього переліку можна віднести рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів. Питання про те, чи є джерелом державної політики в Україні нормативно-правові акти місцевих органів влади, переважна більшість правників не визначають. Багато рішень місцевої влади приймають не просто на підставі, а й у розвиток чинного законодавства. Нерідко в їх змісті дослівно відтворюють концептуальні засади державної політики у сфері науки в Україні, сформульовані в законах і правових актах загальнодержавної дії. Це дає підстави розглядати їх як факультативне джерело інформації про зміст державної політики в країні [122, с. 113]. На сьогодні питання визначення джерел політики, як у її широкому розумінні, так і у вузькому – кримінологічному, є достатньо складним, що обумовлює виникнення дискусій, котрі інколи призводять до помилкових результатів. На нашу думку, необхідно завжди враховувати той факт, що першочерговими

джерелами кримінологічної політики є саме міжнародні нормативно-правові документи.

Питання ідентифікації джерел державної політики досі залишається на т. зв. «узбіччі магістральних шляхів наукового пошуку». У вітчизняній юридичній і політичній літературі термін «джерело політики» згадується вкрай рідко, та й то без конкретизації сутнісних ознак. Причому, як свідчить контекстуальний аналіз відповідних теоретичних положень, джерела державної політики здебільшого ототожнюються з джерелами права. З подібною постановкою питання погодитися важко, власне, як і примиритися з явною недооцінкою його актуальності. Тому видається за необхідне виділити чотири концептуальні підходи до розуміння джерел державної політики: – легістський (Конституція, закони і підзаконні акти); – політико-правовий (декларації, заяви, звернення, виступи, послання); – економіко-політичний (економіка); – суспільно-політичний (народ). Установити переваги певної кримінологічної концепції джерел державної політики можна лише шляхом досягнення наукової домовленості, заснованої на добровільній згоді всіх дослідників окресленої проблематики. Причому методологічний аспект питання повинен відійти на задній план – в основу наукового компромісу мають покладатися міркування практичної доцільності [177]. Із наведених підходів найменш доцільним нам видається економіко-політичний, відповідно до якого народ є джерелом політики. На сьогодні Україна є достатньо розвинутою державою, яка на нормативному рівні захищає всі наявні в державі суспільні відносини. Саме на нормативно-правовій платформі будується держава, а отже, і її політика. Враховуючи вказане, пропонуємо *під джерелами державної політики слід розуміти сукупність нормативно-правових актів, а також інших документів, котрі спрямовані на вдосконалення сфер (-и) державного управління та відображають загальний зміст політики держави.*

Учені також пропонують до джерел кримінологічної політики України відносити: 1. Конституцію України як висхідний правовий регулятор відносин у сфері запобігання злочинам. Вона визначає загальні напрями всієї державної політики та функціонування системи державної влади: організацію та здійснення правосуддя (розділ VIII), контрольно-наглядової діяльності (розділ VII), повноваження органів влади та взаємовідносини між ними (розділи IV–VI). Водночас вона містить орієнтири соціальної справедливості, прерогативи прав людини та громадянина, їх захисту від обмежень, порушень і протиправних посягань тощо [91, с. 212]. Конституція України у формі основних засад визначила курс держави та її правову політику, спрямовану на запобігання злочинам. У цьому й полягають вихідні конституційні передумови попереджувальної спрямованості діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Саме тому Конституція України становить вихідні підвалини й основні джерела розробки та прийняття відповідних законодавчих і підзаконних актів (державних програм, указів Президента України тощо). 2. Міжнародні договори, ратифіковані або згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9 Конституції України). З цього приводу В. М. Іщенко зауважує, що інкорпорація в українське законодавство міжнародного договору, що містить інші положення, ніж чинна Конституція, загалом можлива, проте лише за умови, що попередньо в Конституцію будуть внесені відповідні зміни (ч. 2 ст. 9 Конституції України) [201, с. 44]. О. М. Дроздов вважає, що як елемент правової системи вони не повинні суперечити Конституції. Водночас під час регулювання міжнародних відносин вони мають посідати пріоритетне місце щодо будь-якого закону держави, крім Конституції [138, с. 85]. Таким чином, як у загальному сенсі, так і в межах кримінології, державна політика ґрунтується на конституційній платформі. Остання основні принципи, на яких будуються всі інші нормативно-правові акти. Відносно кримінологічної політики в частині запобігання кримінально протиправній діяльності у сфері охорони трудових

прав, Конституція України також передбачає низку положень, які визначають курс такої діяльності: у ст. 30 зазначено, що кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку; ст. 31 гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо; у ст. 62 визначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину тощо [217].

Також регулюють сферу кримінологічної політики міжнародно-правові акти, зокрема: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.), Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) та ін. Відносно міжнародних нормативно-правових актів, то варто зазначити, що вони є цінними, оскільки саме міжнародні та європейські стандарти відправлення правосуддя на сьогодні є взірцем, можна навіть сказати – шаблоном реалізації кримінологічної політики, що обумовлено апробованим позитивним досвідом. У межах нашого дослідження, міжнародні нормативно-правові акти також є достатньо цікавими з тієї позиції, що трудова діяльність у європейських державах та США є однією із

найбільш захищених сфер людської життєдіяльності, а тому і покарання за посягання на неї є відповідно впливовим.

Першочергове місце в системі джерел кримінологічної політики посідають Закони України. Учені пропонують класифікацію таких нормативно-правових актів за деякими критеріями структурно-діяльнісного характеру, поділивши їх на п'ять окремих груп [91]:

1) закони, що визначають статус суб'єктів правоохоронної діяльності, на яких покладено обов'язки запобігання злочинам. Передусім до цієї групи необхідно віднести Закон України «Про Національну поліцію» [184], у якому запобігання правопорушенням і їх припинення віднесене до ряду основних завдань поліції як правоохоронного органу (ст. 2), що визнаються загальними й обов'язковими до виконання працівниками всіх структурних підрозділів і органів, незалежно від напрямів виконуваної роботи, повноважень та безпосередніх обов'язків, покладених на них. У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [185] вказано, що до головних завдань оперативно-розшукової діяльності необхідно відносити пошук і фіксацію фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб та груп, з метою їх припинення та в інтересах кримінального судочинства;

2) кодифіковані законодавчі акти. До цієї групи, по-перше, необхідно віднести Кримінальний кодекс України [229], у ст. 1 якого запобігання злочинам уперше в історії вітчизняного кримінального законодавства віднесено до одного з основних завдань, у чому насамперед закріплюється відповідна державна кримінально-правова політика;

3) закони, що регулюють запобігання окремим видам злочинів та правопорушень [91]. У ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [339] одним із завдань передбачено створення загальних правових і організаційних засад у сфері боротьби з організованою злочинністю, сприяння її попередженню та ліквідації. Закон

України «Про запобігання корупції» [335] визначає правові й організаційні засади запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь. Законом передбачені спеціальні повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовані на запобігання корупції [91];

4) закони, що регламентують правовий запобіжний вплив на певні категорії осіб. До цієї групи належить, наприклад, Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [345]. У ст. 1 цього Закону вводиться поняття «соціальний патронаж» – допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію; «Про пробацію» [341] – метою якої є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень і забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності [91];

5) закони, що регламентують громадський контроль за правоохоронною діяльністю та участь громадськості в запобіганні злочинам, наприклад, Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» [347] у ст. 1 визначає, що громадяни України мають право створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку та державного кордону, сприяння правоохоронним та іншим органам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень, злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань тощо [91]. Отже, всі наведені нормативно-правові акти тим чи іншим чином

регулюють проблеми забезпечення кримінологічної політики в частині запобігання кримінальним правопорушенням.

Також необхідно виокремити роль громадських формувань, до основних завдань яких віднесено надання допомоги органам поліції в забезпеченні публічного порядку та безпеки, запобіганні адміністративним проступкам і злочинам тощо (ст.ст. 9, 13). Окрім того, до прав громадських формувань належить ведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів (ст. 10) [91]. На думку Н. В. Малярчук, рішення Конституційного Суду України являють собою самостійне джерело права, що має нормативно-інтерпретаційну природу. Конституційний Суд України здійснює функцію правотворчості, зокрема у кримінальній формі. Причому, фактична зміна кримінального регулювання відбувається саме на підставі судового рішення органу конституційного правосуддя, а не внаслідок подальшого рішення законодавця [256, с. 498].

Окрему цінність також мають підзаконні акти, а також Постанови Пленуму Верховного Суду. Станом на тепер окремі особливості кримінологічної політики в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні викладено в постанові Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва». Однак, на жаль, більш повного тлумачення законодавства в частині охорони трудових відносин наразі немає. На сьогоднішній день Верховний Суд буде позбавлений відповідних повноважень, а повноваження вищих спеціалізованих судів так далеко не поширюються. Можна прогнозувати, що принаймні на перших етапах постанови Пленуму Верховного Суду України без втрати чинності де-юре будуть поступово вибувати з правового вживання де-факто залежно від прийняття з відповідних питань постанов пленумів вищих спеціалізованих судів. Зрозуміло, що це збільшить плутанину у вітчизняному правовому полі, від чого постраждають передусім учасники

судових процесів [256, с. 498]. Цінними є і Рішення Європейського суду з прав людини. О. М. Дроздов вважає, що нині на загальноєвропейському рівні захист на підставі Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод надає Європейський суд з прав людини. Цілком очевидно, що рішення Євросуду повинні мати певні правові наслідки для формування національного кримінологічного законодавства» [139, с. 197]. Норми Конвенції діють у тому вигляді, як вони тлумачаться Європейським судом, тому правові позиції Суду, а також створена ним система автономних правових понять, як результат тлумачення Конвенції, мають принципове значення для правильного їх розуміння [91]. Отже, *джерела кримінологічної політики* – сукупність нормативно-правових актів та документів у специфічній підгалузі державної політики, яка регулює реалізацію політико-правових, соціальних, політико-економічних та законодавчих рішень, спрямованих на виявлення детермінантів кримінально-протиправної діяльності, а також на створення заходів та засобів боротьби із нею в межах конкретної держави. Джерела кримінологічної політики визначають пріоритети у сфері боротьби зі злочинністю.

Актуальність державного програмування боротьби зі злочинністю змушувала практику йти шляхом «спроб і помилок», а то й запозичення досвіду їх розробки у деяких держав (наприклад, у США). Тому державні програми у цій сфері, започатковані в Україні з 1993 р., мали різні назви, преамбули, підрозділи, спрямованість, зміст. Заходи були розраховані на різні строки, затверджувалися і контролювалися різними державними суб'єктами та ін. [91]. Таким чином, до джерел забезпечення реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно віднести: 1) *загальнодержавні джерела*: Конституція України – в ст. 24 реалізоване право на надання жінкам та чоловікам рівного права в праці та винагороді за неї; визначено спеціальні заходи щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановлено пенсійні пільги; умови, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; у ст. 43 встановлено, що

кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; у ст. 44 вказано, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; у ст. 45 встановлено, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Стаття 46 закріплює, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом; кодифіковані нормативно-правові акти в частині захисту соціальних та трудових прав громадян (Кодекс України про адміністративні правопорушення; Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Господарський кодекс України тощо); нормативно-правові акти, спрямовані на запобігання та протидію кримінально протиправним проявам: Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закон України «Про пробацію», Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Закон України «Про запобігання корупції» тощо; постанови Пленуму Верховного Суду України; 2) **джерела міжнародного та європейського права:** міжнародні нормативно-правові акти – Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року тощо; рішення Європейського суду з прав людини; 3) **специфічні джерела національного права:** Кодекс законів про працю України, Закон України «Про охорону праці» тощо, підзаконні нормативно-правові акти – наказ Державного комітету України по нагляду за охороною праці «Про Порядок опрацювання і затвердження роботодавцем нормативних актів з охорони праці, що діють на підприємстві» тощо.

Окремої уваги заслуговує механізм реалізації кримінологічної політики в частині захисту трудових відносин. Аксиоматичним є те, що від ефективного механізму реалізації кримінологічної діяльності, у безпосередній залежності, знаходиться успішність кримінологічної діяльності правоохоронних та судових органів [357, с. 210]. Від свого початку поняття «механізм» передбачало суто технічне значення. Відповідно до Словника іншомовних слів, «механізм» (від грецької мови – знаряддя, пристрій). У першому значенні під механізмом необхідно розуміти – пристрій (сукупність ланок або деталей), що передає чи перетворює рух. У другому, переносному, механізм – це система, що визначає порядок якого-небудь процесу, діяльності, будь-яких явищ» [361]. У результаті подальших запозичень, термін «механізм» почав усе більше використовуватись у різних галузях. Стали виникати такі поняття, як: «механізм правореалізації», «механізм держави», «правовий механізм», «механізм забезпечення», «механізм реалізації», «механізм правового регулювання», «механізм дії права», «механізм правотворчості» тощо. Зачастіше науковці вкладали в це поняття розуміння порядку організації, характерне для окремого виду діяльності. Крім того, на думку деяких науковців, використання методологічного потенціалу поняття «механізм» у юридичній науці загалом виявилось досить продуктивним, оскільки дало змогу просунутися на шляху пізнання інструментальної специфіки досліджуваних об'єктів. Водночас часто характеристика того чи іншого явища як механізму використовується як щось самозрозуміле, тобто як формально-логічний прийом, не завжди забезпечуючи відповідний методологічний нахил дослідження. Поняття, утворені правознавцями з використанням родової абстракції «механізм», відображають доволі масштабні регулятивні системи, юридичні макроконструкції, що вміщують значний обсяг як юридичних явищ, так і феноменів за межами правової форми» [237, с. 149]. У межах кримінологічної науки, з урахуванням специфіки нашого дослідження, *під механізмом реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових*

відносин в Україні необхідно розуміти сукупність статичних та динамічних кримінологічних та організаційно-правових засобів та заходів, спрямованих на недопущення кримінально протиправних посягань на суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина в частині права на нормальні трудові взаємовідносини, що здійснюються спеціально уповноваженими суб'єктами реалізації кримінологічної політики.

Зі свого боку Л. Л. Лепех у результаті дослідження дійшла висновку, що механізм правового регулювання – це система спеціальних правових засобів, за допомогою яких відбувається нормативно-організаційне, послідовно здійснюване комплексне та результативне впорядкування суспільних відносин» [248, с. 12]. Отже, якщо правове регулювання – це вплив на суспільні відносини шляхом застосування юридичних засобів, то механізм правового регулювання – це система юридичних засобів, які застосовуються з метою впливу на суспільні відносини [248, с. 12]. Водночас цілком вдалим є зауваження Р. Я. Демків про те, що до ознак механізму правового регулювання можна віднести такі: 1) забезпечуються державою; 2) є узагальнюючими юридичними способами забезпечення інтересів суб'єктів правових відносин; 3) спрямовані на подолання перешкод, які стоять на шляху задоволення інтересів учасників правових відносин; 4) відображають інформаційні якості та ресурси права, що додає їм особливого юридичного значення; 5) певним чином поєднуючись, виражають функціональну сторону права (тобто виступають основними елементами дії права, механізму правового регулювання, правових режимів); 6) призводять до юридичних наслідків, конкретних результатів у залежності від ефективності або неефективності юридичного регулювання [126, с. 20]. Ми підтримуємо позицію вчених, оскільки механізм як у технічному, так і у правовому розумінні – це завжди сукупність статичних та динамічних елементів, які взаємопов'язані один із одним, що забезпечує налагоджене, комплексне його функціонування.

Зокрема, на думку Ю. В. Кривицького, проблемами, що суттєво ускладнюють аналіз механізму правового регулювання як важливої юридичної категорії, є: по-перше, механізм правового регулювання є складною масштабною регулятивною системою, свого роду юридичною макроконструкцією, яка охоплює значний обсяг юридичних явищ; по-друге, наявність різноманітних, досить часто протилежних, поглядів дослідників на механізм правового регулювання у правознавстві; по-третє, відсутність чітко визначених методологічних підходів до розуміння механізму правового регулювання; по-четверте, суперечливість поглядів теоретиків права на взаємозв'язок механізму правового регулювання і правового регулювання; по-п'яте, складність відмежування механізму правового регулювання від таких юридичних категорій, як механізм правового впливу, механізм дії права та правова система [228, с. 23].

С. В. Губарев вважає, що під механізмом правового регулювання доцільно розуміти нормативно-організовану та комплексно упорядковану сукупність предмета, методів та процесу правового регулювання, що охоплює взаємоузгоджені стадії, як-от: правотворчість, правовиконання а правозастосування, спрямованих на результативне втілення у суспільство правових норм, впорядкування суспільних відносин шляхом реалізації адекватних правових засобів (норм права, правовідносин, актів застосування, актів тлумачення норм права) [119, с. 69]. ***Кримінологічний напрям державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні реалізується: 1) у практичній діяльності МВС та Національної поліції – у межах створення єдиної концепції запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Виокремлення конкретних суспільних відносин надає можливість створити єдиний, уніфікований підхід до виокремлення «ядра» кримінально протиправної діяльності, спрямованої проти трудових прав громадян, а також інтегрувати відповідні довгострокові кримінологічні стратегії, у т.ч. загальносоціального***

характеру; 2) у *законотворчій діяльності* – шляхом розробки заходів, засобів та способів реагування на порушення прав громадян на нормальну працю, запровадження на нормативно-правовому рівні доктринальної моделі боротьби з кримінальними правопорушеннями проти трудових прав громадян, закріплення генеральної лінії концепції роботи суб'єктів реалізації кримінологічної політики; 3) у *правозастосовній діяльності* – через реалізацію спеціально уповноваженими суб'єктами заходів забезпечення захисту суспільних відносин у сфері трудових прав громадян шляхом встановлення інтеграційних засад кримінологічної політики в межах її взаємозв'язку та взаємодії із суміжними правовими політиками; організацію всебічної взаємодії суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян; забезпечення виконання пріоритетних напрямів тактичного характеру щодо нейтралізації кримінально протиправної діяльності у сфері виборчих, трудових та інших особистих прав та свобод людини та громадянина. Наведені аспекти й утворюють складний механізм реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що платформою для розвитку кримінологічної політики держави є низка цільових програм різного рівня реалізації, стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності та інших заходів і засобів локального та глобального впливу на суспільно небезпечну діяльність. Саме це дозволяє суб'єктам реалізовувати завдання, покладені в зміст сучасної кримінологічної політики держави, як одного з елементів державного управління. Під джерелами державної політики слід розуміти сукупність нормативно-правових актів, а також іншої нормативної документації, котрі спрямовані на удосконалення сфер (-и) державного управління та відображають загальний зміст політики держави.

До джерел забезпечення реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно віднести: 1)

загальнодержавні джерела – Конституцію України (у ст. 24 реалізоване право на надання жінкам і чоловікам рівного права в праці та винагороду за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; у ст. 43 встановлено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; у ст. 44 вказано, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; у ст. 45 встановлено, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Стаття 46 закріплює, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом; кодифіковані нормативно-правові акти в частині захисту соціальних та трудових прав громадян (Кодекс України про адміністративні правопорушення; Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Господарський кодекс України тощо); нормативно-правові акти, спрямовані на запобігання та протидію кримінально протиправним проявам: Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закон України «Про пробацію», Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Закон України «Про запобігання корупції» тощо; постанови Пленуму Верховного Суду України; 2) **джерела міжнародного та європейського права**– міжнародні нормативно-правові акти: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року тощо; рішення Європейського суду з прав людини; 3) **специфічні джерела національного права**: Кодекс

законів про працю України, Закон України «Про охорону праці» тощо, підзаконні нормативно-правові акти: Наказ Державного комітету України по нагляду за охороною праці «Про Порядок опрацювання і затвердження роботодавцем нормативних актів з охорони праці, що діють на підприємстві» тощо.

Під механізмом реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно розуміти сукупність статичних і динамічних кримінологічних та організаційно-правових засобів і заходів, спрямованих на недопущення кримінально протиправних посягань на суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина в частині права на нормальні трудові взаємовідносини, що здійснюються спеціально уповноваженими суб'єктами реалізації кримінологічної політики. ***Кримінологічний напрям державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні реалізується:*** 1) у практичній діяльності МВС та Національної поліції – у межах створення єдиної концепції запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Виокремлення конкретних суспільних відносин надає можливість створити єдиний, уніфікований підхід до виокремлення «ядра» кримінально протиправної діяльності, спрямованої проти трудових прав громадян, а також інтегрувати відповідні довгострокові кримінологічні стратегії, у т.ч. – загальносоціального характеру; 2) у законотворчій діяльності – шляхом розробки заходів, засобів та способів реагування на порушення прав громадян на нормальну працю, запровадження на нормативно-правовому рівні доктринальної моделі боротьби з кримінальними правопорушенням проти трудових прав громадян, закріплення генеральної лінії концепції роботи суб'єктів реалізації кримінологічної політики; 3) у правозастосовній діяльності – через реалізацію спеціально уповноваженими суб'єктами заходів забезпечення захисту суспільних відносин у сфері трудових прав громадян шляхом встановлення інтеграційних засад кримінологічної

політики в межах її взаємозв'язку та взаємодії із суміжними правовими політиками; організацію всебічної взаємодії суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян; забезпечення виконання пріоритетних напрямів тактичного характеру щодо нейтралізації кримінально протиправної діяльності у сфері виборчих, трудових та інших особистих прав та свобод людини та громадянина.

2.2. Суб'єкти формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні

Охорона трудових відносин у сучасному суспільстві є пріоритетом, який зумовлений низкою факторів, серед яких можна виділити попередження виникнення «мертвих» зон на ринку праці, втрати населенням робочих місць, погіршення економічної ситуації в країні. Усі наведені чинники є детермінантами кримінально протиправної діяльності в країні. Отже, посягання на трудові відносини потенційно тягне за собою посягання на інші суспільні відносини, які охороняються кримінальним законодавством України. Враховуючи зазначене, пропонуємо зупинитись більш детально на розгляді суб'єктного складу формування та реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Відтак, як засвідчує практика, суб'єктом правоохоронної діяльності слугує держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи і прокуратуру, а також громадські організації та об'єднання. З огляду на це, суб'єктом діяльності щодо протидії злочинності та запобігання злочинам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які в цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення. Інші, зокрема забезпечувальні, заходи (навчання, видання літератури, підготовка рекомендацій, фінансування тощо) не

дають функціональних підстав поширювати на їхніх виконавців термін «суб'єкт» запобігання злочинності та злочинним виявам [273, с. 112]. Вчені поділяють суб'єкти запобігання злочинам на такі групи: «1) суб'єкти, які визначають основні напрями, завдання, форми й методи запобігання та протидії злочинності в країні; 2) суб'єкти, що здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання та протидії злочинності; 3) суб'єкти, які виявляють криміногенні фактори й сигналізують про них; 4) суб'єкти, що безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини, а також заходи щодо послаблення або нейтралізації криміногенних факторів, зокрема щодо корекції особистісних деформацій та усунення обставин, що їх сформували [67]. Підхід учених здається нам цікавим, однак, зі свого боку хочемо запропонувати дещо інше бачення: 1) суб'єкти, які встановлюють основні види та форми забороненої в Україні діяльності на загальнодержавному рівні; 2) суб'єкти, які займаються інформаційно-аналітичною роботою, пов'язаною зі встановленням детермінантів кримінально протиправної діяльності, прогнозуванням та статистикою; 3) суб'єкти, які займаються розробкою кримінологічних стратегій запобігання кримінально протиправним діянням; 4) суб'єкти, які безпосередньо реалізують на практиці кримінологічні стратегії запобігання кримінальним правопорушенням; 5) суб'єкти, які виконують допоміжну функцію в запобіганні кримінальним правопорушенням (наприклад, громадськість).

На думку В. В. Голіни, за видом запобігання злочинам можна виділити такі групи суб'єктів: 1) суб'єкти, які визначають основні напрями, завдання, форми запобіжної діяльності (політику боротьби з організованою злочинністю, її окремими частинами і видами), здійснюють планування, спрямовують та контролюють її, забезпечують правове регулювання; 2) суб'єкти, що здійснюють безпосереднє управління та координацію окремих напрямів, видів та учасників спеціально-кримінологічного запобігання злочинам; 3) суб'єкти, які виявляють і пізнають криміногенні фактори та інформують про них інших суб'єктів

запобігання злочинам («забезпечуючі» суб'єкти); 4) суб'єкти, що виконують запобіжні заходи з випередження, обмеження, усунення криміногенних об'єктів, захисту соціальних благ та особи; здійснюють запобігання та припинення злочинів. Суб'єкти протидії злочинності та запобігання злочинам можуть бути поділені також на такі групи: а) органи й організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); б) органи й організації, стосовно яких протидію злочинності та запобігання злочинам віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації); в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на протидію злочинності та запобігання злочинам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо) [397, с. 181]. Отже, учений створив ланцюг, що включає всіх суб'єктів, які мають відношення до кримінологічної політики. Щодо охорони трудових відносин в Україні, то необхідно звернути увагу на те, що платформою для її реалізації є відповідні нормативно-правові акти, які регулюють суспільні відносини у сфері охорони праці. Таким чином, основними суб'єктами реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин є органи законодавчої влади, котрі визначають пріоритети в боротьбі з кримінальними правопорушеннями.

На основі проведеного аналізу вчені також пропонують таку структуру суб'єктів запобігання злочинам, зокрема: 1) державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю; 2) державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання злочинам; 3) державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам; 4) органи, установи, організації та окремі громадяни діяльність яких

безпосередньо не пов'язана із запобіганням злочинів, водночас реалізація повноважень чи виконання громадянського обов'язку безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів. Сукупність суб'єктів протидії злочинності та запобігання злочинам, їх повноважень, правових та організаційних заходів, форм і засобів здійснення останніх нерідко називають системою запобігання злочинності [180, с. 8]. Проте, враховуючи що, в Україні, з огляду на неповноту законодавчого регулювання, недосконалу організацію та безпосереднє здійснення запобіжної діяльності, відсутність у ній багатьох забезпечуючих та виконавчих заходів та засобів, фактично немає підстав називати її системою. Тому зазначені суб'єкти цієї діяльності віднесено до таких, не стільки враховуючи реальне системне виконання ними запобіжних функцій, скільки з огляду на те, як вони визначені в нормативних актах. Структурні елементи системи суб'єктів запобігання та протидії злочинності взаємопов'язані за вертикаллю і горизонталлю кримінальними процесуальними нормами, вони впливають одна на одну (хоча й по-різному за ступенем значущості) [373, с. 113]. Таким чином, усі суб'єкти реалізації кримінологічної політики співпрацюють у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності, що дозволяє своєчасно встановлювати нові форми кримінально протиправної активності та обирати сучасні форми реагування на неї.

Одночасно кожний суб'єкт, як і будь-який структурний підрозділ правоохоронних органів, має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей і якостей, які не можуть бути зведені лише до арифметичної суми складових елементів [373, с. 113]. І навпаки. На думку науковців, це означає, що окремі суб'єкти, які є складовими зазначеної системи (як і підрозділи правоохоронних органів), хоч і мають свої специфічні завдання, функції та відносну самостійність, проте лише система (або орган загалом) спроможна вирішувати визначені завдання й реалізовувати покладені функції в повному обсязі. Таким чином, до суб'єктів формування кримінологічної політики України

необхідно віднести державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби (у тому числі запобігання злочинам) зі злочинністю, а саме: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; органи місцевого самоврядування. До суб'єктів реалізації кримінологічної політики належать: державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання злочинам; державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам; органи, установи та організації, окремі громадяни, діяльність яких напряду не пов'язана із запобігання злочинам, водночас реалізація повноважень чи виконання громадянського обов'язку безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів. Окремо слід застерегти щодо використання за сучасних умов неповного правового регулювання в Україні запобіжної діяльності такої підстави класифікації її суб'єктів, як наявність у них визначених повноважень стосовно її проведення [342]. Насправді наявність конфлікту інтересів між суб'єктами реалізації кримінологічної політики, як в межах корупції, так і професійної діяльності в цілому завжди мала та матиме місце. Підміна понять, фіктивне делегування повноважень стороннім особам, які не мають відношення до запобіжної діяльності на практиці все частіше призводять до латенізації кримінально протиправної діяльності.

Нині в актах законодавства, які комплексно регулюють статус і повноваження деяких правоохоронних органів, що за призначенням мають займатися діяльністю щодо запобігання злочинним та іншим протиправним порушенням, завдання та обов'язки проведення цієї діяльності прямо не передбачені. Це стосується, наприклад, чинного Закону України «Про прокуратуру» [342]. Проте, очевидно, не викликає сумніву, що діяльність прокуратури у визначених її формах, крім інших функцій, має й запобіжний характер щодо злочинних та інших правопорушень. За тих самих підстав, очевидно, не має сенсу обмежувати належність до суб'єктів запобіжної діяльності підприємств, установ і організацій, точніше, їхньої адміністрації,

звертанням до них правоохоронних органів або власною компетенцією, передбаченою в установчих документах чи нормативних актах. Відомо, що незалежно від цього, суб'єкти господарювання, з метою уникнення матеріальних втрат прибутків, вживають необхідних заходів щодо запобігання крадіжкам, іншим господарським злочинам, спричиненню шкоди іншими злочинними діями тощо. Тому наявність передбачених правових повноважень щодо запобіжної діяльності за нинішніх умов не є надійною підставою для виокремлення суб'єктів запобігання злочинним виявам. Більш повно охоплює коло останніх реальне здійснення ними запобіжної функції, тобто функціональна підстава їхнього виділення та класифікації [180, с. 312]. З приводу нашого дослідження, варто зауважити, що конкретизація суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян за їх класифікаційною ознакою надасть можливість деталізувати їх права та обов'язки.

На нашу думку, *під суб'єктами формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно розуміти органи законодавчої та виконавчої влади, а також окремі установи, організації та особи тощо у безпосередні обов'язки яких входить встановлення та криміналізація потенційних/фактичних суспільно небезпечних діянь, спрямованих на порушення суспільних відносин, що забезпечують нормальні трудові правовідносини, визначення причин, умов та факторів, які сприяють їх становленню та розповсюдженню, а також прогнозування кримінально протиправної діяльності на певний час у межах певних територій із наступним стратегічним плануванням кримінологічної реакції на такі діяння.* Суб'єктами формування кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин є: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України, а також органи місцевого самоврядування. Суб'єктами реалізації такої політики є: правоохоронні органи; державні та недержавні органи, установи та організації, в обов'язки яких входить контроль за

нормальними трудовими відносинами (громадянське суспільство). Враховуючи те, що, здебільшого, основна діяльність суб'єктів формування кримінологічної політики полягає у створенні нормативно-правової платформи для захисту трудових відносин в Україні, пропонуємо зупинитись більш детально на суб'єктах реалізації політики.

Правоохоронні органи як суб'єкти реалізації кримінологічної політики у сфері трудових відносин.

На сьогодні правоохоронні органи є одним із основних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, у т.ч. проти трудових прав громадян. Законодавство про права та свободи людини й громадянина в Україні відповідає високим міжнародно-правовим стандартам. Закладена демократична концепція взаємовідносин людини та держави, згідно з якою людину в Україні визнано найвищою соціальною цінністю. Змінюються співвідношення й роль структурних елементів правового статусу громадянина, оскільки пріоритетне значення мають не його обов'язки, а права та свободи. Водночас сучасному правовому статусу громадян України притаманна слабка соціально-правова захищеність, недостатня гарантованість прав і свобод, відсутність необхідних забезпечувальних механізмів. В Україні актуалізується питання не лише проголошення, а й можливості здійснення та захисту прав людини й громадянина. Життя людини потребує реального втілення задекларованих прав і свобод, тобто розроблення правового механізму їх забезпечення, який має стати гарантією дієвості передбачених Конституцією прав, свобод та обов'язків [208, с. 82]. У цьому контексті можна вести мову ***про вироблення єдиного концепту захисту трудових прав, який має включати «тріаду» регуляторних функцій:***

- 1) реалізація принципу верховенства права крізь призму відтворення єдиного цілісного механізму реалізації трудових прав і свобод людини та громадянина як невід'ємної складової державного управління;
- 2) уніфікація національного законодавства про працю шляхом інтеграції міжнародних та європейських

стандартів захисту прав і свобод людини й громадянина засобами кримінального права та кримінології; 3) актуалізація ролі правоохоронних органів як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, популяризація особи працівника правоохоронного органу з метою підвищення рівня довіри населення.

Ефективність принципу верховенства права, встановленого ст. 8 Конституції України зумовлена правовими законами, здійсненням державної влади на підставі поділу її на законодавчу, виконавчу й судову, рівністю суб'єктів права перед законом і судом, відповідальністю держави перед особою, а не лише особи перед державою, визнанням людини, її життя й здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки. У контексті реалізації концептуальної ідеї верховенства права та міжнародних стандартів прав людини в Україні актуалізується проблема наповнення реальним змістом встановлених Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, надання їм реального декларативного стану. Оскільки реальність прав і свобод громадян» (її сутність) висвітлюється за допомогою системи взаємопов'язаних матеріальних і процесуальних сторін механізму її забезпечення (реалізація, охорона, захист). Актуалізує проблему також визначення ролі держави, її органів, зокрема Національної поліції України, у забезпеченні прав і свобод людини, меж їх втручання та відповідальності. НПУ, що є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку [184], – найбільш наближений до населення за обсягом компетенцій [208, с. 83]. Національна поліція безпосередньо працює із кримінальними правопорушниками та реалізує положення кримінального законодавства України. Через те, дійсно, ми можемо говорити про те, що саме НПУ є основним суб'єктом запобігання суспільно небезпечним діянням. Кримінальні правопорушення проти трудових прав є в певною мірою латентними, унаслідок чого працівники правоохоронних органів часто не можуть здійснювати свої

функції через брак інформації про кримінальне правопорушення та обставини його вчинення.

На діяльність представників НПУ поширюється вимога законності, що перебуває в межах верховенства права та полягає в недопущенні свавілля стосовно людини. За типом правового регулювання НПУ має дотримуватися принципу заборони: «заборонено все, що безпосередньо не дозволено законом». Тому значущими є процедури (процеси) здійснення приписів правових норм з охорони та захисту прав і свобод людини, що потребує з'ясування специфіки професійної діяльності кожного підрозділу в цих процесах. Перед НПУ постають важливі завдання в контексті орієнтації України на входження до Європейського Союзу, провідним із яких є зміцнення авторитету своїх працівників серед населення, перетворення на справжніх слуг народу, готових своєчасно надати допомогу та гарантувати захист прав і свобод громадянам України. Нині кожна людина дедалі краще розуміє, що сутність її прав та свобод полягає не так у їх декларативному проголошенні, як у забезпеченні здійснення, які матеріальні, правові та інші гарантії надають держава та її органи для їх послідовної та всебічної реалізації. Серед цих гарантій важливу роль відіграють спеціальні правоохоронні засоби. НПУ поряд з іншими правовими установами та правоохоронними органами належить до загальної системи гарантування Українською державою прав і свобод особи. Дієвість діяльності в цьому напрямі обумовлена наданням Конституцією України [217], Законом України «Про Національну поліцію» [184] та іншими законодавчими актами широких повноважень щодо забезпечення законності та дотримання прав і свобод людини, їх ініціативністю, авторитетом серед населення країни, доступністю [208, с. 83]. Таким чином, в умовах сучасних реалій законодавець робить усе можливе для відбудування єдиної правоохоронної системи, яка була б здатна реалізовувати кримінологічну політику у сфері охорони всіх суспільних відносин, які існують у державі.

В умовах розвитку демократії, додержання прав і свобод людини формування належної та ефективної національної системи судового захисту є одним з актуальних завдань держави. Віднині основною діяльністю нашої держави стають права та свободи людини, гарантії їх здійснення. Утвердження й забезпечення цих прав і свобод Конституція України покладає на державу, як її головний обов'язок. Недарма, на відміну від попереднього заклику «Людина для держави» Конституція України 1996 року проголосила «Держава для людини». Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3). Філософське розроблення проблем прав і свобод людини (з ліберально-гуманістичних позицій) пов'язують з іменем І. Канта. «Якщо існує наука, яка дійсно потрібна людині, – зазначав філософ, – то це та, якої навчаю я, – а конкретно та, яка належно показує людині її місце у світі, котра навчає того, ким треба бути, щоб бути людиною» [79, с. 35]. Конституція України та чинне законодавство закріплюють за державою в особі компетентних державних органів функцію захисту прав і свобод громадян України, яка гарантує кожному право звертатися за захистом своїх порушених прав [217]. Отже, *реалізація НПУ кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні полягає в такому*: 1) своєчасне викриття кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян: швидке реагування на звернення громадян щодо порушень трудового та кримінального законодавства в частині захисту прав працівника; 2) взаємодія із населенням щодо недопущення фактів віктимізації, котра відбувається шляхом регулярного, поступового порушення низки трудових прав роботодавцем (за зростанням суспільно небезпечних наслідків – від найнижчого ступеню до найвищого); 3) удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням трудових прав громадян; 4)

запровадження у практичну діяльність стратегій запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян.

Державні та недержавні органи, установи та організації, в обов'язки яких входить контроль за нормальними трудовими відносинами.

Однією з таких служб є Державна служба України з питань праці. Державна служба України з питань праці (Держпраці України) входить до системи органів виконавчої влади і здійснює діяльність відповідно до Положення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. Вона реалізує політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96 «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці», основними завданнями служби є: 1) реалізація державної політики у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб; 2) здійснення комплексного управління охороною праці та промисловою безпекою на державному рівні; 3) здійснення державного

регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки; 4) організація та здійснення державного нагляду (контролю) у сфері функціонування ринку природного газу в частині підтримання належного технічного стану систем, вузлів і приладів обліку природного газу на об'єктах його видобутку та забезпечення безпечної і надійної експлуатації об'єктів Єдиної газотранспортної системи [332]. Таким чином, Державна служба України з питань праці, фактично, стежить за дотриманням основних вимог до порядку реалізації трудових правовідносин в Україні. Тобто, це первісний контроль, на етапі якого можна встановити наявність порушень, у тому числі кримінально протиправного посягання на суспільні відносини у сфері праці. Через наведену службу законодавець намагається не допускати серйозні порушення трудового права, котрі можуть бути віднесені до суспільно небезпечних.

У цьому контексті цікавим також є державний санітарно-епідеміологічний нагляд – це діяльність органів, установ і закладів Державної санітарно-епідеміологічної служби по контролю за дотриманням юридичними й фізичними особами санітарного законодавства з метою попередження, виявлення, зменшення або усунення шкідливого впливу небезпечних чинників на здоров'я людей і по застосуванню заходів правового характеру щодо порушників. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 1999 р. № 1109 «Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні», основними завданнями державного санітарно-епідеміологічного нагляду є: а) контроль за виконанням санітарного законодавства, санітарних та протиепідемічних (профілактичних) заходів, а також приписів, постанов і вимог, викладених у висновках, що видаються головним державним санітарним лікарем; б) санітарно-карантинний контроль у пунктах пропуску через державний кордон; в) контроль за санітарною та епідемічною ситуацією на території України; г) проведення санітарних та епідеміологічних розслідувань, спрямованих на встановлення причин та умов виникнення і розповсюдження інфекційних хвороб,

професійних захворювань, масових не інфекційних захворювань (отруєнь) та радіаційних уражень людей; г) розроблення пропозицій щодо проведення санітарних та протиепідемічних (профілактичних) заходів; д) здійснення державного санітарно-епідеміологічного нормування; е) проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи; є) державна реєстрація небезпечних для здоров'я і життя людини факторів середовища життєдіяльності; ж) статистичне спостереження у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, державний облік інфекційних хвороб, професійних захворювань, масових неінфекційних захворювань (отруєнь) та радіаційних уражень людей у зв'язку зі шкідливим впливом факторів середовища життєдіяльності; з) вжиття заходів для припинення порушень санітарного законодавства та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні таких правопорушень [333]. Указаний нагляд здійснює превентивну діяльність щодо потенційних кримінальних правопорушень, викладених у X розділі Кримінального кодексу України («Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва»). Указане обумовлено тим, що саме в цьому розділі кримінального законодавства приділяється увага захисту життя та здоров'я працівників під час виконання покладених на них трудових обов'язків.

Громадянське суспільство в межах реалізації кримінологічної політики у сфері трудових відносин може бути представлене у двох формах: 1) як професійні спілки, діяльність яких спрямована на контроль за дотриманням законодавства про працю; та 2) як представники населення, які залучаються до запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян.

Відносно першої форми, варто зазначити, що професійні спілки та їх об'єднання здійснюють громадський контроль за дотриманням законодавства про працю. Відповідно до ст. 21 Закону України від 15 вересня 1999 р. «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», профспілки та їх об'єднання захищають право громадян на працю, беруть участь у розробці та здійсненні

державної політики у сфері трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту. Водночас профспілки здійснюють громадський контроль за виплатою заробітної плати, додержанням законодавства про працю й охорону праці, створенням безпечних умов праці, необхідних виробничих і санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального і колективного захисту. Здійснюючи громадський контроль за додержанням законодавства про працю, профспілки мають право: вимагати від роботодавця негайного зупинення робіт і на окремих робочих місцях, і на виробничих ділянках, у цехах, інших структурних підрозділах, і на всьому підприємстві в разі загрози життю або здоров'ю працівників на час, необхідний для усунення такої загрози; проводити незалежну експертизу умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проектуються, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх нормативно-правовим актам із питань охорони праці; брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і профзахворювань на виробництві та давати свої висновки про них. Із метою належного здійснення контрольних повноважень профспілки їх об'єднання можуть створювати служби правової допомоги та відповідні інспекції, комісії, затверджувати положення про них. Здійснення громадського контролю за додержанням законодавства про працю покладається передусім на виборні органи первинних профспілкових організацій підприємств, установ, організацій та уповноважених представників профспілок [188]. Таким чином, законодавцем було зроблено спробу створити незалежний контрольний орган, в інтереси якого входив би захист прав саме працівників.

Профспілкові організації на підприємствах, в установах, організаціях та їх структурних підрозділах представляють інтереси своїх членів і захищають їх трудові, соціально-економічні права та інтереси. Свої повноваження первинні профспілкові організації здійснюють через утворені відповідно до статуту (положення) виборні органи, а в організаціях, де виборні органи не створюються,

– через профспілкового представника, уповноваженого згідно зі статутом на представництво інтересів членів профспілки, який діє в межах прав, наданих цим Законом та статутом профспілки. Виборний орган первинної профспілкової організації підприємства, установи, організації укладає та контролює виконання колективного договору, звертається з вимогою до відповідних органів про притягнення до відповідальності посадових осіб за невиконання умов колективного договору; ухвалює рішення про вимогу до роботодавця розірвати трудовий договір (контракт) із керівником підприємства, установи, організації, якщо він порушує Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», законодавство про працю, ухиляється від участі у переговорах щодо укладення або зміни колективного договору, не виконує зобов'язань за колективним договором, допускає інші порушення законодавства про колективні договори; дає згоду або відмовляє у дачі згоди на розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з працівником, який є членом діючої на підприємстві, в установі, організації профспілки, у випадках, передбачених законом; бере участь у розслідуванні нещасних випадків, професійних захворювань і аварій, роботі комісії з питань охорони праці; здійснює громадський контроль за виконанням роботодавцем законодавства про працю та про охорону праці, за забезпеченням на підприємстві, в установі або організації безпечних та нешкідливих умов праці, виробничої санітарії, правильним застосуванням установлених умов оплати праці, вимагає усунення виявлених недоліків; здійснює контроль за підготовкою та поданням роботодавцем документів, необхідних для призначення пенсій працівникам і членам їх сімей [386]. Отже, в цьому контексті профспілки є тією організацією, котра, фактично, перша отримує інформацію про кримінально протиправне посягання на трудові права громадян та може ініціювати звернення до правоохоронних органів, а також запропонувати інше супроводження потерпілої особи, котре знаходиться в межах її компетенції.

Що до другої форми, то необхідно зауважити, що в Україні залучення громадянського суспільства не є розповсюдженим методом боротьби з кримінальними правопорушеннями, що, на наш погляд, є певним упущенням, особливо з огляду на наявний зарубіжний досвід. Так, у зарубіжних країнах першим способом реалізації кримінологічної політики в сфері охорони трудових відносин є надання інформації про злочинців або факти вчинених злочинів. Однією з найбільш відомих у світі програм профілактики злочинності, пов'язаних зі стимулюванням громадян до надання будь-якої анонімної інформації про вчинені злочини або злочинців, є програма «Зупини злочинця» (Crime Stoppers). Зазначений проект був запроваджений уперше у США у 1976 р. Станом на 2018 р. на міжнародній платформі «Crime Stoppers» беруть участь 26 країн світу, включаючи США, Велику Британію, Канаду, Нідерланди, Австралію, ПАР, Нову Зеландію та інші латиноамериканські й африканські держави. Джерелами фінансування анонімних відомостей про злочинні події є спонсорська допомога юридичних осіб, пожертви громадян, подарунки, спадщина та ін. Із 2010 р. згаданий проект став підтримувати стратегічне партнерство із Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом), а з 2016 р. – з Управлінням ООН з наркотиків та злочинності (UNODC). В окремих державах, поряд із проектом «Crime Stoppers», функціонують й інші додаткові програми профілактики, спрямовані на активізацію громадськості до надання інформації про вчинені, особливо резонансні, злочини [304]. Зазначений спосіб участі громадськості можуть уявляти собою симбіоз із запропонованих нами вище форм. Наприклад, член профспілкової організації може звернутись до правоохоронних органів із повідомленням про те, що в організації, де він працює вчинено або потенційно може бути вчинено кримінальне правопорушення. Такого роду дії можуть бути реалізовані і звичайними громадянами.

Другим способом є участь у запобіганні та протидії корупції. Головними тенденціями у сфері запобігання та протидії корупції в демократичних країнах є,

по-перше, чітка кореляція та взаємозв'язок рівня демократизації суспільства й корупції (чим більше в країні демократії, тим менше там корупційних проявів); по-друге, громадянське суспільство розглядається як основний суб'єкт впливу на владу – і, відповідно, як первинний суб'єкт протидії корупції [178, с. 39]. Потужні можливості у цій сфері мають неурядові організації, головним завданням яких є викриття корупції. Дослідниками питання залучення громадськості до запобігання корупційним злочинам у зарубіжних країнах виокремлено низку неурядових організацій із міжнародним статусом. Такими є: Transparency International, International Anti-corruption Resource Center, Corruption Watch, Transparify та ін. Аналіз діяльності зазначених та інших неурядових організацій дозволив дійти висновку, що їх антикорупційний вплив втілюється через такі заходи: формування та реалізація антикорупційної політики; оцінювання антикорупційних механізмів, що застосовуються урядами; збір та обробка інформації випадків корупції; виявлення корупційних ризиків; надання правової допомоги; розробка та реалізація освітніх програм; формування антикорупційного світогляду громадян [415, с. 140]. Запобігання корупційним кримінальним правопорушенням сприяє боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти трудових прав громадян, оскільки часто каталізатором для порушення права працівників для працедавців слугує власна корупційна зацікавленість, конфлікт інтересів тощо.

Третім способом є сприяння у ресоціалізації правопорушників. Зазначена форма участі громадськості у запобіганні злочинності особливо поширена у розвинених західних країнах світу, що відзначаються відносно гуманною кримінальною політикою. Для неї характерний низький відсоток призначення судами винним покарань, пов'язаних із позбавленням волі, а також широке застосування практики звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням [140, с. 266]. Тому ресоціалізація може мати як пенітенціарний, так і постпенітенціарний характер. Наприклад, у Франції й Великій Британії

громадська ресоціалізаційна пенітенціарна практика полягає у тому, що низку соціальних, освітніх та інших заходів здійснюють представники неурядових, громадських структур, напівдержавних утворень. До таких заходів належать: розробка конкретних соціальних програм, їх реалізація, надання соціальної допомоги, залучення до соціальної роботи необхідних фахівців на громадських засадах і надання допомоги засудженим. У Фінляндії функціонує Асоціація у справах пробації і подальшого нагляду для допомоги у вирішенні соціальних проблем умовно звільнених і звільнених в'язнів, членами якої також є окремі громадські структури. Особливістю пенітенціарної ресоціалізації у ФРН є широка участь церкви і релігійних організацій [69, с. 12]. Варто звернути увагу на цінність вказаної діяльності в межах реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні, з огляду на те, що кримінальним законодавством одним із видів покарання за вчинення суспільно небезпечних діянь проти трудових прав осіб передбачено позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на певний строк, протягом якого особа має бути позбавлена суспільної безпеки, яка може бути реалізована в межах її діяльності.

Постпенітенціарна ресоціалізація характеризується тим, що засуджені, які перебувають після вчиненого злочину на волі, зобов'язуються брати участь у програмах медіації, пробації, практиці примирення з потерпілим, відвідувати спеціальні відновлювальні психологічні, педагогічні й медико-соціальні курси й тренінги щодо приборкання агресії, лікування алкоголізму і наркоманії, зміни життєвих настанов і цінностей та ін. Головне, що у подібній практиці сприяння у ресоціалізації злочинців і правопорушників бере активну участь громадськість (батьки злочинців, соціальні працівники, священники, соціально активна молодь, волонтери тощо). Нерідко постпенітенціарна ресоціалізація правопорушників у зарубіжних країнах здійснюється у межах спеціальних програм профілактики. Розглянемо деякі з них. Так, доволі ефективною виявилась програма «Волонтери

у допомогу поліції», що здійснюється у м. Фінікс (штат Аризона, США). Її мета – залучити зацікавлених й кваліфікованих громадян-волонтерів до здійснення деяких функцій правоохоронних органів. Зокрема, департаментом поліції цього міста було залучено понад 3 тис. волонтерів, які не мали судимості, пройшли спеціальну перевірку поліцією до виконання низки ресоціалізаційних заходів зі злочинцями та особами, звільненими з місць позбавлення волі (читання лекцій, надання правової допомоги, проведення психологічних тренінгів, сприяння у працевлаштуванні) [304]. Надання допомоги жертвам злочинів вважається також поширеним напрямом залучення громадськості до справи профілактики злочинності у багатьох державах світу. Піонерами у цій сфері є найбільш демократичні й соціально благополучні країни (США, країни Центральної Європи), де захисту прав жертв злочинів приділяється значна увага. У багатьох країнах-членах ЄС. У них роз'яснюються права жертв злочинів і алгоритм подальших дій для відновлення порушених права внаслідок учиненого злочину [46]: розробляються і поширюються волонтерами та представниками правозахисних громадських організацій серед жертв злочинів спеціальні інформаційні буклети. У багатьох зарубіжних країнах також приймаються як національні, так і місцеві програми допомоги жертвам кримінальних посягань [415, с. 140]. Отже, наведені способи участі громадянського суспільства є достатньо цікавими та дієвими в межах реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Таким чином, проведене дослідження надало можливість підсумувати, що під суб'єктами формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно розуміти органи законодавчої та виконавчої влади, а також окремі установи, організації та особи тощо у безпосередні обов'язки яких входить встановлення та криміналізація потенційних/фактичних суспільно небезпечних діянь, спрямованих на порушення суспільних відносин, що забезпечують нормальні трудові

правовідносини, визначення причин, умов та факторів, які сприяють їх становленню та розповсюдженню, а також прогнозування кримінально протиправної діяльності на певний час у межах певних територій із наступним стратегічним плануванням кримінологічної реакції на такі діяння. Суб'єктами формування кримінологічного напрямку державної політики в сфері охорони трудових відносин є: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України, а також органи місцевого самоврядування. Суб'єктами реалізації такої політики є: правоохоронні органи; державні та недержавні органи, установи та організації, в обов'язки яких входить контроль за нормальними трудовими відносинами (громадянське суспільство).

2.3. Інформаційне забезпечення формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні

Сучасна Україна потребує тотальної інформатизації, що зумовлено прагненням спростити процес взаємодії державних інститутів із громадами, а також реалізацію функцій всіма гілками влади. У цьому контексті дуже важливим є процес інформатизації кримінології, запровадження більш сучасних технічних та цифрових платформ, які б сприяли запобіганню кримінальним правопорушенням у найкоротші терміни. Це має відношення і до кримінальних правопорушень, які посягають на нормальні трудові відносини в Україні. Отже, враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак, безперечною є теза про те, що в сучасному суспільстві інформація є одним із найважливіших ресурсів соціально-економічного розвитку, без неї неможливо організувати суспільне життя, управління будь-якою сферою. Неповнота, недостовірність або відсутність інформації може призвести до прийняття неправильного рішення, спричинити серйозні втрати, як для окремих

суб'єктів, так і для суспільства загалом. Якість управлінських рішень, як одного з центральних елементів процесу управління, безпосередньо пов'язана з повнотою, достовірністю та своєчасністю отриманої інформації. Відносне відставання інформаційного забезпечення може знизити ефективність вирішення економічних, політичних і соціально-культурних завдань, причому внаслідок особливостей інформаційного забезпечення, відставання останнього не може бути компенсовано розвитком інших сфер [216, с. 199]. У цьому контексті можемо говорити про те, що без інформаційного забезпечення будь-яка сфера діяльності стає неповноцінною, а отже, інформатизація йде паралельно із розвитком державних інститутів. У межах реалізації завдань, покладених на правоохоронні органи, інформаційне забезпечення вирішує низку завдань, які виконуються протягом досудового розслідування.

Поняття «інформаційне забезпечення» міцно ввійшло в науковий і практичний обіг і на сьогодні широко використовується під час висвітлення проблем управління в соціальній сфері, зокрема у сфері управління правоохоронною діяльністю. На сьогодні інформація є визначальним фактором розвитку економічної, технічної, правової та наукової сфер людської діяльності. Попри важливість такої субстанції, як інформація, її сутність, процесами збирання, оброблення, аналізу, зберігання, передачі та поширення вчені стали займатися лише у ХХ ст. Термін «інформація» походить із латинської мови й означає «пояснення», «викладення», «обізнаність». Протягом багатьох століть сутність цього поняття не раз змінювалась, то розширюючись, то суттєво звужуючись. У процесі дослідження інформації представники різних галузей науки зазначали, що це явище є досить складним і неоднозначним, воно постійно ускладнюється, змінюється якісно, зростає кількість джерел і споживачів інформації [124, с. 5]. Термін «інформація» – один із найпопулярніших у нашому лексиконі. Існує значна кількість визначень інформації. У загальному розумінні інформація – це певні відомості, сукупність будь-яких даних знань [378, с. 172].

З точки зору філософії, у понятті «інформація» необхідно розрізняти два аспекти. По-перше, це так звана структурна інформація, тобто міра організації або впорядкованості системи чи процесу, їх внутрішня характеристика. В іншому аспекті інформація безпосередньо пов'язана з процесом відображення як у матеріальному, так і в нематеріальному світі. Якщо предмет зазнає певних змін, що є результатом впливу іншого предмета, то перший предмет стає носієм інформації про другий предмет [219, с. 41]. Звичайно, інформація, з точки зору філософії, – поняття достатньо ефемерне, покладене в основу теоретичного концепту суспільних відносин. У правовому полі інформація – це складова процесу взаємодії елементів держави, які утворюють ту сукупність, без якої неможливо уявити державне управління.

Отже, інформація – це відомості (сукупність відомостей, повідомлення, дані), які зменшують невизначеність знань про будь-яке явище, подію у їх користувача у сфері, до якої вони належать. Інформації ніколи не буває достатньо, але індивід не може знати всю інформацію про явище, хоча саме вона є потужним засобом орієнтації людини в оточуючому середовищі, засобом регулювання та саморегулювання її поведінки [213, с. 83]. На думку О. Кохановської, «не всі галузеві теорії та визначення інформації на сьогодні проаналізовані з точки зору їх глибинного змісту і можливостей використання під час розроблення інформаційного законодавства, більшість ідей, викладених у спеціальних наукових джерелах, не знайшли свого відображення в доктрині інформаційного права [224, с. 144]. Таким чином, інформація є дуже важливим складником суспільних відносин, спрямованим на удосконалення та спрощення взаємодії суб'єктів, зацікавлених в її отриманні.

Як зазначають окремі автори, інформація – абстрактне поняття, що має різні значення залежно від контексту. Походить від латинського слова «informatio», яке має декілька значень: роз'яснення; виклад фактів, подій; витлумачення; представлення, поняття; ознайомлення, просвіта. Водночас,

продовжують автори, інформація – це нові відомості, які прийняті, зрозумілі й оцінені її користувачем як корисні. Іншими словами, інформація – це нові знання, які отримує споживач (суб'єкт) у результаті сприйняття й переробки певних відомостей [375]. Відповідно до законодавства України (ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 20 листопада 1992 року № 2657-ХІІ), інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [338]. Усе це зумовлює неабияку актуальність щодо вдосконалення та дослідження сучасного стану інформаційно-аналітичного забезпечення державної політики у сфері боротьби зі злочинністю. Так, В. М. Варенко підтримує позицію Ю. П. Сурміна з приводу того, що в сучасних умовах інформаційно-аналітична діяльність стає необхідною потребою суспільства, одним із найважливіших і найвпливовіших факторів суспільства, одним із найважливіших і найвпливовіших факторів стабільності і життєдіяльності будь-якої держави. Саме тому, наголошують науковці, інформаційно-аналітична діяльність у сучасному державному управлінні виконує такі важливі функції, як: управлінська – забезпечує інформацією всі етапи управлінської діяльності (підготовку, прийняття управлінських рішень, контроль за їх виконанням); діагностична – спрямована на отримання об'єктивної картини ситуації, що склалася, її діагностику; застерігаюча – виявляє проблеми, небезпеки, конфлікти, дозволяє їх уникнути; пізнавально-ментальна – сприяє зміні розуміння сутності явищ, зміні ментальності управлінців [374; 90]. Варто звернути увагу на те, що зазначений вище нормативно-правовий акт дещо узагальнено підходить до тлумачення особливостей інформації та інформаційного забезпечення. При тому наведене поняття є достатньо універсальним та може бути застосоване до будь-якої сфери діяльності.

Як указує Г. Г. Швачич, під час інформаційного процесу дані перетворюються з одного виду в інший за допомогою різних методів. Обробка даних вимагає здійснення багатьох операцій. Серед них можна виділити основні

операції: збирання даних – це накопичення з метою забезпечення достатньої повноти для прийняття рішення; формалізація даних – приведення даних, що надходять від різних джерел, до однакової форми; фільтрація даних – відсіювання «зайвих» даних, у яких нема необхідності для прийняття рішення; сортування даних – упорядкування даних за заданою ознакою, що дозволяє підвищити доступність даних; архівація даних – організація зберігання даних, що дозволяє зменшити витрати для зберігання даних і підвищує надійність інформаційного процесу; захист даних – заходи, що спрямовані на запобігання втрат, відтворення та модифікацію даних; перетворення даних – переведення даних з однієї форми в іншу або з однієї структури в іншу, що часто пов'язане із зміною типу носія [375, с. 124]. Так, Р. І. Благута та А. В. Мовчан дотримуються позиції тих науковців, які вважають, що інформаційне забезпечення складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: 1) інформаційних систем, у межах яких здійснюється збір, накопичення, системна обробка, зберігання й видача споживачу необхідної криміналістичної, оперативної, процесуальної та іншої інформації; 2) аналітичної роботи, що полягає в здійсненні комплексу організаційних заходів і методичних прийомів з обробки та синтезу наявної інформації; 3) управлінської діяльності, яка забезпечує прийняття необхідних рішень щодо стратегії й тактики протидії злочинності [82, с. 221]. Водночас необхідно здійснити аналіз позицій науковців щодо розуміння інформаційно-аналітичного забезпечення різних видів державної діяльності. Так, у сфері державної політики, на думку Ю. О. Саричева, інформаційно-аналітичне забезпечення – це комплекс заходів, що реалізує процеси створення документованих інформаційних продуктів (аналітичних документів) на основі використання статичних інформаційних ресурсів (документованих даних та інформації), проведення розрахунків, моделювання ситуацій, їх аналізу і синтезу з метою підтримки прийняття відповідних рішень [354, с. 124]. Отже, інформаційне забезпечення може розглядатись у т.ч. з точки зору процесу, який

може використовуватись як побічний спосіб реалізації специфічних завдань кримінологічної політики.

А. О. Пугач вважає, що в цілому інформаційно-аналітичне забезпечення органів виконавчої влади є складовою державного управління, яке покликане збільшити рівень узагальнення фактів, обґрунтованість рекомендацій, якість інформаційної продукції суб'єктів управління, а також, викривати довгострокові тенденції розвитку суспільства та держави [351]. У сфері державної політики боротьби зі злочинністю можемо виділити наступні пропозиції до визначення інформаційно-аналітичного забезпечення. Так, на думку А. В. Коваленка, під інформаційно-аналітичною діяльністю необхідно розуміти – пошук, внесення, обробку, аналіз та зберігання інформації (створення баз даних), або інформаційно-аналітична робота, основною метою якої є опрацювання даних про злочини, їх зберігання з метою окреслення тенденцій злочинності, а також інформаційної допомоги в розкритті вже вчинених злочинів [205, с. 252]. За В. М. Бесчастним, інформаційне забезпечення протидії злочинності – це сукупність засобів, методів та заходів, що використовуються для отримання своєчасної, цінної та важливої інформації, що впливає на точність і визначеність при прийнятті рішень, спрямованих на усунення, зменшення або нейтралізацію факторів існування злочинності та вчинення злочинів [76, с. 12]. Ми підтримуємо позицію В. М. Бесчастного, оскільки запропоноване визначення, на нашу думку, максимально точно та повно визначає основні пріоритети інформаційного забезпечення кримінологічної політики в Україні.

В. В. Лушер під інформаційним забезпеченням органів прокуратури України розуміє комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших заходів поєднання всієї інформації, що використовується в органах прокуратури, специфічних засобів і методів її оброблення, використання, дослідження, зберігання та захисту [255, с. 339]. Дещо по-іншому інформаційно-аналітичне забезпечення розглядається в

адміністративно-правовому дискурсі. Так, Р. В. Ігонін вважає, що адміністративно-правове забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції – це регламентована адміністративно-правовими нормами діяльність суб'єктів державно-владних повноважень, яка спрямована на створення необхідних умов для належного функціонування системи судів загальної юрисдикції та встановлена адміністративно-правовими нормами система гарантій належного функціонування системи судів загальної юрисдикції [198, с. 37]. Як можемо побачити, запропоновані вище підходи до визначення інформаційно-аналітичного забезпечення характеризуються по-різному, хоча одна ознака серед них є спільна – це обробка та використання інформації [366]. Отже, основною метою інформаційного забезпечення як у широкому розумінні, так і у вузькому, кримінологічному, є збір, обробка, використання та захист інформації.

До того ж Г. М. Шорохова, досліджуючи проблемні питання інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів, виокремлює ряд проблем, які потребують першочергового розв'язання. Так правник вважає, що нині важливими проблемами, що постають перед правоохоронними органами, є: вдосконалення нормативно-правової бази (створення інформаційного кодексу України); покращення організаційно-кадрового забезпечення, яке потребує докорінного вдосконалення (з огляду на умови сьогодення, у зв'язку зі стрімким ростом інформаційних технологій, необхідно забезпечити працівникам інформаційних підрозділів та інших служб у галузі комп'ютерних технологій постійне підвищення кваліфікації із загальної інформаційної культури, комп'ютерної підготовки, а також інформаційної безпеки); оснащення та переоснащення всіх галузевих підрозділів сучасною потужною комп'ютерною технікою, ліцензійним стандартним та прикладним програмним забезпеченням, а також реалізація заходів зі створення єдиної комп'ютерної мережі (недостатність фінансових ресурсів тягне за собою

неоднорідність стану забезпечення територіальних одиниць комп'ютерною технікою, спеціалізованим програмним забезпеченням, локальними мережами); обмін інформацією між інтегрованими банками даних різних рівнів і забезпечення постійного зв'язку між ними, уніфікація технологічних процедур обробки документів, збору, реєстрації, накопичення й обробки інформації, що надходить у кожен з банків даних (інтегровані банки даних потребують відповідного розмежування доступу до інформаційних ресурсів та надійного захисту інформації; вдосконалення роботи інформаційних систем та інтеграції в єдине інформаційне середовище на державному та міжнародному рівнях, що покращить рівень відповідної внутрішньої та зовнішньої взаємодії (найбільш актуальним, на думку автора, є питання удосконалення механізму міжнародної взаємодії, адже більшість злочинів мають транснаціональний характер, наприклад, кіберзлочинність, торгівля людьми та ін.); створення та розробка дієвої системи інформаційної безпеки, яка б визначила загальні положення, основні поняття, цілі, принципи й напрями запровадження та підтримку надійної системи інформаційної безпеки правоохоронних органів України (вжиття комплексних заходів для захисту власного інформаційного простору) [414, с. 185]. Таким чином, можна підсумувати, що *інформаційним забезпеченням є сукупність нормативно-правових актів та документів, а також організаційно-управлінських рішень та науково-методичних даних, інтегрованих у реалізацію завдань, покладених на окремі суспільні відносини з метою подальшого використання, зберігання та захисту*. До ознак інформаційного забезпечення можна віднести: 1) плановість отримання даних, які інтегруються в систему інформаційного забезпечення; 2) системність при створенні баз даних за окремими напрямками реалізації та захисту суспільних відносин; 3) структурність при утворенні сепарованих баз даних; 4) законність при збиранні та зберіганні отриманої інформації.

Змістовою стороною інформації є правовий режим її збирання, продукування, зберігання, оброблення та поширення. Ефективність запобігання злочинам залежить від якості інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічної політики. Тому на сучасному етапі розвитку держави перед кримінологічною наукою гостро постає питання про обґрунтування ідеї створення автоматизованої системи кримінологічної інформації. Через те існує нагальна потреба в самостійних дослідженнях, присвячених різним аспектам кримінологічної інформації. Однією з ключових проблем сучасної вітчизняної кримінологічної науки визнано проблему отримання науково обґрунтованого уявлення про стан і динаміку злочинності України [91]. В умовах високого рівня латентності злочинності актуальною постає проблема розширення джерел об'єктивної інформації про злочинність, з'являється нагальна потреба в самостійних дослідженнях, присвячених аналізу безпосередньо джерел кримінологічної інформації на предмет можливості використовувати їх у кримінологічних дослідженнях. Окреслена проблематика була сформульована Координаційним бюро з проблем кримінології НАПрН України понад 10 років тому [91] й донині не втратила свого значення. В Україні першими до більш детального розгляду проблем кримінологічної інформації звернулися А. Е. Жалинський та М. В. Костицький, які спробували визначити її поняття, зміст та особливості, спроектували на неї відповідні характеристики соціальної інформації [91]. Кримінологічна діяльність не може розглядатись поза інформаційним полем. На сьогодні діяльність правоохоронних органів будується шляхом застосування максимальної кількості видів інформаційного забезпечення. Взаємодія правоохоронних органів із проблем запобігання кримінально забороненим проявам також має реалізовуватись шляхом створення відповідної інформаційної платформи, необхідної для забезпечення потреб досудового розслідування.

Ці питання вони розглядали в ракурсі забезпечення інформаційних потреб профілактики злочинів. Останнє позначилося на обмеженні запропонованих ними визначень інформації профілактичними «рамками». Крім того, зміст кримінологічної інформації був звужений ними до положень, даних, що отримані чи оцінені «на основі теорії і методів кримінології», у «рамках кримінологічних досліджень», тобто зведений до поняття наукової інформації. Водночас ці «обмеження» жодним чином не знижують значення монографічного розгляду питань кримінологічної інформації вперше не лише в Україні, а й загалом у СРСР [181]. О. М. Литвинов розглядає кримінологічну інформацію як важливий елемент системи моніторингу попередження злочинів і правопорушень [132, с. 66; 203, с. 242]. Таким чином, кримінологічна інформація має розглядатись як сукупність усіх існуючих аспектів, пов'язаних із вивченням сутності особи кримінального правопорушника, та суспільно небезпечних діянь, а також наступним запобіганням останнім.

Окремі автори відносять до кримінологічної інформації блок інформації про жертв (потерпілих) злочинів. Переважна більшість учених відносять до кримінологічної інформації також відомості про заходи боротьби зі злочинністю або злочинами. Загальновизнаним є також підхід, відповідно до якого кримінологічна інформація – це сукупність відомостей (знань) про стан і тенденції злочинності, її причини та умови, результати кримінологічного прогнозу, методика розробки заходів запобігання злочинам, оцінки їх ефективності та боротьби із злочинністю. Причому кримінологічну інформацію умовно поділяють на чотири блоки: а) дані, що характеризують злочинність як масове негативне явище (такими відомостями є статистичні дані, що відображають рівень, структуру, динаміку та інші параметри злочинності); б) відомості (знання), що характеризують причини злочинності загалом та окремих її видів і груп. До них належить різна за своїм характером інформація про негативні явища, процеси та окремі обставини, що детермінують злочинність

загалом, і вчинення окремих злочинів. Джерелом такої інформації є матеріали кримінальних проваджень, адміністративних та цивільних справ, акти ревізій та інші матеріали контролюючих органів, виступи в пресі, по радіо й телебаченню про обставини та умови, що сприяли вчиненню конкретних злочинів, матеріали соціологічних і кримінологічних досліджень про рівень свідомості та правосвідомості населення, вплив соціальних явищ на злочинну поведінку та ін.;

в) інформація про: діяльність спеціальних органів та підрозділів по виявленню, розслідуванню злочинів; реалізацію вимог закону про неминучість відповідальності за вчинений злочин; ефективність заходів із запобігання злочинам та іншим правопорушенням. Цей блок кримінологічної інформації охоплює відомості як кількісного, так і якісного характеру; г) методичні рекомендації та практичні посібники щодо запобігання злочинам, інформаційні листи, статті та інші публікації про досвід боротьби зі злочинністю та запобігання злочинам тощо. Значення кримінологічної інформації полягає в тому, що вона сприяє державному програмуванню в системі заходів кримінологічної політики, завданням якого є боротьба зі злочинністю та її запобігання» [133, с. 14-26].

Таким чином, під інформаційним забезпеченням реалізації кримінологічного напрямку державної політики необхідно розуміти сукупність нормативно-правового, науково-технічного та методичного забезпечення реалізації завдань, які полягають у довгостроковому плануванні та прогнозуванні кримінологічної ситуації в країні, а також створенні способів, заходів та засобів запобігання кримінально протиправній діяльності на окремій території у визначений часовий проміжок.

Учені вказують, що запровадження інформаційно-комунікаційних технологій управління трудовими ресурсами сприятиме заміні застарілого вертикального (бюрократичного) режиму управління гнучким цифровим менеджментом. Проте, активне зростання доступу до інформаційних ресурсів вимагає від працівників належного рівня цифрової компетенції та цифрової

культури. Незважаючи на те, що відносини «роботодавець – працівник» значно модернізувались, з'явилися нові можливості пошуку роботи, змінилися пріоритети при працевлаштуванні та форми організації трудової діяльності, ці можливості спричинили значне зростання загроз інформаційної безпеки. Європейські правові стандарти пріоритезують право на повагу до приватного життя. Реалізація цього права прямо пов'язана із забезпеченням захисту та недоторканості персональних даних. Органи державної влади зобов'язані забезпечити невтручання до приватного життя. Винятком є втручання, що відповідає критеріям законності та необхідності в демократичному суспільстві [11]. Яскравим прикладом налагодженого механізму захисту персональних даних є італійська система захисту. Міністерство праці та соціальної політики Італії використовує систему, яка виконує процедуру реальної автентифікації. Після такої процедури користувачі убезпечені від вебсайтів невідомого походження, що підлягають автоматичному блокуванню. Для підвищення ефективності організації людських ресурсів, агенції з працевлаштування мають можливості обробляти величезні обсяги інформації, обмінюватись та отримувати доступ до таких даних, а також можуть швидко розповсюджувати інформацію працівникам [200, с. 97]. У межах захисту трудових прав на перший план завжди виходить охорона персональних даних, а також усього блоку інформації, яка впливає на реалізацію трудових відносин у країні.

Окрім впровадження передових технологій в організацію виробництва та праці, швидкість та якість процесу законотворчості у сфері забезпечення інформаційної безпеки європейських роботодавців та працівників не поступається технологічному прогресу. Міжнародно-правове регулювання значно випереджає розвиток національного законодавства щодо інформаційної безпеки. Український законодавець вбачає у цьому процесі ілюзорність, оминаючи масштабність технологічного розвитку та можливих «цифрових» проблем. Відсутність належної уваги з боку національних органів законодавчої

влади до питання інформаційної безпеки суб'єктів трудового права створює ланцюжкову реакцію з прогалинами у правничому полі. Незахищеність суб'єктів трудового права в інформаційному полі, відсутність механізмів протидії посяганням на персональні дані, неврегульованість допустимих меж втручання у приватне життя працівників – це перелік, що характеризує низький рівень захищеності від інформаційної небезпеки в Україні. Учасники трудових правовідносин в Україні потребують оновлення механізмів захисту від інформаційних загроз, пов'язаних із діджиталізацією діяльності, а також модернізації захисту трудових прав працівників. Єдиний законодавчо регламентований механізм захисту персональних даних працівників продемонстровано в рішенні ЄСПЛ у справі «Суріков проти України». Відповідно до положень Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), працівники мають право на здорові й безпечні умови праці. Забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або уповноважений ним орган [200, с. 97]. На жаль, в Україні на сьогодні діджиталізація у сфері захисту трудових прав громадян залишається на етапі свого становлення. До того ж про кримінологічний захист мова взагалі не йде. Саме тому *актуальним напрямом розвитку кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин є діджиталізація взаємовідносин та нормативно-правового регулювання взаємодії працівників із роботодавцями.*

У 2020 році Указом Президента України затверджено Стратегію національної безпеки України. На основі положень цієї Стратегії розробляється Стратегія інформаційної безпеки. Варто зазначити, що галузь трудового права загалом не є предметом врегулювання цих документів. Можна презюмувати, що державні органи опікуються більш глобальними питаннями національної політики та розглядають питання захисту суверенітету, протидії дезінформації, загальнонаціональних загроз і викликів. Стратегія інформаційної безпеки закріплює питання інституалізації соціальних мереж. Дійсно, незважаючи на те,

що приватне життя є основоположним правом людини, діджиталізація все ж таки внесла свої корективи. Збільшення кількості соціальних мереж, їх інтегрованість з іншими сервісами та загальнодоступність ставлять під загрозу право особи на приватність [344]. Така тенденція простежується в трудових правовідносинах. Необхідно усвідомлювати, що кожна особа має бути захищена ще до працевлаштування, перебуваючи в статусі кандидата на посаду. Прийом на роботу супроводжується перевіркою соціальних мереж потенційного працівника як джерела інформації особистого характеру. У певних випадках відбір працівників за їх особистим контентом може нести дискримінаційний характер [200, с. 97]. З метою забезпечення захисту прав працівників в аспекті захисту персональних даних, власник або уповноважений ним орган має протидіяти будь-яким проявам суб'єктивізму, заснованого на аналізі аккаунтів у соціальних мережах. Допустимими є лише випадки, коли необхідність врахування даних із соціальних мереж дійсно обумовлена специфікою діяльності працівника.

Дедалі більше процес праці переміщується у віртуальний простір. Ця тенденція створила умови для успішного розвитку цифрових трудових платформ [300]. Окремої уваги має заслуговувати науково-технічне та науково-методичне забезпечення захисту трудових прав працівників. На сьогоднішній день в Україні існує низка наукових праць щодо захисту праці в межах трудового права. При цьому кримінологічний захист залишається поза увагою вчених.

Така система організації праці стає посередником між роботодавцями (замовниками) та працівниками, які мають надати відповідну послугу. Безперечно, що швидкість, мобільність та загальнодоступність є перевагами такої моделі організації праці, проте з її виникненням постала проблема відсутності механізмів захисту прав інтелектуальної власності, забезпечення гарантій оплати виконаної роботи, загроза поширення тіньової зайнятості працівників тощо. Такі ризики зумовлені відсутністю нормативного регулятора у віртуальному просторі. Допоки національний законотворець не врегулює статус

цифрових трудових платформ, подібна цифровізація відносин «роботодавець – працівник» не зможе вважатись повноцінною організацією процесу праці. Корпоративні ресурси є ще однією системою організації діяльності на підприємствах [300]. У цьому контексті необхідно зауважити, що максимальна увага законодавця та практиків має бути зосереджена саме на захисті тієї інформації, яка може бути застосована як для вчинення кримінальних правопорушень у сфері трудових відносин, так й інших, суміжних протиправних діянь.

Контроль за станом справ на підприємстві, аналіз діяльності працівників, пошук шляхів удосконалення виробництва може досягатись шляхом всебічного моніторингу. Ще у 2006 році Україною ратифіковано Європейську соціальну хартію (переглянуту), яка закріплює право кожного на гідне ставлення на роботі. Задля забезпечення ефективної реалізації цього права необхідно: 1) поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про сексуальні домагання на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким домаганням і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки; 2) поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про систематичні непорядні або явно негативні та образливі дії щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким діям і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки [144]. У Законі України «Про інформацію» передбачено, що кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [338]. Міжнародна правова спільнота акцентує увагу на необхідності віддавати перевагу цифровим технологіям у всіх можливих випадках, коли можна забезпечити захист такого роду даних. На наш погляд, не є винятком і діджиталізація трудових відносин.

З метою створення належних умов праці, роботодавці повинні контролювати трудову діяльність робітників, але у способи, що не порушують їх основоположних прав і свобод. Науковці пропонують декілька форм моніторингу: 1) моніторинг телефонних розмов; 2) відеоспостереження 3) GPS-технології [104]. Законодавством України передбачаються гарантії забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. З огляду на це, поінформованість працівників про встановлення механізмів контролю має бути обов'язковою. Власник або уповноважений ним орган повинен видати наказ про здійснення запису телефонних розмов, відеоспостереження чи моніторингу місцезнаходження, з яким будуть ознайомлені всі працівники підприємства. У рішенні ЄСПЛ у справі «Копланд проти Сполученого Королівства» суд зазначає, що в певних ситуаціях моніторинг телефонних розмов, електронної пошти та інтернету може визнаватись «необхідним у демократичному суспільстві» [353]. У національному трудовому законодавстві загалом не врегульовані межі допустимості втручання роботодавця у приватне життя працівників. Зважаючи на те, що оновлення трудового законодавства – це довгий період часу, доцільно було власнику або уповноваженому ним органу приймати корпоративні правила, предметом регулювання яких буде процедура моніторингу працівників, а також регламент користування соціальними мережами з метою забезпечення неухильного дотримання права працівників на приватне життя [410, с. 17]. На нашу думку, основними шляхами інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні є: 1) створення сучасних інформаційних платформ для забезпечення взаємодії працівників із роботодавцями; 2) створення комп'ютерних технологій захисту персональних даних працівників; 3) удосконалення науково-технічного та науково-методичного забезпечення захисту трудових прав працівників засобами та заходами кримінального права та

кримінології; 4) створення цифрових платформ для взаємодії із міжнародними та зарубіжними організаціями, у чиї функціональні обов'язки входить захист прав працівників; 5) інформатизація взаємодії із громадянським суспільством, у т. ч. представниками професіональних спілок, з метою захисту трудових прав працівників.

Учені також вказують, що «світовий технологічний прогрес суттєво впливає на права та обов'язки суб'єктів трудового права. Пріоритезується право на конфіденційність і недоторканість приватного життя працівників, виникає нагальна потреба в нормативному врегулюванні положень щодо забезпечення інформаційної безпеки, а також необхідність у встановленні меж допустимого контролю з боку роботодавця за діяльністю працівників. Обов'язок забезпечення невторчання до приватного життя необхідно здійснювати за допомогою єдиного загальнонаціонального нормативного регулятора. Органи державної влади уповноважені на забезпечення невторчання до приватного життя суб'єктів трудового права. Закріплення прав та обов'язків працівників і роботодавців щодо забезпечення інформаційної безпеки може відбуватись такими шляхами: 1) закріплення механізмів захисту учасників трудових правовідносин від інформаційних загроз на рівні єдиного загальнообов'язкового нормативно-правового акту; 2) врегулювання положення щодо створення безпечних умов праці в аспекті інформаційної безпеки суб'єктів трудового права в новому Кодексі законів про працю України; 3) забезпечення захисту та контролю за законністю процесу працевлаштування з метою протидії проявам суб'єктивізму уповноважених на прийняття нових працівників осіб, заснованого на аналізі аккаунтів у соціальних мережах (покласти такий обов'язок на власника підприємства або уповноважений ним орган); 4) врегулювання статусу цифрових трудових платформ з метою забезпечення захисту прав інтелектуальної власності, гарантій оплати виконаної роботи, недопущення поширенню тіньової зайнятості працівників; 5) організація встановлення потужного програмного

забезпечення на підприємствах з метою недопущення втрати корпоративної інформації, результатів праці та персональних даних працівників;

б) запровадження корпоративних правил на підприємствах, предметом регулювання яких буде процедура моніторингу працівників, а також регламенту користування соціальними мережами, з метою забезпечення дотримання трудової дисципліни на підприємствах, з вимогою обов'язкового ознайомлення кожного працівника з порядком впровадження та застосування засобів моніторингу діяльності [410, с. 16]. Підхід учених нам здається виваженим та максимально спрямованим на вирішення питання про захист інформаційного простору працівників в Україні.

Зміни в системі соціально-трудоких відносин перебувають під впливом багатьох процесів, серед яких слід визначити найбільш суттєві: технологічне оновлення виробництва, становлення нових технологічних укладів; зростання соціальної спрямованості сучасного економічного розвитку; демографічні та структурні трансформації, ціннісні орієнтири населення; глобальні та цивілізаційні зрушення, ставлення нового сітьового характеру економіки; зростання невизначеності, ризиків та сучасних викликів, що потребують пошуку адекватних відповідей. Найважливішим фактором зміни сучасних соціально-трудоких відносин є динамічні технологічні процеси. Поглиблення цифрових та інформаційних технологій веде до нового формату змісту трудової діяльності. Цифрові та когнітивні технології, на відміну від інших, демонструють здатність проникати в деякі технологічні процеси. Цифровізація стає інтегрованою технологічною платформою, здатною об'єднати різноманітні технології в гібридні технологічні процеси. Фактично інформаційні та когнітивні технології слугують каналами вбудовування знання в технологічні процеси шляхом обробки великих масивів даних або за допомогою технологічної імітації людського інтелекту. Розвиток цифрової економіки стрімко змінює світ праці. Дослідники Швейцарської бізнес-школи IMD застосовують термін «цифровий вихор, щоб

показати, як, на перший погляд, невеликі, іноді непомітні зміни, набираючи «вихрову» швидкість, перетворюються на величезні світові трансформації (відкриваються нові можливості, народжуються знання та інформація, з'являються нові бізнес-моделі). Для України є актуальним вибір пріоритетів розвитку, які допоможуть упіймати т.зв. «цифрову хвилю» та вийти на шлях стійкого економічного зростання. У цьому напрямі кардинально змінюється діяльність держави. Вона поступово перетворюється із суб'єкта СТВ та його головного арбітра, в організатора (плеймейкера). Саме держава вибудовує новий формат СТВ, адекватно реагує на трансформаційні шоки в системі трудових відносин та створює відповідну систему соціального захисту [90]. Отже, на сьогодні трудові відносини перебувають на етапі розвитку в межах інформатизації. Комп'ютерні технології, розвиток програмного та технічного забезпечення примушує законодавця підлаштовуватись під сучасні реалії.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що інформаційним забезпеченням є сукупність нормативно-правових актів і документів, а також організаційно-управлінських рішень та науково-методичних даних, інтегрованих у реалізацію завдань, що покладені на окремі суспільні відносини, з метою подальшого використання, зберігання та захисту. До ознак інформаційного забезпечення можна віднести: 1) плановість отримання даних, які інтегруються в систему інформаційного забезпечення; 2) системність при створенні баз даних за окремими напрямками реалізації та захисту суспільних відносин; 3) структурність при утворенні сепарованих баз даних; 4) законність при збиранні та зберіганні отриманої інформації. Під інформаційним забезпеченням реалізації кримінологічної політики необхідно розуміти сукупність нормативно-правового, науково-технічного та методичного забезпечення реалізації завдань, які полягають у довгостроковому плануванні та прогнозуванні кримінологічної ситуації в країні, а також створенні способів,

заходів та засобів запобігання кримінально протиправній діяльності на окремій території у визначений часовий проміжок.

Основними шляхами інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні є: 1) створення сучасних інформаційних платформ для забезпечення взаємодії працівників із роботодавцями; 2) створення комп'ютерних технологій захисту персональних даних працівників; 3) удосконалення науково-технічного та науково-методичного забезпечення захисту трудових прав працівників засобами та заходами кримінального права та кримінології; 4) створення цифрових платформ для взаємодії із міжнародними та зарубіжними організаціями, у чій функціональній обов'язки входить захист прав працівників; 5) інформатизація взаємодії із громадянським суспільством, у т. ч. представниками професіональних спілок, з метою захисту трудових прав працівників.

Висновки до 2 розділу

1. До джерел забезпечення механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно віднести: 1) загальнодержавні джерела: Конституція України – в ст. 24 реалізоване право на надання жінкам та чоловікам рівного права у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; в ст. 43 встановлено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; в ст. 44 вказано, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; в ст. 45 встановлено, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Стаття 46

закріплює, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом; кодифіковані нормативно-правові акти в частині захисту соціальних та трудових прав громадян (Кодекс України про адміністративні правопорушення; Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Господарський кодекс України тощо); нормативно-правові акти, спрямовані на запобігання та протидію кримінально протиправним проявам: Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закон України «Про пробацію», Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Закон України «Про запобігання корупції» тощо; постанови Пленуму Верховного Суду України; 2) джерела міжнародного та європейського права: міжнародні нормативно-правові акти: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року тощо; рішення Європейського суду з прав людини; 3) специфічні джерела національного права: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про охорону праці» тощо, підзаконні нормативно-правові акти: Наказ Державного комітету України по нагляду за охороною праці «Про Порядок опрацювання і затвердження роботодавцем нормативних актів з охорони праці, що діють на підприємстві» тощо.

Під механізмом запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно розуміти сукупність статичних та динамічних кримінологічних та організаційно-правових засобів та заходів, спрямованих на недопущення кримінально протиправних посягань на суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і

громадянина в частині права на нормальні трудові взаємовідносини, що здійснюються спеціально уповноваженими суб'єктами реалізації кримінологічної політики. Кримінологічний напрям державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні реалізується: 1) у практичній діяльності МВС та Національної поліції – в межах створення єдиної концепції запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Виокремлення конкретних суспільних відносин надає можливість створити єдиний, уніфікований підхід до виокремлення «ядра» кримінально-протиправної діяльності, спрямованої проти трудових прав громадян, а також інтегрувати відповідні довгострокові кримінологічні стратегії, у т.ч. – загальносоціального характеру; 2) у законотворчій діяльності – розробка заходів, засобів та способів реагування на порушення прав громадян на нормальну працю, запровадження на нормативно-правовому рівні доктринальної моделі боротьби з кримінальними правопорушенням проти трудових прав громадян, закріплення генеральної лінії концепції роботи суб'єктів реалізації кримінологічної політики; 3) у правозастосовній діяльності – реалізація спеціально уповноваженими суб'єктами заходів забезпечення захисту суспільних відносин в сфері трудових прав громадян шляхом встановлення інтеграційних засад кримінологічної політики в межах її взаємозв'язку та взаємодії із суміжними правовими політиками; організація всебічної взаємодії суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян; забезпечення виконання пріоритетних напрямів тактичного характеру щодо нейтралізації кримінально протиправної діяльності в сфері виборчих, трудових та інших особистих прав та свобод людини та громадянина.

2. Під суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно розуміти органи законодавчої та виконавчої влади, а також окремі установи, організації та особи тощо у

безпосередні обов'язки яких входить встановлення та криміналізація потенційних/фактичних суспільно небезпечних діянь, спрямованих на порушення суспільних відносин, що забезпечують нормальні трудові правовідносини, визначення причин, умов та факторів, які сприяють їх становленню та розповсюдженню, а також прогнозування кримінально протиправної діяльності на певний час в межах певних територій із наступним стратегічним плануванням кримінологічної реакції на такі діяння. Суб'єктами формування кримінологічної політики в сфері охорони трудових відносин є: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України, а також органи місцевого самоврядування. Суб'єктами реалізації такої політики є: правоохоронні органи; державні та недержавні органи, установи та організації, в обов'язки яких входить контроль за нормальними трудовими відносинами (громадянське суспільство).

3. Під інформаційним забезпеченням механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні необхідно розуміти сукупність нормативно-правового, науково-технічного та методичного забезпечення реалізації завдань, які полягають у довгостроковому плануванні та прогнозуванні кримінологічної ситуації в країні, а також створенні способів, заходів та засобів запобігання кримінально протиправній діяльності на окремій території у визначений часовий проміжок. Основними шляхами інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні є: 1) створення сучасних інформаційних платформ для забезпечення взаємодії працівників із роботодавцями; 2) створення комп'ютерних технологій захисту персональних даних працівників; 3) удосконалення науково-технічного та науково-методичного забезпечення захисту трудових прав працівників засобами та заходами кримінального права та кримінології; 4) створення цифрових платформ для взаємодії із міжнародними та зарубіжними організаціями в чій функціональні обов'язки входить захист прав

працівників; 5) інформатизація взаємодії із громадянським суспільством (у т.ч. – представниками професіональних спілок) з метою захисту трудових прав працівників.

РОЗДІЛ 3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

3.1. Сучасний стан, структура, динаміка кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин

Вивчення стану та динаміки кримінально протиправної діяльності в країні є одним із основних завдань сучасної кримінологічної науки. Оцінка реальної кримінологічної ситуації необхідна як для визначення найбільш розповсюджених видів кримінальних правопорушень, так і для прогнозування майбутніх потенційних криміногенних загроз, кримінальних трансформацій та пошуку способів уникнення такого загострення шляхом їх своєчасного попередження. Кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина не можна охарактеризувати як такі, що складають значну частку в загальній кількості суспільно небезпечних діянь. Водночас, аналіз державної статистики та судової практики надає можливість стверджувати, що основною причиною низьких показників є висока латентність досліджуваного виду кримінальних правопорушень, часткова неспроможність кримінального законодавства та рудиментарність трудового. Отже, кримінологічна характеристика стану кримінально протиправної діяльності в частині посягання на трудові права громадян в цьому контексті набуває ще більшої актуальності та значення для наук кримінально-правового циклу.

Кримінологічна характеристика уявляє собою систему взаємопов'язаних елементів, які надають можливість отримати загальне уявлення про особливості та зміст кримінально протиправної діяльності в країні. Особливої уваги заслуговує територіальний та часовий розподіл сутнісних характеристик кримінальних правопорушень та їх суб'єктів. Водночас одним із елементів також

необхідно виділити систему запобігання суспільно небезпечним діям, яка хоча і може розглядатись як самостійний кримінологічний феномен, але тісно та органічно пов'язаний з іншими складниками кримінологічної характеристики.

Тому коли виникає потреба дати кримінологічну характеристику злочинності, нам не зовсім зрозуміло, на підставі чого окремі науковці поряд з аналізом злочинності як явища починають залучати до цього процесу інші елементи предмета кримінології, а саме детермінанти (причини та умови) злочинності, особистість злочинця та систему протидії злочинності. Справа полягає в тому, що всі ці елементи, хоча і пов'язані зі злочинністю, але мають своє самостійне значення та зміст, і в жодному разі не поглинаються злочинністю як явищем. Так, наприклад, коли окремі науковці дають кримінологічну характеристику злочинності (видам злочинності), то здійснюють аналіз як детермінантів злочинності, так і системи протидії. Як ми знаємо, чинники, що утворюють детермінанти злочинності, хоч і мають в окремих випадках негативний характер, але не носять при тому злочинного характеру. Такий всім відомий детермінуючий чинник, як безробіття, обумовлюючи як злочинність взагалі, так й окремі її види (загальнокримінальну корисливу злочинність, агресивно-насильницьку злочинність тощо), має загально негативне забарвлення для суспільства, але в жодному разі не є суспільно небезпечним. Аналогічні справи і з іншими чинниками. При цьому немає значення, який вони несуть характер: соціальний, економічний, ідеологічний, політичний чи правовий тощо. Інакше кажучи, детермінуючі чинники впливають на процес обумовлення злочинності, але в жодному разі мова не йде про поглинання злочинністю як явищем вищезазначених чинників [394, с. 238]. Необхідно зауважити, що детермінанти кримінально протиправної діяльності більш правильно вважати її складником, який має піддаватись вивченню та оцінці. Саме детермінантний комплекс визначає спрямування стратегій запобігання суспільно небезпечним діям, через що недоцільно їх відокремлювати один від одного.

Водночас, учені вважають, що в межах кримінологічної характеристики злочинності розглядати детермінанти злочинності та систему протидії злочинності немає жодної потреби. Дещо складніше з відповіддю на питання, чи потрібно в межах кримінологічної характеристики аналізувати особистість злочинця. Справа полягає в тому, що прибічники такого підходу базують свою точку зору на тому, що злочинність як соціальне явище не може існувати окремо від свого носія, а саме особистості злочинця. Усе це було б безумовним, якби мова йшла про окремий злочин. Так, у цій ситуації окремий злочин у кримінології розглядається як індивідуальна злочинна поведінка і має свій відповідний механізм, у якому обов'язково присутня й особистість злочинця. У випадку зі злочинністю, мова йде про сукупність кримінально караних діянь [394, с. 238]. Не вступаючи в полеміку з приводу змісту поняття злочинності, ми дотримуємось найбільш оптимального, на наш погляд, визначення, яке дав свого часу Л. М. Давиденко. Злочинність він розуміє як історично мінливе, соціальне явище, яке являє собою систему передбачених кримінальними законами діянь, що вчиняються на певній території або серед членів певних соціальних груп упродовж певного проміжку часу [233, с. 178]. Тому відповідь на це питання, на нашу думку, полягає в розумінні самого змісту поняття «злочинності». Тобто мова йде про те, що розуміння злочинності не містить у собі поєднання самого явища і особистості злочинця. Тому і в цьому випадку вчені також наголошують на тому, що кримінологічна характеристика повинна відбуватись, не враховуючи особистість злочинця [394, с. 238]. Такий підхід також не є обумовленим та практично підкріпленим. Вивід з кримінологічної характеристики детермінант та особи кримінального правопорушника робить її виключно математичною схемою, необхідною для оцінки показників та окремих особливостей або всіх кримінальних правопорушень, або їх певного виду. Водночас розуміння кримінально протиправної діяльності як більш масштабного та комплексного

феномену потребує більш глибокого та змістовного аналізу в його сучасній інтерпретації.

Аналіз кримінально протиправної діяльності має відбуватись не тільки через встановлення її кількісно-якісного показника, а і через ретроспективу, яка дає змогу сформулювати уявлення про наступність у кримінальному праві та його динамізм. Мінливість кримінально протиправної діяльності надає можливість здійснювати прогнозування та формувати стратегії запобіжної діяльності, здатні не тільки впливати на фактично існуючі види кримінальних правопорушень, а і враховувати їх потенційну трансформацію. За своєю сутністю, *злочинність є сукупністю негативних та небезпечних для суспільних відносин, які захищаються нормативно-правовими актами України від проявів, котрі є результатом діяльності людини.* Як здається, указаний підхід дозволяє врахувати всі основні для досліджуваного феномену характеристики, такі як: 1) *сукупність негативних та небезпечних для суспільних відносин проявів* – умисні та необережні кримінальні правопорушення. Обидві форми вини дестабілізують нормальні суспільні відносини, завдаючи їм протиправний вплив, незалежно від того в якій мірі цього хотіла особа, яка вчинила протиправне діяння; 2) вплив як такий, що може бути здійснений виключно щодо суспільних відносин, які захищаються національними нормативно-правовими актами – це відтворює припис, передбачений ч.1 ст. 11 КК України щодо того, що кримінальним правопорушенням є передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне винне діяння. Отже, кримінальними правопорушеннями є тільки діяння, передбачені в КК; 3) *суспільно небезпечні прояви є результатом діяльності людини.* Діяльність є способом комунікації людини з оточуючим середовищем, який може бути як активним, так і пасивним. Це надає можливість враховувати як дію, так і бездіяльність. Наведені підходи є дискусійними, з огляду на те що кожен із них відтворює одну ознаку злочинності, що звужує її зміст. Злочинність (кримінально протиправна діяльність) не може та не повинна

розглядатись ані як соціальна активність, ані як внутрішня схильність індивіда до вчинення кримінальних правопорушень. У першому випадку, як справедливо зауважують учені, необхідно враховувати наявність необережних суспільно небезпечних діянь, а також пасивних кримінальних правопорушень. Другий випадок, скоріше, відтворює індивідуальну злочинну поведінку, але в жодному разі не саму злочинність у її широкому розумінні. Логічним висновком є те, що кримінологічна характеристика відтворюється через поняття та зміст злочинності. Вивчення цього феномену потребує розгляду основних детермінантів, особи кримінального правопорушника та його жертви, а також ретроспективних особливостей досліджуваного виду кримінальних правопорушень. Кримінологічна характеристика потребує і залучення кримінально-правового інструментарію, який через феномен наступності у кримінальному праві, «мертві» та «дрімаючі» норми продемонструє динамізм злочинності, її мінливість та трансформації.

Якщо вести мову про злочинність як соціальне явище, то слід визнати її цілісну єдність із соціальною системою, яка корелює із соціально позитивними та негативними явищами. Регіональна система злочинності тут містить у собі загальні та окремі закономірності функціонування в часі та просторі (динаміка, структура, географія тощо). Будь-яка система передусім є частиною іншої, більш широкої системи, а її елементи своєю чергою можуть розглядатися як самостійні системи меншого ступеня, чи порядку складності. Злочинність, будучи негативним соціальним явищем, є елементом більш широкої по відношенню до неї соціальної системи. Система зв'язку між злочинністю та суспільством не є односторонньою та характеризується взаємним впливом. У цьому контексті заслуговує на увагу місце регіональної злочинності в загальній системі злочинності. В узагальненому вигляді маємо таку побудову: вищий рівень посідає система загальної злочинності, яка складається з усіх злочинів та видів злочинності, що вчиняються в межах всієї держави; на середньому рівні

знаходиться її структурний елемент – система регіональної злочинності, тобто сукупність злочинів та їх видів в областях, містах, районах, АР Крим; як базова одиниця або складові елементів нами розглядаються окремі злочини. У запропонованій схемі містяться основні елементи цілісності злочинності як системи; виявляються діалектичні закономірності і відносини цілого і його частини, загального й окремого, закономірного і виняткового [60, с. 31]. Кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод громадян є наочним прикладом тісного взаємозв'язку між злочинністю та соціальною невірноваженою системою цінностей і державних надбань. Частковий занепад економіки, зумовлений незадовільною політичною ситуацією, має деструктивний вплив на трудові відносини, що призводить до проблем малого та середнього бізнесу, зменшення кількості робочих місць та інших незадовільних результатів. Водночас, міграційні проблеми, пандемії, воєнний стан тощо є вторинними факторами зменшення попиту на робочі одиниці, які мають наслідком масові, не завжди законні скорочення штатів.

Так, відповідно до даних, викладених на офіційному сайті Державної статистичної служби: у 2017 році було зареєстровано 1 698 безробітних громадян віком від 15 до 70 років; 23,2 % від загальної кількості були вивільнені з економічних причин; у 2018 році кількість таких громадян склала 1 578 осіб; і 20,7 % були вивільнені з економічних причин; у 2019 – 1 487, і 21,5 % вивільнені з економічних причин; у 2020 – 1 674, і 22,9 % вивільнені з економічних причин; станом на кінець 2021 року було зареєстровано 1 711 безробітних громадян, з яких 22,9 % вивільнені з економічних причин [128].

Регіональна система злочинності виступає складною, узагальнюючою системою для злочинності та окремих її видів у районах, містах, селищах і т.ін., та базовою підсистемою для загальнодержавної системи злочинності. Вищезазначену систему ми представили лише в спрощеному вигляді. У більш складному вигляді система загальної злочинності ще нараховує відносно

самостійні підсистеми: корисливу злочинність, рецидивну, організовану, злочинність неповнолітніх і т. ін. Такий само розподіл має, відповідно, і регіональна система, і система одиничних злочинів [60, с. 31]. Кримінальні правопорушення проти трудових прав та свобод осіб відрізняються за своєю структурою відповідно до територіальної ознаки, що зумовлено фактором найбільшої розповсюдженості певних професій. Тому, роблячи аналіз такого виду суспільно небезпечних діянь, необхідно враховувати економічний стан досліджуваного регіону, у тому числі наявність необхідної кількості робочих місць, розгалужену систему професій, наявності попиту на певні професії, рівень соціального захисту населення в досліджуваному регіоні тощо. Зокрема, також необхідно приділяти увагу такому чиннику як часовий проміжок, у який вчиняються такі протиправні діяння, співставляти особливості події кримінальних правопорушень із чинною нормативно-правовою базою, яка регулює трудові відносини з метою встановлення прогалин, які виступили детермінаційним фактором кримінально протиправної діяльності.

Кримінальні правопорушення проти трудових прав і безпеки виробництва не є розповсюдженими для сучасної української держави. Як вже вище було вказано, більшість таких діянь залишаються латентними через низку причин, серед яких низький рівень правової освіти, невміння захищати свої законні права та інтереси, недовіра до правоохоронних органів тощо. Суспільно небезпечні діяння проти безпеки виробництва також часто мають таку особливість, яка полягає у відсутності звернень потерпілих до правоохоронних органів, а також за можливості – до медичних закладів, або замовчування реальної причини травмування. Розповсюдженими також є випадки, коли особа, яка винна в порушенні вимог законодавства про охорону праці вмовлянням або погрозами утримує потерпілого від звернення за необхідною медичною допомогою або в разі невідкладної необхідності від свідчень про те, що травма відбулась на виробництві через небажання оприлюднювати такі факти перед територіальним

							кількості кримінальних правопорушень за рік
2018	58	106	536	16	2	578	0,2 %
2019	68	106	541	13	1	489	0,3 %
2020	38	64	475	23	0	455	0,3 %
2021	29	72	251	9	0	449	0,2 %
2022	7	28	106	8	0	146	0,08 %
Усього	200	376	1909	69	3	2117	1,08 %

Таблиця 2. Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва [368]

СТАТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ						
РІК	271	272	273	274	275	% від загальної кількості кримінальних

						правопорушень за рік
2018	464	1010	69	1	56	0,3 %
2019	435	906	18	2	63	0,3 %
2020	343	849	15	2	41	0,3 %
2021	296	874	12	2	70	0,4 %
2022	217	448	12	0	42	0,2 %
Усього	1755	4087	126	7	272	1,5 %

Наведені показники свідчать про те, що найменш розповсюдженим кримінальним правопорушенням є примушування до участі в страйку або перешкоджання участі в страйку. Вивчення даних, викладених на офіційному сайті Державної служби статистики, також дозволили підсумувати, що страйки не є популярним феноменом сучасної держави. Так, випадки страйків були зафіксовані лише у 2017 році (брали участь 23 підприємства промисловості, кількість учасників склала 2,1 тис. осіб, кількість невідпрацьованих годин на одного страйкуючого – 66) та у 2021 році (брали участь працівники освіти загальною кількістю 700 осіб, загальна кількість невідпрацьованих годин на одного страйкуючого склала 4 години). Рішення одного колективного спору за результатами страйку також було відмічено у 2012 році (виробничий та територіальний рівень), 2013 (виробничий та територіальний рівень) та 2015 році (виробничий та територіальний рівень). Притому, за останні роки було вирішено 50,4 % трудових спорів. Загальна кількість останніх складала 1 652 спори [128].

Достатньо актуальною залишається проблема заборгованості заробітної плати. Відповідно до статистичних даних, у 2018 році сума несплаченої зарплати складала 2 819 392 тис. грн, у 2019 – 2 039 688 тис. грн, у 2020 – 2 725 388 тис. грн, у 2021 – 3 942 786 тис. грн, у 2022 – 3 072 331 тис. грн. [128]. Такі суми підтверджують факт наявності певної економічної невірноваженості та потенційної ймовірності зловживання своїми повноваженнями з боку роботодавців.

Водночас уваги також потребує ситуація із виробничим травматизмом. Відповідно до статистики, у 2018 році кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала 5 424 особи (74,4 % отримали травми, пов'язані з виробництвом). Серед них 26,5 % потерпілих – особи жіночої статі, 1,5 % – перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, 14,2 % – зі смертельним наслідком, у 8,44 % осіб встановлено інвалідність. У 2019 році кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала 4 957 особи (88,6 % осіб отримали травми, пов'язані з виробництвом). Серед них 24,1 % потерпілих – особи жіночої статі, 2,4 % – були в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, 8,2 % – зі смертельним наслідком, в 11,5 % осіб встановлено інвалідність. У 2020 році кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала 14 689 осіб (45,2 % осіб постраждали від травматизму, пов'язаного з виробництвом). Серед них 24,2 % потерпілих – особи жіночої статі, 0,5 % – перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, 2,6 % – зі смертельним наслідком, у 3,3 % осіб встановлено інвалідність. У 2021 році кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних

випадків зі смертельним наслідком склала 45 570 осіб (27 % осіб отримали травми, пов'язані з виробництвом). Серед них 18,5 % потерпілих – особи жіночої статі, 0,1 % – перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, 3,6 % – зі смертельним наслідком, у 0,9 % осіб встановлено інвалідність [128].

Водночас судова практика за фактами кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва є незначною. Зокрема, наприклад, у Єдиному державному реєстрі досудових рішень за ст. 271 КК України (порушення вимог законодавства про охорону праці) наявні 150 вироків, за ст. 273 КК України (порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах) – 23 вироків, за ст. 274 КК України (порушення правил ядерної або радіаційної безпеки) вироків відсутні, за ст. 275 КК України (порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд) є лише два вироків. Найбільш розповсюдженою є 272 ст. КК України (порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою) – 900 вироків [145]. Ураховуючи те, що вказані дані охоплюють період з 2001 по 2023 рік, то вони можуть мати два пояснення: 1) відсутність напрацьованого механізму досудового розслідування таких суспільно небезпечних діянь, що призводить до ускладнення процесу прийняття адекватних процесуальних рішень. У цьому контексті також необхідно зазначити, що Головне слідче управління Національної поліції України навіть не узагальнює таку інформацію, оскільки кримінальні правопорушення проти трудових прав та проти безпеки виробництва не віднесені до категорії важливих або резонансних. Це має наслідком неповноцінну статистичну інформацію, яка майже унеможлиблює процес створення стратегій запобігання; 2) латентність кримінальних правопорушень, зумовлена їх жертвами.

Поясненням такої розбіжності в кількості вироків за фактами різних кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва можуть бути наступні приклади, викладені в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Так,

наприклад, відповідно до вироку Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 17 травня 2021 року (справа № 334/3846/18, провадження № 1-кп/334/142/21), особу звинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК України за таких обставин: *ОСОБА_4* займав посаду виконуючого обов'язки старшого майстра 1 групи ділянки з ремонту та обслуговування електротехнічного устаткування та кабельних мереж ГЕС-2 філії «Дніпровська ГЕС» ПрАТ «Укргідроенерго», і на нього, відповідно до нижчезазначених нормативних актів, покладено належним чином наступні обов'язки: згідно зі ст. 14 ЗУ «Про охорону праці», «Працівник зобов'язаний: дбати про особисту безпеку і здоров'я, а також про безпеку і здоров'я оточуючих людей у процесі виконання будь-яких робіт чи під час перебування на території підприємства; знати і виконувати вимоги нормативно-правових актів з охорони праці, правила поведінки з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, користуватися засобами колективного та індивідуального захисту; проходити у встановленому законодавством порядку попередні та періодичні медичні огляди. Працівник несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог». Згідно з п. 6.2.9 НПАОП 1.1.10-1.01-97 «Правил безпечної експлуатації електроустановок» роботи, виконання яких передбачено за розпорядженням, можна проводити відповідно до наряду за рішенням працівника, який видає наряди.

Відповідно до «Системи управління охороною праці філії Дніпровська ГЕС» від 26.06.2017: п. 4.9.1 – працівники філії Дніпровська ГЕС повинні виконувати вимоги нормативних актів з питань охорони праці, знати правила користування машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, вміти користуватися засобами колективного та індивідуального захисту; п. 4.9.2 – дотримуватися зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором та правилами внутрішнього трудового розпорядку. Відповідно до посадової інструкції старшого майстра 1 групи ділянки з ремонту

та обслуговування електротехнічного устаткування та кабельних мереж ГЕС-2 від 15.03.2013: п. 2.3. – своєчасно підготовлює виконання робіт, забезпечує розстановку бригад та робітників, контролює дотримання технології ремонтів та техобслуговування, норм, допусків, оперативно виявляє та усуває причини їх порушення; п. 2.18. – забезпечує своєчасну організацію та виконання аварійно - відновлювальних та невідкладних робіт, усунення неполадок та дефектів закріпленого обладнання ділянки; п. 2.21.1 – забезпечує дотримання персоналом ділянки вимог правил та інструкцій з охорони праці та виконання безпечних прийомів під час виконання робіт; п. 2.21.6. – видає наряди-допуски та розпорядження на виконання робіт, які потребують їх оформлення, та не допускає виконання таких робіт без отримання необхідних дозволів; п. 2.21.10 – здійснює безперервне спостереження та безпосереднє керівництво роботою або виконанням її етапів у випадках, передбачених ПТБ; п. 4.1 – старший майстер виробничої ділянки несе відповідальність за дотримання трудового законодавства, ПТЕ, ПТБ, ППБ, норм охорони праці.

Водночас ОСОБА_4, діючи в порушення вимог вищевказаних нормативних актів, допустив порушення в частині того, що 13.11.2017 при виявленні дефекту тяги кінцевого вимикача КСА ЗНГГ-16 під час огляду обладнання в діючій електроустановці напругою понад 1000В Г-16-0, у супереч вимогам правил безпеки, дав усне розпорядження електрослюсарям ОСОБА_6 та ОСОБА_7 на виконання робіт по усуненню виявленого дефекту тяги кінцевого вимикача КСА ЗНГГ-16 без оформлення розпорядження та виконання порядку обліку робіт, що ведуть за розпорядженням, тим самим не забезпечив умови для безпечного виконання ремонтних робіт у діючій електроустановці Г-16-0, та виконання вимог правил безпеки виконавцями робіт, які здійснювалися без видачі розпорядження та відповідного нагляду й контролю, під час ведення яких електрослюсар ОСОБА_6 самовільно розширив робоче місце, відкривши

викруткою двері комірки фази «В» роз'єднувача Г-16-0, унаслідок чого потрапив під напругу, одержавши при цьому смертельну електротравму.

Такі дії виконуючого обов'язки старшого майстра 1 групи ділянки з ремонту та обслуговування електротехнічного устаткування та кабельних мереж ГЕС-2 філії «Дніпровська ГЕС» ПрАТ «Укргідроенерго» ОСОБА_4, з технічної точки зору, мали прямий причинно-наслідковий зв'язок із смертельним травмуванням електрослюсаря ОСОБА_6. Відповідно до пункту 3 Переліку робіт підвищеної небезпеки НПАОП 0.00-2.01-05 «Роботи на кабельних лініях і діючих електроустановках» та згідно до пункту 2 Переліку видів робіт підвищеної небезпеки Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, затвердженого постановою КМУ від 26.10.2011 року №1107, «Монтаж, демонтаж, налагодження, ремонт, технічне обслуговування, реконструкція машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, що зазначені у додатку 3 до Порядку... п. 15 «Електричне устаткування електричних станцій та мереж, технологічне електрообладнання понад 1000 В» віднесені до машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки». Отже, робота, яку виконував електрослюсар ОСОБА_6 13.11.2017, належить до робіт підвищеної небезпеки [96]. Отже, порушення такого роду є легким, з точки зору процесу його доказування, шляхом вивчення відповідних виробничих документів, посадових та інших інструкцій. Водночас вина таких осіб може бути також доведена показаннями свідків та інших учасників кримінального провадження.

Більш складним є такий приклад. Так, відповідно до вироку Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 18.03.2013 року (справа № 1819/4520/12 р., провадження № 1/589/18/13 р.) особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 275 КК України за таких обставин: підсудний ОСОБА_6 обвинувачувався в тому, що він вчинив

злочин проти безпеки виробництва за наступних обставин. Наказом генерального директора ВАТ «Шосткинський завод хімічних реактивів» ОСОБА_7 № 152-к з 17.07.2006 р. ОСОБА_6 призначено на посаду інженера з технічного нагляду вказаного підприємства. Наказом генерального директора ВАТ «Шосткинський завод хімічних реактивів» № 72 від 29.04.2009 р. створено службу нагляду за безпечною експлуатацією будівель та споруд, керівником якої призначено інженера з технічного нагляду ОСОБА_6 Наказом генерального директора ВАТ «Шосткинський завод хімічних реактивів» № 96 від 23.12.2011 р. відповідальним за належний стан та безпеку будівель та споруд незавершеного будівництва призначено інженера з технічного нагляду вказаного підприємства ОСОБА_6

Таким чином, відповідно до покладених обов'язків ОСОБА_6, обіймаючи посаду інженера з технічного нагляду ПАТ «Шосткинський завод хімічних реактивів» був наділений адміністративно-розпорядчими обов'язками, які полягають у наданні вказівок, розпоряджень, обов'язкових для виконання адміністрацією виробництв, цехів; забороні та допуску до робіт осіб, з врахуванням їх знань з питань правил техніки безпеки; відповідальним за належний стан та безпеку будівель та споруд незавершеного будівництва, тобто за цими ознаками та характером виконуваних функцій віднесений до категорії службових осіб і несе спеціальні обов'язки з охорони праці та правил техніки безпеки на підприємстві. У період з 1991 по 1994 рр. за рахунок коштів державного бюджету (на той час) державним підприємством «Шосткинський завод хімічних реактивів» відбувалось будівництво дев'ятиповерхового житлового 105-ти квартирному будинку, розташованого за адресою: АДРЕСА_2

У зв'язку з відсутністю фінансування будівництво житлового будинку з 1994 р. було припинене та зазначений будинок залишився недобудований у районі 8-го - 9-го поверхів. Крім цього, наказом № 96 від 23.12.2011 р. відповідальним за

належний стан та безпеку будівель та споруд незавершеного будівництва призначено інженера з технічного нагляду вказаного підприємства ОСОБА_6, який у відповідності до зазначених норм з охорони праці, унаслідок покладених на нього обов'язків, повинен був періодично оглядати об'єкт незавершеного будівництва та вживати заходи для запобігання впливу на населення, яке перебуває на прилеглий до будівельного об'єкта території, небезпечних і шкідливих факторів шляхом унеможливлення проникнення на даний об'єкт сторонніх осіб.

Однак інженер з технічного нагляду ПАТ «Шосткинський завод хімічних реактивів» ОСОБА_6, будучи службовою особою, яка несе спеціальні обов'язки з охорони праці та правил техніки безпеки на підприємстві, діючи в порушення вимог посадової інструкції, п.п. 4.2, 4.3, 4.16, 4.19 ДБН А.3.2-2-2009, наказу по підприємству № 96 від 23.12.2011 р. щодо забезпечення належного нагляду за спорудами незавершеного будівництва, та будучи особою, яка зобов'язана дотримувати зазначених норм та правил безпеки на об'єкті незавершеного будівництва, не передбачаючи можливості створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, хоча повинен був і міг їх передбачити, не вжив заходів щодо запобігання впливу на населення, яке перебуває на прилеглий до будівельного об'єкта території, небезпечних і шкідливих факторів, що призвело до тяжких наслідків у вигляді загибелі двох неповнолітніх осіб за наступних обставин.

28.04.2012 р. у вечірній час неповнолітні мешканці м. Шостка ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_5 та ОСОБА_9, ІНФОРМАЦІЯ_6 разом з іншими знайомими проводили свій вільний час поблизу недобудованого будинку, розташованого в АДРЕСА_2. Того ж дня, близько 22 год. 50 хв., неповнолітні ОСОБА_8 та ОСОБА_9, за власною ініціативою, внаслідок службової недбалості та неналежного виконання своїх службових обов'язків, допущеної з боку інженера з технічного нагляду ПАТ «Шосткинський завод хімічних реактивів» ОСОБА_6,

який, унаслідок покладених на нього обов'язків, мав періодично оглядати даний об'єкт незавершеного будівництва та вживати заходи для запобігання впливу на населення, яке перебуває на прилеглий до будівельного об'єкта території, небезпечних і шкідливих факторів та унеможливлення проникнення на даний об'єкт сторонніх осіб, шляхом вільного доступу проникли на територію недобудованого будинку, котра не була огорожена, а також не мала відповідних попереджувальних знаків.

Зайшовши на територію недобудованого будинку, неповнолітні ОСОБА_8 та ОСОБА_9 безперешкодно зайшли в будинок, по сходах піднялись на верхні поверхи, де стали на балконну плиту недобудованого 9-го поверху. Невдовзі після цього ОСОБА_8 та ОСОБА_9 раптово зірвались та разом із плитою впали на землю з висоти 9-го поверху, у результаті чого неповнолітня ОСОБА_8 від отриманих травм трагічно загинула на місці події, а неповнолітній ОСОБА_9 з отриманими тяжкими тілесними ушкодженнями був доставлений до Шосткинської ЦРЛ, де 30.04.2012 р. о 02 год. 35 хв. від отриманих травм помер [101]. Логічним висновком з досліджуваного випадку є те, що основною причиною оприлюднення такої інформації стали тяжкі наслідки кримінального правопорушення у виді тяжкого травмування та смерті неповнолітніх потерпілих. Водночас, у ч. 1 ст. 275 КК України передбачено створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (у т.ч., незначної). У більшості випадків сам факт створення теоретичної загрози життю чи здоров'ю або настання незначних наслідків для потерпілих не призводить до залучення правоохоронних органів, що зумовлює латенізацію такого роду діянь та, відповідно, відсутність судової практики та низьких статистичних показників.

Необхідно зауважити, що такий стан та динаміка кримінально протиправної діяльності може вважатись наслідком часткової рудиментарності кримінального законодавства, а також не повною мірою виваженим підходом до

розташування досліджуваних кримінальних правопорушень по різних розділах КК України. Кримінальне законодавство Української РСР 1960 року передбачало майже ті самі протиправні діяння. Зокрема, до кримінальної відповідальності особа могла бути притягнута за перешкоджання законній діяльності профспілок, порушення законодавства про працю (норма передбачала вчинення низки таких дій, як незаконне звільнення працівника з роботи або невиконання рішення суду про поновлення на роботі з особистих мотивів, повторне протягом року після накладення адміністративного стягнення порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати або виплата їх не в повному обсязі, а так само інше грубе порушення законодавства про працю, вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форм власності або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності. Отже, фактично, вміщувало декілька нових складів, об'єднаних за об'єктивною ознакою в одне), відмову в прийнятті на роботу вагітної жінки, переслідування громадян за критику та за порушення вимог законодавства про охорону праці (порушення вимог законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці посадовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форм власності або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення створювало небезпеку для життя або здоров'я громадян).

Цікавим є і підхід до кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, викладений у проєкті нового Кримінального кодексу України (станом на 30 січня 2023 року), у якому вчені, які входять до складу робочої групи, запропонували відносити перешкоджання законній професійній діяльності журналіста до кримінальних правопорушень проти приватності. Водночас було запропоновано порушення трудових прав викривача, невиконання заробітної плати, невиконання установленої законом чи договором виплати відносити до злочинів проти соціально-економічних прав людини, а порушення права на соціальне забезпечення та перешкоджання участі у страйку – до проступків. Безпека

виробництва залишилась поза увагою. Такого роду тенденції у законопроектній роботі свідчать про відсутність єдиного підходу до визначення об'єкта таких суспільно небезпечних діянь, що має наслідком розбалансування кримінального законодавства, неспроможність якого сприяє вчиненню такого роду кримінальних правопорушень.

Відповідно до доктринальних положень, безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти трудових прав особи, відповідно, є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права громадян у сфері трудових відносин. Безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва становлять суспільні відносини, які забезпечують передбачене Конституцією України право кожної людини на належні, безпечні та здорові умови праці.

У Конституції України передбачено чотири основні статті, які закріплюють трудові права громадян. Так у ст. 43 Закону вказано, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів, відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом [217]. Отже, цим приписом Конституція визначає перелік

прав та свобод громадян, посягання на які визнані протиправними та передбачені як кримінальні правопорушення в національному кримінальному законодавстві. Водночас, залишається не повною мірою зрозумілим рішення законодавця розмежувати по різних розділах кримінальні правопорушення проти трудових прав та проти безпеки виробництва, які фактично утворюють сукупність суспільних відносин у сфері праці.

У ст. 44 Закону також вказано, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті в страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону. Ст. 45 закріплює положення щодо права працюючих громадян на відпочинок. Нормативно-правовим актом закріплено, що це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи в нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом. У ст. 46 Конституції передбачено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ й організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом

існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [217]. Отже, конституційні норми в частині захисту трудових прав громадян перебувають в одній площині із забороненими кримінальним законодавством діями, що є логічним, з огляду на сутність та зміст об'єкту кримінального правопорушення, сталий підхід до якого відтворює цей феномен як захищені Конституцією певні суспільні відносини, на які здійснюється протиправний вплив. Перелічені конституційні положення свідчать про те, що об'єктом кримінальних правопорушень проти трудових прав та проти безпеки виробництва є суспільні відносини, які забезпечують конституційні права громадян у сфері трудових відносин.

З огляду на зазначене, пропонуємо внести такі зміни до Кримінального кодексу України: виокремити кримінальні правопорушення проти трудових прав та свобод громадян в самостійний розділ кримінального законодавства: Розділ X. «Кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян», у якому за об'єктом об'єднати склади одинадцять таких кримінальних правопорушень: перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, грубе порушення законодавства про працю, грубе порушення угоди про працю, примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку, не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, порушення вимог законодавства про охорону праці, порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що за своєю сутністю, злочинність є сукупністю негативних та небезпечних для суспільних

відносин, які захищаються нормативно-правовими актами України від проявів, котрі є результатом діяльності людини. Як здається, вказаний підхід дозволяє врахувати всі основні для досліджуваного феномену характеристики, такі як: 1) сукупність негативних та небезпечних для суспільних відносин проявів – умисні та необережні кримінальні правопорушення. Обидві форми вини дестабілізують нормальні суспільні відносини, завдаючи їм протиправний вплив, незалежно від того в якій мірі цього хотіла особа, яка вчинила протиправне діяння; 2) вплив як такий, що може бути здійснений виключно щодо суспільних відносин, які захищаються національними нормативно-правовими актами – це відтворює припис, передбачений ч. 1 ст. 11 КК України щодо того, що кримінальним правопорушенням є передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне винне діяння. Отже кримінальними правопорушеннями є тільки діяння, передбачені у КК; 3) суспільно небезпечні прояви є результатом діяльності людини. Діяльність є способом комунікації людини з оточуючим середовищем, який може бути як активним, так і пасивним. Це надає можливість враховувати як дію, так і бездіяльність.

Кримінальні правопорушення проти трудових прав і безпеки виробництва не є розповсюдженими для сучасної української держави. Як вже вище було вказано, більшість таких діянь залишаються латентними через низку причин, серед яких низький рівень правової освіти, невміння захищати свої законні права та інтереси, недовіра до правоохоронних органів тощо. Суспільно небезпечні діяння проти безпеки виробництва також часто мають таку особливість, яка полягає у відсутності звернень потерпілих до правоохоронних органів, а також за можливості – до медичних закладів, або замовчування реальної причини травмування. Розповсюдженими також є випадки, коли особа, яка винна у порушенні вимог законодавства про охорону праці вмовлянням або погрозами утримує потерпілого від звернення за необхідною медичною допомогою або в разі невідкладної необхідності від свідчень про те, що травма відбулась на

виробництві через небажання оприлюднювати такі факти перед територіальним органом Державної служби України з питань праці та управлінням виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України за місцем настання нещасного випадку. Більш складними є ситуації, коли тяжкість травмування (тяжке ушкодження, потенційна інвалідність, смерть тощо) потребує проведення спеціального розслідування додатково мають про це повідомлятися також місцева держадміністрація або орган місцевого самоврядування, орган галузевої профспілки вищого рівня, або територіальне профоб'єднання та Національна поліція.

Аналіз державної статистики дозволив підсумувати, що відсоток кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та проти безпеки виробництва в період з 2018 по 2022 рік складає близько 1,08–1,15 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь за вказані роки, що свідчить про їх незначну розповсюдженість. Водночас, встановлено відсутність кореляції між даними, викладеними на офіційному сайті Державної служби статистики щодо травмування на виробництві та причин такого травмування із кількісним показником кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва на сайті Офісу Генерального прокурора, а також кількістю вироків, наявних в Єдиному державному реєстрі судових рішень: (ст. 271 КК України (порушення вимог законодавства про охорону праці) – 150 вироків, за ст. 273 КК України (порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах) – 23 вироків, за ст. 274 КК України (порушення правил ядерної або радіаційної безпеки) вироків відсутні, за ст. 275 КК України (порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд) є лише два вироків. Найбільш розповсюдженою є 272 ст. КК України (порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою) – 900 вироків.

Враховуючи те, що вказані дані охоплюють період з 2001 до 2023 року, вказане може мати два пояснення: 1) відсутність напрацьованого механізму досудового розслідування таких суспільно небезпечних діянь, що призводить до ускладнення процесу прийняття адекватних процесуальних рішень. У цьому контексті також необхідно зазначити, що Головне слідче управління Національної поліції України навіть не узагальнює таку інформацію, оскільки кримінальні правопорушення проти трудових прав та проти безпеки виробництва не віднесені до категорії важливих або резонансних. Це має наслідком неповноцінну статистичну інформацію, яка майже унеможлиблює процес створення стратегій запобігання; 2) латентність кримінальних правопорушень, зумовлена їх жертвами.

3.2. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин

Вивчення кримінально протиправної діяльності з моменту становлення людства і до сьогодні дозволяє беззаперечно стверджувати про те, що будь-яке кримінальне правопорушення є наслідком дії низки деструктивних чинників та факторів, які умовно можна диференціювати за різними рівнями державного управління. У сучасній кримінології такі чинники та фактори інтегровані в механізм детермінації. Правильне визначення детермінаційного комплексу, яким зумовлюється певний вид кримінального правопорушення надає можливість обрати максимально ефективні, різнорівневі способи запобігання таким діянням. Указане також підтверджується тим, що будь-яка сучасна стратегія запобігання перед визначенням основних завдань та способів їх вирішення визначає низку поточних та прогнозованих загроз з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішньополітичних умов, що свідчить про наявність детермінаційних груп,

притаманних окремим видам кримінальних правопорушень. Не є винятком і діяння, які посягають на нормальні трудові відносини.

Відтак учені зазначають, що детермінація злочинності складається з таких основних елементів, як причини, умови, кореляти. Видами детермінації є спричинення, зумовлення, кореляція, зв'язок станів, функціональна залежність, цільова детермінація [84, с. 86]. За змістом детермінація злочинності буває причинна і не причинна. Функціональним призначенням причинної детермінації є розкриття взаємозв'язків і залежності між однорідними криміногенними явищами і злочинністю. Не причинна детермінація виконує іншу кримінологічно значущу роль, розкриває співвідношення злочинності з подібними явищами і процесами, що на неї впливають [180, с. 193]. Детерміністичні зв'язки різноманітні за характером, ступенем складності й глибиною, формами виявлення. За формою детермінація буває динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна або ймовірна); фізична й інформаційна; внутрішня і зовнішня. За часом дії вирізняють детермінацію минулим, детермінацію теперішнім, детермінацію майбутнім. За видом зв'язків вона поділяється на понад 30 підвидів. Із них найчастіше використовуються при дослідженні злочинності зв'язки кореляції, функціональна залежність, зв'язок станів, системно-структурний зв'язок, причини, умови. Зв'язок кореляції або зв'язок відповідності – це пов'язаність, статистичне співвідношення між параметрами (змінними величинами) двох або декількох випадкових явищ, що носить імовірнісний характер. При кореляційному зв'язку між причиною (факторною ознакою) і наслідком (результативною ознакою) немає повної відповідності, а спостерігається лише певне співвідношення [113, с. 275]. Під час вивчення феномену кримінально протиправної діяльності важливим є встановлення як внутрішніх кореляцій, так і зовнішніх, а отже, як причинна, так і не причинна детермінація має досліджуватись та бути врахованою під час створення запобіжних механізмів. Варто також акцентувати увагу на тому, що заходи

кримінологічного запобігання чітко скорельовані з одиницями та групами детермінантів, що зумовлено їх орієнтуванням на зниження криміногенності суспільства шляхом подолання чинників, які спричиняють необхідність порушувати кримінальний закон.

Прикладом наведеної тези може бути Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р, у якій визначено, що основними напрямками реалізації Стратегії є: удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю; формування ефективної системи інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю; запровадження механізмів координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю; запобігання організованій злочинності та боротьба зі злочинними організаціями у сферах з високим ризиком її прояву; інформаційно-аналітичне, наукове та кадрове забезпечення державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю; залучення громадськості до активної участі в боротьбі з організованою злочинністю; міжнародне співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю [371]. Отже, в документі визначена причинна детермінація організованої злочинності, подолання якої потребує проведення відповідних профілактичних заходів, специфікою яких є їх безпосереднє спрямування на конкретні фактори.

Під впливом зміни багатьох факторних ознак (деякі з яких можуть бути невідомі) змінюється середня величина результативної ознаки [202]. Кореляційний зв'язок допомагає встановити умовний зв'язок між явищами, і не більше того. Кореляція не є доказом причинності, причинно-наслідкового зв'язку між двома явищами або їх сторонами чи ознаками. Вказаний зв'язок вимірюється за допомогою коефіцієнта кореляції. Вона може бути позитивною і негативною. Позитивна кореляція (зі знаком плюс) має місце у випадках, коли збільшення одного показника (ознаки) супроводжується зростанням іншого показника

(ознаки). Наприклад, збільшення рівня безробіття серед населення віком 18–35 років супроводжується зростанням рівня вчинення злочинів цією віковою групою населення. При негативній кореляції (зі знаком мінус) збільшення одного показника супроводжується зменшенням іншого показника [113, с. 275]. Здебільшого, можна відмітити, що значна частина детермінант, які зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень, є типовими та безпосередньо пов'язані із незадовільними соціально-економічними та політичними умовами в державі. Водночас, індивідуальна кримінально протиправна поведінка формується під впливом багатьох факторів, у тому числі тих, які мали місце задовго до вчинення кримінального правопорушення. Отже, можна стверджувати, що детермінанти кримінальних правопорушень посідають друге після особливостей особистості суб'єкта місце.

Функціональна залежність означає повну відповідність між причиною (факторною ознакою) і наслідком (результативною ознакою), жорстку залежність між явищами, безпосередній зв'язок. Це відношення між явищами, відповідно до якого зміна постійної величини одного явища тягне за собою зміну функції або величини змінної в іншому явищі. При функціональній залежності кореляція дорівнює одиниці, тобто явища прямо залежать один від одного. Однозначна (жорстка) залежність взагалі-то не характерна для детермінації злочинності. Остання, як правило, має ймовірнісний, статистичний характер, підпорядковується дії закону великих чисел, соціальним закономірностям і тенденціям суспільного розвитку. Різновидом детермінації є зв'язок станів, зміст якого полягає в тому, що теперішній стан явища опосередковано визначає стан цього ж явища в майбутньому. Наприклад, висока питома вага домашнього насильства в структурі злочинності приблизно через 3–5 років призведе до зростання рівня тяжких насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи і вплине на характер злочинності в майбутньому. У зворотному порядку можна сказати, що сучасний стан злочинності зберігає загальні тенденції злочинності за

минулі роки. Системно-структурний зв'язок демонструє залежність між частинами і цілим, складовими елементами. Взаємодія структурних частин єдиного цілого приводить до появи нових властивостей, яких немає ні в окремих частин, ні в їх сукупності [113, с. 275]. Вивчення детермінації кримінально протиправної діяльності є актуальним також із точки зору удосконалення процесу прогнозування кількісно-якісного показника, а також потенційних змін у майбутньому. Встановлення ризиків та загроз кримінологічній безпеці держави реалізується, переважно, за рахунок виокремлення сталих, а також найбільш розповсюджених факторів, які можуть зумовлювати зростання рівня кримінально протиправної активності. Беззаперечно, жодне суспільно небезпечне діяння, а також його трансформація не можуть бути досліджені та прогнозовані зі стовідсотковою ймовірністю, але розгляд системно-структурного зв'язку надає можливість більш точково досліджувати кримінально протиправну діяльність та обирати максимально ефективні засоби й заходи її запобігання.

Серед усіх видів детермінації найбільше кримінологічне значення має причинність, оскільки ця категорія відбиває не вірогіднісний, а закономірний зв'язок між злочинністю та явищами, що її породжують. Особливістю соціальної причинності є вираження руху й розвитку явищ та процесів суспільного життя через взаємодію, взаємозалежність, перетворення у протилежність, створення нової дійсності. Відповідно до філософського принципу причинності, кожне явище має свою причину, виникає в результаті спричинення, є наслідком дії причини. Сутність причинного (генетичного) зв'язку полягає в продукуванні одних явищ іншими. Причинний зв'язок виникає між однорідними явищами, що нехарактерно для інших видів зв'язків. Однакові причини завжди породжують однакові наслідки за одних і тих самих умов. Явище-причина передусе виникненню явища-наслідку, приводить у дію людську активність, викликає утворення нової дійсності. Причина закономірно (не зворотно) породжує вольову

дію, що тягне за собою наслідки. Між причиною і наслідком лежить вольова дія. Причина викликає відповідну їй дію, тоді як наслідок може бути не тільки закономірним, а й випадковим [113, с. 275]. Отже, своєрідним чином детермінація відображає взаємозв'язок між об'єктивною та суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, шляхом створення зовнішніх умов, у яких за наявності мотиву та мети формується умисел на вчинення кримінального правопорушення, а також створюються умови, у яких він може бути реалізований.

Отже, у загальноприйнятому розумінні, детермінанти злочинності – це явища криміногенного характеру, що породжують злочини та підвищують імовірність масової кримінальної поведінки і створюють сприятливі умови для реалізації злочинних намірів. Злочинність як складне соціальне явище обумовлене системою детермінант. У цій системі виділяються детермінанти, безпосередньо (генетично) пов'язані зі злочинністю. Комплекси таких детермінант (причин) закономірно породжують наслідок – злочинність. Даний процес називається причинністю, має характер взаємодії між: а) окремими детермінантами; б) причинами й наслідком; в) причинами та умовами. Умови можуть сприяти вчиненню злочинів, перешкоджати реалізації злочинних намірів або бути нейтральними стосовно кримінальної поведінки. Типологія детермінації за формами заснована на ступені (силі) залежності: 1) жорстка детермінація (однозначний зв'язок); 2) кореляційні зв'язки; 3) імовірнісні зв'язки; 4) розпливчасті зв'язки. За часом розрізняється детермінація минулим, сьогоденням і майбутнім. За способами – детермінація динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна, імовірнісна), інформаційна та фізична. За природою – матеріальна й ідеальна (цільова). Таким чином, детермінація – це зв'язок, що включає різні функції та залежності: спричинення, опосередкування й обумовлення. Серед детермінантів важливішими щодо впливу є причини (спричинення) та умови (обумовлення). Корелянти відтворюють кореляційний зв'язок, який згодом, у

міру визначення його природи, може конкретизуватися в інший вид зв'язку (обумовлення, опосередкування тощо). Системно-структурна детермінація відображає лише системні та структурні зв'язки [232]. Щодо кримінальних правопорушень, які посягають на трудові права, необхідно звернути увагу на те, що, незважаючи на їх типовість для складення детермінаційної характеристики і враховуючи специфіку їх вчинення, можна викоремити окремі причини та умови, характерні саме для цієї групи кримінальних правопорушень.

Види детермінантів і детермінації в наведеному значенні повинні використовуватися і подібним чином визначатися та класифікуватися в теорії детермінації злочинності. Причинність – це вид детермінації, який полягає в продукуванні одним явищем (причиною) іншого явища (наслідку). Спричинення проявляється у двоелементній ланці (причина – наслідок), причинному ланцюзі (де стільки причин і наслідків, скільки ланок у цьому ланцюзі) і причинній мережі або «дереві» ланцюгів. Принцип причинності – усе має свої причини, їх потрібно лише правильно визначати. Визначальним для наявності причини є безпосереднє продукування. Серед основних законів причинного зв'язку – необоротність причини і наслідку в даному безпосередньому їх відношенні. Треба розрізняти поняття причини та причинного зв'язку, у тому числі не змішувати їхні значення в кримінології. Причинами та умовами, що сприяють вчиненню злочину (забороненого законом про кримінальну відповідальність діяння), є сукупність необхідних, юридично значимих явищ, що закономірно і неминуче призводять до вчинення злочину. Згадування (в дужках) про заборонене законом діяння про кримінальну відповідальність свідчить про визнання необхідності виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, при провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру. Обумовлення – ще один вид детермінації, який полягає у створенні можливості (ймовірності) настання наслідку через один з двох або обома функціональними способами: сприянням формуванню причини і сприянням (створенням умов) для її реалізації. Утворення

наслідку є результатом взаємодії причини та умови. Проте взаємодія – лише механізм зв'язку між причиною та умовою. Взаємодія не замінює причину, не набуває її функції та не переносить причинний зв'язок на умови. У кожній ланці причинного ланцюга, крім самої причини, наявні й інші, пов'язані з нею детермінанти, зокрема обов'язково: умови формування причини цієї ланки та умови, які сприяють настанню наслідку дії зазначеної причини. У цій ланці можуть бути наявні й інші різновиди детермінантів, зокрема корелянти. Усі детермінанти цієї ланки становлять її детермінуючий комплекс [232]. Отже, із урахуванням вказаного, необхідно зазначити, що найбільш прийнятними для кримінологічної науки та більш типовими для більшої кількості кримінальних правопорушень є такі групи детермінантів: 1) соціально-економічні 2) правові та організаційно-управлінські; 3) соціокультурні та морально-психологічні.

Соціально-економічні детермінанти. У детермінації розглядуваних посягань особливе місце посідають соціально-економічні чинники, до яких слід віднести довготривалу економічну кризу в Україні та пов'язані з нею безробіття і бідність, значне соціальне розшарування населення. За експертними оцінками, соціальна нерівність в Україні є однією з найбільших у світі. Різниця в доходах 10 % найбагатших і 10 % найбідніших українців, з урахуванням тіньових доходів, сягає 40 разів [391]. Учені зауважують, що соціально-економічна нерівність проявляється у викривленій соціальній структурі вітчизняного суспільства, у якій наявні лише дві справи з характерним для них набором ознак – заможні та бідні; в українських реаліях середній клас як такий не відповідає класичним уявленням про нього [297], тоді як у всіх розвинутих країнах саме середній клас виконує важливу стабілізуючу функцію [209, с. 47]. Унаслідок неоднозначних соціально-економічних перетворень значна частина населення виїхала за кордон у пошуках кращої долі, ще частина опинилася за межею бідності. Економічні негаразди спричинили низку соціальних аномалій, відсутність впевненості в завтрашньому дні, зростання соціальної напруги. У підсумку це зумовило активізацію

криміногенного потенціалу суспільства та зростання масштабів злочинності [58]. Кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян мають безпосередній взаємозв'язок із соціально-економічною детермінацією, що зумовлено кореляцією між незадовільною економічною ситуацією в країні, зменшенням кількості робочих місць, необхідністю скорочення штатів та потенційною небезпекою порушення прав та свобод працівників керівниками підприємств, установ тощо. Особливо це має відношення до малого та середнього бізнесу, який не завжди здатен функціонувати в складних соціальних, економічних та політичних умовах, з одного боку, та є більш піддатливим кримінально протиправному впливу – з іншого.

У системі людських цінностей суспільства утворюється певний стан вакууму, має місце відторгнення соціальних норм і пріоритетів. Ми майже втрачаємо в суспільстві вкрай важливе для результативного руху вперед відчуття захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. Зростає кількість особистостей, для яких відхилення від загальноприйнятих, найбільш поширених та усталених суспільних норм перетворюється на стійку девіантну поведінку, яка не завжди викликає супротив суспільства. Деградація суспільних цінностей, розчинення політичних і культурних орієнтирів є відповіддю на розпад вкрай важливих соціальних інститутів, економічну кризу, викликану високим рівнем корупційності органів державної влади та їх бездіяльністю. Усе це відбувається на фоні втрати довіри населення до діючої влади, істотного соціально-майнового розшарування населення, зростання кількості людей, які вважають себе бідними. У результаті маємо динамізацію соціальної напруженості та зростання потреб майнового характеру, а не духовних. У таких умовах підвищення мінімальної заробітної плати не збільшує задоволення населення, тому що супроводжується майже повним нівелюванням тарифної сітки, унаслідок чого висококваліфікована праця фактично перестає мати гідну оцінку з боку суспільства. Заробітна плата працівників бюджетної сфери не

відповідає ні цінам на товари та послуги, ні витратам праці й кваліфікації. Субсидії, запроваджені з метою підтримки незаможних верств населення, ще більше сприяють процесу нівелювання [303]. Економічні проблеми завжди мають вплив на суспільні відносини, що детермінує формування в громадян девіантної поведінки, зумовленої потребами в задоволенні потреб, яке неможливо здійснити законним способом. Саме це, у більшості випадків, призводить до незаконних видів діяльності, серед яких сутенерство, втягнення в зайняття проституцією, виготовлення порнографічних предметів, торгівля людьми тощо. Міжцивілізаційні взаємодії, глобалізація світової економіки, перехід до нових форм здійснення підприємницької діяльності, які не адаптовані під українські реалії, роблять українську економіку вразливою до фінансових дисбалансів та, відповідно, фінансово-економічної кризи.

Завдяки цьому прошарки населення, які мають середній рівень доходів і в повному обсязі сплачують комунально-житлові послуги, за рівнем наявних доходів не відрізняються від бідних. Таким чином, реалізація хоча б мінімальних стандартів забезпечення гідного існування ще більше відкладається, а формування якісних трудових ресурсів ще більше ускладнюється. Той, хто чесно сплачує соціальні внески, виглядає недолугим. Згідно з реформованою пенсійною системою забезпечення тих, хто протягом усього життя сплачував внески з доходів на рівні середньої по країні заробітної плати, є мінімальним, як і тих, хто сплатив у кілька разів менше. Тобто, держава сама «підштовхує» до спотворення моральних цінностей і правосвідомості особистості, до порушення законодавства. На думку Девіда Лонсбери, зростання ймовірності того, що особа, порівнявши ризики та потенційний дохід від скоєння злочину, спокуситься матеріальними благами, зростає на тлі погіршення стану економіки, посилення відчуття нужденності в період кризи [303]. Аналогічної думки дотримується і Джефф Гроггер, який вважає, що рівень злочинності зростає в той момент, коли скорочуються доходи молодих низькокваліфікованих працівників, бо криза в

першу чергу б'є по найменш забезпечених і некваліфікованих прошарках суспільства. У цьому випадку злочинний промисел стає привабливою альтернативою законослухняній бідності [5]. Брюс Вейнберг, спираючись на статистичне дослідження, доводить, що потенційний рівень злочинності корелюється з рівнем безробіття серед малоосвічених чоловіків [303]. Особливо актуальним у цьому контексті є розгляд рівня освіти громадян, які частіше за все вчиняють кримінальні правопорушення проти трудових прав. Необхідно зазначити, що високий рівень освіти не завжди є фактором, здатним утримати особу від вчинення суспільно небезпечних діянь. Судова практика налічує низку випадків, коли вища освіта сприяла більш професійному відношенню до кримінальних правопорушень, вчинення їх у сфері своєї діяльності тощо. Отже, рівень освіти це, здебільшого, чинник, який зумовлює обрання певного виду кримінального правопорушення та способу реалізації умислу. Лише для соціально адаптованих осіб освіта корелюється з рівнем правосвідомості.

Аналізуючи наведені вище взаємозв'язки, маємо зазначити, що вони достатньо складні. Тобто стан економіки впливає на темпи розвитку злочинності лише в короткостроковій перспективі, а ефект спостерігається за різними видами злочинів окремо. Скоріше за все, непрямий, інерційний вплив обумовлений бюджетними проблемами, а саме скороченням освітніх, виховних і спортивних програм, витрат на безпеку та системи захисту, чисельності співробітників охоронних органів на рівні держави, місцевої влади, бізнесу. Тобто поганий стан економіки зменшує можливості суспільства в протистоянні злочинності. Можемо й дедалі спостерігати збільшення масштабів таких явищ суспільного життя, які породжують злочинність, сприяють її існуванню і впливають на динаміку. Незважаючи на переможні релізи, злочинність не зменшується, а зростає та видозмінюється, підкріплюється знаннями і переходить на науково-професійний базис. І якщо в бізнесі може йтися про використання комп'ютерних технологій у кредитно-банківських операціях-угодах, корупційних схемах на державному

рівні, то для побутових злочинів характерні як звичайні кримінальні, наприклад, хуліганство, крадіжка, так й економічні злочини, наприклад, махінації з субсидіями, хабарі, несплата податків. Сумно, проте слід констатувати, що саме суспільне середовище, економічні протиріччя, політичні коливання породжують антигромадську мотивацію й злочинну поведінку, спотворюють людський капітал [303]. Спотворення людського капіталу, а також втрата трудового потенціалу знижує економічну та політичну здатність держави, призводить до необхідності пошуку закордонних трудових ресурсів, переходу до інших форм трудової діяльності. Усе це є значним дестабілізаційним чинником, який має вплив на погіршення кримінологічної ситуації.

Щодо найбільш значущих причин злочинності в суспільстві, дослідники вказували на правові, анатомічні, фізіологічні, кліматичні фактори, расову належність. Але найбільш переконливими є дослідження, що пов'язують рівень злочинності із соціально-економічними чинниками, до яких можна віднести рівень безробіття, середній рівень доходів населення, рівень освіти, споживання соціально-культурних послуг тощо. Ще Арістотель зазначав, що «бідність – джерело обурень та злочинів» [134, с. 15]. У дослідженнях рівня злочинності, що здійснюються в різних країнах, виділяються різні чинники, від яких він залежить. Узагальнюючи різні підходи до факторів, від яких залежить рівень злочинності в певному суспільстві, виділимо такі: схильність членів суспільства до злочинної поведінки, готовність іти на ризик заради злочинного збагачення; імовірність викриття злочину й настання санкцій, а також ступінь жорсткості самих санкцій; економічні чинники, які характеризують загальний рівень добробуту суспільства, рівень безробіття, рівень середнього доходу від легальних видів діяльності в порівнянні зі злочинними; здатність членів суспільства, що є потенційними жертвами злочинів, протистояти злочинцям і захищатися, у тому числі можливість мати зброю; обсяги попиту з боку суспільства на засоби захисту майна (сейфи, сучасні замки, системи сигналізації та відеоспостереження,

послуги охоронних організацій тощо); можливості збуту майна, набутого злочинним шляхом, легалізації тіншових доходів; обсяги попиту з боку членів суспільства на товари, обіг яких є обмеженим або забороненим державою; особливості конкретної територіальної одиниці (освітлення вулиць, пильність населення, зовнішній вигляд місцевих мешканців, що може відрізнятися від типового вигляду злочинця, тощо); ефективність заходів, що вживаються державою для охорони правопорядку [197]. Специфіка кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, в особливості тих, що пов'язані із порушенням безпеки на виробництві, має особливий перелік чинників, що мають вплив на рівень кримінально протиправної діяльності в цій частині. Зокрема, можна також говорити про те, що необережна форма вини останніх, здебільшого, зумовлена соціальною неготовністю до відповідальності за своє життя та життя підлеглих осіб; алкогольною або наркотичною залежністю (які також безпосередньо пов'язані із соціальною дезадаптацією) тощо.

Для злочинця в результаті санкцій виникають як прямі економічні втрати (сума штрафу, вартість конфіскованого за рішенням суду майна тощо), так і непрямі втрати та втрачені можливості. До останніх можна віднести: позбавлений волі злочинець міг би працювати легально й отримувати зарплату; відбувається втрата професійних навичок, якщо такі є; погіршення стану здоров'я, що вимагатиме лікування; проблеми із працевлаштуванням у майбутньому через наявність судимості; втрата навичок соціалізації, необхідних для встановлення професійних комунікацій; майнові втрати через руйнування родини тощо. Суспільство, своєю чергою, через наявність злочинної діяльності також має в результаті прямі й непрямі втрати. До прямих втрат можна віднести ті витрати, які несуть безпосередньо жертви злочинів для усунення збитків, спричинених злочином. До них можемо віднести: втрачене чи пошкоджене майно, благо, ресурси, які стали об'єктом злочину, що знаходились у власності домогосподарств, підприємств чи держави; втрати виробництва від тимчасового

простою, пов'язаного з необхідністю відновлення майна; втрата економічної ефективності розподілу ресурсів у суспільстві через корупційні злочини та тендери; збитки суспільства через можливу втрату працездатності жертв злочинів і необхідність їх лікування [197]. Щодо вказаних наслідків, необхідно також доповнити, що кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян також є економічно невігідними для держави, з огляду на втрату трудових ресурсів, інтенсифікацію криміногенних загроз, розповсюдження міграційних процесів, втрату іміджевої привабливості для держав-партнерів та міжнародних донорів. Економіка держави, рівень її соціального розвитку мають безпосередній зв'язок із можливістю громадян виконувати свої трудові обов'язки, спрямовані на задоволення національних внутрішньо економічних та політичних, а також зовнішніх потреб.

З приводу непрямих витрат і втрачених можливостей, то до них слід віднести: усі непрямі економічні втрати, які несуть самі злочинці; втрати суспільства через те, що злочинці не задіяні в суспільному виробництві, бо займаються легальною діяльністю або відбувають покарання; витрати державного бюджету на фінансування правоохоронних органів, здійснення правосуддя та пенітенціарної системи; витрати громадян на захист майна (сейфи, сигналізація, захист вікон та дверей, послуги охорони тощо); включення до собівартості готової продукції та послуг витрат підприємств на захист та охорону, що підвищує рівень цін. Відповідно, своєрідний «податок» на злочинність сплачують усі споживачі; іміджеві втрати держави, оскільки рівень злочинності напряду впливає на низку міжнародних рейтингів, наприклад, рейтинг інвестиційної привабливості. Очевидно, отримати достовірну інформацію про будь-яку нелегальну діяльність для її реалістичного аналізу досить складно, тому для виявлення взаємозв'язку між економічними чинниками та рівнем злочинності використовуються економетричні методи досліджень [197].

Отже, до *соціально-економічних детермінант кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян* необхідно віднести такі явища: 1) воєнний стан та пандемія коронавірусу COVID-19 знизили інвестиційну привабливість України, що призвело до падіння ринку праці, необхідність скорочення робочих місць та зумовлені цим трудові спори спричинили необхідність працедавців вдаватись до кримінально протиправного порушення прав працівників (грубого порушення законодавства про працю, грубого порушення угоди про працю, примушування до участі в страйку або перешкоджання участі в страйку тощо); 2) нівелювання необхідністю проведення концептуальних реформ концепції сталого розвитку в загострених політико-економічних умовах призвело до завершення процесу глобалізації й початку локалізації та, як наслідок, міграція населення зумовлює втрату трудових ресурсів та утримання працівників незаконними способами (зокрема, шляхом безпідставної не виплати заробітної плати, стипендії тощо); 3) регулярні обстріли критичної інфраструктури та ускладнення в забезпеченні енергетичної безпеки збільшує попит на певні професії (наприклад, оборонна промисловість) та робить неактуальними інші, через що особи, які володіють ними, піддаються масовим скороченням; 4) фінансово-технічні, організаційно-адміністративні та кадрові проблеми в роботі господарських судів, що зумовлює ускладнення вирішення судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності. Це є вторинним чинником, детермінуючим суспільно небезпечну поведінку власників малого та середнього бізнесу, і наступне порушення трудових прав громадян.

Правові та організаційно-управлінські детермінанти. Правові детермінанти кримінально протиправної діяльності, здебільшого, позиціонуються крізь призму неспроможності або незадовільної здатності держави у повній мірі регулювати певні відносини, що пов'язано із відсутністю сталого механізму захисту прав та свобод громадян. У розрізі кримінальних

правопорушень проти трудових прав громадян більша кількість проблем знаходиться у площині трудового законодавства та, відповідно, кримінального.

Що стосується трудового, вчені вірно відмічають, що однією із наймасштабніших проблем правового регулювання трудових правовідносин в Україні є те, що Кодекс законів про працю України [210] являє собою суміш норм, прийнятих за різних історичних та економічних умов, частина із яких відповідає вимогам часу, а інша частина є застарілою та не може адекватно регулювати сучасні трудові правовідносини, а також те, що ряд інших нормативно-правових актів трудового законодавства, прийнятих за радянської епохи, також до цих пір зберігають свою чинність. Шлях до вирішення цієї проблеми є загальновідомим, і він полягає у необхідності прийняття нового Трудового кодексу України. Комплексний шлях до розв'язання цієї проблеми полягає в тому, що Україна потребує не просто нового кодифікованого нормативно-правового акта у сфері праці, а насамперед ефективного правового документа, який відповідає сучасним трудовим правовідносинам та є адаптованим до принципів європейського трудового права. Усі проекти Трудового кодексу України, які розроблялись вітчизняним законодавцем (№ 1108 від 14.02.2007 року, № 2902 від 22.04.2013 року, № 1658 від 27.12.2014 року, № 2410 від 08.11.2019 року та № 2410-1 від 08.11.2019 року) були розкритиковані на науковому рівні. Зокрема, питанню проблем різних проектів Трудового кодексу України присвячувались праці таких авторів, як К.І. Дмитрієва [135, с. 238], В. В. Жернаков [175], В. Л. Костюк [222], Д. С. Овсянко [302] тощо, і, по суті, жоден із запропонованих не був оцінений позитивно. А отже, проблема застарілості нормативно-правових актів, якими здійснюється правове регулювання трудових правовідносин в Україні, має бути вирішена шляхом прийняття нового ефективного Трудового кодексу України, який відповідає сучасним трудовим правовідносинам та є адаптованим до принципів європейського трудового права [204]. Рудиментарність трудового законодавства

та поодинокі редакції, які напряму залежать від політичних та економічних тенденцій, а також дестабілізаційних факторів, які на них впливають (наприклад, зміни, внесені у трудове законодавство, які пов'язані з особливостями регулювання трудових відносин в умовах особливого правового режиму воєнного стану) призводять до втрати системності норм, їх взаємної неузгодженості, конкуренцій та колізій.

Наступною проблемою правового регулювання трудових правовідносин в Україні, на яку досить часто звертають увагу вітчизняні науковці, є те, що положення міжнародно-правових актів, які встановлюють міжнародні стандарти праці, не є складовою частиною національного законодавства України, і тому відповідних дієвих механізмів захисту прав та інтересів осіб, яких вони стосуються, не передбачено чинним правовим регулюванням трудових правовідносин. Зокрема, як зазначає Ю. В. Чижмарь, відповідні акти міжнародного права мають таку конструкцію, яка робить їх застосування щодо конкретних трудових правовідносин у конкретній державі ускладненою, незважаючи на те, що їх змістом встановлено певні права та забезпечено інтереси відповідних суб'єктів трудових правовідносин [409, с. 39]. Як приклад, дослідником наводиться конструкція статті 6 Конвенції Міжнародної організації праці про роботу на умовах неповного робочого часу від 24.06.1994 р. № 175 [215], яка встановлює таке: «Передбачені законом системи соціального забезпечення, які охоплюють осіб, зайнятих професійною діяльністю, повинні бути пристосовані таким чином, щоб працівники, зайняті неповний робочий час, користувалися умовами, еквівалентними тим, якими користуються працівники, які є зайнятими повний робочий час та перебувають у схожій ситуації; ці умови можуть визначатися пропорційно тривалості робочого часу, внескам чи заробіткам, іншими методами, що відповідають національному законодавству й практиці». Іншими словами, держава, яка ратифікувала дану Конвенцію, визнає її обов'язковість на рівні національного законодавства, а отже, її положення

можуть застосовуватись для правового регулювання будь-яких трудових правовідносин у межах такої держави. Це, з одного боку, наближує трудове законодавство держави до трудових законодавств інших країни, які ратифікували дану Конвенцію, а з іншого – надає гарантії щодо дотримання прав із боку роботодавця та держави особам, зайнятим на неповний робочий час [204]. Недоліки трудового законодавства мають безпосередній вплив і на кримінальне. Зокрема, однією з головних проблем на сьогодні залишається безсистемність норм, присвячених захисту трудових прав. У цьому контексті необхідно зазначити на недоцільність розділення на різні розділи кримінальних правопорушень проти трудових прав та безпеки виробництва, з огляду на те, що фактично ці кримінальні правопорушення об'єднує єдиний об'єкт, яким є трудові права та свободи громадян.

Наведена як приклад Конвенція Міжнародної організації праці про роботу на умовах неповного робочого часу від 24.06.1994 р. № 175 [215] не є ратифікованою нашою державою. Відповідно до статті 8-1 Кодексу законів про працю України [210], якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, у яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди. Утім, враховуючи, що наша держава не ратифікувала цей нормативно-правовий акт, у питаннях регламентації роботи на умовах неповного робочого часу в Україні застосовуються насамперед норми національного законодавства. У такій ситуації механізм захисту трудових прав та інтересів працівників, які працюють на таких умовах, є обмеженим, оскільки зобов'язати державу прийняти той чи інший закон у тому чи іншому вигляді громадянин не може, і, як наслідок, його права є менш захищеними, аніж це передбачено міжнародним законодавством [204]. Отже, до *правових детермінант кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян* необхідно віднести такі критерії: 1) рудиментарність, конкурентність та

колізійність норм трудового законодавства; 2) невідповідність системи трудового права міжнародним та європейським вимогам та стандартам; 3) відсутність сталої кореляції між нормами трудового законодавства та положеннями кримінального в частині кримінальної відповідальності й покарання за кримінальні правопорушення проти трудових прав; 4) хаотична система унормування в кримінальному законодавстві кримінальних правопорушень, об'єктом яких є трудові права громадян; 5) відсутність відпрацьованого механізму імплементації міжнародного законодавства у сфері регулювання трудових відносин у національне.

Відносно організаційно-управлінських детермінантів, необхідно виокремити відсутність сталого механізму запобігання кримінальних правопорушенням, які посягають на трудові права громадян. У сучасній, особливо зарубіжній кримінології, провідною є думка, згідно з якою традиційна прикладна кримінологія опинилася в глухому куті, і тому виникає потреба пошуку шляхів виходу з нього. Так директор Монреальського університету (Канада) М. Cusson (М. Кассон) вважає, що причини такого стану полягають, по-перше, у другорядності, навіть неперіоритетності кримінологічної та інших політик у сфері боротьби зі злочинністю для державних діячів; по-друге, у малоефективності реабілітації злочинців і розслідуванні злочинів; по-третє, запобіжна (превентивна) політика, що базується на дослідженнях «глибоких» причин деліквентності, заздалегідь приречена на провал. Усвідомлення цих фактів підштовхує вчених і практиків до пошуку інших рішень. Замість того щоб шукати віддалені «глибокі» причини злочинів, зусилля треба сконцентрувати на: політиці, орієнтованій на виявлення найближчих безпосередніх причин й вирішенні поточних проблем, найбільш «уразливих» щодо злочинності сфер суспільства, що дозволить максимально сконцентрувати сили для отримання максимальних результатів і уникнути «розпилення» зусиль. Далі автор пропонує нові підходи прикладної кримінології, серед яких обговорюється і стратегія

зменшення можливостей вчинення злочинів, що спрямована впливати саме на ті ланки причинно-наслідкового зв'язку, котрі легше порушити. Впливати на віддалені причини, на думку М. Cusson, у край складно і дорого [204]. Отже, вивчення причин та умов кримінальних правопорушень проти трудових прав, формування вичерпної аналітичної бази надасть можливість не тільки комплексно підійти до створення цілісної стратегії запобігання таким діям, а й прогнозувати потенційні зміни, які можуть відбутись у цій сфері.

Дійсно, традиційні підходи до запобігання злочинності та її проявів, що полягають у розробці громіздких комплексних програм і відповідних їм планів заходів, а також намагання виконати часто складні, несвоєчасні, непрофесійно сформульовані, ресурсно незабезпечені і взагалі нереальні, а тому й нездійснені завдання, не виправдали себе і в Україні. Показовим щодо цього є проведений у 2006 р. Рахунковою палатою Верховної Ради України аудит ефективності використання бюджетних коштів на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки. У цій Програмі було заплановано 110 основних заходів запобігання і протидії різним проявам злочинності. Аудит засвідчив, окрім інших недоліків, що в результаті занадто загального характеру передбачених цією Програмою завдань, відсутності фахівців та безвідповідальності виконавців кошти були витрачені на потреби МВС України, тобто за нецільовим призначенням, а 110 заходів Програми залишилися невиконаними [343]. За нецільове використання коштів ніхто не був притягнутий до відповідальності; причини такого ставлення до виконання важливого державного завдання відповідних суб'єктів не розглядалися; ніяких висновків зроблено не було. Водночас робляться постійні висновки, що кримінологічні заходи запобігання злочинності взагалі неефективні. Чи треба це розуміти так, що кримінологія суспільству не потрібна? Чи є виправданим такий підхід? У сучасній кримінологічній теорії незмінним залишається положення про багаторівневу систему запобігання злочинності, що складається із нерівних за

масштабом, цілями, силою і специфікою запобіжного впливу суб'єктів, часу впровадження, об'єктів, змісту та обсягу очікуваних результатів, заходів загальносоціальної, спеціально-кримінологічної та індивідуальної спрямованості. Основними цілями загальносоціального напрямку запобігання злочинності є подолання або суттєве обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще за біблейських часів негативних явищ і процесів, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними, конфесійними та іншими чинниками [110, с. 7]. Зважаючи на вказане, *організаційно-управлінськими детермінантами кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян* є: 1) руйнування системи контролю, а також невідповідність суб'єктного апарату захисту трудових прав та свобод громадян вимогам сучасного суспільства; 2) недоліки в роботі правоохоронних органів, відсутність системи ефективного досудового розслідування суспільно небезпечних діянь, які посягають на трудові правовідносини; 3) відсутність стратегій та цільових програм, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав та свобод громадян; 4) відсутність систематизованих статистичних даних та судової практики щодо таких суспільно небезпечних діянь; 5) недосконала система відбору кандидатів на посади керівного складу установ, підприємств та організацій різного типу власності, а також осіб, у чий безпосередній функціональні обов'язки входить контроль за технікою безпеки на виробництві; 6) неналежний контроль за малим та середнім бізнесом; 7) незадовільний рівень запобігання та протидії корупції.

Соціокультурні та морально-психологічні детермінанти.

Соціокультурні та морально-психологічні детермінанти взаємопов'язані між собою та утворюють ту сукупність причин та факторів кримінально протиправної діяльності, які є своєрідною платформою для розвитку девіантної поведінки. Учені вказують, що одна з головних причин зростання злочинності полягає в

тому, що особистість формується під впливом не тільки суспільства загалом, яке можна вважати великою соціальною групою, а й тих малих соціальних груп, у яких вона формується, а це формування не завжди виявляється сприятливим. До малої соціальної групи можна віднести сім'ю, дошкільні установи, школу, інші середньоспеціальні й вищі навчальні заклади, військову частину, колектив, найближче оточення особи, місце відпочинку тощо, тобто це той первинний колектив, у якому людина проводить основну частину свого часу. Отже, кожен індивід є одночасно й членом малої групи (причому, не однієї), і членом усього суспільства. Відтак його поведінка формується відповідно до вимог всіх тих великих і малих колективів, у яких він проходить становлення. Мала соціальна група за своєю груповою свідомістю, поведінкою, системою цінностей, поглядів та традицій посідає проміжне становище між індивідом і «великим суспільством», є перехідною ланкою між ними [87, с. 53]. На думку деяких учених-кримінологів та психологів, багато соціальних суперечностей, властивих суспільству, реалізуються саме через малі групи. Наприклад, класові та інші соціальні відмінності позначаються залежно від способу життя малих груп – сім'ї, родичів, друзів, сусідів, обговорюються й оцінюються ними. Демографічні зміни також зачіпають малі групи: переїзд із периферії до столиці неминуче змінює найближче оточення суб'єкта, причому часто ця зміна має не тільки персональний, а й соціальний характер (перехід до іншої професійної чи вікової групи тощо) [87, с. 53]. У контексті обраної тематики дослідження необхідно зосередити увагу на переході до іншої професійної та вікової групи. Зміна соціального та матеріального становища має значний вплив на життєдіяльність особи та обрання нею відповідної поведінкової лінії. Через те можна зазначити, що кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян умовно поділяються на дві категорії: ті, що вчиняються працедавцями з урахуванням наявності в них сукупності владних повноважень, та ті, що не потребують

наявності трудових відносин із потерпілими та вчиняються пересічними особами (наприклад, перешкоджання законній професійній діяльності журналістів).

Відносна самостійність малої соціальної групи призводить до того, що в ній можуть виникати групові норми поведінки та групові цінності, що не збігаються з нормами і цінностями, прийнятими суспільством і санкціонованими державою. Це не означає, що такі групові зразки поведінки завжди суперечать правовим чи моральним нормам суспільства; часто вони в цьому сенсі нейтральні, оскільки стосуються лише професійних чи інших специфічних інтересів учасників групи (взаємини спортсменів, традиції сім'ї, національні звичаї тощо). Водночас можливі й такі групові норми і зразки поведінки, що суперечать праву і суспільній моралі. Психологи розглядають три основні види групових конфліктів: між окремою особистістю і членами малої соціальної групи; між членами малих соціальних груп; між членами малої соціальної групи і суспільством. Будь-яка мала група створює внутрішній (неформальний), а іноді й зовнішній (формальний) контроль за виконанням зазначених норм і вимог. З огляду на ці особливості малої соціальної групи, вона може бути ареною різних протиріч, пов'язаних, зокрема, з протиправною поведінкою. Це передусім протиріччя всередині самої соціальної групи: конфлікти між членами сім'ї, шкільного або трудового колективу, тієї чи іншої групи тощо [87, с. 53]. Трудові колективи, а також окремі працівники також можуть відноситись до малих груп. Взаємовідносини в трудових колективах можуть мати різний характер, зокрема такий, що спрямований на зміну режиму та колективних договорів, які передбачені працедавцем як обов'язкові для виконання. У зв'язку із цим може втрачатись соціальний контроль, що слугуватиме провокуючим чинником та, як наслідок, надасть поштовх для здійснення керівником суспільно небезпечного впливу на трудові відносини (шляхом, наприклад, грубого порушення законодавства про працю).

Соціальний контроль пов'язаний із нормами поведінки, що розділяються групою, і внаслідок цього він здатний виконувати і позитивну, і негативну роль. Так контроль за поведінкою члена групи, що дотримується шкідливих для суспільства цінностей, буде спрямований на те, щоб зміцнити антигромадську позицію індивіда, відокремити його від інших колективів, ізолювати від впливу суспільства. Внутрішні групові конфлікти болісно позначаються на самосвідомості і поведінці членів групи, тим більше, що вони, за правило, змушують кожного визначити свою позицію щодо ворогуючих учасників, стати на бік тієї чи іншої сторони. Ці конфлікти можуть стати джерелами різних правопорушень. Можливі й конфлікти між кількома малими соціальними групами, наприклад, між сім'єю і товаришами по службі, між групами родичів, і з боку чоловіка, і з боку дружини, між школою та батьками підлітка тощо [87, с. 54]. Важливо, що конфлікт усередині малої соціальної групи може мати не тільки зовнішній характер, маючи вияв у сварках і загострених взаєминах, а й бути потайним, внутрішнім. Це на самосвідомості і поведінці члена будь-якої малої соціальної групи негативно позначається, якщо він стає вільним або мимовільним учасником внутрішньо-групового конфлікту. Обираючи ту чи іншу лінію поведінки, він неминуче порушує групові норми іншої сторони; займаючи двоїсту позицію, він прирікає себе на осуд обох сторін. Усе це слугує джерелом різноманітних правопорушень, особливо спрямованих проти особистості [87, с. 54]. Нарешті, можливий третій різновид протиріч і конфліктів – між малою групою і суспільством. По суті, це протиріччя на основі розбіжності між моральними, правовими та іншими соціальними нормами і цінностями – груповими та суспільними. Групові норми поведінки здебільшого не фіксуються в якомусь певному вигляді: це просто звичайні реакції на стандартні ситуації, які в тій групі є доволі загальноприйнятими. «У будь-якій групі важливо саме те, що вважається само собою зрозумілим, що мовчазно й несвідомо приймається всіма» [87, с. 54]. Отже, взаємовідносини в суспільстві та в малих соціальних групах, до

яких можна віднести трудові колективи, визначають зміст форми реалізації суспільно небезпечного умислу кримінального правопорушника в залежності від кінцевої мети та мотиву кримінального правопорушення (наприклад, у ч. 1 ст. 172 КК України такими мотивами, зокрема, передбачені особисті мотиви чи повідомлення працівником, як викривачем, про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» тощо).

Психологічні детермінанти кримінальних правопорушень – це криміногенні деформації групової та індивідуальної свідомості у вигляді традицій, звичок, мотивацій, які суперечать ідеології і психології громадянського суспільства. До соціально-психологічних явищ, які породжують злочинність, належать пияцтво (половина всіх злочинів), користолюбство (кожний другий злочин), паразитизм (кожен п'ятий злочин), безвідповідальність й розпущеність і т.ін. Виділення детермінант соціально-психологічного характеру не означає, що лише вони породжують чи сприяють скоєнню злочинів. Соціально-психологічні детермінанти теж пов'язані з деформацією певних суспільних явищ – політичних, ідеологічних, економічних, управлінських та ін. Вони начебто опосередковуються на рівні соціальної психології, перетворюються в криміногенні детермінанти. Психологічні або індивідуально-психологічні особливості конкретної особи теж можуть проявлятися як детермінанти скоєння злочинів. Вони пов'язані зі ставленням людини до суспільства, держави, громадських обов'язків, оточуючих людей, до себе самого, до соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій. Психологічними детермінантами можуть виступати вікові особливості, такі негативні риси характеру, як егоїзм, егоцентризм, викривлені потреби, утилітарний, прагматичний підхід до соціальної діяльності, інколи, бурхливий психосексуальний розвиток (акселерація) на фоні відставання соціальної зрілості особи. Вікова криза є об'єктивною, неминучою, вона протікає в більш чи менш вираженому конфлікті

з оточуючими, з суспільними інтересами [221, с. 14]. Психологічні детермінанти частіше мають місце під час вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, що зумовлено їх правовою природою, яка передбачає необережну форму вини. Остання, як відомо, включає такі форми як кримінально протиправна самовпевненість та кримінально протиправна недбалість, які є суто фізіологічними категоріями, зумовленими особливостями морально-психологічного розвитку та становлення особи. Нівелювання професійними обов'язками є свідченням незрілої системи цінностей та не сформованим уявленням про безпечну поведінку.

До морально-психологічних факторів, які детермінують злочини, належать: недоліки соціально-виховного характеру, які сформувалися у свідомості; можливість використання свого службового становища в особистих цілях; поширеність у середовищі державних службовців, суб'єктів господарювання особливого стилю мислення – можливість збагачення будь-яким шляхом, включаючи протиправний; поблажливе ставлення до фактів хабарництва з боку оточуючих [349, с. 115]. Причини та умови скоєння злочинів і їх встановлення постійно піддається дискусії. На переконання М. О. Дунаса, причини – це внутрішні (суб'єктивні) фактори, які спонукають особу вчинити злочин і зароджують у неї злочинну мотивацію, що відноситься до психологічного стану злочинця. Окремі дослідники зауважують, що причини злочину – це явища та процеси, які впливали на свідомість особи і виробляють потребу у вчиненні протиправних дій [141, с. 46]. Такі властивості формує психологічна атмосфера у державному середовищі, а саме конкуренція, прагнення влади та збагачення. До основних властивостей, що спонукають зазначених осіб до вчинення злочинів, зараховують [92, с. 98]: 1) прогресуючі матеріальні потреби, прагнення бути заможною людиною, яка має гроші не тільки для задоволення повсякденних потреб, але й для створення певного «іміджу» – належності до вищих кіл суспільства; 2) переконаність у тому, що

гроші – це найвища цінність у житті, та постійна потреба «робити гроші» стає основною, а інколи єдиною метою; 3) правовий і моральний нігілізм, тобто зневажання законів і норм моралі та прагнення досягти поставленої мети будь-якими, зокрема незаконними, а інколи й відверто злочинними методами; 4) нехтування як інтересами суспільства загалом, так й окремих людей, зневажання людей, які стоять нижче за своїми фінансовими можливостями; 5) схильність до ризику в службовій діяльності та в житті загалом, яка переростає в авантюризм (неврачування під час прийняття рішень відверто наявних небезпечних обставин); 6) динамічність поведінки залежно від життєвих обставин (можливість їх зміни на прямо протилежні) [72]. Отже, до *соціокультурних та морально-психологічних факторів кримінальних правопорушень, які вчиняються у трудовій сфері*, необхідно віднести: 1) несформовану систему цінностей, яка каталізує процес самоствердження за рахунок порушення конституційних прав громадян на працю та нормальні її умови; 2) відсутність правосвідомості та належного рівня відповідальності, достатніх для виконання покладених трудових обов'язків; 3) соціальна дезадаптація та дезорганізованість, які гальмують процес розвитку людини та її здатності бути членом трудового колективу; 4) відсутність трудової культури; 5) перехід до інших професійних груп, що ускладнило процес адаптації та призвело до несвідомого порушення правил трудової безпеки.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що найбільш прийнятними для кримінологічної науки та більш типовими для більшої кількості кримінальних правопорушень є такі групи детермінантів: 1) соціально-економічні 2) правові та організаційно-управлінські; 3) соціокультурні та морально-психологічні.

До соціально-економічних детермінант кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян необхідно віднести такі чинники: 1) воєнний стан та пандемія коронавірусу COVID-19 знизили інвестиційну привабливість України, що призвело до падіння ринку праці, необхідність скорочення робочих

місць та зумовлені цим трудові спори спричинили необхідність працедавців вдаватись до кримінально протиправного порушення прав працівників (грубого порушення законодавства про працю, грубого порушення угоди про працю, примушування до участі в страйку або перешкоджання участі в страйку тощо); 2) нівелювання необхідністю проведення концептуальних реформ концепції сталого розвитку в загострених політико-економічних умовах призвело до завершення процесу глобалізації й початку локалізації і, як наслідок, міграція населення зумовлює втрату трудових ресурсів та утримання працівників незаконними способами (зокрема, шляхом безпідставної невивлати заробітної плати, стипендії тощо); 3) регулярні обстріли критичної інфраструктури та ускладнення в забезпеченні енергетичної безпеки збільшує попит на певні професії (наприклад, оборонна промисловість) та робить неактуальними інші, через що особи, які володіють ними, піддаються масовим скороченням; 4) фінансово-технічні, організаційно-адміністративні та кадрові проблеми в роботі господарських судів, що зумовлює ускладнення вирішення судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності. Це є вторинним чинником, детермінуючим суспільно небезпечну поведінку власників малого та середнього бізнесу та наступне порушення трудових прав громадян.

Правовими детермінантами кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян є: 1) рудиментарність, конкурентність та колізійність норм трудового законодавства; 2) невідповідність системи трудового права міжнародним та європейським вимогам та стандартам; 3) відсутність сталої кореляції між нормами трудового законодавства та положеннями кримінального в частині кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення проти трудових прав; 4) хаотична система унормування в кримінальному законодавстві кримінальних правопорушень об'єктом яких є трудові права громадян; 5) відсутність відпрацьованого механізму імплементації

міжнародного законодавства у сфері регулювання трудових відносин у національне.

До організаційно-управлінських детермінантів кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян відносяться: 1) руйнування системи контролю, а також невідповідність суб'єктного апарату захисту трудових прав та свобод громадян вимогам сучасного суспільства; 2) недоліки в роботі правоохоронних органів, відсутність системи ефективного досудового розслідування суспільно небезпечних діянь, які посягають на трудові правовідносини; 3) відсутність стратегій та цільових програм, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав та свобод громадян; 4) відсутність систематизованих статистичних даних та судової практики щодо таких суспільно небезпечних діянь; 5) недосконала система відбору кандидатів на посади керівного складу установ, підприємств та організацій різного типу власності, а також осіб, у чиї безпосередні функціональні обов'язки входить контроль за технікою безпеки на виробництві; 6) неналежний контроль за малим та середнім бізнесом; 7) незадовільний рівень запобігання та протидії корупції.

До соціокультурних та морально-психологічних факторів кримінальних правопорушень, які вчиняються у трудовій сфері, необхідно віднести: 1) несформовану систему цінностей, яка каталізує процес самоствердження за рахунок порушення конституційних прав громадян на працю та нормальні її умови; 2) відсутність правосвідомості та належного рівня відповідальності, достатніх для виконання покладених трудових обов'язків; 3) соціальна дезадаптація та дезорганізованість, які гальмують процес розвитку людини та її здатність бути членом трудового колективу; 4) відсутність трудової культури; 5) перехід до інших професійних груп, що ускладнило процес адаптації та призвело до несвідомого порушення правил трудової безпеки.

3.3. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері охорони трудових відносин

Кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина займають не перше місце в структурі національної злочинності. Водночас певний коефіцієнт такої діяльності свідчить про їх актуальність, зумовлену низкою детермінантів. Особа правопорушника, який вчиняє такого роду діяння, є специфічною, що можна пояснити з точки зору ознак таких кримінальних правопорушень, а також особливостей реалізації кримінально протиправного умислу, мотиву та кінцевої мети. Посягання на нормальні трудові відносини також можуть розглядатись як потужна детермінанта, яка якісно знижує рівень економічної безпеки країни. Введення правового режиму воєнного стану, поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), пов'язані з цим проблеми міграційної політики частково змінили модель суспільного устрою та призвели до зміни економіки, а отже, зумовили потребу у відході від сталих форм її організації та переходу до нових, що передбачає відповідні зміни інституційних структур ринку праці і майже завжди має наслідком скорочення робочих місць.

Така проблематика актуалізована також у Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, у якій зазначено, що поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) виявило критичні проблеми в інформаційній сфері, системах охорони здоров'я та соціального захисту, спричинило зростання безробіття, руйнує усталений спосіб життя, загрожує продовольчому забезпеченню, перешкоджає вільному руху капіталу, товарів та робочої сили, завдає шкоди сфері послуг та, зрештою, підвищує протестні настрої у суспільствах і конфліктність у міжнародних відносинах. Заходи, спрямовані на протидію поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), на тлі фундаментальних диспропорцій світового розвитку призвели до нової глобальної

фінансово-економічної кризи, яка, за оцінками ООН, може стати найглибшою з часів Великої депресії 1929-1933 років. Створена після Другої світової війни система міжнародної безпеки вже не спроможна ефективно відповідати на виклики сучасності. Обриси та тренди формування нової моделі цивілізаційного розвитку наразі не окреслені. Трансформуються міждержавні об'єднання та міжнародні організації, посилюються протекціонізм та тенденції до регіоналізму. Ситуація у світі та перспективи її розвитку характеризуються високим ступенем невизначеності і непередбачуваності [372]. Переорієнтація на захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз значно змістило акценти на першочерговий захист національної безпеки, знівелювавши цінність інших суспільних відносин. Рецесія, спричинена глобалізацією економіки в Україні та світі, ускладнення реалізації експорту традиційної національної продукції, переорієнтація на внутрішній ринок та виникнення структурних диспропорцій призвели до тінізації економіки, нестабільності ринку праці та масовому скороченню робочих місць. Водночас не завжди таке скорочення є законним, чому сприяє радянський підхід трудового законодавства, відсутність сталої платформи для удосконалення кримінологічної політики та норми кримінального законодавства, які давно потребують перегляду. Перелічені фактори та чинники заклали підґрунтя для формування девіантної поведінки суб'єктів трудових правовідносин та призвели до перманентно негативних змін кількісного та якісного показників кримінально протиправної діяльності в цій сфері.

У вітчизняній кримінології особа злочинця розглядається як сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права [196]. І. М. Даньшин вказує, що особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних рис та ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у цьому особі – ознак суспільної

небезпечності, через що вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [234]. Особа кримінального правопорушника формується, здебільшого, під впливом криминогенних чинників, зумовлених соціальною невірноваженістю, дезадаптацією, відсутністю належних уявлень про правовідносини та розподіл соціальних ролей та функцій. Водночас, більшість вчених під час викладення портрету особи кримінального правопорушника демонструють його як аморальну та девіантну особу, позбавлену правових знань та комунікативних навичок. Однак такий підхід, зумовлений сутністю та змістом низки сталих для кримінальної практики суспільно небезпечних діянь, залишає поза увагою більш інтелектуальні, професійні види кримінальних правопорушень. Наприклад, характеризуючи особу, яка вчиняє «білокомірцеві» кримінальні правопорушення, буде помилковим судити про неї як про неосвічену, аморальну та дезадаптовану людину, через те є підстава вважати, що більш правильним буде розуміти особу кримінального правопорушника як сукупність соціальних властивостей, які зумовлюють/спрощують/актуалізують вчинення певного виду кримінального правопорушення. Таким чином, логічним та наочним стає тісний взаємозв'язок між суб'єктивною стороною складу суспільно небезпечного діяння та особою правопорушника, який його вчиняє.

О. М. Джужа вважає, що особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях: 1) одиничному, коли визначаються риси певного злочинця; 2) груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі злочинів; 3) на загальному рівні [131, с. 17]. Водночас вивчення особи здійснюється для того, щоб знайти типові риси деформації особи, враховуючи особливості з тієї чи іншої категорії кримінальних справ, що необхідно враховувати при здійсненні заходів запобігання аналогічним злочинам. Між іншим, А. П. Закалюк вказує на те, що специфічною властивістю злочинців, що виражає їхню соціальну сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність їх особистості, які досягли певного ступеня (глибини) [180]. Справедливо зауважує

В. І. Тимошенко: «...якщо особистість злочинця має певні специфічні особистісні особливості, які послуговували однією з детермінант злочину, то чому наявність цих особливостей обґрунтовується фактом вчинення злочину? Ці якості мають існувати до моменту вчинення злочину та бути відомими кримінологам» [379, с. 231]. Особа злочинця – це передусім її соціальні характеристики, а не юридична конструкція, що визначає на законодавчому рівні конкретні ознаки індивіда; особа злочинця – це сукупність соціально значущих рис, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, у поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [240, с. 124]. Причому на сьогодні в кримінологічній науці досі не вироблено єдиного підходу до стандартного переліку рис, притаманних кримінальним правопорушникам, який надавав би можливість класифікувати їх за певними підставами, зокрема – за видом вчиненого протиправного діяння. Характерною та єдиною ознакою, яка дозволяє виділити особу правопорушника є розуміння протиправності та суспільної небезпечності вчиненого або запланованого діяння та одночасне нівелювання нормами права та суспільної моралі. Усі інші характеристики є виключно особистісними та залежать від конкретної ситуації, діяння та суб'єкта, який його вчиняє.

Кримінологія розглядає проблеми особистості злочинця лише в контексті його суспільно небезпечного, винного і протиправного діяння, а не поза ним. Про особу злочинця можна говорити лише у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, оскільки аналіз цієї проблеми будується на кримінально-правовій концепції суб'єкта кримінального правопорушення. Важливим є дослідження спеціально-кримінологічних характеристик злочинця: соціально-демографічних; кримінально-правових; особливостей різних сфер його життєдіяльності та соціальних зав'язків; морально-психологічних і біофізичних ознак. Кримінологія вивчає соціально значимі риси і властивості осіб, які

вчинили кримінальні правопорушення, простежує типологічні особливості особистості злочинця, характеризує його як особливий соціальний тип, що об'єднує типові, такі, що розкривають складний механізм злочинної поведінки соціально-правові ознаки всіх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в даний період часу [240, с. 124]. Вказані ознаки впливають у певних ситуаціях на формування механізму злочинної поведінки. Дослідження особистісних характеристик суб'єктів, що вчиняють кримінальні правопорушення, є необхідним для відповіді на запитання про те, яким чином і чому вчинене діяння конкретною особою, яку відповідальність має понести даний злочинець, які заходи запобіжного впливу будуть найбільш ефективними та які особливості поведінки жертв того або іншого злочину [380, с. 96]. У цьому і є основна різниця між суб'єктом та суб'єктивною стороною кримінального правопорушника, які досліджуються в межах науки кримінального права та особою правопорушника, розглядуваної в кримінологічній науці. Суб'єкт і суб'єктивна сторона діяння – юридичні конструкти, які мають чітку структуру, що відтворює внутрішній бік суспільно небезпечного діяння. Особа кримінального правопорушника, здебільшого надає можливість отримати уявлення про процес становлення та детермінанти, які зумовили формування девіантних настанов, про що свідчить структура кримінологічного дослідження особи, котра вчинила кримінальне правопорушення. Указане також пояснює індивідуалізм механізму протиправної поведінки, а також надає можливість диференціювати його від механізму самого кримінального правопорушення. Механізм кримінально протиправної поведінки містить процес виникнення, становлення та розвитку бажання вчинити певне суспільно небезпечне діяння, що зумовлено антисуспільною спрямованістю особи, критична точка розвитку девіацій якої досягла пікової відмітки. Цей феномен може бути продовжений у часі та розфрагментований у просторі. При тому механізм кримінального правопорушення чітко структурований та по

відношенню до механізму кримінально протиправної поведінки має співвідноситись як спеціальне до загального.

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічні, кримінально-правові, криміналістичні, психологічні аспекти. Із сукупності різноманітних визначень особистості різними науками можна виділити найбільш точні: а) особистість – це стійка система соціально значущих рис, тобто явище комплексного плану; б) особистість – суспільна істота, поза суспільством особистості немає, оскільки кожна людина формується як особистість у суспільстві [312, с. 9]; в) значущі риси особистості, що віддзеркалюють спрямованість людини стосовно зовнішнього світу, виявляються в її поведінці, діяльності; г) особистість діє в умовах вільного волевиявлення, коли рішення про певний спосіб дії все ж належить їй [312, с. 9]. Відтак, ураховуючи тенденції та перспективи розвитку прогресивної кримінології постмодерну, *під особою кримінального правопорушника доцільно розуміти сукупність стійких індивідуальних вроджених та набутих особливостей, а також соціально значущих рис, які сприяють/спрошують або обумовлюють формування девіацій, які відтворюються в готовності до вчинення кримінального правопорушення, у зв'язку із чим винний набуває ознак суспільної небезпечності.* Такий підхід надає можливість відійти від сталого розуміння обов'язкової наявності сукупності стійких рис, які мають бути притаманні всім особами, котрі вчиняють конкретний вид кримінального правопорушення, а також дозволяє розуміти під особою кримінального правопорушника не тільки як таку, що вже реалізувала протиправний умисел, а й потенційно схильну до цього (тобто, має в досвіді необережні кримінальні правопорушення, адміністративні правопорушення, приготування та замах на суспільно небезпечні діяння, малозначні діяння тощо).

До речі, що стосується малозначних діянь, варто звернути увагу на нормативний припис ч. 2 ст. 11 КК України, у якій вказано, що не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки

будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заповдіяла і не могла заповдіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [229]. Факт вчинення діяння, яке хоча і формально, але містить ознаки діяння, передбаченого кримінальним законодавством, свідчить про наявність в особі сукупності властивостей, необхідних та достатніх для вчинення кримінального правопорушення, у майбутньому з високою ймовірністю вже не малозначного. Водночас особа, яка вчинила малозначне діяння не притягується до кримінальної відповідальності, а отже, вже не відповідає характеристиці, яку пропонує переважна більшість учених. Унаслідок цього зміна підходу до тлумачення поняття та ознак особи кримінального правопорушника розширює межі запобігання суспільно небезпечним діянням.

А. П. Закалюком була запропонована структура особи злочинця, яка складається з дев'яти блоків (груп) ознак, зокрема таких: три відображають соціальну характеристику особи злочинця (його особистість) – ознаки формування, соціалізації особи; ознаки соціального статусу та соціальних ролей; безпосередні ознаки спрямованості особистості; п'ять – біосоціальні, що включають: демографічні ознаки, які мають соціальне і психологічне значення; психофізіологічні особливості, у тому числі генетичного походження; показники фізичного стану здоров'я; показники психічного стану здоров'я; індивідуальні психологічні риси; окремий блок (дев'ятий) містить ознаки, пов'язані із вчиненням злочину особою. Переважно це кримінально-правові ознаки самого злочину [180]. Вивчення структури особи кримінального правопорушника взагалі та суб'єкта, який вчиняє суспільно небезпечні діяння, спрямовані на трудові права громадян, передбачає розгляд таких основних елементів, як: 1) соціально-демографічні ознаки (національність, стать, вік, освіта, соціальних стан, професія/спеціальність та ін.); 2) кримінально-правові (наявність судимості, вчинення діянь у співучасті або за обтяжуючих/пом'якшуючих обставин,

рецидив тощо); 3) морально-психологічні (інтелектуальні та моральні якості, особливості характеру, світогляд (у т.ч., релігійний), темперамент тощо); 4) медичні (анатомічні та фізіолого-функціональні ознаки, патології фізичного та психічного розвитку тощо).

Соціально-демографічні ознаки. Наведена категорія призначена для суто інформаційного використання у практичній діяльності, оскільки уявляє собою виключно узагальнення базових характеристик особи, яка вчинила певний вид кримінального правопорушення. Фактично, соціально-демографічні ознаки – це відлуння антропологічного методу у кримінології, сформованого під впливом вчення Чезаре Ломброзо та інших представників цієї наукової течії. Водночас, сучасні дослідження вже підтвердили, що ці ознаки не мають визначальної ролі, а лише надають підстави для додаткової характеристики механізму реалізації кримінально протиправного умислу з урахуванням факторів, які можуть мати на нього вплив (наприклад, стать або вік).

Взагалі критичні зауваження на адресу біологізаторських уявлень про особистість злочинця не означають заперечення природних властивостей людської істоти. Для правильного розуміння впливу соціального та біологічного на поведінку людини слід взяти до уваги той факт, що біологічні особливості впливають на характер поведінки людини (холерик в однаковій життєвій ситуації поведе себе інакше, аніж флегматик чи сангвінік, але в цілому їхні вчинки диктуються ще й ступенем соціальної вихованості), не будучи мотивами його поведінки, зокрема злочинної. Основне значення має не аномалія сама собою, а соціальний облік особи, сформований суспільством. Теорія особистості повинна враховувати множинність рис, що складають індивідуальність, ступінь обумовленості цих рис спадковістю та процеси соціалізації особи. Те, яким чином генетична обумовленість та процеси соціалізації особи взаємодіють між собою, і визначає, урешті-решт, поведінку особи, у тому числі протиправну. Є підстави вважати, що новітні наукові відкриття у сфері медицини,

психофізіології, психології, зокрема при вивченні кори головного мозку та ендокринної системи, дадуть можливість пояснити досі не зрозуміле в поведінці людини. Основні положення одночасно розширюють та звужують погляди теоретиків на особистість та її поведінку. Це пов'язано з тим, що ці положення постійно взаємодіють з великою кількістю інших факторів у формуванні теоретичних позицій персонолога. Окрім основних положень, на роздуми теоретика впливають такі обставини, як історичний погляд, рівень розвитку кримінології та інших суміжних наук до цього часу, академічна освіта та життєвий досвід [299]. Зокрема, останній (досвід) також безпосередньо пов'язаний із віком особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Вікова категорія також має безпосередній вплив на формування мотивацій, способу реалізації умислу і створення об'єктивних умов, у яких суспільно небезпечне діяння буде вчинено.

Учені також доречно вказують на те, що важливість дослідження **віку як кримінологічного показника** полягає в тому, що: по-перше, він свідчить про особливості злочинної поведінки представників тих чи інших вікових категорій, а по-друге, дозволяє встановити найбільш криміногенну вікову групу серед злочинців того чи іншого виду, і, нарешті, по-третє, допомагає розкрити, зокрема, сутність ціннісних орієнтирів, потреб, цілей та планів злочинця [137, с. 201]. Також, вік є досить важливим психофізіологічним, соціальним і демографічним фактором, що впливає не лише на поведінку людини, але й на формування її особистості [137, с. 201]. З віком позитивні соціальні зв'язки для людини стають більш вагомими, більш значущими, що своєю чергою визначає вибір лінії поведінки в конкретній життєвій ситуації на користь стандарту дій, котрі соціально схвалюються, або, принаймні, є соціально прийнятними. Вік також є однією з обставин, з якою пов'язані різні соціальні прояви особистості [137, с. 201].

Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, з точки зору дослідження соціально-демографічних ознак особи, яка їх вчинила, мають свою специфіку, зумовлену особливостями реалізації кримінально протиправного умислу. Відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора [368], у 2018 році вказаний вид кримінальних правопорушень вчиняється, здебільшого, особами віком 29–39 років: у 2019 році – 44,7 %; у 2019 – 43,8 %; у 2020 – 44,3 %; у 2021 – 44,9 %; станом на грудень 2022 року – 43,4 %. Наступною за віковим розподілом є категорія 40–54 років: у 2020 році – 27,4 %; у 2019 – 30,8 %; у 2021 – 29,6 %; у 2021 – 31,3 %; станом на грудень 2022 року – 34,8 %. У віці 18–28 років кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина вчинило: у 2018 році – 19,5 %; у 2019 – 17,2 %; у 2020 – 16,7 %; у 2021 – 14,9 %; станом на грудень 2022 – 13,6 %.

Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, як такі, що також мають побічний негативний вплив на трудові права громадян, притаманні для вікової категорії 40–54 років, зокрема: у 2018 році такі діяння вчинили 47,8 %; у 2019 – 51,1 %; у 2020 – 31,2 %; у 2021 – 41,6 %; у 2022 – 30 %. Наступною є категорія 29–39 років: у 2018 році – 26 %; у 2019 – 15,5 %; у 2020 – 33,3 %; у 2021 – 33,3 %; станом на грудень 2022 – 20 %. У віці 18–28 років розглядувані діяння вчинили: у 2018 році – 13 %; у 2019 – 8,8 %; у 2020 – 2 %; у 2021 – 5,5 % [368]. У 2022 році розглядувана вікова категорія не вчиняла кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва.

Такий віковий розподіл має бути пояснений, здебільшого, тим, що суб'єкт розглядуваних груп кримінальних правопорушень у більшості випадків – спеціальний; за правовим статусом це можуть бути службові особи та фізичні особи-підприємці, які використовують найману працю, робітники, службовці, а в окремих випадках – сторонні, у т.ч., зацікавлені в порушенні прав на працю

особи. Набуття певного кола повноважень потребує повної дієздатності та деліктоздатності, а також належність до певної професії, посади тощо. Через те більшу кількість розглядуваних суспільно небезпечних діянь вчиняють особи середнього віку.

Прикладом є вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 25 вересня 2018 року (справа № 136/1793/18, провадження №1-кп/136/166/18), відповідно до якого директор Товариства з обмеженою відповідальністю «Прод-Мова», будучи службовою особою юридичної особи приватного права, у порушення положень статті 13 Закону України «Про охорону праці», згідно з якою роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці, відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці, і внаслідок недбалого виконання своїх службових обов'язків, порушив вимоги законодавства про охорону праці за наступних обставин.

26.12.2015 року близько 18:20 год. у виробничому цеху для випікання хлібобулочних виробів ТОВ «Прод-Мова» за адресою: Вінницька область, Липовецький район, селище Липовець, вул. Привокзальна, 22, виникла пожежа. Унаслідок даної події, шість працівників підприємства, які перебували на зміні, отримали термічні опіки різного ступеню тяжкості, через що були доставлені в заклади охорони здоров'я для надання медичної допомоги, а саме пекар, майстер, формовицики. Причиною виникнення пожежі є розгерметизація термомаляного розширювального баку хлібопекарської печі, що виникло при непередбаченому збігу обставин у вигляді утворення стехіометричної концентрації парів паливно-повітряної суміші оливи-теплоносія в зачиненому об'ємі при відповідних умовах, характерних для горіння. Осередок виникнення пожежі знаходився в межах розташування розширювального баку термомаляної системи хлібопекарської печі (ДАУВ №3). Директор ТОВ «Прод-

Мова» не забезпечив дотримання вимог щодо охорони праці та правил безпеки при монтажі, налагодженні та експлуатації устаткування підвищеної небезпеки... Унаслідок таких недбалих дій, шість працівників отримали різного роду тілесні ушкодження, з яких одна особа через отримані травми померла в закладі охорони здоров'я [98].

Важливість поділу осіб, які вчинили кримінальні правопорушення **за ознакою статі**, важливий для кримінології тим, що, наприклад, жіноча злочинність має свої особливості, відмінні від чоловічої. Так «злочинність жінок відрізняється від злочинності чоловіків своїми масштабами, характером злочинів та їх наслідками, засобами та знаряддями здійснення, сферою, у якій вони мають місце, і роллю, що виконують жінки, вибором жертви злочинного посягання, впливом на правопорушення сімейно-побутових чи супутніх обставин тощо. Жінка є берегинею домашнього вогнища, саме вона впливає на поведінку чоловіка та виховання дітей, переважно вона визначає відносини в родині. Тому без перебільшення можна сказати, що залучення жінки до злочинної діяльності та поширеність жіночої злочинності впливає на моральний стан суспільства суттєвіше, ніж поширення чоловічої злочинності. Саме тому можна погодитися з думкою про те, що показник злочинності серед жінок є своєрідним індикатором здоров'я суспільного життя» [274]. Також жіноча злочинність відрізняється від чоловічої деякими якісними показниками. А. Б. Блага виділяє «дві сфери суспільного життя, де жіноча кримінальна активність виявляється найчіткіше. По-перше, це сфера побуту, де жінок штовхають на вчинення злочину негативні обставини сімейно-шлюбних, родинних і сусідських стосунків. У цій сфері жінки здебільшого вчиняють такі насильницькі злочини: вбивство, у тому числі своєї новонародженої дитини, нанесення тілесних ушкоджень і хуліганство. По-друге, це сфера, де жінка виконує свої професійні функції, передусім такі, які пов'язані з можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей. У цій сфері жінки найчастіше вчиняють корисливі злочини» [81, с. 88]. Жіноча кримінально

протиправна діяльність найбільш поширена у сфері власності, що можна пояснити першочерговим прагненням отримати вигоду та забезпечити себе матеріально. Через те жінки часто є суб'єктами кримінальних правопорушень, які мають корисливий мотив, зокрема – сутенерства, втягнення осіб у зайняття проституцією, торгівля людьми, а також інші способи отримання незаконного прибутку. Водночас у більш специфічних видах кримінальних правопорушень, якими є досліджувані діяння, жінки беруть участь або як співучасники, або дуже рідко як основні та єдині суб'єкти.

Аналіз державної статистики дозволив підсумувати, що кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина у 2018 році вчинило 6,6 % жінок, у 2019 – 10 %, у 2020 – 9 %, у 2021 – 8,7 %, а станом на грудень 2022 – 7,7 %. Діяння проти безпеки виробництва вчинило 13 % жінок у 2018, у 2019 – 8,8 %; у 2020 – 2 %, у 2021 – 19,4 %; станом на грудень 2022 року фактів вчинення даного виду суспільно небезпечних діянь жінками не виявлено [368].

Під час вивчення соціально-демографічних ознак особи кримінального правопорушника, який вчиняє діяння, які посягають на трудові права громадян особливої уваги заслуговує розгляд рівня освіти суб'єктів. Роль освіти та освіченості людини і суспільства як передумови його розвитку, високого рівня правової свідомості і культури, основи законності та правопорядку в суспільстві сьогодні є предметом вивчення як представників юридичної науки, так і вчених інших суспільних наук. Водночас світоглядна основа вивчення та сприйняття освіти як пізнавального та соціально рушійного феномену формується ще з часів античності. Зокрема, у поглядах Піфагора, Герадота, Плутарха, Сократа, софістів Стародавньої Греції (Солон, Пітак та ін.) [12] освіта як шлях до мудрості визначається в якості єдиної можливої умови розвитку суспільства. І дійсно, перші наукові й освітні школи Стародавньої Греції, а згодом і Стародавнього Риму на той час відігравали важливу роль у механізмі формування європейської

цивілізації, складала інституційну основу утворення та поширення права в суспільстві, формування суспільства як справедливого, де панує рівність суб'єктів, взаємоповага та законність. Уперше в історії правової думки давньоримський юрист Цицерон порушив питання про ефективність дії закону, яке пов'язував виключно із просвітою народу давньоримської держави, без чого жодний закон, яким би досконалим він не був юридично, не зможе забезпечити досягнення бажаного результату. Лише у високоосвіченому суспільстві можливо переконати народ у важливості та соціальній корисності закону, і тоді він стане дієвим, забезпечить ефективність правового впливу навіть без державного примусу [406, с. 89]. Суттєвий внесок у розвиток, умовно кажучи, «просвітницького сприйняття права», спричинили погляди представників європейського Просвітництва, які безпосередньо пов'язували просвіту та освіту населення з якістю законів, їх раціональністю, можливістю функціонування як передумови високого рівня правової свідомості населення. На переконання Дж. Локка, лише розум законодавця здатен: по-перше, осмислити і трансформувати природний закон у зміст державних (письмових) законів таким чином, щоб він становив основу взаємовідносин між індивідами; по-друге, забезпечити закріплення в законодавчих актах правових засад миру, доброї волі, взаємодопомоги та протидії злочинам [212]. Освіта розглядається як один із основних компонентів загальносоціального запобігання кримінально протиправній діяльності. Це зумовлено можливістю створити стримуючий механізм шляхом підвищення рівня свідомості населення, а також і його життя – шляхом створення умов для навчання та набуття певної професії. Водночас, рівень освіти не завжди може корелюватись із наявністю схильності особи до вчинення кримінальних правопорушень.

У сучасних наукових джерелах питання місця інституту освіти в системі запобігання та протидії злочинності визначається як один з існуючих та реально застосовуваних засобів протидії криміналізації всіх сфер суспільного життя, що

дозволяє комплексно протидіяти деградації культури та свідомості [176, с. 7]. Причому, у сучасних умовах розвитку суспільства, реальному стані злочинності освіта не лише виходить на перші ролі в системі запобігання та протидії злочинності, але й набуває багатофункціонального свого призначення щодо підвищення рівня правової культури, формування відчуття неприйнятності будь-яких проявів порушення закону тощо [190, с. 86]. Освіта в сучасних умовах все більше набуває багатоаспектного практичного характеру, стає елементом різних систем життєдіяльності суспільства, у тому числі посідає важливе місце і в системі запобігання та протидії злочинності. Вченими однозначно обґрунтовується висновок про те, що місце і значення освіти виявляється в певному взаємовпливі між системою освіти та розвитком суспільства. У залежності від періоду розвитку суспільства (кризовий чи антикризовий) зміст зазначеного взаємовпливу змінюється. Так у кризовий період розвитку суспільства система освіти, з однієї сторони, трансформується відповідно до потреб суспільства, а з іншої – сприяє трансформації суспільства [320, с. 4]. У контексті розглядуваних діянь, необхідно звернути увагу на те, що в більшості випадків, про що свідчить аналіз судової практики, освіта не є визначальною ознакою осіб, які їх вчинили.

Застосовуючи вказану ідею до проблематики інституту освіти в системі запобігання та протидії злочинності, можливо зазначити, що посилення злочинності, яке є проявом кризового етапу розвитку суспільства, доводить необхідність вживання заходів, націлених на підсилення функціонування освіти, забезпечення підвищення рівня правової свідомості та культури в суспільстві. Через те вченими наголошено на тому, що інститут освіти в цілому має багатоаспектний характер впливу на суспільний розвиток, націлений на служіння потребам людства, та виконує роль стабілізуючого чинника у розвитку суспільства [416, с. 45]. І навпаки, особливості розвитку суспільства (його потреби у сфері економіки, демографії, професійного складу суспільства тощо)

зумовлюють трансформацію освіти, з метою забезпечення її функціонування, у тому числі й реалізації нею превентивної функції. Подібну точку зору обґрунтовує і Б. Саймон, наголошуючи на соціальному значенні освіти, що залежить від її визнання суспільством, оскільки лише ті навчальні заклади, які схвалені ним, стають дзеркалом соціальних відносин, визначають рівень розвитку й освіченості суспільства [40]. Відповідно до аналізу статистики, кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина частіше за все вчиняли особи, які мають професійну (професійно-технічну) освіту: у 2018 році – 26,7 %; у 2019 – 27,6 %; у 2020 – 23,2 %; у 2021 – 20,4 %; станом на грудень 2022 року – 20,3 %. На другому місці – суб'єкти із базовою середньою та профільною середньою: у 2018 році – 62,7 %; у 2019 – 62,9 %; у 2020 – 67,9 %; у 2021 – 84 %; станом на грудень 2022 року – 71,1 %. На третьому місці – вища освіта. Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва частіше за все вчиняються особами, які мають вищу освіту, при тому суб'єкти, які мали професійну (професійно-технічну) освіту, склали такий відсоток із загальної кількості осіб: у 2018 році – 30 %; у 2019 – 33,3 %; у 2020 – 16,6 %; у 2021 – 36,1 %; станом на грудень 2022 року – 20 %. Із базовою середньою та профільною середньою: у 2018 році – 13 %; у 2019 – 20 %; у 2020 – 14,5 %; у 2021 – 19,4 %; станом на грудень 2022 року – 30 % [368].

Такі дані свідчать про те, що часто законодавство про працю, а також кримінальне законодавство в частині кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян (а також проти безпеки виробництва як специфічної підкатегорії) порушують фізичні особи-підприємці, про що свідчить достатньо значний показник осіб, які не мають вищої освіти, яка, здебільшого, є потрібною під час прийняття осіб на роботу та кар'єрного просування. Це також можна пояснити з точки зору специфіки окремих кримінальних правопорушень, котрі можуть бути вчинені загальним суб'єктом, яким не є роботодавець.

Відповідно до вироку Ковельського міськрайонного суду від 14 березня 2017 року (справа № 159/795/17, провадження № 1-кп/159/121/17), особу було обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 271 КК України за наступних обставин: згідно зі *статутом ВКПП «Агропромтехцентр»*, затвердженим рішенням позачергових загальних зборів учасників ВКПП «Агропромтехцентр» від 11.03.2016 року, одним із предметів діяльності ВКПП «Агропромтехцентр» є лісопильне та стругальне виробництво, просочування деревини. Відповідно до наказу № 25.04.13 від 25.04.2013 року, обвинувачений призначений на посаду завідуючого виробництвом ВКПП «Агропромтехцентр». Згідно з наказом № 6/1-ОП від 05.05.2016 року, обвинувачений призначений відповідальним за стан охорони праці та техніку безпеки у виробничому цеху за адресою: с. Тойкут, вул. Шосейна, 11, що належить ВКПП «Агропромтехцентр». Таким чином, обвинувачений є службовою особою, яка виконує організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські обов'язки з охорони праці у виробничому цеху ВКПП «Агропромтехцентр».

Обвинувачений, будучи службовою особою, і перебуваючи у приміщенні виробничого цеху, що знаходиться на території ВКПП «Агропромтехцентр» по вул. Шосейній, 11 у с. Тойкут Ковельського району Волинської області, не передбачаючи можливості настання небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинен був і міг їх передбачити, порушуючи ст. 13 Закону України «Про охорону праці», за якою він зобов'язаний створити на робочому місці у виробничому цеху умови праці відповідно до нормативно-правових актів, забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці, здійснювати контроль за додержанням працівником технологічних процесів, правил поводження з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, використанням засобів колективного та індивідуального захисту, виконанням робіт, відповідно до вимог з охорони праці..., не організувавши

безпечно виконання робіт потерпілого, який виконував підсобні (допоміжні) роботи при деревообробці на даному підприємстві на підставі цивільно-правового договору від 17.10.2016 року, не розробивши інструкцію з охорони праці на час виконання підсобних (допоміжних) робіт при деревообробці та не здійснивши контроль за виконанням цієї роботи, 10.11.2016 року о 09 год. 00 хв. надав указівку упакувати заготовки (дошки) для дерев'яних піддонів у приміщенні виробничого цеху ВКПП «Агропромтехцентр» потерпілому, який явно для останнього перебував у стані алкогольного сп'яніння.

10.11.2016 року, близько 13 год. 35 хв., потерпілий, за вказівкою завідуючого господарством ВКПП «Агропромтехцентр», виконуючи роботи по упакуванню заготовок (дошок) для дерев'яних піддонів і перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, проходив повз увімкнений торцювальний деревообробний верстат, що не відповідав вимогам законодавства з питань охорони праці та промислової безпеки, перечепився за відходи від торцювання, хаотично розміщених на підлозі цеху, при цьому не втримав рівноваги і впав на рухому пилу верстата, унаслідок чого отримав множинні рани правої вушної раковини, скальпованої рани..., які за ступенем тяжкості стосовно живої особи відносяться в сукупності до категорії тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпеки для життя, що спричинили смерть потерпілого .

Таким чином, обвинувачений своїми діями, які виразилися в порушенні вимог законодавства та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою собою підприємства, яке спричинило загибель людини, вчинив кримінальне правопорушення (злочин), передбачений ч. 2 ст. 271 КК України [95]. Відповідно до інформації, викладеної в досліджуваному вирокі, суб'єкт кримінального правопорушення мав середню спеціальну освіту, попри те що обіймав відповідну керівну посаду та виконував організаційно-управлінські функції. Водночас, у цьому контексті необхідно зауважити на тому, що вказана особа є спеціальним суб'єктом, оскільки суспільно небезпечні наслідки такого

діяння могли мати місце тільки через порушення обов'язків відповідального за охорону праці.

Щодо кримінальних правопорушень проти трудових прав, питання рівня освіти суб'єкта також не завжди має вирішальне значення. Так, наприклад, відповідно до вироку Жовтневого районного суду міста Запоріжжя від 13 березня 2018 року (провадження №1-кп/331/126/2018, ЄУН 331/7031/17), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК України за наступних обставин: *01 серпня 2017 року приблизно о 12 годині обвинувачена знаходилась біля буд. 4 по пр. Соборному в м. Запоріжжя та розклеювала оголошення на розташованих за вказаною адресою опорах електромереж та газетному кіоску КП «Преса». У цей момент до неї підійшла особа, яка повідомила про те, що є журналістом газети «Запорозька Січ», тому стала здійснювати фотозйомку діяльності обвинуваченої та задавати запитання з приводу вчинення порушення правил благоустрою. Тоді обвинувачена, усвідомлюючи та будучи достовірно обізнаною про те, що особа є представником засобу масової інформації, а саме журналістом газети «Запорозька Січ», маючи умисел на перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, з метою недопущення документування шляхом фотозйомки та аудіофіксації процесу здійснення нею протиправного розклеювання оголошень на розташованих за вказаною адресою опорах електромереж та газетному кіоску КП «Преса», і достовірно знаючи про те, що фотозйомка та аудіофіксація проводиться у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності журналіста, створюючи перепони та обмеження щодо одержання, використання та поширення інформації, наблизилась впритул до журналіста та за допомогою змащеного клеєм фрагменту паперового оголошення, яке вона тримала в руках, умисно забруднила одяг потерпілої. Продовжуючи свої злочинні дії, направлені на перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності, обвинувачена з пляшки, яка була*

у її руці, бризнула в обличчя потерпілої невідомою рідиною, після чого, намагаючись припинити подальшу зйомку відповідного сюжету, а також вилучити зібрані матеріали й технічні засоби, котрими вона користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, намагалась вихопити фотокамеру, котра висіла на шиї потерпілої, а також із кишені її брюк диктофон, з метою недопущення документування порушення нею правил благоустрою на території м. Запоріжжя біля будівлі № 94 по пр. Соборному в м. Запоріжжя, чим умисно створила обстановку, у якій потерпіла журналіст КП «Редакція газети «Запорозька Січ» не змогла вільно отримати та зібрати інформацію, що була необхідна для виконання редакційного завдання по збору, обробці, підготовці та поширенню інформації щодо порушення правил благоустрою на території м. Запоріжжя, чим перешкодила здійсненню журналістом КП «Редакція газети «Запорозька Січ» законної професійної діяльності [94]. Обвинувачена, як і в попередньому випадку, також має середню освіту, водночас склад розглядуваного кримінального правопорушення не передбачає наявності обов'язкових ознак суб'єкта, який його вчиняє, а також не потребує виконання ним адміністративних або організаційно-управлінських функцій. Таким чином, наведені приклади свідчать про те, що рівень освіти є диференціальною ознакою розглядуваних кримінальних правопорушень.

Відносно **громадянства**, необхідно зазначити, що протягом розглядуваного періоду державної статистики (з 2018 по 2022 рік), кримінальні правопорушення проти трудових прав, а також безпеки виробництва вчинялись у 98,9 % випадків громадянами України.

Кримінально-правові ознаки. Кримінально-правові ознаки особи в межах кримінологічної характеристики є факультативними, оскільки, фактично, вони призначені для правильної кваліфікації діяння, а також встановлення обставин, які його обтяжують або пом'якшують. У контексті кримінальних правопорушень проти трудових прав особи важливими для аналізу та оцінки є дані щодо

вчинення їх у складі організованої групи або злочинної організації (у т.ч., з міжрегіональними зв'язками та за участю неповнолітніх осіб), у стані сп'яніння, а також особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення (у т.ч., судимість з яких не знята та не погашена).

Учені доречно зазначають, що, встановлюючи відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь організованою групою, законодавець забезпечує комплексний підхід до реалізації завдань щодо запобігання організованій злочинності у різних сферах прояву як інтересів особи, суспільства, так і держави в цілому. При всьому основний акцент зроблено на протидію тяжким та особливо тяжким злочинам, які становлять 87 % складів кримінальних правопорушень з кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину організованою групою». Оцінка високого ступеня суспільної небезпеки вчинення кримінального правопорушення організованою групою зі сторони законодавця виявляється і у визначенні доволі суворих заходів покарання винним особам, особливо це стосується, як бачимо, вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Такий підхід обумовлений, вочевидь, досягненням мети покарання, але також реалізується принцип превенції, що пронизує весь Кримінальний кодекс України. На це зверталася увага, коли досліджувалося питання щодо особливостей вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб [384]. Розглядувана група кримінальних правопорушень не є типовою для віднесення до такої, що вчиняється організованою групою або злочинною організацією, що зумовлено особливостями об'єктивної та суб'єктивної сторони, які не потребують залучення декількох осіб. Щодо діянь проти безпеки виробництва, необхідно зауважити, що такі правопорушення не вчиняються у складі організованої групи та злочинної організації, оскільки суб'єктивна сторона цих діянь характеризується необережною формою вини, що виключає таку кваліфікуючу ознаку. Водночас, кримінальні правопорушення проти

трудових прав в окремих випадках можуть вчинятись у співучасті, якщо цього потребує механізм реалізації кримінально протиправного умислу.

Вчинення кримінального правопорушення організованою групою має кримінально-правове значення і при призначенні покарання, а саме: а) вчинення кримінального правопорушення організованою групою передбачене як одна з обставин, які обтяжують покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67); б) як і кожний прояв співучасті у злочині, може бути враховане при призначенні покарання – як один із показників ступеня тяжкості вчиненого злочину (п. 3 ч. 1 ст. 65), а також як орієнтир для визначення характеру та ступеню участі кожного зі співучасників у вчиненні злочину (ч. 4 ст. 68) [229]. Отже, треба констатувати, що вчинення кримінального правопорушення організованою групою впливає на покарання, яке буде призначене кожному зі співучасників в межах санкції частини статті, яка передбачає відповідну кваліфікуючу ознаку. Вчинення злочину організованою групою завжди підвищує його суспільну небезпечність. Можна пояснити це тим, що об'єднання зусиль посилює інтенсивність злочинного посягання на охоронюваний об'єкт, причому така ефективність зростає при наявності таких співучасників, як організатор, підбурювач, пособник. Пленум Верховного Суду України в абз. 2 п. 2 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання від 24 жовтня 2003 р. № 7 цілком правильно наголошує, що судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочин у складі організованих груп, чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими) [294]. Врахування під час оцінки особи кримінального правопорушника такої кримінально-правової ознаки, як вчинення діяння у складі організованої групи або злочинної організації, надає можливість оцінити ступінь його суспільної небезпеки, а також зв'язки з іншими фігурантами. Така ознака також може мати факультативне значення для визначення потенційної небезпеки здійснення кримінально протиправної

діяльності, пов'язаної із більш серйозними суспільно небезпечними діями, наприклад, із незаконним обігом наркотичних засобів та зброї, легалізацією коштів, отриманих незаконним шляхом, окремими службовими правопорушеннями.

У КК України має місце досить системний підхід до врахування суспільної небезпечності злочинів, вчинених як організованою групою, так і групою осіб за попередньою змовою на рівні призначення покарання за такий злочин, що є проявом диференціації кримінальної відповідальності та наданням саме більшого ступеня суспільної небезпеки організованим формам співучасті. Такий законодавчий підхід щодо посилення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені організованою групою осіб ні в кого не викликає сумнівів. Можна констатувати, що дана форма співучасті сприймалася небезпечною серед інших і на кожному етапі розвитку цивілізації, що, вочевидь, вирізняє її особливою внутрішньою організацією, тривалістю злочинної діяльності, ретельному приховуванню підготовки та вчинення злочинів, наявністю організаторів чи керівників групи [383]. Відповідно до аналізу державної статистики, у 2018 році 0,49 % кримінальних правопорушень проти трудових прав було вчинено в складі організованої групи або злочинної організації; у 2019 та 2021 році не було встановлено такої додаткової ознаки; у 2020 році – 0,12 %; у 2022 – 0,42 %. Фактів вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва з 2018 по 2022 роки у складі організованої групи або злочинної організації також не було зафіксовано [368].

Окремої уваги заслуговують випадки, коли кримінальні правопорушення вчиняються у співучасті з неповнолітніми особами. На справедливу думку Є. С. Назимка, такі випадки заслуговують на особливу увагу. Учений вказує, що учинення злочину в такій групі характеризує неповнолітнього як менш суспільно небезпечного, ніж у попередній групі. Однак ступінь його суспільної небезпечності є більш високим, ніж під час вчинення у співучасті аналогічного

злочину з особою, яка досягла повноліття. Пленум Верховного Суду України зазначає, що суди мають зважено підходити до призначення покарання неповнолітнім, які вчинили злочини внаслідок втягнення їх у злочинну діяльність дорослими, враховуючи, що така обставина, як правило, свідчить про меншу суспільну небезпечність цих неповнолітніх, порівняно з тими, які вчинили такі ж злочини без впливу дорослих. При оцінці ступеня суспільної небезпечності вчиненого неповнолітніми діяння, суди мають брати до уваги дані, які характеризують дорослу особу, що втягнула його в злочин, ступінь її небезпечності, характер стосунків між ними, формальну чи неформальну залежність неповнолітнього тощо [291, с. 163]. Обрання міри кримінально-правового впливу на осіб зазначеної групи ускладнене такими причинами. По-перше, різниця у віці співучасників може бути незначною, що свідчить про недостатнє усвідомлення старшою особою суспільної небезпечності того, що він вчинює злочин з особою, яка є молодшою за нього. По-друге, роль осіб у вчиненому злочині може не знаходитись у прямій залежності від віку, внаслідок чого суд має дуже уважно ставитись до обрання міри кримінально-правового впливу на осіб-учасників такої групи. Більш м'яке покарання повинно бути призначене тому неповнолітньому, який вчинив злочин, тобто був його виконавцем, під тиском дорослого підбурювача, аніж тому неповнолітньому, який підмовив дорослого до вчинення злочину [291, с. 163]. Як вже вище зазначалось, кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва не вчиняються у співучасті, а отже, участі у них неповнолітніх виключається. Діяння, які посягають на трудові права, якщо вони не передбачають безпосередньої участі спеціального суб'єкта, можуть розглядатись як теоретично можливі для залучення підлітків. Указане підтверджується й статистичними даними, відповідно до яких у 2018 та 2019 році 0,53 % кримінальних правопорушень проти трудових прав були вчинені за участю неповнолітніх осіб,

у 2020 – 0,37 %, у 2021 – 0,16 %; станом на грудень 2022 таких фактів не було зафіксовано [368].

У межах структури особи кримінального правопорушення уваги заслуговує також така кримінально-правова ознака як вчинення діяння в стані сп'яніння, що набуває особливої актуальності в межах кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва. Учення про кримінальну відповідальність осіб, що вчинили злочини в стані сп'яніння, базується на загальних принципах винності і покарання. Ця проблема досліджується вченими-юристами впродовж тривалого часу. Вона не втратила своєї актуальності й сьогодні. Учені, що вивчають це питання, досі не дійшли єдиної думки, оскільки найбільш суперечливим тут є момент про осудність або неосудність особи, що вчинила злочин в стані сп'яніння, і, відповідно, не звільняє винного від кримінальної відповідальності [305]. Стан сп'яніння часто стає причиною вчинення необережних кримінальних правопорушень або діянь, які характеризуються змішаною формою вини. Водночас, якщо кримінальні правопорушення, які посягають на трудові права, вчиняються із прямим умислом, а їх суб'єкт прагне порушити нормальні трудові відносини, то діяння проти безпеки виробництва, які мають необережну форму вини, як свідчить аналіз судової практики, часто вчиняються в стані алкогольного сп'яніння.

Ступінь сп'яніння при вчиненні злочинів буває різним. Нерідко особи, що вчинили злочини в стані сильного сп'яніння, посилаються на те, що зовсім не пам'ятають, як вчинили злочин і чим були зумовлені їхні дії. Зловживання алкогольними напоями, як і наркотичними чи іншими одурманюючими речовинами, і справді знижує самоконтроль людини, розвиває моральну нестійкість, корисливі й агресивні мотиви, у неї з'являється нерозбірливість у виборі засобів для досягнення різних антисоціальних цілей. Унаслідок ослаблення самоконтролю, порушення мислення, поведінка людини різко відрізняється від звичайної, штовхаючи на несподівані, незрозумілі з позицій

розуму вчинки. Через це на стадії досудового слідства чи судового розгляду кримінальної справи деякі особи, що вчинили злочини в стані сп'яніння, посилаються на те, що вони не пам'ятають моменту вчинення злочину, не усвідомлювали на момент учинення характеру своїх дій [89, с. 55]. Через те виникає питання про осудність або неосудність особи, яка вчинила злочин у стані алкогольного, наркотичного чи психотропного сп'яніння, і про правомірність її притягнення до кримінальної відповідальності [305]. При всьому необхідно зауважити, що стан сп'яніння не є визначальною ознакою, яка свідчить про підвищений або, навпаки, незначний рівень суспільної небезпеки особи. Вчинення кримінального правопорушення у нетверезому стані здебільшого дозволяє сформулювати загальне уявлення про особу кримінального правопорушника, особливості його виховання та рівень правової свідомості. Така кримінально-правова ознака також може та повинна бути розглянута паралельно із морально-психологічними та медичними.

За загальним правилом стан сп'яніння, незалежно від його ступеня, не звільняє особу від кримінальної відповідальності. Така позиція закону має принципово важливе значення для профілактики і запобігання злочинам, які вчиняються в стані сп'яніння. Цей висновок ґрунтується на тому, що при звичайному фізіологічному сп'янінні відсутній медичний критерій – психічне захворювання, а тому немає підстави для визнання особи неосудною. При фізіологічному сп'янінні не настають ті істотні зміни в психічному стані особи, які характерні для психічного захворювання. Необхідно враховувати й те, що такі особи добровільно доводять себе до стану сп'яніння, усвідомлюючи негативний вплив на свою поведінку алкогольних напоїв, наркотичних чи інших одурманюючих речовин, але свідомо припускають чи навіть прагнуть настання стану сп'яніння. Вживаючи алкоголь, наркотики чи інші одурманюючі речовини, особа здатна передбачати характер своєї можливої негативної поведінки, внаслідок стану сп'яніння та можливі її суспільно небезпечні наслідки, і з

урахуванням цього може вирішувати, вживати чи не вживати алкоголь, наркотики чи інші одурманюючі засоби [305]. Варто також звернути увагу, що, враховуючи виокремлення законодавцем стану алкогольного сп'яніння як обставини, яка обтяжує кримінальну відповідальність, вона надає можливість оцінити ступінь суспільної небезпечності особи в момент вчинення кримінального правопорушення, а також меж кримінальної відповідальності та покарання, необхідних та достатніх для її виправлення. Відповідно до статистичної інформації, у 2018 році 8,8 % кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян були вчинені у стані алкогольного сп'яніння, у 2019 – 9,3 %, у 2020 – 11,8 %, у 2021 – 7,8 %; станом на грудень 2022 року 6,5 % кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян були вчинені в стані алкогольного сп'яніння [368].

Вчинення кримінальних правопорушень особами, які вже мають кримінально протиправний досвід або судимість, що не знята та не погашена, є одним із основних показників неспроможності кримінально-правового та кримінологічного інструментарію, його рудиментарності та непридатності для реалізації запобіжної та виховної функції. Через це, а також враховуючи відповідні характеристики таких осіб, у кримінальному законодавстві передбачено більш репресивну відповідальність рецидивістам.

Під впливом ідей соціологічної школи кримінальне законодавство багатьох країн одержало закріплення особливих категорій суб'єктів кримінальної відповідальності. У сучасних кримінальних законодавствах для позначення статусу осіб, які становлять підвищену суспільну небезпечність, використовуються такі категорії, як «небезпечний рецидивіст», «звичайний злочинець», «професійний злочинець», «злочинець, що наполегливо вчиняє фелонії». Зауважимо, що судимість, як правило, сприймається суспільством як негативний критерій моральності особи, яка, між іншим, також негативно оцінюється, як її носій. Судимість позицій може розглядатися і як соціальний

критерій кримінальної схильності особи, що викликає деякі, а часом і повністю обґрунтовані побоювання у свідомості людей [352]. Судимість зазвичай складається з таких періодів: 1) проміжок часу від набрання обвинувальним вироком суду законної сили до початку виконання (відбування) покарання; 2) період виконання (відбування) основного та додаткового покарання; 3) строк від завершення відбування покарання до моменту погашення або зняття судимості судом. Враховуючи те, що загальноправові та кримінально-правові обмеження засудженої особи належать до кримінальної відповідальності, судимість слід визнавати її субінститутом, самостійною стадією реалізації, після завершення якої кримінальна відповідальність вважається вичерпаною, а право особи на добре ім'я відновленим. Кримінально-правові наслідки неанульованої судимості виявляються не лише в разі вчинення особою нового (повторного) злочину, а полягають у тому, що вона враховується під час вирішення низки питань, пов'язаних із його кваліфікацією, призначенням і виконанням покарання, а також звільненням від нього. У правозастосовній діяльності існує проблема некоректного застосування норм про судимість. Доказом цього, крім матеріалів узагальнення відповідної судової практики, слугують також дані проведеного нами анкетування працівників правоохоронних органів: переважна більшість респондентів (103 особи – 51,5 %) вважає, що на практиці поширеним є неправильне застосування слідчими, прокурорами, суддями положень законодавства про судимість, коли вона погашена або знята [352]. Водночас, під час врахування факту наявності в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, судимості не завжди є виправданим. Наприклад, у випадку, коли діяння є необережним, питання наявності в суб'єкта підвищеного ступеню суспільної небезпечності залишається відкритим. Актуальним це також є в контексті кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва.

З'ясування судами питання про погашення або зняття судимості за раніше вчинені підсудним злочини є важливим для кваліфікації та призначення

покарання. Утім, у судовій практиці трапляються випадки, коли суди не з'ясовують питання про погашення або зняття судимості, що призводить до неправильної кваліфікації дій засуджених, безпідставного призначення покарання за сукупністю злочинів і визнання повторності обтяжуючою обставиною. Помилки, яких припускаються деякі судді при кваліфікації, певною мірою зумовлені саме неточним, розрізненим формулюванням у нормах Особливої частини КК України та в роз'ясненнях постанови Пленуму Верховного Суду України правового стану судимості, що характеризує особу як спеціального суб'єкта в складі відповідного злочину. Соціальна небезпечність рецидивістів ґрунтується на високій та стійкій антисуспільній спрямованості їх особистості, готовності до вчинення нових, у тому числі тяжких суспільно небезпечних діянь, вихованні нових молодих злочинців та поширенні кримінальної субкультури. Значною мірою вирішення зазначеної проблеми залежить від оптимізації положень вітчизняного кримінального законодавства, що визначає особливості врахування правового стану судимості як конструктивного елементу повторності та рецидиву злочинів. Через що варто наголосити: диференціація відповідальності, особливо в кримінальному праві, сприяє кращому дотриманню його основоположних принципів, зокрема законності, рівності всіх перед законом, ніж спосіб її індивідуалізації, що є прерогативою суду [352]. Відповідно до даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора, у 2018 році 27,4 % суб'єктів кримінальних правопорушень проти трудових прав раніше вчиняли суспільно небезпечні діяння; у 2019 році – 29,6 %; у 2020 – 27,4 %; у 2021 – 23 %; станом на грудень 2022 року 18,7 % суб'єктів кримінальних правопорушень проти трудових прав раніше вчиняли суспільно небезпечні діяння. Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва протягом останніх п'яти років майже не вчинялись особами, які раніше вчиняли суспільно небезпечні діяння (відсоток складає менше ніж 0,10 %) [368].

Кримінально-правові наслідки неанульованої судимості виявляються не лише в разі вчинення особою нового (повторного) злочину. Вони полягають у тому, що під час вирішення низки питань, пов'язаних із кваліфікацією вчиненого злочину, призначенням і виконанням покарання, а також звільненням від нього враховується попередня судимість. Наведені вище обґрунтування дають змогу стверджувати, що доцільно конструювати норми Особливої частини КК України у вигляді двоступінчатих або тріступінчатих кваліфікованих складів, які передбачали б поряд із підвищенням відповідальності за повторне вчинення умисного злочину без попереднього засудження (кваліфікований склад) посилення кримінальної відповідальності за рецидив злочинів, тобто за вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин (особливо кваліфікований склад) [352]. Щодо кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, аналіз державної статистики дозволив підсумувати, що у 2018 році досліджувані діяння вчинило 16,2 % осіб, які мають незняту / непогашену судимість; у 2019 – 17,6 %; у 2020 – 16,6 %; у 2021 – 14 %; у 2022 – 11,2 %. Отже, наведені дані свідчать про достатню розповсюдженість розглядуваних правопорушень для осіб, які мають кримінальний досвід (у т.ч., пов'язаний з іншими кримінальними правопорушеннями) [368].

Морально-психологічні ознаки. У сучасній кримінальній психології розглядають також певний причинний комплекс особистості злочинця, до якого відносять: 1) соціальні фактори (нестабільність суспільства, несприятлива соціально-психологічна атмосфера в ньому, соціальна незахищеність тощо); 2) політичні фактори (відсутність розвиненої демократії, тоталітаризм, корумпованість тощо); 3) ідеологічні фактори (відсутність ідейності, бездуховність тощо); 4) моральні фактори (аморальність, поширеність алкоголізму, наркоманії, люмпенізація в суспільстві тощо); 5) економічні фактори (спад економіки, зростання тінізації в економічній сфері тощо); 6) соціально-побутові фактори (незадоволеність побутовим обслуговуванням,

відсутність житла тощо); 7) соціально-технічні фактори (виникнення нових професій, технізація виробництва, необхідність освоєння передової техніки тощо); 8) соціально-культурні фактори (криза вітчизняної культури, засилля культури насильства, пропаганда антигуманних ідей через засоби масової інформації тощо); 9) національні фактори (ідеї націоналізму, міжнаціональні конфлікти тощо); 10) соціально-демографічні фактори (проблеми в сім'ях, «вимирання» селищ тощо); 11) організаційно-управлінські фактори (помилкові владні рішення, відсутність зв'язку органів влади й управління з населенням тощо); 12) соціально-правові фактори (правові пропуски; відсутність врегульованості суспільних стосунків); 13) генетичні фактори (погіршення генетичного потенціалу); 14) соціально-медичні фактори (руйнування системи медичного обслуговування, невчасне виявлення психічних аномалій тощо); 15) інформаційні фактори (інформаційна перенасиченість, негативна дія реклами тощо); 16) соціально-виховні фактори (відсутність виховної роботи, належної діяльності громадських організацій тощо); 17) кримінальні фактори (існування кримінальних інститутів, кримінальної ідеології, кримінальної субкультури тощо); 18) кримінологічні фактори (недостатність системи профілактичної роботи; відсутність прогностичної діяльності відносно правопорушень, недоліки попереджувальної діяльності правоохоронних органів тощо); 19) військові фактори (синдром розвалу армії; дідівщина; торгівля зброєю і боєприпасами тощо); 20) соціально-психологічні фактори (особливості соціальних спілкувань; виникнення негативних рис особистості тощо) [331, с. 45].

Морально-психологічні ознаки особи кримінального правопорушника формуються протягом становлення його особистості та закладаються ще в ранньому дитинстві, а отже, саме родина є основним середовищем, яке закладає підґрунтя для розвитку та становлення дитини. Між іншим, суспільно небезпечна поведінка, незважаючи на уявлення філософів права та кримінологів епохи Відродження, – це завжди набута риса, яка є наслідком або викривлених уявлень

про державу та право, або девіацій, які були сформовані через психотравмуючі стресові розлади. Коли мова йде про типові та найбільш розповсюджені кримінальні правопорушення на кшталт умисних убивств, зґвалтувань, різного ступеню тяжкості тілесних ушкоджень тощо, морально-психологічні ознаки особи, яка їх вчинила є, у більшості випадків, схожими для групи кримінальних правопорушників, що зумовлено схожістю суб'єктивної сторони (зокрема, мотиву та мети). Більш складними для дослідження є розглядувані нами кримінальні правопорушення, які посягають на трудові права, а також на безпеку виробництва.

Зазвичай психічні ознаки суттєво не впливають на процес притягнення до кримінальної відповідальності, і лише аномальність особи створює підстави для їх особливого визнання (у разі неосудності або обмеженої осудності). Проте звичайні психолого-психічні ознаки особи злочинця менш досліджені, а тому ступінь їх урахування судом значно менший, особливо під час призначення покарання, звільнення від нього чи від кримінальної відповідальності. Водночас будь-який інший злочин, де так очевидно не виявляється психологічний складник злочину, так само, як і особа, що його вчинила, є індивідуальним, особливим, винятковим. Злочинець, як і кожна людина, – *Homo Unicus* (людина унікальна), складне біопсихосоціальне явище. Відповідно, індивідуальними, єдиними у своїй неповторності є вчинок людини (у цьому контексті злочинний), мотиви, що спонукали до його вчинення, нарешті людина, яка його здійснила. Тому адекватно унікальним має бути також підхід до такої особи під час встановлення характеру та виду (строку, розміру) кримінально-правового впливу на неї з боку суспільства. Практика доводить, що не можна обмежитися лише констатацією судом призначеного виду та розміру покарання й простим виконанням останнього [331, с. 45]. Особу, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян, відрізняє прагнення порушити нормальні трудові правовідносини з метою задоволення власної зацікавленості та потреб. З

морально-психологічної точки зору, такі особи є правоосвідченими, але не правосвідомими, що спрощує етап становлення та прийняття кримінально протиправного умислу, спрямованого на реалізацію мети. Щодо кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, морально-психологічні ознаки особи кримінального правопорушника мають особливість, яка полягає в нівелюванні правилами безпечної поведінки під час здійснення трудових обов'язків, що відтворюються через кримінально протиправну самовпевненість або кримінально протиправну недбалість, як видів необережних суспільно небезпечних діянь. Через те вчені слушно зауважують, що треба намагатися так вплинути на особу, щоб якісно змінити її світосприйняття та праворозуміння, світовідчуття, самосвідомість, ієрархію ціннісного ряду, загалом, – підняти на новий рівень особистісний розвиток. Саме такий унікальний, особистісний підхід може завадити вчиненню нового злочину, зупинить особу від протиправної поведінки. Щоб стався такий позитивний вплив, треба визначити умови впливу.

Першою умовою є пізнання особи, яка вчинила злочин, пізнання її зовнішнього та внутрішнього життя. Далі треба визначити причини протиправної поведінки людини, визначальний поштовх такого вчинку або діяльності. Нарешті, необхідно вирішити питання про доцільність покарання та його кількісні показники з урахуванням бажаного впливу на особу та негативних впливів, що супроводжують його виконання. Ознаки особи злочинця є взаємозалежними, вони органічно поєднані, утворюючи єдиний соціально-біологічний зміст людини. Справді, соціально-психологічні, біофізичні, юридичні та інші ознаки, навіть ті, які переважно є за межами складу злочину, впливають на злочин, відображаються в ньому. Ці ознаки через їх різноманіття унеможливають формулювання єдиної законодавчої категорії особи злочинця, але обов'язково повинні досліджуватися, встановлюватися та враховуватися судом під час визначення правових наслідків злочину на етапі індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання або їх виключення [331, с. 45]. Отже,

серед морально-психологічних ознак особи кримінального правопорушника, який вчиняє кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян, можна виділити: 1) формування суспільно небезпечної поведінки спричинено дією зовнішніх умов та внутрішніх спонукань, зумовлених необхідністю задоволення власних потреб та інтересів; 2) наявність праворозуміння та правоосвіченості за відсутності правосвідомості; 3) відсутність стійких девіацій; 4) нівелювання правилами моралі та відсутність ціннісних орієнтирів. Щодо суспільно небезпечних діянь проти безпеки виробництва, то необхідно виділити такі особливості, як: 1) відсутність розуміння правил особистої та трудової безпеки; 2) деформоване уявлення про трудові обов'язки та необхідність їх неухильного виконання; 3) низький рівень відповідальності; 4) низький рівень трудової культури; 5) відсутність толерантності. Указане вкладене у зміст таких видів необережності, як кримінально протиправна самовпевненість та кримінально протиправна недбалість.

Медичні ознаки. Медичні ознаки є специфічними для структури особи кримінального правопорушника та є обов'язковими для встановлення для певних видів кримінальних правопорушень. У якості факультативних вони можуть та повинні враховуватись у кримінологічних дослідженнях. Щодо розглядуваних нами суспільно небезпечних діянь, необхідно звернути увагу, що події останніх років призвели до зниження якості життя, а отже, і здоров'я населення. Зокрема, мова йде про постковідні синдроми в окремих категорій осіб, набуті внаслідок активних воєнних дій фізичні та психічні вади, алкологізація як спосіб подолання посттравматичних стресових розладів та безпосередньо такі розлади у військових, які знаходились у зонах активних дій та на лінії фронту тощо. Усе це не тільки має негативний економічний вплив, але й значно відображається на кримінологічній ситуації в країні. У межах досліджуваних кримінальних правопорушень можна викоремити такі чинники, як: 1) низька стресостійкість; 2) алкогольна / наркотична залежність; 3) фізичні та психічні вади, які заважають

повною мірою здійснювати трудові обов'язки; 4) несвоєчасно ідентифіковані психосоматичні розлади тощо.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що *під особою кримінального правопорушника доцільно розуміти сукупність стійких індивідуальних вроджених та набутих особливостей, а також соціально значущих рис, які сприяють / спрощують або обумовлюють формування девіацій, які відтворюються в готовності до вчинення кримінального правопорушення, через що винний набуває ознак суспільної небезпечності*. Такий підхід надає можливість відійти від сталого розуміння обов'язкової наявності сукупності стійких рис, які мають бути притаманні всім особами, що вчиняють конкретний вид кримінального правопорушення, а також дозволяє розуміти під особою кримінального правопорушника не тільки як таку, що вже реалізувала протиправний умисел, а й носить потенційну схильність до цього (тобто, має в досвіді необережні кримінальні правопорушення, адміністративні правопорушення, приготування та замаху на суспільно небезпечні діяння, малозначні діяння тощо).

Вивчення структури особи кримінального правопорушника взагалі та суб'єкта, який вчиняє суспільно небезпечні діяння, спрямовані на трудові права громадян і передбачає розгляд таких основних елементів, як: 1) соціально-демографічні ознаки (національність, стать, вік, освіта, соціальний стан, професія / спеціальність та ін.); 2) кримінально-правові (наявність судимості, вчинення діянь у співучасті або за обтяжуючих / пом'якшуючих обставин, рецидив тощо); 3) морально-психологічні (інтелектуальні та моральні якості, особливості характеру, світогляд (у т.ч., релігійний), темперамент тощо); 4) медичні (анатомічні та фізіолого-функціональні ознаки, патології фізичного та психічного розвитку тощо).

Особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян, характеризується такими особливостями: чоловік віком 40–54 років

(40,3 %), який має професійну (професійно-технічну) (23,6 %) або базову середню та профільну середньою освіту (69,7 %), громадянин України (99,8 %), часто такий, що вчиняє кримінальне правопорушення повторно (25,2 %), зокрема, має незняту та непогашену судимість (15,1 %). Суспільно небезпечна поведінка зумовлена дією зовнішніх умов та внутрішніх спонукань, а також необхідністю задоволення власних потреб та інтересів; наявне праворозуміння та правоосвіченість за відсутності правосвідомості; відсутні стійкі девіації; нівелює правилами моралі; відсутні ціннісні орієнтири.

Типовий портрет особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва є наступним: чоловік 40–54 років (40,3 %), який має професійну (професійно-технічну) (27,2 %) або базову середню та профільну середньою освіту (19,3 %), громадянин України (99,8 %). Характеризується відсутністю толерантності, розуміння правил особистої та трудової безпеки; деформованим уявленням про трудові обов'язки та необхідність їх неухильного виконання; має низький рівень відповідальності та трудової культури.

В окремих випадках можна викоремити такі медичні чинники, як: 1) низька стресостійкість; 2) алкогольна / наркотична залежність; 3) фізичні та психічні вади, які заважають повною мірою здійснювати трудові обов'язки; 4) несвоєчасно ідентифіковані психосоматичні розлади тощо.

3.4. Віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин

Останні кримінологічні дослідження все частіше звертаються до проблеми визначення місця та ролі жертви в механізмі кримінально протиправної поведінки. Існує стала доктринальна думка про те, що жодне кримінальне правопорушення не відбувається без активної або пасивної участі потерпілого. Аналіз державної статистики та судової практики, а також останніх стратегій

запобігання різного роду кримінальним правопорушенням свідчить про актуальність такого підходу, а отже, і своєчасність дослідження феномену жертви у кримінології. Водночас, варто також звернути увагу, що можна виділити сукупність суспільно небезпечних діянь, роль жертви в механізмі вчинення яких не є однозначною. Одним із прикладів наведеної тези є кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян.

Відтак, реалізація віктимності злочинним посяганням відбувається лише тоді, коли виникає очевидна або неочевидна взаємодія злочинця й жертви в життєвій ситуації, у конкретному місці та часі. Зловмисник має оцінити віктимність, зробити у зв'язку з цим вибір об'єкта посягання, прийняти рішення про заподіяння шкоди наміченій жертві й реалізувати злочинний намір за сприятливих обставин. Звідси випливає важливий висновок про форми віктимності. На наш погляд, віктимність проявляється в криміногенній і некриміногенній формах. Криміногенна віктимність або віктимогенність є безпосереднім проявом індивідуально-психологічних рис та якостей особи жертви, виражених у деформаціях свідомості та віктимогенній спрямованості поведінки. Цей різновид віктимності виражає саму особу жертви, її соціальну дефектність, віктимогенну мотивацію і спрямованість поведінки, а також небезпечні передзлочинні зв'язки і відносини з потенційними заподіювачами злочинної шкоди. Криміногенна віктимність характеризується підвищеним ступенем уразливості перед злочинними посяганнями за ініціативи жертви, яка веде себе агресивно і небезпечно [102, с. 142]. У контексті досліджуваного виду кримінальних правопорушень необхідно зауважити, що в більшості випадків між жертвою і кримінальним правопорушником існує тривалий передкримінальний зв'язок, зумовлений наявністю трудових відносин, окрім випадків, коли суб'єкт кримінального правопорушення є загальним (наприклад, при перешкоджанні законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, перешкоджанні законній професійній діяльності журналістів тощо).

Водночас, віктимна поведінка осіб, відносно яких вчиняються такі діяння, є очевидною, детермінованою низкою криміногенних (або умовно криміногенних) чинників та факторів. Отже, можна констатувати, що будь-якій жертві кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян притаманна криміногенна віктимність.

Т. І. Пономарьова вказує, що криміногенна віктимність – *це прямий вербальний або поведінковий контакт із кримінальним правопорушником, підтриманий агресивно активними або пасивними діями, що провокують вчинення суспільно небезпечних дій*. Віктимність та криміногенна віктимність відрізняються між собою за ознакою потенційної схильності зазнати протиправний вплив (віктимність) та провокації кримінально протиправної мотивації та агресії у кримінального правопорушника (криміногенна віктимність). Учена зауважує, що навіть у випадку криміногенної віктимності вона не може бути єдиною причиною вчинення кримінального правопорушення, а має сприйматись виключно як фактор, який зумовлює обрання саме цієї людини для реалізації протиправного сценарію [325]. У залежності від виду віктимності може диференціюватись і тип жертви. Криміногенна віктимність у кримінологічній науці часто має назву конкретної життєвої ситуації, тобто тих об'єктивних умов, у яких у жертви майже не було шансів не інтегруватись у механізм кримінально протиправної поведінки. Криміногенна віктимність передбачає, здебільшого, пасивний / лабільний тип потерпілих осіб, як таких, які не здійснювали вплив на мотивацію суб'єкта суспільно небезпечного діяння, інакше кажучи, не провокували його. Одним із актуальних прикладів криміногенної віктимності або конкретної життєвої ситуації, яка спровокували кримінальне правопорушення, є посягання військових країни агресора на цивільне населення, зокрема здійснення відносно нього насильницьких дій. У таких випадках може відбуватись масова віктимність як специфічна віктимологічна категорія.

Масова віктимність становить систему інтегрованих віктимогенних властивостей різних верств населення, що визначають закономірності віктимної поведінки за певних ситуацій, перетворюють їх на привабливий об'єкт злочинних посягань. Масова віктимність несе загрозу соціальній безпеці в цілому. Вона становить сукупний віктимогенний потенціал суспільства. З масової віктимності складається умовний збірний образ ідеальної жертви для різних груп злочинів і видів злочинних посягань. Окрім цього, масова віктимність залежить від поточної криміногенної ситуації, що підвищує або знижує вразливість усього населення або окремих його верств перед злочинними посяганнями» [102]. Учені також вважають за доцільне виділяти ще *мікросоціальну віктимність* – *кримінально небезпечну поведінку осіб, котрі знаходяться в межах обмеженої соціальної взаємодії*. Мікросоціальна віктимність часто має місце під час таких протиправних діянь, як домашнє насильство. Окрему увагу також необхідно звернути на те, що будь-якому виду віктимності передуює процес віктимізації [102]. Мікросоціальна віктимність притаманна також і трудовим колективам. Механізм формування такого феномену відображається крізь незадовільний стиль керування працедавця, порушення трудових відносин із підлеглими, не зумовлений нормативно-правовими актами ненормований робочий день тощо. Такі фактори утворюють сукупність алгоритмічних дій, які призводять до апогею у вигляді суспільно небезпечного діяння проти трудових прав громадян.

Дослідження на віктимологічному рівні причин, окремих видів та умов, що їм сприяють, розроблення на цій основі більш дієвих заходів із розкриття злочинів та профілактики віктимної поведінки потенційних жертв безпосередньо пов'язані з пізнанням структури особистості потерпілого, а через неї – з проникненням у механізм спонукальних мотивів поведінки потерпілого від злочину та виявленням найбільш типових форм взаємодії жертви з правопорушником. Особистість проявляється лише через діяльність, і лише у процесі конкретної діяльності вона формується, розвиваються її соціальний зміст

та форма. Учені та фахівці в різних сферах людської діяльності беззаперечно довели визначальний вплив середовища на розвиток особистості. Властивості будь-якого явища визначаються як його особливостями, так і взаємодією даного явища з його оточенням. Властивості особистості, наприклад, залежать і від організму, але насамперед, від соціального середовища особистості, з яким вона взаємодіє. До основних соціальних властивостей особи належать спрямованість, орієнтація, соціальна установка, мотивація. Спрямованість має першорядне значення і включає як свідомість, так й особливості соціального вигляду людини за майновими лініями: його ставлення до інших людей, до себе, до свого сьогодення та майбутнього, сюди відносяться інтерес, схильність, світогляд, переконання особистості [249]. Трудова віктимність формується протягом періоду здійснення працівником своїх функціональних обов'язків у незадовільних умовах праці. Вплив такого середовища на особистість людини призводить до інтенсифікації віктимних настанов, які були закладені на етапі дорослішання та утримують її від спроб змінити своє становище та, відповідно, уникнути кримінально протиправної події, яка може відбутись відносно неї. У зв'язку із цим доцільними є твердження вчених про цінність вивчення морально–психологічних орієнтацій жертв кримінальних правопорушень, що дозволить будувати віктимологічні запобіжні стратегії, відповідно до типологічних диференціацій.

О. М. Джужа наводить комплексний підхід до досліджуваного питання, покладаючи в основу класифікації ступінь віктимності. На його думку, це дає можливість виділити кілька типів жертв злочинів: 1) випадкова жертва – коли особа стає такою внаслідок збігу обставин. Взаємовідносини, що виникли між жертвою і злочинцем, не залежать від їхніх волі і бажання; 2) жертва з незначним ступенем ризику – особа, яка живе за нормальних для всіх людей факторів ризику, і віктимність якої зросла непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації; 3) жертва з підвищеним ступенем ризику – особа, яка

володіє низкою віктимних властивостей. До цієї категорії належать два основні види жертв: а) жертви необережних злочинів – коли характер роботи, що вони виконують, або їх поведінка у громадських місцях мають вищу, ніж звичайна, віктимність; б) жертви умисних злочинів, соціальний статус яких або роль, що вони виконують, містять підвищений ризик; 4) жертва з дуже високим ступенем ризику – особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників [240]. Говорячи про кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян, зокрема й про суспільно небезпечні діяння проти безпеки виробництва, необхідно зауважити, що часто жертви мають підвищений ступінь ризику та надто рідко – дуже високий ступінь. Це можна пояснити як необережною формою вини кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, так і мікросоціальною середою та умовами, у яких функціонує жертва. Так, наприклад, якщо до жертв із дуже високим ступенем ризику, відповідно до слушної позиції О. М. Джужі, частіше за все відносяться деморалізовані особи (ті, що займаються проституцією, мають алкогольні та наркотичні залежності тощо, тобто вже знаходяться у кримінально небезпечному, а інколи й кримінально протиправному середовищі), то в такому випадку малоімовірним будуть факти наявності певного ступеню такої деформації в осіб, які мають професію та працевлаштовані, чого потребує механізм реалізації кримінально протиправного умислу.

О. Юрченко вважає за доцільне провести класифікацію жертв злочинів залежно від характеру взаємовідносин між потерпілим та злочинцем, які передували злочину, відносячи до них: 1) ситуаційні жертви (вчинення злочину відбувається під впливом конкретної життєвої ситуації, що склалася; вибір жертви є випадковим; як правило, потерпілий і спричинювач шкоди не були знайомі і не мали ніяких стосунків. Це характерно, наприклад, для вбивства або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з хуліганських мотивів); 2) імовірнісні жертви (вчинення протиправних діянь стосовно цих осіб має ймовірний характер.

Злочинний наслідок, за таких обставин, є випадковим щодо конкретної жертви. Наприклад, у ході бійки мають значення фізичні особливості людини: сила, спритність, здатність першим заволодіти зброями злочину. Теоретично для учасників конфлікту існує рівна ймовірність стати злочинцем або потерпілим); 3) заздалегідь визначені жертви злочинних діянь (шкоди зазнають люди, пов'язані зі злочинцем родинними, дружніми, інтимними та іншими близькими стосунками. Найчастіше злочин є результатом несприятливої ситуації, що склалася ще задовго до його вчинення, напружених стосунків між учасниками конфлікту) [418, с. 10]. На думку цієї ж дослідниці, за роллю потерпілого в механізмі вчинення злочину, жертв злочинів можна поділити на: 1) байдужих жертв, поведінка яких має нейтральний характер і вчинення злочинного посягання відбувається незалежно від дій потерпілого; 2) інверсійних жертв, які водночас і зазнають шкоду і спричиняють її; 3) провокуючих жертв, які безпосередньо викликають рішучість злочинця здійснити стосовно них злочинні дії (наприклад, убивство в стані афекту) [418, с. 10]. На сьогодні, з урахуванням трансформації кримінальних правопорушень та способів реалізації кримінально протиправного умислу дуже складно створити вичерпну класифікацію жертв суспільно небезпечних діянь. Водночас, також актуальною залишається проблема класифікації жертв окремих кримінальних правопорушень, необережних та малозначних діянь.

Р. Мендельсон поділяв типи жертв залежно від критеріїв вини жертви, а саме: 1) жертви, повністю не винні (наприклад, діти, неповносправні); 2) жертви з незначним ступенем ризику (наприклад, жінки, які прийняли рішення про здійснення абортів, внаслідок якого померли); 3) жертви, винні настільки ж, як і злочинець (наприклад, жертви самогубств); 4) жертви, більш винні, ніж злочинець (наприклад, особи, які спровокували злочинця або були надто необережними); 5) жертви, виключно винні у вчиненні злочину (наприклад, така ситуація може мати місце тоді, коли фактичний злочинець діяв у порядку

крайньої необхідності); 6) уявна жертва (жертвами є особи, які страждають від розумових розладів, помилково приписуючи собі якості жертви) [3]. З погляду досліджуваної проблематики, важливе місце посідає запропонована Р. Ф. Спарксом категоризація поведінки жертв злочинів, а саме: 1) пришвидшення (жертва пришвидшує або провокує поведінку злочинця, наприклад, викликає у злочинця гнів, який підштовхує до відповідної злочинної поведінки); 2) полегшення (жертва веде себе таким чином, що створює реальний ризик вчинення відносно неї злочину, наприклад, не вивчає угоди перед її підписанням); 3) піддатливість (часто виникає у зв'язку з рисами характеру або соціальними функціями жертви); 4) здатність (мають місце обставини, без яких неможливим було би вчинення злочину; наприклад, для того щоб стати жертвою крадіжки автомобіля; жертва спочатку має стати його власником); 5) привабливість (приваблива особа є більш схильною до вчинення відносно неї злочинів); 6) безкарність (ситуація, у якій злочинець передбачає, що жертва не може повідомити правоохоронні органи, через те що перебуває в особливій ситуації, наприклад, є нелегальним емігрантом) [3].

Істотну роль у механізмі індивідуальної злочинної поведінки відіграють соціальні прояви або соціальні зв'язки (позиції), адже в наш час відзначається підвищена значимість соціального статусу в різних життєвих ситуаціях. Людина займає певні позиції і виконує певні ролі, кожна з яких має свій зміст (сценарій, ролі). Без урахування соціальної ролі в індивідуальному запобіганні злочинів зникає вплив соціальних зв'язків і позицій, отже, зменшується вірогідність досягнення цілей корекції. Соціальна позиція – своєрідний вузол зв'язків у соціальних відносинах, а роль – зміст вимог, які висуваються до особи, що займає дану позицію. Варто мати на увазі, що для людини важлива значимість соціальної позиції й очікуваних норм поведінки, оцінка особистості, що залежить від умов виконання нею ролі. Її тривале виконання завжди накладає певний відбиток, розвиває одні якості, блокуючи інші. Позиція особи впливає на вибір соціальних

ролей та на їх творче виконання. При тому існує конфлікт об'єктивний, коли дійсний зміст ролі суперечить ситуації, та суб'єктивний, коли особа сприймає роль як суперечливу та не може з нею погодитись. Психологічні ознаки – одні з найбільш важливих факторів, що впливають на скоєння індивідом суспільно небезпечних дій тому, що вибір способу дії здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця [259]. Це проявляється в рисах характеру, вольових та емоційних якостях, ціннісно-нормативних характеристиках свідомості, у потребнісно-мотиваційній сфері злочинної поведінки, стані злочинця в момент скоєння злочину і механізмі наступної злочинної поведінки [390, с. 145]. Соціальна роль визначає місце людини в суспільстві, його здатність до комунікації, важливість та цінність як громадянина для країни. Низький рівень соціальної відповідальності, здебільшого, деморалізує людину, зокрема, стає також причиною зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами тощо.

Риси характеру в психологічній літературі визначаються як стійкі, повторювані в різних ситуаціях особливості поведінки індивіда. обов'язковими властивостями є ступінь їх виразності в різних людей, здатність прояву в будь-яких ситуаціях і потенційній здатності до вимірювання за допомогою спеціально розроблених для цього методик. Розрізняють позитивні й негативні риси характеру, які, врешті-решт, і визначають різні профілі особистості. На злочинну поведінку значний вплив спричиняють психічні аномалії, які, з одного боку, істотно ускладнюють засвоєння суб'єктом моральних і правових норм, а з іншого – перешкоджають адекватному сприйняттю й оцінці життєвих ситуацій, що складаються. Самі собою ці аномалії не виступають як мотиви злочинів, але значно впливають на поведінку та спосіб життя [240]. Вольові ознаки – свідомо саморегуляція суб'єктом своєї діяльності й поведінки, що забезпечує подолання труднощів при досягненні мети, створені суб'єктом додаткові спонукання до зовнішніх або внутрішніх дій, які володіють недостатньою мотивацією [418].

Вольові дії в індивіда виконують дві взаємозалежні функції – спонукальну, що забезпечує активність, і гальмівну, що проявляється в її стримуванні. Остання спостерігається в ситуаціях вибору, рівних по значимості мотивів і цілей, що породжують боротьбу мотивів при відсутності в суб'єкта актуальної потреби в дії при наявності зовнішніх і внутрішніх перешкод. Емоційні властивості – психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання життєвого змісту явищ і ситуацій, обумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта. Найпростішими формами емоцій є так звані емоційні відчуття, тобто безпосередні переживання, що супроводжують життєво важливі впливи і спонукують людину до їх збереження або усунення [259]. Риси характеру здійснюють безпосередній вплив на подальшу поведінку особи, а також обрання нею способу реагування на нестандартні ситуації. Від сили волі залежить здатність утримуватись від небажаних діянь, уміти відстоювати власну точку зору, що також є важливим для уникнення ситуацій із високим віктимним індексом.

Окрім того, протягом останніх років досягнуто лібералізації всіх факторів виробництва, за винятком заробітної плати (середній її розмір, зокрема, у промисловості є нижчим, ніж допомога по безробіттю в більшості країн з розвиненою ринковою економікою). Наслідком розшарування населення за доходами є значна деформація структури суспільства та руйнація суспільної свідомості. За таких умов значна частина населення дуже швидко десоціалізується, маргіналізується, втрачає мотивацію до ділової активності. Саме на цьому ґрунті поширюються численні соціальні «хвороби» суспільства (злочинність, наркоманія, дитяча безпритульність та бродяжництво тощо). У результаті країна втрачає перспективи розвитку, адже вагома частка суспільства випадає з соціально-економічних і політичних процесів, переходить на утримання держави. Майнова диференціація та відсутність якісних змін у вирішенні соціальних проблем призводять до розмежування суспільства і в

політичному вимірі (ставлення до державного устрою та суспільного ладу, до зовнішньополітичного вектору державної політики, оцінка дій влади). Зрештою, така соціальна і політична стратифікація суспільства, за неефективності соціальної політики, переростає у його поляризацію, яку можна розглядати як соціально-політичну кризу. Низький рівень життя населення – це не просто соціальна проблема, це питання забезпечення національної безпеки, насамперед її кримінологічної складової, оскільки соціальне розшарування завжди є джерелом девіантної поведінки [64]. Такий стан функціонування держави детермінує як протиправну, так і віктимну поведінку. Що стосується останньої, необхідно звернути увагу на те, що незадовільний матеріальний стан призводить до пошуку громадянами способів заробітку, які, у тому числі і законні, не завжди в повній мірі забезпечують нормальний рівень життя, що поступово формує викривлене уявлення про роль у суспільстві, а також призводить до зміни пріоритетів. У межах національної безпеки держави віктимізація населення є серйозним дестабілізуючим чинником.

Оскільки національна безпека відображає не лише її особливі ознаки у певній сфері діяльності, а й включає базові елементи всіх сфер життєдіяльності людини і суспільства та має на меті забезпечення виживання існуючої соціальної системи, вона виступає, насамперед, як соціальна категорія. А криміналізація суспільних відносин становить загрозу національній безпеці, адже злочинність безпосередньо посягає на життєво важливі інтереси нації, унеможливаючи подальший прогресивний розвиток особи, суспільства, держави. Крім цього, злочинність набуває характеру актуальної загрози національній безпеці не лише, і навіть не стільки, внаслідок масовості вчинення окремих видів злочинів, скільки з огляду на притаманне їй генетично прагнення до насилля, деформації основних соціальних цінностей, відносин, державних та суспільних інституцій. Системність явища злочинності обумовлює її прагнення до самозбереження та розвитку, який можливий лише через диктатуру у відносинах із державою та

формування кримінальної свідомості у суспільстві. Злочинність як явище соціальне властива будь-якому рівню та характеру розвитку суспільства. Криміногенна ситуація визначається як сукупність обставин, що характеризують стан злочинності у державі, регіоні тощо, а також комплекс взаємозалежних чинників і явищ. Правова статистика характеризує тенденції зміни законодавчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності державних органів. Загроза злочинності зростає в багатьох країнах світу. За даними Четвертого огляду ООН, злочинність у світі в середньому збільшується на 5 % у рік, тоді як населення збільшується на 1–1,2 % [64]. Водночас, нерозв'язаною до сьогодні залишається проблема запобігання віктимній поведінці населення. Необхідно зауважити на відсутності такого роду стратегій, які дозволяли би вплинути на кримінально протиправну діяльність у країні шляхом зменшення кількості осіб, які мають віктимні настанови. Не можна також стверджувати, що комплексний вплив на потенційних / реальних жертв суспільно небезпечних діянь надасть змогу остаточно позитивно вирішити питання суспільно небезпечної діяльності, оскільки, як вже було зазначено, в окремих ситуаціях особа віктимізується апріорі.

Усі ситуації, у яких особа може стати жертвою незаконного діяння, учені поділяють на декілька видів, серед яких: 1) ситуації, у яких поведінка жертви спричиняє об'єктивну можливість учинення злочину: дії жертви, що призвели до аварійної ситуації на транспорті; всепрощення, яке дає злочинцеві змогу продовжувати злочинну діяльність; відсутність критичності, без якої шахрайство було б неможливим; 2) ситуації провокаційного характеру з негативною поведінкою жертви. У цих випадках поведінка жертви полягає в нападі, образі, приниженні, провокації, підбурюванні, загрозі тощо; 3) ситуації провокаційного характеру з позитивною поведінкою жертви (наприклад, дії працівника поліції, який постраждав під час захисту третьої особи); 4) замкнуті ситуації, у яких дії жертви спрямовано на заподіяння шкоди собі самій (наприклад, заподіяння собі

каліцтва з метою ухилення від військової служби, знищення власного майна тощо); 5) ситуації, у яких поведінка жертви є абсолютно нейтральною з точки зору впливу на поведінку злочинця і вчинення злочину [130]. Говорячи про кримінальні правопорушення проти трудових прав, необхідно звернути увагу на те, що основним чинником, який формує кримінально протиправну поведінку суб'єкта, є створення жертвою уявлення про вседозволеність, про прийняття ситуації як єдино правильної та можливої, а також відсутність будь-яких спроб захистити себе, використовуючи норми конституційного, трудового та кримінального права. Окрему небезпеку мають ситуації, у яких жертва протягом тривалого часового проміжку не здогадується про кримінально протиправне порушення її прав, що також може мати місце у зв'язку із відсутністю належного рівня правової освіти.

Тобто, виходячи із запропонованої типологізації, можна говорити про те, що моменту найвищої точки віктимності (безпосередньо злочинний акт) передують низка факторів: віктимна поведінка (яка включає сукупність взаємопов'язаних дій: суб'єктивні – мотивація тих чи інших дій, які роблять вагомий внесок у механізм злочину, а саме: латентна віктимна поведінка (тривала позиція жертви, обумовлена небажанням співпрацювати із правоохоронними органами через страх помсти з боку злочинця, зневіра в поліції, небажання завдавати шкоду злочинцеві через родинні зв'язки з ним, матеріальну залежність тощо (Б. М. Головкін зазначає, що моментом виникнення стану латентності жертви є фактичне заподіяння злочином шкоди фізичній чи юридичній особі. Моментом припинення стану є правова легалізація постраждалої особи шляхом її встановлення та визнання потерпілим у кримінальному провадженні [112])); рецидивна віктимна поведінка (стійка думка про те, що світ не може існувати без злочинності, небажання слідувати заходам безпеки через віру про неминучість долі тощо); недбала віктимна поведінка (зумовлена необачністю, невіглаством, зухвалістю, а також іншими психологічними особливостями неповнолітнього) та

об'єктивні – конкретні фактори та життєві ситуації, які спричинили вчинення злочину: особливості особистості: вік, стать, зовнішні дані тощо, які роблять її випадковою жертвою, через особливі смаки злочинця (має місце, коли умови, у яких вчинюється суспільно небезпечне діяння, не забезпечені поведінкою особи: у денний час, у людному місці тощо); конкретна життєва ситуація (комплекс дій, які мають місце лише в даний час та в даному місці): злочин, обумовлений непередбачуваною поведінкою злочинця (наприклад, завдання шкоди особами, які знаходяться у стані алкогольного/наркотичного сп'яніння тощо); злочин, обумовлений психічними захворюваннями злочинця (спонтанні гвалтівники, агресори тощо) [112]. Отже, враховуючи особливості механізму реалізації кримінально протиправного умислу на вчинення посягання на трудові права, а також мотиви та мету таких діянь, логічним є розгляд віктимологічних ознак та властивостей жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина в залежності від суб'єкту таких діянь.

Ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав. Такого роду суспільно небезпечні діяння можуть бути теоретично поділені на такі підвиди, як ті, що вчиняються спеціальним суб'єктом та ті, що вчиняються загальним суб'єктом. Водночас потерпілі від даних кримінальних правопорушень мають таку єдину, об'єднуючу та специфічну ознаку, крізь призму якої може відтворюватись їхня віктимна поведінка – фактична реалізація права на працю. Це означає, що особа, яка не займається певним родом професійної діяльності, не може бути жертвою таких протиправних діянь. При тому, необхідно зауважити також, що в більшості норм 5 розділу національного кримінального законодавства (кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина) конкретизовано перелік осіб, які можуть вважатись суб'єктами вказаних правопорушень.

Зокрема, відповідно до ст. 170 КК України, потерпілими можуть бути представники професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів; ст. 171 виокремлює жертвою журналіста, який виконує професійні обов'язки / займається законною професійною діяльністю; ст. 172-175 – працівник підприємства, установи або організації будь-якої форми власності (ч. 2 ст. 172 КК України – особливо уразливі категорії працівників – неповнолітні, вагітні жінки, одинокі батько, матір або особа, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю).

Відтак, з приводу ст. 170 КК України, необхідно вказати, що жертви цього кримінального правопорушення є обов'язковою об'єктивною ознакою складу цього діяння, але виключно у випадку, якщо професійні спілки, політичні партії, громадські організації або їх органи здійснювали законну діяльність та були створені, відповідно до вимог нормативно-правових актів, які регулюють їх діяльність. Учені вказують, що, встановлюючи зміст перешкоджання у контексті складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 170 КК України, слід з'ясувати, що означає перешкоджати діяльності. За М. Вебером, основним змістом соціальної діяльності є так звана «проблема смислу» людських дій. Вона пов'язана із системою діяльності засобами структурування у культурній системі смислових орієнтацій, які охоплюють пізнавальні «відповіді», не обмежуючись ними [395]. Ця аналітична схема є важливою для ідентифікації діяльності саме як об'єкта перешкоджання, тобто саме як діяльності профспілки, чи-то політичної партії, громадської організації, їх органів. Іншими словами: будь-яка соціальна діяльність має володіти набором індикаторів соціальної ідентифікації, тобто вказувати на належність її суб'єкта як носія та водночас соціальних смислів (ідей, образів, зокрема несамототожних – так званих симулякрів). Такими індикаторами можуть слугувати цілі та конкретні результати діяльності щодо їх досягнення. У цьому аспекті ключову роль відіграє зіставлення останніх зі статутними завданнями чи то професійної спілки, чи то політичної партії, громадської

організації, їх органів. Указані завдання, у які вкладається визначений соціальний смисл, вирізняють ці асоціації з-поміж інших соціальних суб'єктів, надаючи змогу їх ідентифікувати. Цю обставину слід мати на увазі як під час тлумачення кримінально-правової норми, закріпленої в ст. 170 КК України, так і в процесі правотворчості, спрямованої на оптимізацію останньої, а також у процесі правозастосування, зокрема кваліфікації [395]. Водночас, діяльність визначених у кримінальному законодавстві суб'єктів визначає їх зміст та особливості як жертв кримінальних правопорушень, через дві обов'язкові вимоги: офіційне існування та реальне здійснення своїх функціональних обов'язків, кінцева мета яких є небажаною для суб'єкта суспільно небезпечного діяння. Отже, можна підсумувати, що *віктимність професійних спілок, політичних партій, громадських організацій є умовною та полягає в здійсненні передбачених законодавством повноважень, які є небажаними для особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 170 КК України.*

Важливо усвідомити, що соціальними смислами, ідентифікованими саме з відповідними різновидами асоціацій, володіє виключно їх *статутна діяльність*. Перешкоджання саме їй, а не будь-якій іншій діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій, їх органів характеризується суспільною небезпечністю в розрізі заподіяння шкоди тим суспільним відносинам, які охороняються кримінально-правовою нормою ст. 170 КК України.

Додатково варто звернути увагу на іншу юридично значущу обставину: як з об'єктивної сторони проявляє себе статутна діяльність? Для відповіді на це питання звернімося до аналітичних можливостей структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса, який зробив вдалу спробу формування єдиного для соціальних наук теоретичного фундаменту дослідження соціальної дії і діяльності. У своїй всесвітньо відомій праці «Про структуру соціальної дії» (1937 р.) учений запропонував вельми продуктивний із гносеологічного погляду підхід, згідно з яким соціальна діяльність охоплює: а) суб'єктів (агентів, акторів),

які визначають *мету* і соціальну зумовленість діяльності загалом; б) об'єкти, на які спрямована діяльність суб'єктів; в) засоби, що використовуються суб'єктами для досягнення цілей впливу на об'єкт; г) ситуацію як комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів, що стимулюють, ускладнюють, мотивують чи демотивують суб'єкта і його діяльність; д) процес, тобто заходи, які застосовуються суб'єктом для досягнення соціальної мети [395]. У цьому контексті цікавим є визначення ролі професійних спілок, політичних партій, громадських організацій у механізмі кримінально протиправної поведінки кримінального правопорушника. Платформою для виникнення кримінально протиправного умислу на вчинення такого роду діяння є необхідність утримати перелічених суб'єктів від досягнення певних результатів, які передбачені їх професійною діяльністю. Це можуть бути як глобальні, так і локальні цілі, водночас вони не можуть знаходитись поза межами нормативного поля. Віктимність у цьому випадку визначається або неналежним документальним супроводженням такої діяльності, або втратою контролю за останньою. У всіх інших випадках недоцільним є відведення професійним спілкам, політичним партіям та громадським організаціям ролі у механізмі кримінально протиправної поведінки.

Доробок Т. Парсонса у створенні універсальної теоретичної моделі соціальної діяльності беззаперечний. Однак, не заглиблюючись у її тонкощі, звернімо увагу на два моменти. Перший полягає в тому, що, за слушним зауваженням ученого, соціальна діяльність завжди є телеологічною [395], тобто цілеспрямованою. Це означає залежність соціальної діяльності саме від статутних положень профспілки, політичної партії, громадської організації, їх органів. Другим важливим моментом є те, що ідентифікація соціальної діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій, їх органів має відбуватись у поєднанні (в єдності) з її об'єктивними проявами через відповідні структурні елементи механізму такої діяльності [395]. Проекція відповідних

теоретичних положень на площину дослідження спрямованості суспільно небезпечного діяння як об'єктивної ознаки складу злочину, передбаченого ст. 170 КК України, дає можливість виокремити такі генералізовані об'єкти впливу з боку винного, що вказують на спрямованість (а не на спосіб) суспільно небезпечного діяння щодо перешкоджання діяльності профспілки, політичної партії, громадської організації, їх органів: 1) суб'єкти системи соціальної діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організації чи їх органів, а саме: а) члени профспілки, політичної партії чи громадської організації, наймані працівники за трудовим договором, контрактом або особи, які виконують певні дії в інтересах профспілки, політичної партії чи громадської організації на підставі цивільно-правової угоди (наприклад, особа, яка розповсюджує агітаційні матеріали політичної партії за разову грошову винагороду). Саме ці особи афіліюються із вказаними видами об'єднань через відчуження результатів праці; їхня діяльність у контексті досліджуваного перешкоджання є деперсоніфікованою [395]. Це можна розцінювати як внутрішній та / або конкурентний вплив, пов'язаний із особливостями діяльності, які здійснюються жертвами цього кримінального правопорушення. При цьому, жертва і кримінальний правопорушник можуть мати тривалий, передкримінальний контакт, у зв'язку із наявністю спільних трудових інтересів, одного кола спілкування тощо.

Найчастіше у слідчій практиці трапляються випадки так званого «тиску» – переслідування за місцем основної роботи членів профспілок, політичних партій, громадських організацій за їхню активну участь у вказаних об'єднаннях. Таке переслідування може виражатись у позбавленні преміювання, переведенні на іншу роботу, створенні без необхідності незручного графіку роботи конкретному працівникові, звільненні тощо. Не виключається і переслідування із застосуванням «адміністративного ресурсу»: створення адміністративних перепон (невидача дозволів, ліцензій та ін.), вибіркоче (за принципом належності

до об'єднання) притягнення до адміністративної відповідальності, завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови тощо. За наявності для того підстав подібні дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 170 та ст.ст. 364, 371, 372 або 375 КК України відповідно; б) інші особи, які є суб'єктами правовідносин за участю профспілок, політичних партій, громадських організацій, їх органів. До таких осіб можуть належати працівники органів державної влади, місцевого самоврядування, а в окремих випадках – наймані працівники, інтереси яких представляє, захищає профспілка тощо; в) інші особи, які є близькими для членів профспілок, політичних партій, громадських організацій, впливаючи на які, існує можливість опосередковано вплинути на діяльність зазначених об'єднань; г) інші особи, які не є членами профспілки, політичної партії чи громадської організації, але є їх прихильниками, соціальною опорою, тобто поділяють відповідні ідеї, виражають підтримку, зокрема у власній політичній, громадянській активності, діяльності [395]. Особливу небезпеку становлять випадки, коли кримінальне правопорушення вчиняється особами, які мають певні владні повноваження у зв'язку із зайняттям відповідних посад. Відсоток таких діянь є достатньо значним (з аналізу кримінальних проваджень та судової практики, близько 44,3 %), що, частіше за все, зумовлено корумпованою зацікавленістю службових осіб, потенційною небезпекою викриття їх протиправної діяльності тощо; 2) процес, тобто конкретні заходи, які застосовуються (здійснюються) профспілкою, політичною партією, громадською організацією, їх органами як зміст соціальної діяльності. Іншими словами: перешкоджання може бути спрямоване не безпосередньо на суб'єктів, а на заходи, які організуються колективно або ж які не мають чітко визначеної суб'єктної ідентифікації, здійснюються від імені та в інтересах об'єднання

загалом, а саме: а) інформаційні заходи: перешкоджання поширенню інформації про діяльність професійних спілок, політичних партій, громадських організацій; дезінформація; несанкціоноване втручання у роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, яку використовує у своїй діяльності професійна спілка, політична партія, громадська організація тощо. За наявності для того підстав такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 170 та однією зі ст.ст. 361–363-1 КК України відповідно; б) організаційні заходи. Злочинні дії досліджуваного характеру проявляються в цьому аспекті у перешкоджанні проведенню зустрічей із діловими партнерами, зборів тощо; в) правові (правореалізаційні) заходи, які полягають у вчиненні від імені профспілки, політичної партії, громадської організації чи їх органів дій, спрямованих на реалізацію суб'єктивних прав. Перешкоджання цим заходам, зокрема, може проявлятися у безпідставній відмові реєстрації змін керівного складу політичної партії, громадської організації, умисному ненаданні відповідей на звернення профспілок, політичних партій, громадських організацій, невиконанні прийнятих ними рішень, якщо таке виконання є обов'язковим, згідно з чинним законодавством, тощо [395]. Отже, з огляду на викладене, у межах розглядуваної норми можна виділити такі групи як: жертви-політичні партії; жертви-громадські організації; жертви-органи громадських організацій (оскільки, відповідно до національного законодавства, професійні спілки не є самостійним суб'єктом та функціонують у межах громадських організацій, виділення в окрему категорію таких жертв не є доцільним). Більш конкретизованою є така типологія: 1) **жертви внутрішнього та/або конкурентного впливу** – представники професійних спілок, політичних партій, громадських організацій нормальна діяльність яких порушується або представниками їх колективу, або інших суб'єктів, які займаються аналогічною діяльністю; 2) **жертви професійно-службового впливу** – представники професійних спілок, політичних партій,

громадських організацій, нормальна діяльність яких порушується службовими особами через корупційну зацікавленість, службову залежність, наявність потенційної можливості викриття їх незаконної діяльності тощо; 3) жертви зовнішнього впливу – представники професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, нормальна діяльність яких порушується іншими громадянами через особисту зацікавленість.

Дещо схожою є ситуація із *перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів, кримінальна відповідальність за яке передбачене в ст. 171 КК України*. У цьому контексті необхідно зауважити, що журналісти в чинному кримінальному законодавстві достатньо якісно та повно захищені, зокрема також і нормами, розміщеними в інших розділах національного кримінального законодавства. Водночас, у ч. 1 ст. 171 КК України чітко визначено, від яких конкретних дій може постраждати журналіст під час здійснення своєї професійної діяльності: незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, незаконна відмова в доступі журналіста до інформації, незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, а так само будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності [229]. Як і в попередньому випадку, мета кримінально протиправного посягання полягає у недопущенні реалізації журналістом своїх повноважень через небажання оприлюднення інформації певного змісту. Через те роль жертви-журналіста в механізмі кримінально протиправної поведінки суб'єкта діяння є аналогічною та полягає в його професійних особливостях.

Посягання на законну професійну діяльність журналістів порушують основоположні принципи інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свободу обміну нею; об'єктивність інформації; повноту та точність, законність одержання,

використання, поширення та зберігання інформації. Цілком зрозуміло, що законна діяльність журналістів потребує належної правової охорони, зокрема, і за допомогою використання засобів кримінального права. Водночас сказане не може стосуватись журналістської діяльності, яка провадиться всупереч законодавчим вимогам, виходячи за межі наданих журналістам прав і з порушенням покладених на них обов'язків. Відповідні діяння так само потребують кримінально-правового реагування, адже в результаті їх вчинення зазвичай порушуються ключові права і свободи людини, завдається істотна шкода інформаційній безпеці держави та ін. [317, с. 95]. Спочатку посилення гарантій журналістської діяльності, а потім удосконаленням механізму її забезпечення, власне, і привернули увагу до такого об'єкта кримінально-правової охорони, який з'явився 5 квітня 2001 р., проте був непомітним до внесення вказаних вище змін та доповнень до КК України [329]. Наведений перелік ілюструє низку суспільних відносин, які порушуються у зв'язку із посяганням на право журналіста на здійснення нормальної професійної діяльності. Водночас актуальним також залишається положення про те, що особа, на яку здійснюється протиправний вплив, повинна мати нормативно визначені трудові відносини, тобто бути працевлаштована на телевізійних каналах, редакціях тощо. Виконання повноважень, які виходять за межі професійної діяльності журналіста, не передбачені ст. 171 КК України.

Учені також вказують, що об'єктом кримінального правопорушення є законна професійна діяльність журналіста, який зі ст. 171 КК України майже через 15 років «перекочував» у назву розділу XV Особливої частини кримінального закону та в нові статті цього розділу із вказівкою саме на законну професійну діяльність журналіста. У розділі XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів», визначати, що професійна діяльність журналіста буде законною, коли відбувається відповідно

до нормативно-правових положень, визначених Конституцією України, законами України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 р. № 74/95-ВР, «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ, іншими законодавчими актами України, ратифікованими нею міжнародними договорами у сфері свободи слова та інформації [295]. Встановлений порядок здійснення законної професійної діяльності журналіста забезпечує конституційне право громадян на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, необхідну їм для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів [329]. Отже, до типів жертв кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, необхідно віднести: 1) жертв-провокаторів протиправного впливу – журналісти, які своїми зухвалими діями (наприклад, через погрозу оприлюднити небажану інформацію) проважують на перешкоджання здійснення ними професійних обов'язків; 2) пасивних жертв – журналісти, які припиняють свою діяльність через зовнішній / внутрішній протиправний вплив без спроб чинити опір неправомірним діям; 3) умовні жертви – журналісти, які помилково вважали, що їм заважали здійснювати професійну діяльність без наявних та підтверджених підстав; 4) несвідомі жертви – журналісти, відносно яких було вчинено кримінальне правопорушення завуальованими способами, що унеможливило адекватне сприйняття ними реальної ситуації.

Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 172-175 є, майже повною мірою аналогічними за колом потерпілих осіб, окрім особливо уразливих категорій суб'єктів, визначених в ч. 2 ст. 172 КК України. Особливістю досліджуваних діянь є те, що віктимна поведінка жертв, здебільшого, зумовлена відсутністю необхідних правових знань, зокрема трудового законодавства.

Прикладом є вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 25 жовтня 2015 року (справа № 642/10690/14-к, провадження № 1-кп/642/852/14) особу

обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172 КК України за наступних обставин: обвинувачений, відповідно до п. 6 рішення засновників № 1 від 17.08.2006 року, обіймає посаду директора ТОВ «Водолій-М», ЄДРПОУ № 34466302, що зареєстроване за адресою: Харківська область, Дергачівський район, вул. Радянська, 2. Згідно зі статутом ТОВ «Водолій-М», п. 9.2.1 – директор діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади й органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує всі питання по діяльності товариства, за винятком тих, які відносяться до компетенції зборів Учасників; п. 9.2.2 – рішення Директора приймаються одноособово; п. 9.2.3 – рішення директора приймаються в письмовій формі і підписуються директором; п. 9.2.4 – директор має право без довіреності виступати від імені товариства. Директор ТОВ «Водолій-М», грубо порушуючи законодавство про працю, всупереч вимогам ч. 1, ч. 3 ст. 24 КЗпП України в частині використання найманої праці без складання трудових договорів, або видання наказу, або розпорядження в письмовій формі, у період з липня 2011 року по серпень 2011 року використовував найману працю восьми громадян по бетонуванню стрічкового фундаменту та виконанню кладки цоколя при будівництві банно-оздоровчого комплексу, без оформлення з останніми трудових договорів, не забезпечивши дотримання передбачених ст.46 Конституції України прав робітників на соціальний захист.

При цьому, в порушення ч. 2 ст.30 Закону України «Про оплату праці», якою передбачено що власник зобов'язаний забезпечити достовірний облік виконаної працівником роботи і бухгалтерський облік витрат на оплату праці у встановленому порядку, будь-які документи обвинувачений щодо обсягу та розрахунку за виконані роботи умисно не складав. Використовуючи найману працю, без укладення письмових трудових договорів, обвинувачений грубо порушив конституційні права вищезазначених громадян, а саме вимоги ч. 1, ч. 3

ст. 24 КЗпП України щодо оформлення трудових відносин із найманими працівниками, ст. 110 КЗпП України, виплачуючи заробітну плату працівникам готівкою на руки, при цьому працівники не розписувалися про отримання заробітної плати, відповідно, не ознайомлюються про розмір нарахувань та відрахувань із заробітної плати до фондів страхування, так як це передбачено чинним законодавством [97]. Наведене свідчить про те, що основним детермінуючим кримінальне правопорушення фактором стало відсутність у найманих працівників знань щодо порядку закріплення та регулювання трудових відносин, що було обернуто власником на власну користь. Більш небезпечними є випадки, коли такого роду діяння вчиняються відносно окремих категорій осіб, які потребують посиленого соціального захисту.

Так, відповідно до вироку Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 25 серпня 2015 року (справа № 349/247/15-к, провадження № 1-кп/349/20/15) особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 172 КК України за таких обставин: обвинувачений, будучи зареєстрованим з 09.04.2013 року суб'єктом підприємницької діяльності, фізичною особою-підприємцем та маючи право на прийом на роботу, звільнення з роботи найманих працівників, будучи особою, наділеною організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими функціями, у супереч вимогам ст. 24 КЗпП України, згідно з якою трудовий договір з найманими працівниками укладається в письмовій формі та ч. 1 ст. 21 ЗУ «Про оплату праці», усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, передбачаючи настання суспільно-небезпечних наслідків та бажаючи довести їх до кінця, діючи умисно без укладення трудового договору та видачі наказу про прийом на роботу на власне виробництво, яке спеціалізується на роздрібній торгівлі газетами, канцелярськими та іншими товарами з 18.06.2014 року прийняв на роботу на посаду продавця, а з 31.07.2014 року – ще одну особу, яка має на утриманні дітей віком до 14 років. Своїми діями обвинувачений порушив

конституційне право потерпілих на соціальний захист у разі повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, а також на пенсійне забезпечення при досягненні пенсійного віку, оскільки таке право, відповідно до ч. 2 ст. 46 Конституції України, гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, які відраховуються із заробітної плати працюючих [100]. Таким чином, з огляду на викладене, можна підсумувати, що кримінальне правопорушення стало можливим для реалізації за рахунок свідомого нехтування правами потерпілих працедавцем та незнанням жертвами особливостей трудового законодавства.

Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва. Аналіз норм кримінального законодавства надав можливість підсумувати, що віктимна поведінка жертв цих кримінальних правопорушень зумовлена необережністю суб'єкта, який відповідає за безпеку на виробництві, та власної пасивності та лабільності призвело до потрапляння в суспільно небезпечну подію.

Прикладом наведеної тези є вирок Підволочинського районного суду Тернопільської області від 18 квітня 2018 року (справа 604/250/18, провадження 1-кп/604/61/18), відповідно до якого особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 271 КК України за наступних обставин: *обвинувачений з 14 серпня 2017 року, працюючи на посаді начальника МПК «Комунальник», що в м. Скалат, по вул. Грушевського, 2 Підволочиського району Тернопільської області та, згідно з посадовою інструкцією, забезпечує функціонування системи охорони праці, забезпечує дотримання вимог нормативних актів з питань охорони праці, забезпечує створення здорових і безпечних умов праці на робочих місцях, дотримання правил і норм з охорони праці і протипожежного захисту та виконуючи обов'язки, пов'язані з виконанням організаційно розпорядчих та адміністративно-господарських функцій для забезпечення сприятливих умов праці, відповідно до положень статті 18 КК України, є службовою особою, грубо порушив свої*

службові обов'язки та вчинив кримінальне правопорушення у сфері охорони праці. Так, обвинувачений, будучи службовою особою, 20.12.2017 року, 11:30 год., діючи умисно й посягаючи на встановлені законодавством України суспільні відносини, які регулюють відносини у сфері охорони праці, не організувавши безпечне виконання робіт і не маючи необхідного обладнання для безпечного виконання робіт, достовірно знаючи про те, що працівники МКП «Комунальник» не пройшли спеціального навчання, у порушення вимог ст.ст. 13, 18 Закону України «Про охорону праці» та пунктів 2.5, 6.2. та 6.3 «Правил охорони праці під час проведення робіт з видалення дерев і пеньків у населених пунктах України», затверджених Державним комітетом України по житлово-комунальному господарстві від 30.11.1995 року №51, надав усну вказівку бригадиру МКП «Комунальник», щодо збору бригади для обрізання гілок дерев, на одній із вулиць м. Скалат Підволочиського району Тернопільської області. Зі свого боку бригадир, отримавши від начальника МКП «Комунальник» усну вказівку щодо обрізання гілок дерев, зібрав бригаду в складі трьох робочих мотокоси МКП «Комунальник» та, за усною вказівкою обвинуваченого, видав їм робочий інвентар, а саме металеву драбину та бензопилу, тим самим обвинувачений, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та, хоч і не бажаючи, але свідомо припускаючи їх настання, не здійснив належний контроль за дотриманням працівниками вимог з питань охорони праці при виконанні даних робіт.

Далі, виконуючи роботи по обрізанню гілок дерева, 20.12.2017 року, близько 12:00 год., на вулиці Незалежності, в м. Скалат, Підволочиського району Тернопільської області, робочий мотокоси МКП «Комунальник» потерпілий, знаходячись на металевій драбині та тримаючи в руках бензопилу, під час відокремлення однієї із гілок від стовбура дерева, допустив падіння вказаної гілки на металеву драбину, на якій він перебував, у результаті чого втратив рівновагу

та впав з драбини на асфальтне покриття, отримавши тілесні ушкодження у вигляді закритих переломів дистального (нижнього) кінця правої променевої кістки та правої сідничної кістки, які відносяться до тілесних ушкоджень середньої тяжкості [99]. Отже, із наведеного прикладу можна підсумувати, що віктимна поведінка потерпілого відтворилась через нехтування заходами особистої безпеки на виробництві, які також були проігноровані особою, відповідальною за охорону праці. У контексті цих кримінальних правопорушень також можна підсумувати стійкий зв'язок жертви із кримінальним правопорушником, який призвів до настання суспільно небезпечних наслідків.

Таким чином, проведене дослідження, а також аналіз державної статистики та судової практики дозволили підсумувати, що *причинами та чинниками віктимізації населення є:* 1) відсутність нормативно визначеного порядку здійснення контролю за суб'єктами господарської діяльності; 2) здебільшого закритий характер інформації про стан кримінально протиправної діяльності у сфері порушення трудових прав; 3) відсутність необхідного балансу інтересів держави, суб'єктів господарювання та споживачів; 4) відсутність належної юридичної відповідальності фізичних-осіб підприємців; 5) відсутність механізму проведення позапланових заходів контролю за діяльністю підприємств, установ та організацій різного типу власності; 6) незадовільні умови ведення малого та середнього бізнесу через зловживання обов'язками контролюючими особами; 7) відсутність належного захисту окремих фізичних та юридичних осіб, які здійснюють законну діяльність, унаслідок якої зазнають кримінально протиправного впливу. Усе це призводить до порушення нормальних трудових відносин та поступово дезорганізує осіб, що має наслідком прийняття ними незадовільних умов праці.

До основних властивостей та ознак жертв кримінально протиправного посягання на трудові права та свободи необхідно віднести: 1) **юридична амбівалентність** – низький рівень / повна відсутність правової обізнаності,

здатності до аналітичної діяльності, вміння тлумачити та використовувати на практиці норми трудового законодавства; 2) *несформований комплекс соціальних цінностей* – гіпотрофоване уявлення про межі трудових відносин та особистої безпеки на виробництві; 3) *нестійкий баланс довіри / недовіри до правоохоронних органів*, що латенізує такого роду діяння; 4) *лабільна емоційна сфера* – відсутність здатності своєчасно усвідомлювати та реагувати на порушення трудових прав і свобод; 5) *надмірна політизація* – бачення всіх протиправних дій, спрямованих на порушення трудових прав як наслідок незадовільної політико-економічної ситуації в країні; 6) *трудоий радикалізм* – відтворюється у прагненні отримати вигоду із професії, незважаючи на систематичні порушення трудових прав.

Висновки до 3 розділу

1. Злочинність є сукупністю негативних та небезпечних для суспільних відносин, які захищаються нормативно-правовими актами України від проявів, котрі є результатом діяльності людини. Вказаний підхід дозволяє врахувати всі основні для досліджуваного феномену характеристики, такі як: 1) сукупність негативних та небезпечних для суспільних відносин проявів – умисні та необережні кримінальні правопорушення. Обидві форми вини дестабілізують нормальні суспільні відносини, завдаючи їм протиправний вплив, незалежно від того в якій мірі цього хотіла особа, яка вчинила протиправне діяння; 2) вплив як такий, що може бути здійснений виключно щодо суспільних відносин, які захищаються національними нормативно-правовими актами – це відтворює припис, передбачений ч. 1 ст. 11 КК України щодо того, що кримінальним правопорушенням є передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне винне діяння. Отже кримінальними правопорушеннями є тільки діяння, передбачені у КК; 3) суспільно небезпечні прояви є результатом

діяльності людини. Діяльність є способом комунікації людини з оточуючим середовищем, який може бути як активним, так і пасивним. Це надає можливість враховувати як дію, так і бездіяльність.

Кримінальні правопорушення проти трудових прав і безпеки виробництва не є розповсюдженими для сучасної української держави. Як вже вище було вказано, більшість таких діянь залишаються латентними через низку причин, серед яких низький рівень правової освіти, невміння захищати свої законні права та інтереси, недовіра до правоохоронних органів тощо. Суспільно небезпечні діяння проти безпеки виробництва також часто мають таку особливість, яка полягає у відсутності звернень потерпілих до правоохоронних органів, а також за можливості – до медичних закладів, або замовчування реальної причини травмування. Розповсюдженими також є випадки, коли особа, яка винна у порушенні вимог законодавства про охорону праці вмовлянням або погрозами утримує потерпілого від звернення за необхідною медичною допомогою або у разі невідкладної необхідності від свідчень про те, що травма відбулась на виробництві через небажання оприлюднювати такі факти перед територіальним органом Державної служби України з питань праці та управлінням виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України за місцем настання нещасного випадку. Більш складними є ситуації, коли тяжкість травмування (тяжке ушкодження, потенційна інвалідність, смерть тощо) потребує проведення спеціального розслідування додатково мають про це повідомлятися також місцева держадміністрація або орган місцевого самоврядування, орган галузевої профспілки вищого рівня, або територіальне профоб'єднання та Національна поліція.

Аналіз державної статистики дозволив підсумувати, що відсоток кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та проти безпеки виробництва в період з 2018 по 2022 рік складає близько 1,08–1,15 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь за вказані роки, що свідчить про їх

незначну розповсюдженість. Водночас, встановлено відсутність кореляції між даними, викладеними на офіційному сайті Державної служби статистики щодо травмування на виробництві та причин такого травмування із кількісним показником кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва на сайті Офісу Генерального прокурора, а також кількістю вироків, наявних в Єдиному державному реєстрі судових рішень: (ст. 271 КК України (порушення вимог законодавства про охорону праці) – 150 вироків, за ст. 273 КК України (порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах) – 23 вироків, за ст. 274 КК України (порушення правил ядерної або радіаційної безпеки) вироків відсутні, за ст. 275 КК України (порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд) є лише два вироків. Найбільш розповсюдженою є 272 ст. КК України (порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою) – 900 вироків.

Враховуючи те, що вказані дані охоплюють період з 2001 по 2023 рік, вказане може мати два пояснення: 1) відсутність напрацьованого механізму досудового розслідування таких суспільно небезпечних діянь, що призводить до ускладнення процесу прийняття адекватних процесуальних рішень. В цьому контексті також необхідно відмітити, що Головне слідче управління Національної поліції України навіть не узагальнює таку інформацію, оскільки кримінальні правопорушення проти трудових прав та проти безпеки виробництва не віднесені до категорії важливих або резонансних. Це має наслідком неповноцінну статистичну інформацію, яка майже унеможлиблює процес створення стратегій запобігання; 2) латентність кримінальних правопорушень, зумовлена їх жертвами.

2. Найбільш прийнятними для кримінологічної науки та більш типовими для більшої кількості кримінальних правопорушень є такі групи детермінантів:

1) соціально-економічні 2) правові та організаційно-управлінські; 3) соціокультурні та морально-психологічні.

До соціально-економічних детермінант кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян необхідно віднести: 1) воєнний стан та пандемія коронавірусу Covid-19 знизили інвестиційну привабливість України, що призвело до падіння ринку праці, необхідність скорочення робочих місць та зумовлені цим трудові спори спричинили необхідність працедавців вдаватись до кримінально протиправного порушення прав працівників (грубого порушення законодавства про працю, грубого порушення угоди про працю, примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку тощо); 2) нівелювання необхідністю проведення концептуальних реформ концепції сталого розвитку у загострених політико-економічних умовах призвело до завершення процесу глобалізації та початку локалізації та, як наслідок, міграція населення зумовлює втрату трудових ресурсів та утримання працівників незаконними способами (зокрема, шляхом безпідставної не виплати заробітної плати, стипендії тощо); 3) регулярні обстріли критичної інфраструктури та ускладнення у забезпеченні енергетичної безпеки збільшує попит на певні професії (наприклад, оборонна промисловість) та робить неактуальними інші, у зв'язку із чим особи, які володіють ними піддаються до масових скорочень; 4) фінансово-технічні, організаційно-адміністративні та кадрові проблеми в роботі господарських судів, що зумовлює ускладнення вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності. Це є вторинним чинником, детермінуючим суспільно небезпечну поведінку власників малого та середнього бізнесу та наступне порушення трудових прав громадян.

Правовими детермінантами кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян є: 1) рудиментарність, конкурентність та колізійність норм трудового законодавства; 2) невідповідність системи трудового права міжнародним та європейським вимогам та стандартам; 3) відсутність сталої

кореляції між нормами трудового законодавства та положеннями кримінального в частині кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення проти трудових прав; 4) хаотична система унормування в кримінальному законодавстві кримінальних правопорушень об'єктом яких є трудові права громадян; 5) відсутність відпрацьованого механізму імплементації міжнародного законодавства у сфері регулювання трудових відносин у національне.

До організаційно-управлінських детермінантів кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян відносяться 1) руйнування системи контролю, а також невідповідність суб'єктного апарату захисту трудових прав та свобод громадян вимогам сучасного суспільства; 2) недоліки в роботі правоохоронних органів, відсутність системи ефективного досудового розслідування суспільно небезпечних діянь, які посягають на трудові правовідносини; 3) відсутність стратегій та цільових програм, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав та свобод громадян; 4) відсутність систематизованих статистичних даних та судової практики щодо таких суспільно небезпечних діянь; 5) недосконала система відбору кандидатів на посади керівного складу установ, підприємств та організацій різного типу власності, а також осіб, у чиї безпосередні функціональні обов'язки входить контроль за технікою безпеки на виробництві; 6) неналежний контроль за малим та середнім бізнесом; 7) незадовільний рівень запобігання та протидії корупції.

До соціокультурних та морально-психологічних факторів кримінальних правопорушень, які вчиняються у трудовій сфері необхідно віднести: 1) несформовану систему цінностей, яка каталізує процес самоствердження за рахунок порушення конституційних прав громадян на працю та нормальні її умови; 2) відсутність правосвідомості та належного рівня відповідальності, достатніх для виконання покладених трудових обов'язків; 3) соціальна

дезадаптація та дезорганізованість, які гальмують процес розвитку людини та її здатності бути членом трудового колективу; 4) відсутність трудової культури; 5) перехід до інших професійних груп, що ускладнило процес адаптації та призвело до несвідомого порушення правил трудової безпеки.

3. Причинами та чинниками віктимізації населення є: 1) відсутність нормативно визначеного порядку здійснення контролю за суб'єктами господарської діяльності; 2) здебільшого закритий характер інформації про стан кримінально протиправної діяльності у сфері порушення трудових прав; 3) відсутність необхідного балансу інтересів держави, суб'єктів господарювання та споживачів; 4) відсутність належної юридичної відповідальності фізичних-осіб підприємців; 5) відсутність механізму проведення позапланових заходів контролю за діяльністю підприємств, установ та організацій різного типу власності; 6) незадовільні умови ведення малого та середнього бізнесу через зловживання обов'язками контролюючими особами; 7) відсутність належного захисту окремих фізичних та юридичних осіб, які здійснюють законну діяльність, внаслідок якої зазнають кримінально протиправного впливу. Все це призводить до порушення нормальних трудових відносин та поступово дезорганізує осіб, що має наслідком прийняття ними незадовільних умов праці.

До основних властивостей та ознак жертв кримінально протиправного посягання на трудові права та свободи необхідно віднести: 1) юридична амбівалентність – низький рівень/повна відсутність правової обізнаності, здатності до аналітичної діяльності, вміння тлумачити та використовувати на практиці норми трудового законодавства; 2) несформований комплекс соціальних цінностей –гіпотрофоване уявлення про межі трудових відносин та особистої безпеки на виробництві; 3) нестійкий баланс довіри/недовіри до правоохоронних органів, що латенізує такого роду діяння; 4) лабільна емоційна сфера – відсутність здатності своєчасно усвідомлювати та реагувати на порушення трудових прав і свобод; 5) надмірна політизація – бачення всіх

протиправних дій, спрямованих на порушення трудових прав як наслідок незадовільної політико-економічної ситуації в країні; б) трудовий радикалізм – відтворюється у прагненні отримати вигоду із професії, не дивлячись на систематичні порушення трудових прав.

РОЗДІЛ 4. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

4.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин

Реалізація кримінологічної політики неможлива без створення стратегій запобігання кримінальним правопорушенням. Такі стратегії нині є одним із найбільш актуальних та дієвих способів знизити кількісний показник суспільно небезпечних діянь та позитивно вплинути на якісний. Водночас дієвість такого запобігання в першу чергу залежить від вміння встановити детермінанти, які мають безпосередній вплив на інтенсифікацію криміногенних загроз, визначити особливості типові більшості особам, які вчиняють такі діяння, а також прогнозувати майбутні тенденції та трансформації кримінально протиправної активності. Указане свідчить про те, що для створення дієвих стратегічних документів важливим є дослідження кожного окремого виду кримінальних правопорушень з метою обрання кола заходів та засобів, дієвих та необхідних для зниження їх кількісного показника. Не є винятком і кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина.

На сьогодні існує низка доктринальних підходів до визначення сутності та змісту кримінологічного запобігання та його рівнів. Учені небезпідставно вважають, що за сучасних умов під запобіганням злочинності розуміють сукупність комплексних та науково обґрунтованих різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення скоєння кримінальних правопорушень на різних стадіях протиправної діяльності. Запобіжна діяльність:

а) є специфічною сферою соціального управління; б) має багаторівневий характер та здійснюється в процесі вирішення як загальних, так і спеціалізованих завдань соціального управління; в) має «дерево цілей», їх ієрархію, конкретизовану в територіальному розрізі, у часовому проміжку; г) не зводиться лише до заходів поліції та інших органів боротьби зі злочинністю, а охоплює більш широке коло суб'єктів та заходів, що впливають на причини та умови кримінально протиправної активності [234, с. 187]. Кримінологічне запобігання кримінально протиправній діяльності є комплексним поняттям, яке передбачає існування певної структури, яка вміщує взаємопов'язані заходи та засоби впливу на кримінально протиправну діяльність. Ця структура передбачає необхідність перерозподілу вказаних елементів на різні рівні, відповідно до яких диференційовано завдання кримінологічного запобігання, суб'єктів їх реалізації, просторові та часові межі тощо.

Учені також звертають увагу на те, що у кримінологічній науці виокремлюють різні види заходів із запобігання злочинам. Запобіжні заходи поділяються залежно від рівня (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні), масштабу (загальнодержавні, регіональні, локальні тощо), ступеня радикальності (упереджуючі можливість виникнення криміногенних явищ, нейтралізуючі, блокуючі, мінімізуючі та ліквідуючі), належності до певної групи осіб (неповнолітні особи, звільнені з місць позбавлення волі, рецидивісти), стадій (раннє, безпосереднє та рецидивне запобігання), змісту (соціально-економічні, виховні, технічні, екологічні, правові та ін.), суб'єктів реалізації (заходи органів влади, недержавних організацій, окремих громадян), часу (постійні, невідкладні, тимчасові) та ін. [146, с. 109]. Найбільше практичне значення має класифікація заходів запобігання за рівнями їх здійснення на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні, що може бути використане для розробки та реалізації заходів запобігання податковим злочинам. Загальносоціальне запобігання – це сукупність соціально-

економічних, культурно-виховних та правових заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і водночас усунення (або нейтралізацію) причин та умов злочинності [316, с. 13]. Ці заходи безпосередньо не пов'язуються із протидією злочинності, а спрямовані на розв'язання соціальних та економічних проблем, які існують у суспільстві, його криміногенних протиріч (матеріальний добробут населення, його культура, свідомість тощо). За своєю сутністю вони є невід'ємною складовою частиною соціально-економічної політики. Іноді в літературі загальносоціальні заходи іменують «загальними», «загально-кримінологічними» або «іншими профілактично значущими заходами» [413]. Загальносоціальне запобігання утворює платформу для створення та інтеграції у практику інших заходів та засобів. Умовно кажучи, воно вирішує проблеми державного масштабу (зокрема, тих, що мають політико-економічний, соціальний тощо характер), які побічно впливають на розповсюдження сталих та появу нових детермінантів кримінально протиправної діяльності, шляхом вирішення глобальних проблем, які формують у населення суспільно небезпечну поведінку.

Основними цілями даного запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблейських часів негативних явищ, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо). Ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави. На підтвердження цієї тези наведемо влучний вислів німецького

криміналіста Ф. фон Ліста, який писав: «Найкраща кримінальна політика – це найкраща соціальна політика». Отже, загальносоціальне запобігання злочинності є і буде залишатися найважливішим аспектом соціальної політики, реакцією держави і суспільства на злочинність [189, с. 87]. Загальносоціальне запобігання має бути спрямовано на створення способів задоволення елементарних потреб населення, врівноваження сфер державного управління та сприяння розвитку країни за всіма напрямками. Хоча тенденції останніх років дещо змінюють підхід учених до розуміння сутності та змісту заходів і засобів загальносоціального кримінологічного запобігання, незмінною залишається його структурна композиція, яка передбачає вирішення широкого кола питань, пов'язаних із детермінацією кримінально протиправної діяльності.

Заходи загальнодержавного запобігання злочинності не обмежуються тільки предметом кримінологічної науки, оскільки спрямовані на вирішення більш широкого кола питань економічного, соціального, морально-психологічного та правового характеру. Під запобіганням злочинності в широкому розумінні мають на увазі історично сформовану систему подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов злочинності, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів. У більш вузькому, прикладному значенні запобігання злочинам являє собою діяльність, спрямовану на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення [251, с. 112]. Водночас, учені часто помилково розуміють запобігання кримінальним правопорушенням, як сукупність заходів, що здійснюються правоохоронними органами шляхом встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, вжиття оперативно-розшукових заходів, слідчих, судово-репресивних та профілактичних дій з метою недопущення вчинення злочинів

[298]. Однак, звуження кола суб'єктів запобігання тільки до правоохоронних органів значно обмежує перелік заходів та засобів, які можуть застосовуватись, а отже, робить недоцільним і розподіл на рівні.

Однак, враховуючи тенденції щодо змін кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики держави, відсутності в чинному КПК України статті, яка передбачала б виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, це, своєю чергою, суперечить положенням ч. 1 ст. 1 КК України в контексті реалізації одного із завдань КК України – запобігання злочинам. Отже, здійснення кримінологічної політики щодо запобігання злочинності на державному рівні може бути ефективним за умов виявлення детермінантів злочинів, встановленню механізму індивідуальної злочинної поведінки та вжиття заходів, що можуть усунути подальше вчинення злочинів та виявляти їх на стадії готування чи замаху. Як інтегративна система організованої протидії злочинності, запобігання злочинності включає різноманітні запобіжні заходи. Для належного впорядкування запобіжних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів запобіжної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації запобіжних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами тощо. За рівнем розрізняються загально-соціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності; за масштабом – заходи, які здійснюються в територіальному розрізі, на окремому об'єкті, щодо групи осіб; за змістом – заходи соціально-економічного, соціально-демографічного, технічного, екологічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами – заходи, що здійснюються органами всіх гілок влади, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, окремими громадянами; за об'єктами – відповідно до видів злочинів, на протидію яким вони спрямовані [234]. Отже, доцільно говорити про те, що здійснення запобіжного впливу неможливо без встановлення

попередньої кримінологічної характеристики актуального виду кримінальних правопорушень та їх суб'єктів, потерпілих тощо. При цьому також необхідно звернути увагу на те, що кримінологія є мультидисциплінарною наукою, яка може реалізовувати свої завдання в тому числі в комплексі із кримінально-правовими, кримінально-виконавчими, кримінальними процесуальними, оперативно-розшуковими та іншими заходами, що значно спрощує досягнення кінцевого результату, яким є боротьба із суспільно небезпечними діями.

Загальносоціальне запобігання злочинності – це насамперед комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій тощо. Запобіжний потенціал цієї діяльності полягає у тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законослухняну поведінку людини. Загальносоціальне запобігання – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього попередження злочинності. Вона спрямована, перш за все, на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави [120, с. 133]. Отже, соціальна політика держави є основним предметом, на який має бути спрямовано загальносоціальне запобігання. Сприяння розвитку економіки та підвищення рівня соціального захисту населення усуває первинні детермінанти кримінально протиправної активності, якими є соціальна неврівноваженість та низький рівень матеріального забезпечення населення, що примушує осіб шукати альтернативні, але не завжди законні способи отримати прибуток для забезпечення елементарних потреб.

Як вважає В. В. Голіна, загальносоціальне запобігання злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо [234]. Загальносоціальні заходи запобігання службового підроблення повинні здійснювати вплив не тільки на різні верстви населення, але й на різні сфери життя суспільства, зокрема, економічну, соціальну, політичну, правову. Таким чином, за сферою впливу вказані заходи можна поділити на: 1) економічні; 2) соціальні; 3) виховні; 4) правові; 5) політичні. Деякі вчені, наприклад, О. М. Джужа, включають до вказаного переліку ще морально-духовний напрямок [350]. Ми не згодні з такою позицією, оскільки вважаємо, що моральні якості особистості формуються під впливом виховання в родині, а також унаслідок впливу, що здійснюється оточенням, у якому відбувається розвиток особи. Тому моральний напрямок, як складова загальносоціальних заходів запобігання службового підроблення, цілком охоплюється виховною складовою. Що стосується духовної сфери, до якої слід віднести освіту, задоволення культурних потреб, то на наш погляд, задоволення вказаних потреб напряму залежить від економічного стану країни, оскільки майже кожна із складових духовності потребує вкладення певної суми грошей [311, с. 108]. Таким чином, *під загальносоціальним запобіганням кримінальним*

правопорушенням необхідно розуміти сукупність соціально-економічних, організаційно-управлінських, політичних, правових та культурно-виховних заходів та засобів, спрямованих на нейтралізацію детермінантів кримінально протиправної діяльності, зниження рівня їх деструктивного впливу на населення, а також подальший розвиток суспільних відносин. Отже, до структури загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина необхідно віднести: соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські та культурно-виховні заходи та засоби.

Соціально-економічні заходи та засоби запобігання. Незадовільний економічний стан держави має безпосередній зв'язок із порушенням трудових прав як у широкому розумінні, так і більш вузькому, який полягає в порушенні норм про охорону праці (кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва). Якщо прослідкувати кореляцію між економічними кризами та їх наслідками, можна встановити типові ситуації, які полягають у штучному заниженні заробітної плати працівникам, звільнення з економічних причин, трудових міграціях тощо.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179 затверджено Національну економічну стратегію до 2030 року. В документі зазначено, що недостатній економічний та соціальний розвиток України ведуть до підвищення рівня трудової міграції та втрати людського потенціалу. Переважна частина тих, хто залишає Україну, – це високоосвічені люди молодого віку. У результаті діяльності трудових мігрантів за кордоном країни отримують щонайменше 27 млрд. доларів США валової доданої вартості на рік. Основними причинами трудової міграції українців є низький рівень заробітної плати, невідповідність кваліфікації вимогам ринку праці, незадоволеність системою охорони здоров'я, а також станом безпеки. Демографічна криза в перспективі матиме негативний вплив на економічну сферу через зменшення обсягу

внутрішнього ринку та чисельності робочої сили. Причиною недостатньої реалізації зазначеного потенціалу є проведення непослідовної політики протягом багатьох років. Незавершення реформ не дало змоги Україні, на відміну від інших постсоціалістичних країн, перейти в ефективно функціонуючу ринкову економіку. У результаті в Україні середній темп приросту ВВП у період з 1996 до 2019 року становив лише 3,6 відсотки, тоді як у країнах Центральної Європи – 6,4 відсотка [296]. Відсутність стабільного реформування в державі можна пояснити мінливістю внутрішньо та зовнішньополітичних та економічних відносин, зміною пріоритетів країни, динамізмом законодавства тощо. Водночас, незадовільні економічні та соціальні перетворення призвели до різкого занепаду низки ключових ринкових сегментів. Деструктивний вплив має і функціонування держави в умовах особливого правового режиму воєнного стану, зокрема це також стосується ведення країною-агресором воєнних дій, спрямованих на руйнування та пошкодження об'єктів критичної інфраструктури.

У висновках та ключових аспектах, отриманих у ході аналізу регуляторного середовища, можна підсумувати, що, незважаючи на прогрес в останні роки, в Україні досі спостерігається високий рівень зарегульованості господарської діяльності. За міжнародним рейтингом, який оцінює, зокрема, якість регуляторного середовища, є Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), що розглядає три релевантні компоненти. За показником «Свобода бізнесу» Україна поступається майже всім країнам, що порівнюються. Ще більше «просідання» спостерігається з компонентом «Свобода праці», що пов'язано із застарілим трудовим законодавством, яке не відповідає сучасним реаліям та сильно бюрократизує трудові відносини. За стратегічною ціллю 1 «Забезпечення прозорого та ефективного регулювання діяльності суб'єктів господарювання» основними викликами та бар'єрами на шляху її досягнення визнано такі: неефективна система реєстрацій, дозволів та ліцензій (надмірне бюрократичне навантаження на бізнес, відсутність цифровізації процедур);

обтяжливий державний нагляд (контроль) (тиск на бізнес з боку контролюючих органів); частково неефективна взаємодія з податковими органами (складна процедура сплати деяких податків); застаріле трудове законодавство (забюрократизованість трудових відносин та невідповідність норм сучасним умовам праці) [296]. Трудове законодавство прийняте задовго до набуття Україною статусу незалежної держави регулярно піддається перегляду, який спрямований на наближення його до стандартів сучасної праці. Необхідно також виділити низку нормативно-правових актів, які встановлюють окремі особливості здійснення працівниками своїх трудових обов'язків. Зокрема можна відмітити Закон України від 15.03.2022 № 2136–IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», у якому викладено порядок взаємодії між роботодавцем, державою та працівником із урахуванням особливого правового режиму. При тому, незважаючи на спроби законодавця привести у відповідність нормативно-правову базу, Кодекс законів про працю потребує серйозного редагування, або, навіть, більш правильним та ефективним кроком буде прийняття принципово нового трудового законодавства.

Удосконалення та оптимізація трудового законодавства має також передбачати визначення на законодавчому рівні поняття трудових відносин та ознаки їх наявності, зменшення кількості процедур у сфері трудових відносин та скасування обов'язкового ведення роботодавцями неактуальних розпорядчих документів щодо організації трудових відносин і робочого процесу, удосконалення законодавчого регулювання деяких нестандартних форм зайнятості, введення нових способів позасудового розв'язання спорів (медіація), приведення норм щодо державного контролю за дотриманням трудового законодавства у відповідність з європейськими нормами та конвенціями Міжнародної організації праці, врегулювання на рівні закону діяльності інспекції праці осучаснення законодавства щодо діяльності професійних спілок, збільшення можливостей для поєднання сімейних обов'язків та професійної

діяльності [296]. У цьому контексті можна говорити про інтеграцію соціального аспекту в трудове законодавство. Це може бути реалізовано, зокрема, більш глибоким унормуванням положень щодо пільгових категорій працівників, особливостей здійснення ними трудових обов'язків тощо.

В Україні критично низький рівень використання трудових ресурсів. Попри високий потенціал трудових ресурсів у 2019 році, лише 56,3 відсотка українців віком 15 років і старше належали до робочої сили (до 2019 року – економічно активне населення). Україна має один із найвищих показників безробіття в регіоні Центрально-Східної Європи. Рівень безробіття населення працездатного віку, за методологією МОП, становить 8,6 відсотка, що більше ніж у 2,5 рази перевищує аналогічний показник у Польщі. Однак протягом останніх років спостерігається тенденція до зменшення рівня безробіття з 9,5 відсотка у 2015 році до 8,6 відсотка у 2019 році. Також спостерігається позитивна тенденція щодо підвищення рівня зайнятості населення віком 20-64 роки з 64,4 відсотка (за статтю: жінки – 59,1 відсотка; чоловіки – 70,2 відсотка) у 2015 році до 66,9 відсотка (61,6 відсотка і 72,7 відсотка відповідно) у 2019 році. При цьому можливості жіночої зайнятості обмежуються непропорційним навантаженням хатньою та доглядовою працею (близько 1,9 млн. жінок віком 15-70 років не реалізують економічну активність на ринку праці через виконання домашніх (сімейних) обов'язків). Особи з інвалідністю, як одна із вразливих груп населення, перебувають у складних умовах на ринку праці. Станом на 1 січня 2020 року в Україні налічувалося близько 2,7 млн. осіб з інвалідністю, серед яких понад 1,3 млн. осіб з інвалідністю III групи, які переважно можуть працювати. Водночас кількість працюючих осіб з інвалідністю за 2019 рік офіційно становила лише близько 418 тис. осіб [296]. Соціальний захист осіб з інвалідністю на сьогодні є незадовільним. Указана проблема має бути вирішена шляхом запровадження довгострокових програм, спрямованих на активізацію зусиль органів державної та виконавчої влади в частині забезпечення таким

особам можливості безоплатного навчання та перекваліфікації для набуття нових навичок та оволодіння новими професіями. Зокрема, це також набуває особливої актуальності в умовах ведення агресивних воєнних дій, від яких страждає та отримує різного ступеню травмування як цивільне населення, так і військовослужбовці, що може мати наслідком інвалідність, яка унеможливить подальшу роботу / службу за наявною освітою.

Видатки України на соціальні виплати (без урахування пенсій) становлять понад 100 млрд. гривень. Порівняно з Німеччиною, Чехією, Угорщиною, Литвою, Польщею в Україні цей показник у 8-20 разів менший. При цьому Україна потребує значно більше витрат на соціальну допомогу, оскільки кількість громадян, що перебувають за межею бідності, у 2-5 разів більша за показники порівнюваних країн. В Україні одна з найвищих часток молоді віком 15-24 років, що не працює і не навчається, порівняно з іншими країнами регіону (16 відсотків – усього, серед чоловіків – 12 відсотків, жінок – 20 відсотків). За цим показником Україна в 1,5 раза поступається в середньому Європі та майже в 2 рази – Польщі. Частка молоді у структурі населення України становить 25,3 відсотка, що менше за показник ЄС (31 відсоток), навіть незважаючи на відносно зрілу вікову структуру його населення. Головні причини зменшення частки молоді – негативний природний приріст населення та високий рівень еміграції серед молоді [296]. Проблема високого рівня міграції також може бути пояснена як з точки зору незадовільної економічної ситуації, яка ускладнює процес працевлаштування молодих осіб, так і незадовільним рівнем забезпечення населення вищою освітою – відсутність достатньої кількості бюджетних місць, досить низький рівень загальної середньої та базової освіти, якого не вистачає для складення іспитів для вступу в заклади вищої освіти тощо. Прагнення отримати більш престижний диплом, пошуки гідного матеріального та соціального забезпечення, військова агресія – усе це примушує молодь мігрувати за кордон.

Ініціативи для подолання дискримінації на ринку праці, а також в інших сферах, наприклад скасування у 2018 році переліку заборонених для жінок професій (діяв попередні 25 років), дали змогу знизити розрив між середньою заробітною платою чоловіків і жінок на 0,5 відсотка у 2019 році порівняно з 2018 роком. У 2020 році, порівняно з 2019 роком, у результаті зростання заробітної плати в системі охорони здоров'я зменшення розриву між середньою заробітною платою чоловіків і жінок було ще більш значним – 2,3 відсотка. Водночас зберігається високий рівень гендерної сегрегації ринку праці, через що жіноча зайнятість зосереджується на посадах нижчого рівня та в менш оплачуваних видах економічної діяльності. Важливий вплив на існування гендерного дисбалансу на ринку праці здійснює непропорційне навантаження жінок хатньою та доглядовою працею. Існування гендерного розриву в заробітній платі призводить до відмінностей у рівні пенсійного забезпечення, унаслідок чого жінки літнього віку стикаються з підвищеними ризиками малозабезпеченості. Також спостерігається низьке представництво жінок у парламенті: лише 20,8 відсотка складу Верховної Ради України становлять жінки, що майже в два рази менше за середні європейські показники. Водночас цей показник зріс, приблизно в 1,5 рази, порівняно з попереднім скликанням. Суттєвою проблемою залишається не адаптована для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення інфраструктура в містах і селах, через що необхідно враховувати аспект безбар'єрності та інклюзії під час ухвалення державної політики та в роботі органів місцевого самоврядування [296].

Таким чином, *до соціально-економічних заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян* необхідно віднести: 1) заохочення інвестиційної діяльності, зокрема посилення інвестиційної привабливості держави на міжнародній арені; 2) посилення державного контролю та прозорості суддівської системи у сфері господарської діяльності; 3) розширення переліку актуальних для держави професій шляхом

розгалуження напрямів діяльності, а також трансформація традиційних форм зайнятості, що набуває особливої актуальності, з огляду на пандемію COVID-19, яка значно знизила прибутковість підприємств та мала негативний вплив на малий та середній бізнес; 4) налагодження та сприяння розвитку логістики в країні; забезпечення стабільності ланцюгів поставок як внутрішньо-, так і зовнішньоекономічного охоплення; 5) розробка алгоритму переведення працівників на дистанційну форму для повноцінної реалізації трудових обов'язків зі збереженням адекватного розміру заробітної плати; 6) визначення способів та методів контролю за ефективним перерозподілом вивільнених коштів; 7) перегляд Порядку надсилання розрахунку сум адміністративно-господарських санкцій, що підлягають сплаті у зв'язку з невиконанням нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю за попередній рік, затверджений Постановою правління Пенсійного фонду України 10 березня 2023 року № 14-1 наказ Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю 10 березня 2023 року № 17 в частині підвищення пені за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб із інвалідністю; 8) сприяння навчанню та перекваліфікації осіб з інвалідністю для здобуття професії; 9) забезпечення дотримання всіх принципів системи громадського здоров'я; 10) подолання дискримінації за будь-якою ознакою; 11) унормування рівня соціальних виплат для уразливих категорій населення.

Правові заходи та засоби запобігання. Нормативно-правове регулювання трудових відносин в Україні налічує достатньо велику кількість актів, які регламентують певні особливості взаємодії між роботодавцем та працівником. Водночас основний документ, яким є Кодекс законів про працю України, на сьогодні не може бути позитивно оцінений, що логічно призводить до збільшення кількості трудових спорів та кримінальних правопорушень у цій сфері. Однак, необхідно зазначити, що окремі нормативно-правові акти, спрямовані на

унормування положень щодо реалізації окремих правових та організаційних засад сприяють захисту трудових відносин за умови внесення відповідних змін.

Так, наприклад, відповідно до ст. 5 Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 № 761-VIII, державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції здійснюється за такими напрямками: 1) здійснення ефективного державного регулювання зовнішньої трудової міграції; 2) забезпечення соціального та правового захисту трудових мігрантів і членів їхніх сімей; 3) здійснення співробітництва з державними органами іноземних держав, міжнародними та громадськими об'єднаннями, заінтересованими у вирішенні питань зовнішньої трудової міграції; 4) здійснення заходів із запобігання незаконній зовнішній трудовій міграції; 5) створення умов для повернення в Україну та реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей; 6) посилення інституційної спроможності закордонних дипломатичних установ України щодо надання правової, інформаційної та іншої допомоги трудовим мігрантам і членам їхніх сімей на території держави перебування; 7) провадження науково-дослідної та інформаційно-роз'яснювальної діяльності у сфері зовнішньої трудової міграції; 8) удосконалення системи збирання та оброблення статистичної інформації про трудових мігрантів і членів їхніх сімей, а також моніторингу стану зовнішньої трудової міграції; 9) сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх та мовних потреб трудових мігрантів і членів їхніх сімей; 10) укладення міжнародних договорів з питань захисту прав трудових мігрантів і членів їхніх сімей у державі перебування [183]. Водночас аналіз цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, які регулюють трудові відносини в Україні, дозволив підсумувати відсутність положень, присвячених захисту прав та свобод осіб з інвалідністю, які є зовнішніми трудовими мігрантами. Такий підхід має наслідком фактичне зрівняння їх статусу зі статусом інших осіб, що призводить до систематичного негативного впливу з боку роботодавців, який залишається поза юридичним полем. На

сьогодні актуалізація та встановлення посиленого захисту права осіб з інвалідністю на працю, а також на вільне обрання способів та засобів реалізації цього права є першочерговим завданням, яке має ставитись перед державою, яка претендує на членство у Європейському Союзі.

У ст. 8 нормативно-правового акта вказано, що права трудових мігрантів, зокрема на належні умови праці, винагороду, відпочинок і соціальний захист, регулюються законодавством держави перебування та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Трудові мігранти і члени їхніх сімей можуть добровільно брати участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, згідно із законами України. Пенсійне забезпечення трудових мігрантів здійснюється відповідно до законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, та міжнародних договорів у сфері пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Піклування про дітей трудових мігрантів та інших членів їхніх сімей, які перебувають на їх утриманні та залишаються на території України, здійснюється відповідно до законодавства та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Громадяни України, які здійснювали оплачувану діяльність у державі перебування до набрання чинності цим Законом, прирівнюються у своїх правах та законних інтересах до трудових мігрантів та членів їхніх сімей [183]. Враховуючи позиціонований законодавцем підхід, видається актуальним також передбачити кримінально-правовий захист прав трудових мігрантів, що ще на крок наблизить Україну до членства у Європейському Союзі.

У ст. 9 зазначено, що загальна середня, професійно-технічна та вища освіта, здобута трудовими мігрантами і членами їхніх сімей за кордоном, визнається в Україні відповідно до законодавства. Трудові мігранти і члени їхніх сімей мають право на підтвердження результатів неформального професійного навчання відповідно до законодавства. Трудові мігранти і члени їхніх сімей мають право

на здобуття освіти в Україні відповідно до законодавства. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, здійснює міжнародне співробітництво з питань освіти та забезпечує реалізацію конституційного права на обов'язкову загальну середню освіту трудових мігрантів і членів їхніх сімей. У ст. 10 Закону вказано, що закордонні дипломатичні установи України вживають заходів для того, щоб трудові мігранти і члени їхніх сімей у повному обсязі користувалися правами, наданими їм відповідно до законодавства. Консульські установи України за кордоном на постійній основі здійснюють прийом громадян, надають безоплатну консультативно-правову допомогу з консульських питань, а також інформацію щодо міжнародного права і національного права іноземних країн [183]. Отже, нормативно-правовий акт встановлює гарантії для трудових мігрантів, сприяючи тим самим їх поверненню в країну громадянства. Такий підхід повною мірою є позитивним, оскільки, як вже було вище зазначено, трудова міграція є серйозною проблемою, яка негативно відбивається на економіці країни. Надання можливості не тільки повернутись до роботи в рідній державі, а й мати відповідні позитивні наслідки від праці закордоном, у тому числі дозволяє державі отримати фахівців, які можуть інтегрувати зарубіжний досвід у національну трудову практику.

У ст. 10 Закону України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 № 5026-VI вказано, що роботодавці мають право об'єднуватися в організації роботодавців, вільно вступати до таких організацій та виходити з них, брати участь в їх діяльності на умовах та в порядку, визначених їх статутами. Організації роботодавців, їх об'єднання можуть створювати об'єднання організацій роботодавців, вступати до таких об'єднань та виходити з них, брати участь в їх діяльності на умовах та в порядку, визначених статутами об'єднань організацій роботодавців. Член організації роботодавців чи об'єднання організацій роботодавців має право в будь-який час припинити своє членство в організації роботодавців чи об'єднанні організацій роботодавців

шляхом подання заяви до відповідних статутних органів. Членство в організації роботодавців чи об'єднанні організацій роботодавців припиняється з дня подання такої заяви та не потребує додаткових рішень. З того самого дня припиняється перебування члена організації роботодавців чи об'єднання організацій роботодавців на будь-яких виборних посадах в організації роботодавців чи об'єднанні організацій роботодавців. Дія абзацу першого цієї частини не поширюється на членів організації роботодавців чи об'єднання організацій роботодавців, обраних на посади керівника та заступника керівника організації роботодавців чи об'єднання організацій роботодавців. Членство в організації роботодавців чи об'єднанні організацій роботодавців зазначених керівників припиняється з дня, наступного за днем обрання нового керівника чи його заступника [186]. Отже, до основних функціональних обов'язків організації роботодавців відноситься забезпечення працівників нормальними умовами праці та відпочинку, здійснення контролю за недопущенням випадків порушення законодавства та дискримінації осіб за будь-якими ознаками, сприяння їх моральному, фізичному та духовному розвитку.

У ст. 5 нормативно-правового акту вказано, що організації роботодавців, їх об'єднання створюються і діють з метою представництва та захисту прав та законних інтересів роботодавців у економічній, соціальній, трудовій та інших сферах, у тому числі в їх відносинах з іншими сторонами соціального діалогу. Основними завданнями організацій роботодавців, об'єднань організацій роботодавців є: 1) забезпечення представництва і захисту прав та законних інтересів роботодавців у відносинах з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, професійними спілками, іншими громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями та утвореними ними органами; 2) підвищення конкурентоспроможності національної економіки; 3) участь у формуванні та реалізації економічної, соціальної політики держави, регулюванні економічних, соціальних, трудових відносин; 4) сприяння

збільшенню обсягів виробництва продукції і послуг; 5) сприяння створенню нових робочих місць; 6) співробітництво з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, професійними спілками, їх організаціями та об'єднаннями; 7) участь у колективних переговорах з укладення угод на національному, галузевому та територіальному рівнях, координація діяльності роботодавців у виконанні зобов'язань за цими угодами; 8) сприяння вирішенню колективних трудових спорів, сприяння максимальному дотриманню інтересів роботодавців при вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів); 9) вдосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників, сприяння поширенню професійних знань та досвіду; 10) участь у розробленні та реалізації державної політики у сфері освіти, зайнятості, професійної орієнтації; 11) розвиток співробітництва з іноземними і міжнародними організаціями роботодавців та їх об'єднаннями [186]. Наведене положення закріплює право громадян, яке захищено ст. 170 кримінального законодавства України. Необхідно відзначити, що право працівників на об'єднання є одним із способів забезпечення їх вільного волевиявлення та захисту від потенційних порушень трудового законодавства з боку держави або роботодавця. Водночас такі об'єднання також сприяють соціальному захисту працівників, їх підтримці протягом трудової діяльності та по виходу на пенсію. Отже, сприяння нормальному функціонуванню організацій роботодавців є важливим елементом державотворення.

У Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-ІХ передбачено, що заробітна плата виплачується працівнику на умовах, визначених трудовим договором. Роботодавець повинен вживати всіх можливих заходів для забезпечення реалізації права працівників на своєчасне отримання заробітної плати. Роботодавець звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо

доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили. Звільнення роботодавця від відповідальності за несвоєчасну оплату праці не звільняє його від обов'язку виплати заробітної плати. У разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойових дій, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства [187]. Водночас, нормативно-правовим актом не передбачено жодних додаткових вказівок щодо алгоритму виплати заробітної плати працівникам, яка не була своєчасно виплачена внаслідок ведення активних бойових дій. Така прогалина може мати наслідком фактичну втрату матеріальної винагороди працівниками через відсутність юридично закріпленого порядку здійснення таких дій.

У ст. 11 передбачено, що на період воєнного стану дія окремих положень колективного договору може бути зупинена за ініціативою роботодавця. Стаття 14 передбачає, що в межах своєї діяльності професійні спілки повинні максимально сприяти забезпеченню обороноздатності держави та забезпечувати громадський контроль за мінімальними трудовими гарантіями, передбаченими цим Законом. На період дії воєнного стану призупиняється дія статті 44 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та відповідні норми колективних договорів. У ст. 13 нормативно-правового акту визначено, що призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку зі збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором. Призупинення дії трудового договору може здійснюватися за ініціативи однієї зі сторін на строк не більше ніж період дії воєнного стану. У разі прийняття рішення про скасування призупинення дії трудового договору до припинення або скасування воєнного стану роботодавець повинен за 10 календарних днів до відновлення дії трудового

договору повідомити працівника про необхідність стати до роботи. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. Призупинення дії трудового договору не може бути прихованим покаранням і не застосовується до керівників та заступників керівників державних органів, а також посадових осіб місцевого самоврядування, які обіймають виборні посади. У разі незгоди працівника (працівників) із наказом (розпорядженням) роботодавця про призупинення дії трудового договору працівником або профспілкою за дорученням працівника (працівників) відповідний наказ (розпорядження) може бути оскаржений до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю або його територіального органу, який, вивчивши зміст наказу (розпорядження) та підстави для його видання, за погодженням з військовою адміністрацією може внести роботодавцеві припис про скасування відповідного наказу (розпорядження) або про усунення порушення законодавства про працю іншим шляхом, що є обов'язковим до виконання роботодавцем протягом 14 календарних днів з дня отримання такого припису. Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам за час призупинення дії трудового договору в повному обсязі покладається на державу, що здійснює збройну агресію проти України [187].

Таким чином, з огляду на вказане, *до політико-правових заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод громадян* необхідно віднести: 1) унормування положень щодо особливостей зовнішньої трудової міграції, яка здійснюється особами з інвалідністю; 2) прийняття нормативно-правового акту, присвяченого особливостям реалізації права на працю внутрішньо переміщеними особами, а також їх соціального захисту від дискримінації за територіальною ознакою; 3) перегляд положень нормативно-правового акту, присвяченого організації трудових відносин в

умовах воєнного стану в частині виплати компенсації працівникам за час призупинення дії трудового договору, який покладено на державу, що здійснює збройну агресію проти України. Із урахуванням того, що репарації можуть бути призначені тільки після повного завершення бойових дій, логічним рішенням є визначення мінімальних компенсацій працівникам з боку роботодавця, який після припинення військової агресії отримає репарації від держави, яка розпочала бойові дії; 4) перегляд трудового законодавства в частині передбачення можливості продовження жінками в окремих випадках відпустки по догляду за дитиною до шести років зі збереженням заробітної плати; 5) встановлення посиленого нормативно-правового захисту інтересів дітей, які працюють; 6) встановлення кримінальної відповідальності за порушення прав зовнішніх трудових мігрантів.

Організаційно-управлінські заходи та засоби запобігання спрямовані на діяльність, націлену на підвищення рівня всієї запобіжної роботи, здійснення систематичного, глибокого аналізу стану злочинності і правопорядку, дослідження причин та умов, які сприяють конкретним видам злочинів та іншим суспільно-небезпечним явищам, проведення аналізу ефективності організації та стану запобіжної діяльності, розроблення управлінських та методичних рекомендацій щодо її удосконалення, діагностику контингенту з позиції рівня його криміногенності, удосконалення збору і аналізу усіх видів інформації, яка стосується кримінологічних питань, відбір і розподіл кадрів персоналу, підвищення професійного рівня, майстерності працівників у застосуванні запобіжних заходів, укріплення законності, перегляд функціональних обов'язків працівників на предмет збалансованості їх прав і зобов'язань і реальної можливості забезпечити цю ділянку роботи, облік, контроль, відповідальність посадових осіб за стан запобіжної роботи, забезпечення внутрішнього та зовнішнього процесу взаємодії, спрямованого на поліпшення оперативного становища та правопорядку, використання передового досвіду, доведення до

виконавців (відділів, частин, служб, підрозділів, посадових осіб) положень цього плану в частині, котра їх стосується, організація виконання плану, контроль за здійсненням планових заходів, оцінка їх ефективності та висновки щодо діяльності суб'єктів запобігання і змін в оперативному становищі [71]. На сьогодні до основних організаційно-управлінських заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян можна віднести:

- 1) сприяння розвитку інформаційного середовища з метою своєчасного інформування громадян про стан та тенденції кримінальних правопорушень проти трудових прав;
- 2) формування сучасних аналітичних систем про особливості кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян;
- 3) розгалуження системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян;
- 4) актуалізація та вирішення проблеми гендерної рівності працівників;
- 5) боротьба з розповсюдженими масштабними кримінально протиправними явищами, такими як організована злочинність, корупційна злочинність тощо.

Культурно-виховні заходи та засоби запобігання. Культурно-виховні заходи запобігання кримінальним правопорушенням на сьогодні недооцінені. Водночас, необхідно звернути увагу на те, що саме вони надають можливість впливати на осіб ще на етапі становлення девіантної поведінки. У контексті кримінальних правопорушень проти трудових прав особливого значення набуває залучення громадськості як суб'єкта запобігання кримінально протиправній діяльності.

Основними ознаками громадськості як суб'єкта запобігання злочинності нами визначені: соціальна активність; зацікавленість в участі в заходах із запобігання злочинності; спрямованість на захист громадян від злочинних посягань та представництво їхніх інтересів; здійснення своєї діяльності в межах суворого дотримання чинного законодавства та засад моралі; визначена організація та співпраця з іншими суб'єктами запобігання. Таким чином,

дослідження громадськості, як суб'єкта запобігання злочинності, дає підстави дати таке визначення: це соціально активна частина суспільства (окремі громадяни та їх об'єднання), зацікавлена в участі в заходах із запобігання злочинності, яка добровільно спрямовує свою діяльність на захист будь-якого члена спільноти від злочинних посягань та інших правопорушень і діє в межах суворого дотримання законодавства та засад моралі. Основні об'єкти запобіжного впливу розглядуваного напрямку боротьби зі злочинністю знаходяться у сферах громадського порядку і громадської безпеки, у тому числі в разі виникнення надзвичайних ситуацій, адміністративних правопорушень і злочинності, дорожнього руху, дитячої бездоглядності і правопорушень неповнолітніх, державного кордону і прикордонного режиму тощо. Коло об'єктів запобіжного впливу громадськості в зазначених та інших сферах життєдіяльності людей на різні потенційні загрози в сучасних умовах майже необмежене [111, с. 58]. Враховуючи специфіку механізму реалізації кримінально протиправного умислу на вчинення кримінальних правопорушень проти трудових прав, а також необережну форму вини діянь проти безпеки виробництва, роль громадськості як у першому, так і у другому випадку важко переоцінити. Залучення активного пласту суспільства спрощує процес перевиховання кримінальних правопорушників через гуманний вплив зацікавлених не в покаранні (як це може здаватись у випадку взаємодії із правоохоронними органами), а у виправленні девіантних настанов громадян.

Об'єкти запобіжного впливу громадськості знаходяться у сферах людської моралі і правопорядку. Проведений аналіз діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку дозволив установити, що основними завданнями цих формувань є: патрулювання територій відповідно до зазначеного маршруту; виставлення постів; проведення рейдів щодо виявлення правопорушників; здійснення індивідуальних профілактичних заходів; огляд місць скупчення осіб із відхиляючою поведінкою; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню

злочинів; проведення агітаційно-пропагандистської роботи тощо. Також застосовуються такі форми діяльності громадян та їх об'єднань, спрямовані на випередження, відвернення та припинення злочинних намірів, як: самостійне розслідування фактів учинення злочинних діянь та оприлюднення доказів; доведення до відома вищого керівництва держави випадків порушення чинного законодавства; висування вимог щодо відкритості використання бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях; перевірка або навіть втручання в обставини, що потенційно мають загрозливі злочинні наслідки; контроль за діяльністю органів влади, зокрема правоохоронних; участь у законотворчому процесі [111, с. 58]. Необхідно також звернути увагу на те, що суб'єкти, у безпосередні функції яких входить запобігання кримінально протиправній діяльності, можуть мати власну зацікавленість у презентаційних результатах запобіжної діяльності, які полягають у викладенні умовно позитивних результатів у відповідних звітах, що фактично не збігаються з реальною кримінологічною ситуацією. Може також мати місце нівелювання своїми обов'язками через професійне вигорання, корупційні зв'язки тощо. У цьому контексті діяльність громадськості у запобігання кримінальним правопорушенням майже повністю виключає такі загрози, що сприяє розвитку кримінологічного напрямку в протидії злочинності.

Діяльність громадськості щодо запобігання злочинності вимагає дотримання певних правил або принципів, що гарантують неухильне додержання законності та забезпечення прав особи. Слід визнати, що, з одного боку, державні інституції не повинні нав'язувати громадськості готові форми участі в запобіжній діяльності; вони мають спрямовувати, стимулювати, заохочувати та розвивати громадську активність, яка ґрунтується передусім на природному прагненні людей об'єднуватися для особистого захисту, захисту близьких, свого майна, інтересів та іншого від злочинних посягань. Така участь має стати частиною повсякденного життя громадян, а не здійснюватися за якихось особливих

обставин або бути стихійним явищем. При дослідженні сутності вимог, що ставляться до громадськості як суб'єкта запобігання злочинності, слід виходити із базових принципів суспільного буття людини. Це дотримання правових і моральних норм, правил, загальнолюдської культури, послідовності та вимогливості у вирішенні поставлених завдань. Такі якості є підґрунтям для уникнення або зведення до мінімуму супутніх небажаних результатів, що можуть настати під час громадського запобіжного впливу. Разом із тим діяльність громадськості щодо запобігання злочинності має бути організаційно забезпеченою, а саме потребує інформаційного забезпечення, належної взаємодії та правового регулювання. Залучення представників громадськості до діяльності із запобігання злочинності та організація їх участі головним чином покладаються на органи державної влади, у першу чергу правоохоронні. Це стосується насамперед громадських формувань правоохоронної спрямованості, які створюються та діють відповідно до чинного законодавства України. Щодо окремих громадян або їх самоорганізацій, то їх запобіжна діяльність також має координуватися та певним чином узгоджуватися [111, с. 58]. Таким чином, нормативізація діяльності громадськості в запобіганні кримінальним правопорушенням є важливим та актуальним для сучасної кримінологічної політики завданням, яке має бути вирішене якомога скоріше.

Необхідною умовою успішної діяльності із запобігання злочинності є налагоджена співпраця між органами влади, місцевого самоврядування, правоохоронними органами та громадськістю. Ефективність громадського запобіжного впливу на злочинність залежить від того, які засоби та методи використовуються громадськістю для досягнення мети. Антикриміногенний потенціал громадськості характеризується значною мірою впливу на широке коло криміногенних чинників. Громадськість може проявляти свою антикримінальну активність на початкових етапах криміногенної детермінації, у той час коли причини та умови злочинів тільки виникають і ще немає підстав для

втручання правоохоронних органів у процес цієї детермінації. Перевагою запобігання злочинам за допомогою громадськості є також неформальний характер значної частини превентивних заходів, які засновані на моральному авторитеті, можливостях сім'ї та побутового оточення. Сила громадської думки може позитивно впливати на зміни в особистості правопорушників та підкріплювати свідомість законослухняних громадян у правильності життя й діяти приписами закону [118, с. 172]. У 2022 році, під час повномасштабного вторгнення Росії на територію України, та у зв'язку із введенням воєнного стану на території України, громадська діяльність внесла вагомий внесок в оборону держави, забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави, а також у попередження та недопущення розповсюдження злочинності. Так громадяни України віком від 18 років, які проживають на території громади, де діють добровольчі формування, з власної волі пішли захищати свою країну від країни-агресора, стали на захист прав і свобод громадян України, вступивши до територіальної оборони України. Лікарі та юристи, автомеханіки та підприємці, вчителі та будівельники, пішли добровільно виконувати нетипові для них завдання: формувати барикади з мішків із піском; брати участь у захисті споруд та майна, критично важливих об'єктів інфраструктури; брати участь у забезпеченні правопорядку в населених пунктах тощо. Недарма сили територіальної оборони називають народною армією. Не маючи особливих військових навичок, люди допомагають, чим можуть: лікарі – лікують, інженери – допомагають копати окопи, журналісти та юристи – документують злочини. І при цьому стають воїнами. Створення сил територіальної оборони стало важливим кроком для зміцнення обороноздатності країни, захисту незалежності України та значною перешкодою при вчиненні злочинів та розповсюдженні злочинності. Таким чином, попри те що вищезазначені заходи не спрямовані безпосередньо проти злочинності, однак вони опосередковано справляють суттєвий вплив на стан злочинності [403]. *Роль громадськості як основного*

культурно-виховного заходу запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян відтворюється через такі особливості, як: 1) діяльність громадськості скерована на боротьбу із детермінаційним комплексом таких суспільно небезпечних діянь із мінімальними ризиками наявності завуальованих корупційних та інших особистих і професійних зацікавленостей; 2) діяльність громадськості може бути реалізована через повноцінне функціонування професійних спілок та громадських організацій, а також у межах, передбачених Законом України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 № 5026-VI. У межах цього пункту також відтворюється і віктимологічний складник запобігання такого роду суспільно небезпечним діянням через самостійний захист працівниками свого права на працю; 3) діяльність громадськості, яка реалізується через виконання волонтерських функцій сприяє захисту прав громадян на працю в умовах особливого правового режиму воєнного стану; 4) взаємодія із громадськістю знижує відсоток латентних кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян через потенційно більшу (по відношенню до правоохоронних органів) довіру працівників, що робить можливим посередництво відповідних громадських організацій та професійних спілок між потерпілою особою та державою; 5) громадськість також може виконувати більш зосереджену виховну діяльність як для суб'єктів, так і для потерпілих від кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням необхідно розуміти сукупність соціально-економічних, організаційно-управлінських, політичних, правових та культурно-виховних заходів та засобів, спрямованих на нейтралізацію детермінантів кримінально протиправної діяльності, зниження рівня їх деструктивного впливу на населення, а також подальший розвиток суспільних відносин. Отже, до структури загальносоціального запобігання

кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина необхідно віднести: соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські та культурно-виховні заходи та засоби.

До соціально-економічних заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян необхідно віднести: 1) заохочення інвестиційної діяльності, зокрема посилення інвестиційної привабливості держави на міжнародній арені; 2) посилення державного контролю та прозорості суддівської системи у сфері господарської діяльності; 3) розширення переліку актуальних для держави професій шляхом розгалуження напрямів діяльності, а також трансформація традиційних форм зайнятості (що набуває особливої актуальності, з огляду на пандемію COVID-19, яка значно знизила прибутковість підприємств та мала негативний вплив на малий та середній бізнес); 4) налагодження та сприяння розвитку логістики в країні; забезпечення стабільності ланцюгів поставок як внутрішньо-, так і зовнішньоекономічного охоплення; 5) розробка алгоритму переведення працівників на дистанційну форму для повноцінної реалізації трудових обов'язків зі збереженням адекватного розміру заробітної плати; 6) визначення способів та методів контролю за ефективним перерозподілом вивільнених коштів; 7) перегляд Порядку надсилання розрахунку сум адміністративно-господарських санкцій, що підлягають сплаті у зв'язку з невиконанням нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю за попередній рік, затверджений Постановою правління Пенсійного фонду України 10 березня 2023 року № 14-1 Наказ Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю 10 березня 2023 року № 17 в частині підвищення пені за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю; 8) сприяння навчанню та перекваліфікації осіб з інвалідністю для здобуття професії; 9) забезпечення дотримання всіх принципів системи громадського здоров'я; 10) подолання

дискримінації за будь-якою ознакою; 11) унормування рівня соціальних виплат для уразливих категорій населення.

До політико-правових заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод громадян необхідно віднести: 1) унормування положень щодо особливостей зовнішньої трудової міграції, яка здійснюється особами з інвалідністю; 2) прийняття нормативно-правового акту, присвяченого особливостям реалізації права на працю внутрішньо переміщеними особами, а також їх соціального захисту від дискримінації за територіальною ознакою; 3) перегляд положень нормативно-правового акту, присвяченого організації трудових відносин в умовах воєнного стану в частині виплати компенсації працівникам за час призупинення дії трудового договору, який покладено на державу, що здійснює збройну агресію проти України. Із урахуванням того, що репарації можуть бути призначені тільки після повного завершення бойових дій, логічним рішенням є визначення мінімальних компенсацій працівникам з боку роботодавця, який після припинення військової агресії отримає репарації від держави, яка розпочала бойові дії; 4) перегляд трудового законодавства в частині передбачення можливості продовження жінками в окремих випадках відпустки по догляду за дитиною до шести років зі збереженням заробітної плати; 5) встановлення посиленого нормативно-правового захисту інтересів дітей, які працюють; 6) встановлення кримінальної відповідальності за порушення прав зовнішніх трудових мігрантів.

До організаційно-управлінських заходів запобігання необхідно віднести: 1) сприяння розвитку інформаційного середовища з метою своєчасного інформування громадян про стан та тенденції кримінальних правопорушень проти трудових прав; 2) формування сучасних аналітичних систем про особливості кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян; 3) розгалуження системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян; 4) актуалізація та вирішення проблеми гендерної

рівності працівників; 5) боротьба з розповсюдженими масштабними кримінально протиправними явищами, такими як організована злочинність, корупційна злочинність тощо.

Роль громадськості як основного культурно-виховного заходу запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян відтворюється через такі особливості як: 1) діяльність громадськості скерована на боротьбу з детермінаційним комплексом таких суспільно небезпечних діянь із мінімальними ризиками наявності завуальованих корупційних та інших особистих і професійних зацікавленостей; 2) діяльність громадськості може бути реалізована через повноцінне функціонування професійних спілок та громадських організацій, а також у межах, передбачених Законом України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 № 5026-VI. У межах цього пункту також відтворюється і віктимологічний складник запобігання такого роду суспільно небезпечним діянням через самостійний захист працівниками свого права на працю; 3) діяльність громадськості, яка реалізується через виконання волонтерських функцій, сприяє захисту прав громадян на працю в умовах особливого правового режиму воєнного стану; 4) взаємодія із громадськістю знижує відсоток латентних кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян через потенційно більшу (по відношенню до правоохоронних органів) довіру працівників, що робить можливим посередництво відповідних громадських організацій та професійних спілок між потерпілою особою та державою; 5) громадськість також може виконувати більш зосереджену виховну діяльність як для суб'єктів, так і для потерпілих від кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян.

4.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин

Запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина є пріоритетним завданням, яке має ставитись перед державою на сучасному етапі розбудови. Незважаючи на незначний відсоток таких суспільно небезпечних діянь та їх відносно низьку розповсюдженість, аналіз наукових праць дозволяє стверджувати наявність значного негативного впливу, який вони здійснюють як на державні інституції, так і на суспільні відносини в державі. Беззаперечно, удосконалення всіх сфер діяльності країни має позитивний ефект, який побічно також стосується і трудових взаємовідносин та їх кримінально-правового та кримінологічного захисту. Водночас, виключно актуалізація напрямів, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням трудових прав громадян може якісно вплинути на кримінологічну ситуацію в цій частині. Указане свідчить про актуальність та цінність саме спеціально-кримінологічних заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина.

Відтак, учені небезпідставно зазначають, що, здійснюючи будь-який вид діяльності, її суб'єкт реалізує відповідні суспільні потреби, що є об'єктивним джерелом його діяльності. Якщо цей вид діяльності належить до певного соціального типу діяльності, то конкретна форма діяльності суб'єкта повинна бути співвіднесена з відповідним психологічним типом діяльності. Це означає, що вид діяльності вказує на певну сферу соціального додатку до діяльності, який відповідає певній суспільній потребі, а форма діяльності являє собою конкретний процес, у ході якого здійснюється реалізація суб'єктом певних потреб у межах того чи іншого виду діяльності. Приступаючи до дослідження структури процесу діяльності певного суб'єкта, необхідно передусім виділити форму здійснення цього процесу, у межах якої відбувається послідовна зміна різноманітних фаз і

етапів процесу діяльності. Такий загальновизнаний підхід до поняття форми діяльності, вироблений соціальною психологією. Найшвидше тут повинно йтися про види запобіжного впливу, підставою для виділення яких є характер об'єкта (індивідуального або колективного), який знаходиться на різноманітних стадіях «готовності» до вчинення злочину. Форма запобіжної діяльності безпосередньо пов'язана з її суб'єктами. Запобігання кримінальним правопорушенням – це різновид діяльності малих соціальних груп (колективна діяльність) [252]. Спеціально-кримінологічне запобігання передбачає залучення суб'єктів, до безпосередніх завдань яких входить здійснення такого роду функцій. Це відтворює сутність цієї діяльності, як такої, що надає можливість зосереджено та цілеспрямовано вирішувати проблему зростання рівня злочинності в країні. При цьому, актуальною для наук кримінально-правового циклу залишається проблема диференціації заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання, що часто призводить до помилкових результатів досліджень. Є підстави вважати, що основною диференціюючою ознакою є саме рівень, на якому можуть бути здійснювані ті або інші заходи, їх сукупність, яка має бути спрямована виключно на вирішення конкретної кримінологічної проблеми, а також можливість їх реалізації конкретним переліком суб'єктів.

Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням належать до груп з формальною структурою. Формою реалізації їх прагнень та інтересів є відповідна діяльність, яка також має формалізований (заздалегідь заданий) характер. Своєю чергою, вона здійснюється у формі різних актів або дій, які регламентовані переважно кримінальним процесуальним законодавством. Через це можна говорити про процесуальну форму діяльності. Якщо ж запобіжні дії не врегульовані нормативно-правовими актами, форма цього виду діяльності матиме непроцесуальний характер. У процесі виникнення та розвитку будь-якої системи запобігання між її елементами встановлюється така залежність: властивості об'єктів запобігання злочинам – властивості засобів і форм її

здійснення – властивості суб'єктів. Сутність залежності, що аналізується, полягає в тому, що якісна своєрідність певного криміногенного процесу, а також структури суспільства, де він проявляється, з необхідністю вимагає проведення специфічних запобіжних заходів, які можуть бути виконані певними суб'єктами. Велике значення для запобіжної діяльності має правильний вибір об'єкта запобіжного впливу. У кримінологічній літературі спостерігається розбіжність поглядів щодо цього питання. Поняття об'єкта запобігання злочинам з'явилося у спеціальній літературі порівняно недавно. У радянські часи спеціальні дослідження із цієї проблематики не проводились. Навіть у фундаментальних роботах та кримінологічних розробках питання про об'єкт запобігання злочинам фактично не розглядалось, хоча, що очевидно, воно є ключовим з погляду ідеології, політики, стратегії і тактики запобіжної діяльності [252]. Визначення об'єкту, на який має здійснювати кримінологічний вплив шляхом реалізації запобіжних завдань, є також важливим з точки зору очікуваної ефективності для кримінологічної політики та стану кримінально протиправної діяльності в країні. Водночас, також не можна залишити без уваги те, що покладення функції запобігання кримінальним правопорушенням виключно на правоохоронні органи є помилковим рішенням, яке може мати негативні наслідки з точки зору неможливості повною мірою виконувати це завдання через низку інших функціональних обов'язків, які мають більш концептуальне значення, зокрема, наприклад, розслідування кримінальних правопорушень. Отже, у цьому контексті треба визначати оптимальний баланс між об'єктом запобігання та його суб'єктом.

Унаслідок невирішеності цієї проблеми, у науці існують суперечливі судження. Спостерігається ситуація, коли різні автори одне й те саме явище називають або об'єктом, або предметом, а деякі – розглядають об'єкт і предмет як тотожність, категорії, що мають непринципові термінологічні відмінності. На цій основі склалась ситуація, коли, наприклад, суперечності у суспільних

відносинах називають предметом, а наслідки цих суперечностей – криміногенні чинники – об'єктом запобігання злочинам. Для теорії і практики правозастосовної діяльності недостатньо лише визначення об'єкта запобігання злочинам, важливо ще розкрити його зміст. Ті види суспільних відносин, які являють собою найбільшу соціальну цінність, охороняються за допомогою права, зокрема, кримінального. Тому в теорії кримінального права об'єктом злочину визначені суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону. Вчиненням злочину та настанням певного результату суспільним відносинам заподіюється велика шкода. Для відновлення або усунення такої шкоди потребуються матеріальні витрати, зусилля багатьох людей. Суспільство та державу це не влаштовує. Тому виникає система інших суспільних відносин щодо запобігання злочинам. Отже, ця система відносин також виконує охоронну функцію [252]. Чітке розмежування предмету та об'єкту запобігання необхідно для визначення інструментарію, необхідного та достатнього для вирішення поставлених перед кримінологічною політикою проблем. *Проводячи паралель із кримінальним правом, а також зберігаючи традиційний для наук кримінально-правового циклу підхід, можна визначити, що об'єктом запобігання мають бути детермінанти, які здійснюють дестабілізаційний вплив на суспільні відносини у сфері забезпечення конституційних прав громадян у контексті трудових відносин. Зокрема, це також надає можливість вважати об'єктом запобігання потенційних та реальних жертв таких суспільно небезпечних діянь.*

Причому, якщо в науці кримінального права вчені наводять низку аргументів для визнання об'єктом кримінального правопорушення суспільних відносин, цінностей та благ людини, то для кримінології блага та цінності людини можуть бути предметом захисту. Умовно кажучи, предметом запобігання є детермінанти, які посягають на конкретні блага та цінності як на рівні держави, так і в їх індивідуальному розумінні.

На думку О. М. Джужі, у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [236]. Водночас В. В. Голіна вказує, що у більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [106, с. 34]. Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам – це не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реальних заходів, які вживаються саме для недопущення чи невчинення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування [195]. Спеціально-кримінологічне запобігання має розумітись не тільки як діяльність спеціальних суб'єктів, спрямована на зниження кількісного показника кримінально протиправної активності, а і як захист окремих, особливо вразливих категорій потерпілих. Ширше розуміння спеціально-кримінологічного запобігання надає можливість більш правильно підходити до складення стратегій запобігання, зокрема це стосується визначення їх мети та завдань, а також до шляхів їх вирішення.

Саме тому, як слушно зазначає В. В. Голіна, окреслений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. До того ж спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що проявляється, зокрема, у

тяжкості вчинених злочинів [106, с. 34]. З огляду на вищевикладене, у науці зроблено висновок про те, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинність проявів негативних явищ і процесів, їх обмеження й усунення, так й оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [107, с. 358].

Об'єктом спеціально-кримінологічного запобігання є: детермінанти, що формують індивідуальну чи масову кримінально протиправну поведінку; обставини протиправної ситуації та процес девіатизації. Як засвідчує практика, суб'єктом правоохоронної діяльності виступає держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи і прокуратуру, а також громадські організації та об'єднання. Зважаючи на це, суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які в цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення. Інші, зокрема забезпечуючи заходи (навчання, видання літератури, підготовка рекомендацій, фінансування тощо), не дають функціональних підстав поширювати на їхніх виконавців термін «суб'єкт» віктимологічного запобігання злочинам. На думку О. М. Бандурки та В. М. Кудрявцева, у загальному вигляді до системи суб'єктів запобігання злочинам належать органи і служби, які: визначають політику захисту прав і свобод людини і громадянина, жертв злочинних посягань, віктимологічні засади запобігання, основні його напрями, завдання, форми і методи; здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання; виявляють криміногенні фактори, що їх обумовлюють; безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини [106, с. 33].

Таким чином, під спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина

необхідно розуміти сукупність заходів та засобів, спрямованих на усунення детермінантів, а також інших соціально негативних явищ та процесів, які сприяють / спрощують порушення права громадян на працю, шляхом їх обмеження та / або усунення, а також за рахунок оперативного реагування на формування віктимної та злочинної поведінки учасників суспільно небезпечного діяння. Як і загальносоціальне, спеціально-кримінологічне у своїй структурі передбачає такі заходи та засоби, як: 1) соціально-економічні та правові; 2) організаційно-управлінські.

Соціально-економічні та правові заходи та засоби запобігання. Указані заходи в контексті кримінальних правопорушень проти прав і свобод громадян мають розглядатись як у загальному сенсі, так і з точки зору права громадян на безпечні умови праці. Зокрема, у першу чергу, це має стосуватись соціального захисту вразливих категорій працівників. Як уже було зазначено, кримінальні правопорушення проти трудових прав інвалідів не актуалізовані у кримінальному законодавстві, яке лише в ч. 2 ст. 172 КК України передбачає кваліфіковану кримінальну відповідальність за вчинення діяння відносно самотнього батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю. Водночас, також не можна залишити поза увагою той факт, що вчинення суспільно небезпечного діяння відносно особи є обставиною, яка обтяжує покарання, про що зазначено в п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України.

Соціальний захист осіб із інвалідністю в межах здійснення ними трудових прав також не повною мірою реалізований у нормативно-правових актах. Так, зокрема в ст. 26 Кодексу Законів про працю, зазначено, що при укладенні трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Умова про випробування повинна бути застережена в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу. У період випробування на працівників поширюється законодавство

про працю. Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу: осіб, які не досягли вісімнадцяти років; молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів; молодих спеціалістів після закінчення вищих закладів освіти; осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної (невійськової) служби; осіб з інвалідністю, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи; осіб, обраних на посаду; переможців конкурсного відбору на заміщення вакантної посади; осіб, які пройшли стажування при прийнятті на роботу з відривом від основної роботи; вагітних жінок; одиноких матерів, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю; осіб, з якими укладається строковий трудовий договір строком до 12 місяців; осіб на тимчасові та сезонні роботи; внутрішньо переміщених осіб. Випробування не встановлюється також при прийнятті на роботу в іншу місцевість і при переведенні на роботу на інше підприємство, в установу, організацію, а також в інших випадках, якщо це передбачено законодавством [210]. Отже, цим нормативним приписом законодавець значно обмежив коло працівників, які мають відбутися випробувальний термін при призначенні на нову посаду. Необхідно звернути увагу на таку позитивну зміну, яка полягає у включенні до цього переліку внутрішньо переміщених осіб. Водночас, аналіз інформації, викладеної на сайті Державної служби статистики дозволяє підсумувати наявність випадків, коли внутрішньо переміщеним особам взагалі відмовляють у прийнятті на роботу через потенційну можливість повернення їх на звільнені від окупації попередні місця проживання та звільнення з роботи, через що роботодавець матиме проблеми як організаційного, так і матеріального характеру. Такі випадки є достатньо серйозною прогалиною у регулюванні трудових відносин, оскільки їх латентність не надає можливості своєчасно їх виявляти та попереджати. Зокрема, це також може мати місце і відносно осіб із інвалідністю, жінок, які самостійно виховують дитину, осіб похилого віку тощо.

У ст. 33 нормативно-правового акту зазначено, що тимчасове переведення працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, допускається лише за його згодою. Роботодавець має право перевести працівника строком до одного місяця на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою. У випадках, зазначених у частині другій цієї статті, забороняється тимчасове переведення на іншу роботу вагітних жінок, жінок, які мають дитину з інвалідністю або дитину віком до шести років, а також осіб віком до вісімнадцяти років без їх згоди [210]. Отже, і в трудовому законодавстві акцентується увага саме на особах, які мають дітей з інвалідністю. Необхідно звернути увагу, що удосконалення соціально-економічної складової неможливо без удосконалення нормативно-правової бази, яка регулює / охороняє право громадян на працю. У цьому контексті на увагу заслуговують особливості прийняття на роботу осіб з інвалідністю, які можуть сприяти порушенню трудового та кримінального законодавства.

Так, у Положенні про медико-соціальну експертизу, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317, медико-соціальна експертиза проводиться особам, що звертаються для встановлення інвалідності, за направленням лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я після проведення діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів за наявності відомостей, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлених захворюваннями, наслідками травм чи вродженими вадами, які спричиняють обмеження життєдіяльності. Медико-соціальна експертиза потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного

захворювання проводиться після подання акта про нещасний випадок на виробництві, акта розслідування професійного захворювання за встановленими формами, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. № 337 «Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві» (Офіційний вісник України, 2019 р., № 34, ст. 1217), висновку спеціалізованого медичного закладу (науково-дослідного інституту професійної патології чи його відділення) про професійний характер захворювання, направлення лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я або роботодавця чи профспілкового органу підприємства, на якому потерпілий одержав травму чи професійне захворювання, або територіального органу Пенсійного фонду України, суду чи прокуратури [321]. Отже, необхідно зазначити, що, враховуючи тенденції кримінально-правової та кримінологічної політики, актуальною проблемою є визначення порядку відшкодування шкоди та подальшої взаємодії держави з особами, які потерпіли від кримінальних правопорушень на виробництві, якщо це не пов'язано з їх безпосередньою виною.

У Положенні про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317, медико-соціальна експертиза проводиться з метою встановлення інвалідності хворим, що досягли повноліття, потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, особам з інвалідністю (далі – особи, що звертаються для встановлення інвалідності) за направленням відповідного лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я після проведення діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів за наявності документів, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлене захворюваннями, наслідками травм або вродженими вадами, які спричиняють обмеження нормальної життєдіяльності особи. Лікарсько-консультативна комісія лікувального профілактичного закладу охорони здоров'я направляє осіб,

що звертаються для встановлення інвалідності, на огляд комісії за формою, затвердженою МОЗ. Комісія приймає документи осіб, що звертаються для встановлення інвалідності, за наявності в них стійкого чи необоротного характеру захворювання, а також у разі безперервної тимчасової непрацездатності не пізніше ніж через чотири місяці з дня її настання чи у зв'язку з одним і тим самим захворюванням протягом п'яти місяців з перервою за останніх 12 місяців, а у разі захворювання на туберкульоз – протягом 10 місяців з дня настання непрацездатності. У разі коли особа, що звертається для встановлення інвалідності, не може прибути на огляд до комісії за станом здоров'я, згідно з висновком лікарсько-консультативної комісії і через те що проживає у віддаленій місцевості, огляд проводиться за місцем проживання (вдома), у тому числі за місцем проживання в стаціонарних установах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, закладах соціального захисту для бездомних осіб та центрах соціальної адаптації осіб або в закладах охорони здоров'я, у яких така особа перебуває на лікуванні [322]. Особливої уваги також потребує унормування положень щодо проходження такої експертизи та вирішення питання щодо можливості залучення осіб із інвалідністю до виконання дистанційних робіт.

У разі подання письмової заяви особою, що звертається для встановлення інвалідності (її законним представником), у якої наявні захворювання, дефекти, необоротні морфологічні стани, порушення функцій органів та систем організму, за яких група інвалідності встановлюється безстроково, перелік яких затверджується МОЗ, комісія може приймати рішення про встановлення інвалідності заочно на підставі направлення лікарсько-консультативної комісії. Встановлення інвалідності заочно не проводиться за п'ятьма найбільш поширеними нозологічними формами захворювань, визначеними у переліку, що затверджується МОЗ, а також у разі, коли вона спричинена: нещасним випадком на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я); професійним

захворюванням; захворюванням, одержаним під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях; захворюванням, пов'язаним із впливом радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи; захворюванням, одержаним в період проходження військової служби і служби в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, Держспецзв'язку [322]. Необхідно звернути увагу на те, що встановлений порядок визначення інвалідності та подальші дії, які необхідно виконувати у зв'язку із прагненням працевлаштуватись, створюють низку перепон, які можуть бути використані роботодавцем як під час прийняття таких осіб на роботу, так і протягом виконання ними своїх професійних обов'язків.

Нещасні випадки на виробництві (який *de facto* може бути завуальованим кримінальним правопорушенням, пов'язаним із неналежним виконанням особами обов'язків по забезпеченню безпеки на виробництві) також передбачають настання страхового випадку державного соціального страхування. Водночас, це не стосується суспільно небезпечних діянь, що також негативно відбивається на правах та свободах потерпілих від таких суспільно небезпечних діянь осіб.

Так, відповідно до переліку, до обставин, за яких настає страховий випадок державного соціального страхування від нещасного випадку (професійного захворювання (отруєння)/аварії) на виробництві (Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. № 337): виконання трудових (посадових) обов'язків за режимом роботи підприємства, у тому числі у відрядженні (за режимом роботи підприємства (установи, організації), на яке він був відряджений), крім випадків вчинення потерпілим кримінального правопорушення, що встановлено обвинувальним вироком суду або постановою (ухвалою) про закриття кримінального

провадження за nereабілітуючими обставинами; перебування потерпілого на робочому місці, на території підприємства (установи, організації) або в іншому місці під час виконання трудових (посадових) обов'язків чи завдань роботодавця з моменту прибуття на підприємство (в установу, організацію) до відбуття з нього, що фіксується відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства (установи, організації), у тому числі у робочий та надурочний час; підготовка до роботи та приведення в порядок після закінчення роботи знарядь виробництва, засобів захисту, одягу, а також здійснення заходів щодо особистої гігієни, пересування працівника з цією метою по території підприємства (установи, організації) перед початком роботи і після її закінчення; виконання завдань за письмовим розпорядженням роботодавця в неробочий час, під час відпустки, у вихідні, святкові та неробочі дні; виконання потерпілим дій в інтересах підприємства (установи, організації), на (в) якому він працює, що не належать до його трудових (посадових) обов'язків...[322]. Таким чином, до соціально-економічних та правових заходів та засобів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян необхідно віднести: 1) підвищення рівня страхових виплат, призначених у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, які спричинили втрату працездатності; 2) встановлення посиленого соціального захисту осіб, які здійснюють професійні обов'язки, пов'язані з ризиком для життя та здоров'я (зокрема, лікарів, які працюють із хворими на COVID-19, ВІЛ/СНІД, гепатити та інші особливо небезпечні захворювання; особам, які працюють в зонах активних бойових дій, у тому числі, тих, що здійснюють функції, не пов'язані із військовою та правоохоронною діяльністю; особам, які працюють із засудженими до позбавлення волі; журналістам, які здійснюють журналістське розслідування за особливих умов тощо); 3) підвищення рівня соціального захисту одиноких жінок, які мають дитину віком до трьох років та здійснюють трудову діяльність; 4) встановлення

соціального захисту для осіб, які втратили роботу через вимушене внутрішнє переселення в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

Організаційно-управлінські заходи та засоби запобігання. Основною проблемою в частині організаційно-управлінського спеціально-кримінологічного запобігання є недостатній рівень освіченості правоохоронних органів в частині досудового розслідування таких кримінальних правопорушень. Аналіз практики надав можливість підсумувати, що на сьогодні відсутні повноцінні методики, в яких було б викладено алгоритм вирішення такої проблеми. Такий стан справ робить кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян латентними, що призводить до хибного уявлення про їх розповсюдженість.

Учені також вказують, що ознайомлення з науковим дослідженнями, публікаціями, юридичною літературою засвідчило, що в Україні питанням методики розслідування злочинів проти трудових прав належної уваги досі не приділялось. Здебільшого дослідження порушень трудового законодавства відбувалось у контексті розв'язання питань трудового права [301; 225; 315] або загальних проблем кримінальної відповідальності за такі порушення [250]. Між тим, прагнення роботодавців отримувати більші прибутки за рахунок ігнорування (а нерідко й свідомого порушення) гарантованих Конституцією та законами України прав працівників, нехтування правилами техніки безпеки (питома вага підприємств з незадовільними умовами праці та зношеними виробничими фондами становить 55 %) є чинниками, які протягом багатьох років викликають занепокоєння органів державної влади й негативну реакцію з боку громадськості та зарубіжних експертів. Проблема удосконалення правозастосовної практики щодо притягнення винних до відповідальності за злочини проти трудових прав особливо актуалізується з огляду на таке: по-перше, загальновідомим є факт, що порушення трудових прав набувають масового характеру через нестабільну соціально-економічну ситуацію, недоліки

нормативно-правового регулювання у сфері трудових відносин, недостатньо ефективну діяльність органів нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю, які повинні в межах компетенції та в рамках існуючих юридичних процедур забезпечувати постійний контроль за дотриманням суб'єктами господарювання трудового законодавства шляхом перевірок та вжиття заходів щодо притягнення порушників трудового законодавства до адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності (аналіз судової статистики щодо захисту трудових прав людини дозволяє зробити висновки про те, що в судах найбільшу кількість складають такі категорії справ: необґрунтована невивплата заробітної плати, а також незаконні звільнення працівників, тобто грубе порушення законодавства про працю) [385, с. 116].

Той факт, що кримінальні правопорушення не відносяться до категорії тяжких та резонансних, змінює пріоритетність правоохоронних органів, а також відповідне відношення як до самого процесу розслідування, так і до його результатів. Водночас необхідно зауважити, що методика розслідування таких кримінальних правопорушень має враховувати нетиповість слідчих ситуацій, які можуть мати місце та призводити до отримання хибних результатів. *Зокрема, такими ситуаціями можуть бути:* імітація кримінального правопорушення проти трудових прав громадян через прагнення приховати більш серйозні суспільно небезпечні діяння (наприклад, службові кримінальні правопорушення, у т.ч., корупційного характеру); вуалювання кримінального правопорушення проти трудових прав громадян під інше діяння з метою задоволення особистих інтересів; прагнення завуалювати таке суспільно небезпечне діяння під нещасний випадок (якщо це кримінальне правопорушення проти безпеки виробництва); складний механізм реалізації кримінально протиправного умислу, який утруднює процес встановлення істини у кримінальному провадженні тощо.

По-друге, неналежне реагування прокуратури та органів внутрішніх справ на кримінальні правопорушення цієї категорії, причиною чого є високий рівень

латентності злочинів проти трудових прав, відсутність досвіду розслідування цих злочинів у слідчих органів внутрішніх справ (до підслідності ОВС їх віднесено у 2012 році з ухваленням нового КПК України), складністю процесу доказування, що вимагає знання специфіки цих злочинів, особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, призначення експертиз тощо, адже дослідження проблем провадження у справах цієї категорії здійснювались переважно ще за радянських часів, коли систему трудових відносин було монополізовано державою. На сьогодні ж з розвитком приватного та корпоративного секторів економіки ці наукові положення вимагають перегляду та формування сучасної методології. З метою з'ясування потреб слідчої практики щодо розслідування злочинів проти трудових прав вченими було проведено опитування практичних працівників. Узагальнення одержаних даних дозволило визначити низку актуальних проблем, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності розслідування цієї категорії злочинів. До загальних зауважень віднесено, зокрема, складність відмежування злочинів проти трудових прав від деяких інших злочинів та адміністративних проступків; відсутність сталої слідчої та судової практики; бланкетний характер диспозицій окремих норм, що потребує ґрунтовних знань з інших галузей законодавства, міжгалузевого аналізу змісту кримінально-правових норм; застарілість методик розслідування злочинів проти трудових прав, що враховували б сучасний стан кримінального і кримінального процесуального законодавства. До зауважень, що відносяться до окремих проблем розслідування, респонденти віднесли такі: процесуальні особливості початку досудового розслідування злочинів проти трудових прав, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування; проблеми із визначенням елементного складу криміналістичної характеристики злочинів проти трудових прав; особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, зокрема: огляду місця події, допитів різних категорій осіб, призначення експертиз, огляду документації та формування її переліку; особливості взаємодії

із різними суб'єктами, які здійснюють нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю [385, с. 116].

Складність у розмежуванні такої категорії кримінальних правопорушень від інших деліктів, а також особливості встановлення умислу на вчинення саме суспільно небезпечного діяння проти трудових прав громадян зумовлена низьким рівнем освіти працівників правоохоронних органів. Особливої уваги також потребують кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, з урахуванням того, що такі діяння складно диференціювати із нещасними випадками на виробництві (ускладнюючим фактором також можуть бути дії кримінальних правопорушників, спрямовані на приховування слідів кримінального правопорушення).

В Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженій Наказом Міністерства внутрішніх справ України 27 квітня 2020 року № 357 вказано, що посадові особи органів (підрозділів) поліції під час реагування на правопорушення або події повинні: 1) незалежно від способу отримання інформації здійснювати направлення на місця подій сил і засобів поліції, необхідних для захисту прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяння їх реалізації; 2) підтримувати в постійній готовності сили і засоби поліції до реагування на правопорушення або події; 3) орієнтувати наряди всіх видів про вчинення кримінальних та інших правопорушень, прикмети осіб, які їх учинили, об'єкти посягань; 4) забезпечувати особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, запобігання правопорушенням чи їх припинення, виявлення та затримання осіб, які їх учинили, усунення негативних наслідків правопорушень або подій; 5) здійснювати обмін інформацією та взаємодію з

іншими правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності; 6) забезпечувати особисту безпеку працівників поліції, організацію їх навчання щодо дій у типових та екстремальних ситуаціях; 7) здійснювати оперативне інформування чергових служб вищого рівня, інших органів державної влади, підприємств, установ, організацій, до компетенції яких належить надання допомоги громадянам, які звернулися з відповідною заявою або повідомленням до органу (підрозділу) поліції; 8) забезпечувати ефективне використання засобів зв'язку, технічних засобів та службового автотранспорту, їх належне зберігання [199]. Водночас, такі положення є узагальнюючими та не відображають особливостей захисту трудових прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, необхідно також звернути увагу на недостатній нормативно-правовий захист викривачів, які згадуються лише ремарочно в одній із норм кримінального законодавства.

Так відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» викривачем є фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання. Крім того, відповідно до внесених до Кодексу України про адміністративні правопорушення змін (частина третя статті 272) викривач є свідком у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Водночас, згідно із внесеними до Кримінального процесуального кодексу України змінам (пункти 16-2 та 25 частини першої статті 3) викривачем є фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною,

звернулася із заявою або повідомленням про корупційне кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування та є заявником. Права та гарантії захисту викривачів поширюються на близьких осіб викривача (частина третя статті 53⁻³ Закону України «Про запобігання корупції»). Звертаємо увагу, що, згідно з приміткою до статті 53 Закону України «Про запобігання корупції», близькими особами викривача є особи, зазначені в абзаці четвертому частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання корупції». Права викривача виникають з моменту повідомлення інформації про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» [334]. Права викривачів мають бути захищені, як відповідно до міжнародних та європейських стандартів боротьби із корупцією, так і з урахуванням положень національної нормативно-правової бази. При цьому відсутність налагодженого механізму реалізації цих прав, а також постситуаційної поведінки станом на тепер залишається відкритим питанням, яке потребує нагального вирішення.

Заходами захисту викривача та його близьких осіб у зв'язку зі здійсненням повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» можуть бути: 1) за наявності загрози життю, житлу, здоров'ю та майну викривача, його близьких осіб – звернення до правоохоронних органів; 2) при порушенні трудових прав викривача, його близьких осіб або загрозі їх порушення: інформування керівника або роботодавця про права та гарантії захисту викривача, передбачені Законом України «Про запобігання корупції» та необхідність їх дотримання; звернення до Національного агентства з питань запобігання корупції; звернення до відповідного суду. Викривач має право: бути повідомленим про свої права та обов'язки; отримувати підтвердження прийняття та реєстрації повідомлення; на безоплатну правову допомогу у зв'язку із захистом прав викривача; на конфіденційність; повідомляти про можливі факти

корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» анонімно; у разі загрози життю і здоров'ю на забезпечення безпеки щодо себе та близьких осіб, майна та житла або на відмову від таких заходів; на відшкодування витрат у зв'язку із захистом прав викривачів, витрат на адвоката у зв'язку із захистом прав особи як викривача, витрат на судовий збір; на винагороду у визначених законом випадках; на отримання психологічної допомоги; на звільнення від юридичної відповідальності у визначених законом випадках; на отримання інформації про стан та результати розгляду, перевірки та/або розслідування за фактом повідомлення ним інформації [334]. Отже, необхідно зазначити, що на нормативно-правовому рівні законодавець достатньо чітко, повно та вичерпно підійшов до захисту викривача. Водночас, актуалізації потребує саме процедури залучення до співпраці таких осіб та їх захист і супровід після реалізації поставлених завдань.

Гарантії захисту в разі загрози життю, здоров'ю та майну викривачів та близьких осіб: за наявності загрози життю, житлу, здоров'ю та майну викривачів, їх близьких осіб у зв'язку зі здійсненим повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» правоохоронними органами до них можуть бути застосовані правові, організаційно-технічні та інші спрямовані на захист від протиправних посягань заходи, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Гарантії захисту трудових прав викривача. Викривачу(а) та його близьким особам у зв'язку з повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» не може бути: відмовлено у прийнятті на роботу; звільнено чи примушено до звільнення; притягнуто до дисциплінарної відповідальності; піддано з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу

(переведення, атестація, зміна умов праці, відмова у призначенні на вищу посаду, зменшення заробітної плати тощо) або загрози таких заходів впливу; відмовлено в укладенні чи продовженні договору, трудового договору (контракту). У разі відсторонення викривача від виконання трудових обов'язків не з його вини оплата праці на період відсторонення здійснюється в розмірі середньої заробітної плати працівника за останній рік. Викривач, його близькі особи, звільнені з роботи у зв'язку з повідомленням підлягають негайному поновленню на попередній роботі (посаді), а також їм виплачується середній заробіток за час вимушеного прогулу, але не більш як за один рік. Якщо заява про поновлення викривача, його близької особи на роботі (посаді) розглядається більше одного року не з їхньої вини, їм виплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу [334]. Отже, необхідно позитивно оцінити прагнення законодавця повною мірою захистити права та особисті інтереси викривачів, зокрема у сфері трудових відносин. Актуальним також є передбачення сприяння не тільки безпосередньо такій особі, а й членам родини викривача.

Для захисту прав та представництва своїх інтересів викривач має право: користуватися всіма видами правової допомоги, передбаченої Законом України «Про безоплатну правову допомогу»; залучити адвоката самостійно та отримати відшкодування витрат на адвоката та на судовий збір у зв'язку із захистом прав особи як викривача; на представництво Національним агентством його інтересів у суді. Умови отримання винагороди викривачем. Право на винагороду має викривач, який повідомив про корупційний злочин, грошовий розмір предмета якого або завдані державі збитки від якого у 5 000 і більше разів перевищують розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на час вчинення злочину. Розмір винагороди становить 10 відсотків від грошового розміру предмета корупційного злочину або розміру завданих державі збитків від злочину після ухвалення обвинувального вироку суду. Розмір винагороди не може перевищувати 3 000 мінімальних заробітних плат, установлених на час

вчинення злочину. У кожному випадку суд встановлює конкретний розмір винагороди, що підлягає виплаті, з урахуванням критеріїв персональності та важливості інформації. У разі відсутності хоча б одного із критеріїв суд прийматиме рішення про відмову у виплаті винагороди [334].

Особливе місце в системі спеціально-кримінологічного запобігання, зокрема в частині організаційно-управлінських заходів та засобів має державна служба України з питань праці. Служби інспекції праці забезпечують ефективне застосування положень законодавства шляхом виконання двох головних функцій: (1) забезпечення дотримання законодавства та (2) надання інформації та порад роботодавцям і працівникам. Ці завдання – інспектування, інформування і надання порад – тісно пов'язані й часто виконуються разом. Правозастосовні функції служб інспекції праці у різних країнах дуже різні, але, як правило, служби інспекції виконують як проактивні (планування місячних і річних, національних, польових і галузевих інспекційних заходів, фіксування випадків недотримання законодавства і вжиття коригувальних заходів), так і реактивні функції (розгляд скарг, розслідування нещасних випадків, аварій та трудових спорів). Хоча головною місією інспекції праці є забезпечення дотримання законодавства роботодавцями шляхом ефективного управління ризиками й запобігання ризикам, санкції залишаються важливою частиною правозастосовної роботи. Існує широкий спектр схем санкцій, які можуть включати усні або письмові попередження, адміністративні приписи, грошові штрафи, що накладаються в адміністративному порядку, збільшення тягара нормативно-правової відповідності та, як останній можливий спосіб, навіть судове переслідування. Належне застосування правозастосовних повноважень є важливим як для забезпечення дотримання закону там, де інші заходи не дали результату, так і для забезпечення притягнення до відповідальності за порушення тих, хто має зобов'язання за законом [417].

На сьогодні особливо актуальною залишається проблема боротьби з незадекларованою працею, а також унормування положень трудового законодавства в період дії особливого правового режиму воєнного стану. У цьому контексті необхідно звернути на цінність взаємодії з міжнародними організаціями, зокрема у сфері охорони праці. Позитивним аспектом може бути інтеграція в національну трудову практику сучасних міжнародних проєктів, у тому числі тих, що включають організаційно-управлінську складову та передбачають співпрацю із національними суб'єктами.

Прикладом є Twinning, який є інструментом інституціональної розбудови і нова форма безпосереднього технічного співробітництва між органами влади держав-членів ЄС та країн-бенефіціарів. Twinning має на меті допомагати країнам-бенефіціарам покращувати та підсилювати адміністративне функціонування органів державної влади, їх структуру, людські ресурси, управлінський потенціал, що має сприяти апроксимації *acquis communautaire* (законодавство ЄС). Інструмент Twinning містить у собі рамки, які регулюють співпрацю між державним органом (бенефіціаром) та органом-партнером від країни-члена ЄС. Разом вони розробляють та впроваджують проєкт Twinning у країні-бенефіціарі. Визначальною рисою проєкту Twinning є безпосередній обмін специфічним досвідом в окремо взятій сфері державного регулювання з метою впровадження норм та стандартів ЄС, передачу «ноу-хау» та передової практики між державними органами країн-членів ЄС та їхніми партнерами-бенефіціарами, випрацювання унікального національного досвіду [417]. Запропонований проєкт може стати шаблоном та застосовуватись, наприклад, у вигляді моделі обміну досвідом між європейськими країнами з проблем удосконалення нормативно-правового та прикладного захисту трудових прав громадян.

Інформація, поради й освіта роботодавців і працівників, на додаток до правозастосовних заходів, сприяють забезпеченню додержання законодавства. Для цього інспектори не обмежуються проведенням ретроспективного нагляду.

Вони можуть, наприклад, надавати поради щодо вжиття заходів для забезпечення безпечних умов праці, роз'яснювати вимоги законодавства щодо виплати заробітної плати, указувати, де і як можна проводити медичні огляди, демонструвати важливість обмежування робочого часу, обговорювати з роботодавцем існуючі або можливі проблеми. Ця інформація може надаватися такими засобами, як поради та інформування під час інспекційних перевірок, письмові або усні запити, освітні кампанії (курси, конференції, теле- та радіопередачі, виставки, плакати, брошури, фільми) тощо. У багатьох країнах інформаційна та дорадча діяльність інспекції праці закріплені на інституційному рівні, особливо стосовно безпеки та гігієни праці, а також там, де прийняті нові важливі положення законодавства. Служби інспекції праці дедалі більше користуються можливостями сучасних інформаційних технологій для надання технічної інформації та порад. Правозастосування має двоякий характер: воно включає не лише інспекційну, а й дорадчу функцію. Через перевірки робочих місць служби інспекції праці надають необхідні інформацію та поради роботодавцям, працівникам та іншим особам, тобто виконують функцію, яка є життєво необхідною для ефективної роботи організації, ЗМІ, семінарів, колективів, брошур, кампаній тощо [417].

Отже, необхідно виділити такі *позитивні риси інспекції з праці в межах спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян*, як: 1) контроль за дотриманням трудового законодавства, а також надання консультативної та іншої організаційної допомоги працівникам; 2) інтеграція в національну трудову політику інформаційних засобів, сучасного техніко-програмного забезпечення, спрямованого на діджиталізацію трудових відносин; 3) здійснення ролі посередництва між державою, роботодавцем та працівником; 4) неупереджена участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві (що може мати

позитивний ефект у частині викриття кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, завуальованих під нещасні випадки).

По суті, одна з головних функцій інспекторів праці полягає в доведенні до відома компетентного органу влади фактів бездіяльності або зловживання, котрі не підпадають під дію чинного законодавства. Їхня роль полягає в тому, щоб проаналізувати ситуацію, вказати на наслідки та слабкі місця чинного законодавства та практики, запропонувати необхідні вдосконалення. Виділені недоліки можуть бути результатом непридатності чинних законодавчих положень або упущень, унаслідок яких законодавство не забезпечує належний захист певних категорій працюючих. Знання трудових проблем і становища працівників, якими володіють інспектори, особливо щодо захисту, гарантованого працівникам діючим законодавством, надають їм широкі можливості для інформування відповідних органів. За якими питаннями служби інспекції праці здійснюють нагляд? Діапазон завдань інспекції праці з регуляторного нагляду потенційно дуже широкий та значно варіюється в залежності від країни, національної політики та законодавства [417]. Отже, інспектор з праці є своєрідним посередником між державою, кримінальним правопорушником та потенційним або реальним потерпілим. Таке посередництво має бути позитивно оцінене з точки зору неупередженого ставлення суб'єкта до кримінально протиправної події або нещасного випадку, а також застосування ним усіх заходів, необхідних для встановлення істини та відшкодування певних збитків, які понесли потерпілі особи у зв'язку із порушенням трудових прав.

Перелік тем, що їх інспектори праці можуть охоплювати, включає: сприяння створенню умов безпеки та гігієни праці, зокрема запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням, забезпечення побутових потреб; захист рівнів доходів, у тому числі проведення перевірок документації щодо нарахування заробітної плати та оплати понаднормової роботи; перевірку документації щодо робочого часу і

понаднормової роботи, відпусток і періодів відпочинку, зокрема відпусток у зв'язку з хворобою та відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами; сприяння дотриманню основних трудових прав (наприклад, боротьбу з примусовою працею) і заходів проти дискримінації (наприклад, з гендерних питань або ВІЛ/СНІДу); розслідування нещасних випадків на виробництві та компенсацію у випадках виробничих травм; питання зайнятості (від нелегальної зайнятості та дозволів на роботу до сприяння зайнятості, включаючи програми професійної підготовки). Важливо наголосити на тому, що всі працівники повинні мати право на однаковий захист, незалежно від регулярного або нерегулярного характеру їхньої зайнятості; внески на соціальне забезпечення; зайнятість жінок, дітей та молоді й інших працівників з особливими потребами (наприклад, із фізичними обмеженнями); питання соціального діалогу та соціально-трудова відносин і моніторингу виконання колективних договорів та угод. Багато інспекцій праці охоплюють тільки деякі з вищенаведених напрямів діяльності. Наприклад, деякі інспекції розглядають виключно питання безпеки та гігієни праці й умов праці та (або) окремі аспекти умов праці й захисту працівників (такі як заробітна плата, дитяча праця, щорічна відпустка, соціально-трудова відносини тощо) [417]. Таким чином, можна підсумувати, що інспекція праці передбачає реалізацію низки заходів, які можуть розглядатись як такі, що сприяють зниженню кількісного та позитивній зміні якісного показника кримінально протиправної діяльності в країні, зокрема в частині кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян.

У деяких країнах сфера компетенції інспекції ділиться між двома або більше інспекціями, кожна з яких опікується конкретними категоріями питань. У країнах, де інспекції є «універсальними», інспектори мають ширше коло обов'язків, яке включає деякі або всі вищезазначені сфери. У більшості країн інспекція праці організована як функція центрального уряду з децентралізованою польовою організацією під його прямим наглядом і контролем. Вона, як правило,

входить до структури міністерства праці або його еквівалента. Функції розроблення, моніторингу й оцінювання політики інспекції праці також можуть бути відокремлені від діяльності та інспектування на місцях. Це пояснюється тим, що проблеми, які виникають у більшості секторів, є дуже схожими, якщо не однаковими, а також тим, що таке розмежування функцій дозволяє забезпечити більш дієве та економічно ефективне адміністративне управління. Функції розроблення, моніторингу й оцінки політики щодо інспекції праці також можуть бути відокремлені від польової діяльності та інспектування [417].

Отже, до організаційно-управлінських заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян можна віднести: 1) посилення нормативно-правового захисту викривачів; 2) удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян; 3) удосконалення аналітичної роботи правоохоронних органів у частині аналізу та прогнозування стану кримінально протиправної діяльності в цій частині; 4) розробку стратегій та довгострокових програм, спрямованих на зниження кількісного та позитивний вплив на якісний показники кримінально протиправної діяльності у сфері трудових прав громадян із урахуванням незадовільного соціально-економічного та політичного стану в країні; 5) інтеграцію зарубіжного досвіду в національну практику, у тому числі в частині удосконалення інформаційного забезпечення, необхідного для здійснення кримінального аналізу та досудового розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян; 6) узагальнення практики з розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян; 7) сприяння розвитку інституту інспекторів з праці; 8) створення / запровадження проєктів, спрямованих на удосконалення процесу обміну досвідом із провідними європейськими державами в частині захисту трудових прав громадян (прикладом є платформа Twinning, спрямована на вирішення проблем інституціональної

розбудови і безпосереднього технічного співробітництва між органами влади держав-членів ЄС та країн-бенефіціарів).

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що під спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина необхідно розуміти сукупність заходів та засобів, спрямованих на усунення детермінантів, а також інших соціально негативних явищ та процесів, які сприяють/спрошують порушення права громадян на працю, шляхом їх обмеження та/або усунення, а також за рахунок оперативного реагування на формування віктимної та злочинної поведінки учасників суспільно небезпечного діяння. Як і загальносоціальне, спеціально-кримінологічне у своїй структурі передбачає такі заходи та засоби як: 1) соціально-економічні та правові; 2) організаційно-управлінські.

До соціально-економічних та правових заходів та засобів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян необхідно віднести: 1) підвищення рівня страхових виплат, призначених у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, які спричинили втрату працездатності; 2) встановлення посиленого соціального захисту осіб, які здійснюють професійні обов'язки, пов'язані з ризиком для життя та здоров'я (зокрема, лікарів, які працюють із хворими на COVID-19, ВІЛ/СНІД, гепатити та інші особливо небезпечні захворювання; особам, які працюють у зонах активних бойових дій, у тому числі, тих, що здійснюють функції, не пов'язані з військовою та правоохоронною діяльністю; особам, які працюють із засудженими до позбавлення волі; журналістам, які здійснюють журналістське розслідування за особливих умов тощо); 3) підвищення рівня соціального захисту одиноких жінок, які мають дитину віком до трьох років та здійснюють трудову діяльність; 4) встановлення

соціального захисту для осіб, які втратили роботу через вимушене внутрішнє переселення в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

До організаційно-управлінських заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян можна віднести:

- 1) посилення нормативно-правового захисту викривачів;
- 2) удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян;
- 3) удосконалення аналітичної роботи правоохоронних органів у частині аналізу та прогнозування стану кримінально протиправної діяльності в цій частині;
- 4) розробку стратегій та довгострокових програм, спрямованих на зниження кількісного та позитивний вплив на якісний показники кримінально протиправної діяльності у сфері трудових прав громадян із урахуванням незадовільного соціально-економічного та політичного стану в країні;
- 5) інтеграцію зарубіжного досвіду в національну практику, у тому числі в частині удосконалення інформаційного забезпечення, необхідного для здійснення кримінального аналізу та досудового розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян;
- 6) узагальнення практики з розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян;
- 7) сприяння розвитку інституту інспекторів з праці;
- 8) створення / запровадження проєктів, спрямованих на удосконалення процесу обміну досвідом із провідними європейськими державами в частині захисту трудових прав громадян (прикладом є платформа Twinning, спрямована на вирішення проблем інституціональної розбудови і безпосереднього технічного співробітництва між органами влади держав-членів ЄС та країн-бенефіціарів).

4.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин

Запобігання кримінальним правопорушенням може мати позитивний ефект тільки якщо воно передбачає перелік заходів та засобів, спрямованих на конкретний вид суспільно небезпечних діянь. Це стосується і кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян. Водночас необхідно зауважити, що особливу цінність у цьому контексті має індивідуальна робота з особою, котра вчинила кримінальне правопорушення, а також із суб'єктами, які від нього потерпіли. Отже, вказане зумовлює актуальність індивідуально-профілактичного запобігання суспільно небезпечним діянням.

Учені вказують, що побудова демократичного суспільства в Україні нерозривно пов'язана з подальшим удосконаленням правової основи й забезпеченням відповідного правопорядку. Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів значною мірою залежить від рівня теоретичної і професійної підготовки правоохоронців, їх уміння правильно застосовувати чинне законодавство та виявляти активність і цілеспрямованість у боротьбі зі злочинністю, дотримуючись конституційних принципів України. У сучасній цивілізованій людині, за відсутності психічної патології, є потужні внутрішні бар'єри, що надійно стримують агресію, яка потенційно існує в кожній особі. Ці бар'єри зумовлені етичними, моральними й навіть емоційними нормами, виробленими людством протягом тисячоліть. І лише особливі властивості, притаманні певним групам людей, визначають можливість вчинення злочинів. Індивідуальна профілактика злочинної поведінки повинна складатися з послідовного усунення об'єктивних негативних явищ соціально-економічного, ідеологічного, соціально-психологічного характеру; викорінювання негативних обставин в організації життя, діяльності, побуті й дозвіллі конкретних людей; неухильної реалізації принципу невідворотності відповідальності особи за свою поведінку; усуненні криміногенних чинників, що сприяють мотивації того чи іншого виду злочинної поведінки [239]. Необхідно зауважити, що складність індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових

прав громадян полягає, у першу чергу, в особливостях структури особи кримінального правопорушника та специфічності жертв таких діянь. Якщо говорючи про корисливі та насильницькі суспільно небезпечні діяння можливо виокремити окремі риси їх суб'єктів, такі як, наприклад, агресія, зухвалість, прагнення до збагачення, наявність медичних відхилень, які формують девіантну поведінку тощо, то характерні особливості особи, яка вчиняє кримінальні правопорушень проти трудових прав варіюються в залежності від суб'єктивної сторони кримінального правопорушника.

Індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, що передує виникненню злочинного наміру. Однак, В. В. Голіна наголошує на тому, що зазначений напрям запобіжної діяльності варто не виокремлювати, а відносити до змісту та одного з видів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам [108]. Основним завданням індивідуальної запобіжної діяльності є усунення загрози потенційного злочину [180]. Крім того, А. П. Закалюк зауважує, що теорія запобігання злочинності в певній частині, зокрема в теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики й методики їхнього вжиття, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, наприклад, педагогіки, психології, соціології, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки [194]. Таким чином, індивідуально-профілактичні заходи запобігання повинні містити кримінологічні знання про специфічні антисуспільні риси осіб, їх виникнення та розвиток, а також спрямовуючий вплив на саму особу, яка готує вчинення кримінального правопорушення або розпочала його вчинення, задля відвернення та припинення. При цьому зазначений вплив може бути безпосереднім або опосередкованим, у тому числі із застосуванням оперативних можливостей, через ближнє оточення, членів сім'ї [194]. Необхідно погодитись із наведеними позиціями. Так, індивідуальне запобігання теоретично є частиною спеціально-кримінологічного, але усталений в кримінологічній

доктрині підхід, відповідно до якого індивідуально-профілактичні заходи та засоби запобігання виділяються в окремий рівень зумовлений, скоріше, прагненням створити комплексне уявлення про особливості такої діяльності, оскільки деталізація способів та засобів запобігання дозволяє викоремити прогалини в процесі реалізації кримінологічної політики. Індивідуальне запобігання також часто передбачає у своїй структурі віктимологічне, спрямоване на вирішення кримінально протиправного конфлікту через взаємодію суб'єкта суспільно-небезпечного діяння та його жертви.

Індивідуальне запобігання має бути спрямоване на особистість, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють або забезпечують вчинення кримінально караних діянь [376, с. 15]. Метою індивідуального запобігання є позитивна корекція особистості, що зумовлює зміни її поведінки – від антигромадської до лояльної і прийнятної суспільством. Досягнення цієї мети вимагає вирішення конкретних завдань: виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення злочинів; вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу; прогнозування ймовірності вчинення особою антигромадських і протиправних дій різної тяжкості і актуальності [105, с. 15]; планування позитивних заходів коригуючого впливу. О. М. Джужа індивідуальну профілактику визначає як процес впливу на тих осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, соціальне оточення. Цей вид діяльності є цілеспрямованою роботою з конкретною людиною та її найближчим оточенням. Об'єктами такої профілактики є індивіди, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну ймовірність учинення ними злочинів. Погляди, мотиви, система ціннісних орієнтацій особи можуть стати основою для профілактичного впливу на неї лише тоді, коли ці погляди, мотиви, орієнтації мали вияв в антигромадській поведінці. Зважаючи на механізм злочинної поведінки, індивідуальна профілактика має бути спрямована на особу та її негативні риси, на середовище, що формує цю

особу, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють або полегшують учинення злочинів [131, с. 17]. На сьогодні в умовах епохи постмодерну та зміни кримінологічного уявлення про кримінально протиправну діяльність доцільно змінювати і сутність механізму запобігання, уявляючи індивідуальну профілактику як більш широке поняття, з огляду на той комплекс дій, який вона передбачає. Вплив на особу кримінального правопорушника може реалізовуватись як шляхом залучення правоохоронних органів, так і через витіснення кримінально протиправних настанов за рахунок виховних та ресоціалізаційних заходів і засобів. Ресоціалізація, медіація та відновлювальне правосуддя – першочергові заходи, які мають вважатись актуальними в умовах сучасної кримінологічної політики.

Не тільки спеціальна та загальносоціальна профілактика має враховувати саме симбіоз об'єктивних та суб'єктивних чинників, які сприяють або зумовлюють суспільно небезпечне діяння. Хуліганство напряму залежить від акту поведінки правопорушника, при цьому певна частина діянь зумовлені потерпілими, через що встановлення мотивації та причинно-наслідкових зв'язків допомагають підібрати правильні заходи та засоби індивідуального кримінологічного впливу на особу. Заходи індивідуальної профілактики, на відміну від загальної, спрямовані безпосередньо на особу професійних злочинців й обставини, що формують антигромадську позицію. Індивідуально-виховний вплив на особу правопорушника пов'язаний із запобіганням протиправної поведінки осіб, які ще не мають міцної антигромадської установки. І це цілком зрозуміло. Інша справа – злочинець-професіонал, який уже пройшов іспит кримінальним покаранням. Однак і тут заперечувати можливість уживання педагогічних заходів, мабуть, не можна. Коли йдеться про запобігання злочинам із боку професіоналів, то варто враховувати неминучість примусових заходів, оскільки багато осіб не піддаються вихованню і є невинуватими. Вони навіть самі цього не заперечують. Ось чому так важливо поряд з індивідуальною

профілактикою вживати комплексних заходів для припинення злочинної діяльності на стадіях підготовки чи замаху на злочини [350]. На сьогодні необхідно виділити актуалізацію європейського досвіду боротьби з кримінально протиправною діяльністю, пріоритет виховання перед покаранням, відхід від загальноприйнятих методів розслідування кримінальних правопорушень. Оновлення змісту кримінально–правової політики передбачає також відхід від покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, розвиток інституту наглядової пробації тощо. У таких умовах індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень та роль правоохоронних органів набуває також нових, більш сучасних, рис, стаючи менш репресивною, переходячи із контрольного-наглядових меж до педагогічних та культурно-виховних.

Індивідуальне запобігання злочинам – це різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити злочин. Метою індивідуального запобігання злочинам є безпосередній вплив на свідомість особи, а через цей вплив – зміна поведінки за рахунок свідомих спонукань самого об'єкта індивідуального запобігання злочинам. Індивідуальне запобігання злочинам починається з того моменту, коли є очевидними відомості щодо особи, поведінка якої свідчить про наявність підстав для індивідуального запобігання злочинам. Встановити таку особу та визначити в кожному конкретному випадку підстави для індивідуального запобігання злочинам, як показує практика правоохоронної діяльності, є складною справою. Проблема полягає у виявленні осіб з поведінкою правопорушників (у залежності від характеру поведінки такої особи та її можливостей вчинити певний злочин: перебування в складі організованої групи, зайняття певним видом господарської діяльності, постійне спілкування з маргіналами тощо) та постановці їх на відповідний профілактичний облік. У цьому плані відчувається дефіцит інформаційної бази, відсутність оперативного обміну інформацією між

суб'єктами індивідуального запобігання злочинам тощо. Основним суб'єктом індивідуального запобігання злочинам є органи внутрішніх справ [260]. Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення проти трудових прав, здебільшого, не характеризуються сталими для суб'єктів суспільно небезпечних діянь ознаками. Водночас, говорячи про кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва або ті діяння, які не передбачають спеціального суб'єкта, можна виокремити випадки посягання на трудові права і свободи громадян через різного роду залежності (які, наприклад, зумовили необережну поведінку, порушення правил безпеки виробництва та призвели до відповідного протиправного діяння), через особисту зацікавленість (наприклад, коли особа перешкоджає законній професійній діяльності журналістів через небажання оприлюднювати певну інформацію тощо).

Слід зазначити, що правоохоронні органи займають особливе місце серед суб'єктів запобігання злочинності, метою запобіжної діяльності яких є: організація реалізації державної стратегії запобігання правопорушенням, у тому числі й злочинам; створення правової основи, організаційних, тактичних, матеріально-технічних та інших умов здійснення запобігання правопорушенням; виявлення, усунення або нейтралізація криміногенних факторів; виявлення, попередження, припинення та розслідування злочинів; забезпечення відшкодування збитків, завданих злочинами фізичним і юридичним особам та державі; розшук і затримання осіб, які вчинили злочини та інші правопорушення; запобігання налагодженню корупційних зв'язків та втягуванню державних службовців у стосунки з криміналітетом; удосконалення правової бази запобігання злочинності; всебічне, повне та своєчасне інформування громадськості про результати запобіжної діяльності. Індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням є різновидом діяльності правоохоронних органів, яке спрямоване на недопущення скоєння суспільно небезпечних діянь з боку конкретних осіб, від яких з великою ймовірністю слід очікувати вчинення

злочину. Об'єктом індивідуального запобігання є: 1) поведінка та спосіб життя осіб з високою ймовірністю вчинення злочину; 2) соціальні елементи, їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; 3) деякі соціально значущі при формуванні й реалізації умислу психофізичні особливості індивідів; 4) несприятливі умови оточуючого такої особи середовища та життєвого укладу; 5) інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію й полегшують вчинення злочину [260]. Враховуючи те, що кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод громадян стали підслідними слідчим Національній поліції лише у 2012 році із прийняттям нового (наразі – чинного) кримінального процесуального законодавства, а також через відсутність належного інформаційного та методичного забезпечення правоохоронних органів в частині особливостей досудового розслідування таких діянь, логічним висновком може стати їх фактична неспроможність виконувати і запобіжну функцію стосовно осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян.

Вивчення особи злочинця в ряді випадків проводиться формально та односторонньо. Серед основних причин незадовільного вивчення об'єктів індивідуального запобігання злочинам є наступні: відсутність формалізованого обліку даних про правопорушників; недостатність часу на профілактичну роботу; неясне уявлення про те, які сторони особистості необхідно вивчити для обрання правильної тактики індивідуального запобігання злочинам та інші причини. Вивчення особи, щодо якої застосовуються заходи індивідуального запобігання злочинам, її характеристик є основою для обрання заходів запобігання злочинам. Обґрунтованість такого вибору підвищиться, на нашу думку, якщо при цьому будуть враховуватися перспективні зміни в об'єкті індивідуального запобігання злочинів. Для цього потрібно здійснювати прогнозування індивідуальної злочинної поведінки, що стосується оцінки ймовірності вчинення особою злочину вперше або повторного (рецидивного) злочину. Важливу роль у

запобіганні злочинам відіграє виявлення й перевірка осіб з антигромадськими поглядами, способом життя й протиправною поведінкою. Угрупування таких осіб утворюють криміногенне середовище, що впливає на оперативну обстановку певної території обслуговування [260].

Як уже було зазначено, проблема вивчення особи кримінального правопорушника в сучасних умовах фактично ускладнена відсутністю сукупності ознак, характерних та достатніх для диференціації за видам кримінальних правопорушень, які вчиняють такі особи. Зважаючи на мотив і мету, кожен правопорушник вчиняє кримінальне правопорушення через власні потреби та інтереси. Тому не можна, наприклад, говорити, що всі вбивці характеризуються агресивною поведінкою, відсутністю емпатії тощо. Мотивом для вбивства може бути прагнення помсти, страх викриття або бажання приховати інше діяння або інформацію, корисливий мотив, якщо мова йде про вбивство, вчинене на замовлення тощо. Що стосується кримінальних правопорушень проти трудових прав, особливо тих, що стосуються безпеки виробництва, також важко сформулювати типовий портрет особи кримінального правопорушника. Логічно, що це ускладнює й обрання заходів індивідуальної профілактики його кримінально протиправної поведінки.

До кола осіб, щодо яких необхідно вживати індивідуально-запобіжні заходи, належать: 1) раніше засуджені за вчинені злочини, які на шлях виправлення не стали, про що свідчать факти їх антигромадської поведінки під час відбування покарання або після звільнення; 2) особи, які вчинили адміністративні проступки, та існує можливість вчинення ними в майбутньому злочинних діянь; 3) особи, які не притягувалися в минулому до кримінальної або адміністративної відповідальності, але їх поведінка свідчить про стійкі антигромадські погляди, наявність зв'язків із кримінальними елементами; 4) особи, які зловживають спиртними напоями, наркомани, сімейні бешкетники, утримувачі будинків розпусти, неповнолітні, які вчиняють адміністративні

проступки; 5) особи, відносно яких є оперативна інформація щодо наявності наміру вчинити ними злочин або про наявність підготовчих дій до вчинення злочину. Основним джерелом отримання інформації про криміногенну особу – особу злочинця – виступають особисті бесіди. Документальні джерела, наприклад, особисті справи, характеристики, використовуються надзвичайно рідко. Як правило, при такому вивченні увага звертається переважно на колишню антигромадську діяльність [260]. Що стосується кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, необхідно звернути увагу на те, що підставою для особливого контролю можуть стати незначні порушення трудового законодавства, що може мати значення для встановлення початку становлення особи кримінального правопорушника, а також підґрунтя для вчинення суспільно небезпечного діяння. Антигромадська спрямованість особи в контексті кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян полягає у втраті пріоритетів між особистою зацікавленістю та конституційно закріпленими цінностями.

Отже, в контексті індивідуально-профілактичного запобігання необхідно виділити вплив на потерпілих осіб. Учені вказують, що важливою функцією кримінологічної віктимології є правове виховання, тобто освітня функція. Дослідження показують, що багато потерпілих, а таких до 40 %, мають низький рівень правових знань. Більшість із них слабо орієнтується в правових нормах, що захищають їх життя, здоров'я, власність, а ті деякі, які хоч у чомусь розбираються, не знають, як і коли їх застосовувати на практиці. Своєю чергою не можна не зауважити на досить стабільному рівні правових знань у злочинців, особливо у сфері соціально-економічних відносин. Тому необхідне правове виховання суспільства, правова пропаганда знань про те, як не стати жертвою злочину, особливо в теперішніх умовах, коли держава не в змозі забезпечити громадян від злочинних посягань. Крім цього, однією з суттєвих функцій кримінологічної віктимології слід вважати теоретико-пізнавальну. Тут

доводиться констатувати, що, хоча зібрана велика емпірична база, проведені та проводяться дослідження в рамках власне віктимології, але на «стику» наук (кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінально-виконавчого права та кримінології) їх результати стають відомі лише дуже вузькому колу фахівців [129, с. 155]. Як вже було зазначено, віктимна поведінка потерпілих осіб є одним із основних детермінантів кримінально протиправної діяльності. Особливо це стає актуальним у межах кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина, більшість із яких стають можливим виключно через незнання потерпілими своїх трудових прав та способи їх захисту.

Для забезпечення потреб запобігання злочинності особливе значення набувають рівні віктимізації, серед яких можна виділити такі: перший (особистісний) складається з даних про безпосередніх потерпілих від злочину (в основному, потерпілі, що проходять по матеріалах кримінального провадження або виявлені в ході соціологічних досліджень); другий (родинний) – дані про членів сімей потерпілих, фактично також постраждалих від злочинних посягань; третій (причетних осіб) – особи, які брали участь у припиненні злочину (віктимологічний бумеранг). Поняття віктимізації пов'язане і з таким специфічним поняттям кримінологічної віктимології, як віктимність. Дані про віктимізацію служать базою для розрахунку коефіцієнта віктимності, який визначається як відношення числа потерпілих з віктимною характеристикою або числа віктимізованих сімей до загального числа віктимізованих осіб або сімей у цілому. Коефіцієнт віктимізації – це відношення всіх потерпілих від злочинів осіб (сімей) до загального числа осіб (сімей), які проживають на певній території в один і той же час. У цьому плані додаткове значення набувають такі характеристики, як стать, вік, соціальний статус, виконувані соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином (професійний автоматизм), а також навколишнє середовище, конкретна (життєва) ситуація,

поведінка третіх осіб і т.ін. Реально оцінюючи стан справ, слід зазначити, що як би ретельно не вивчалися віктимологічні обставини і фактори, які ведуть до вчинення злочину, як би не поліпшувалася економічна ситуація в країні або удосконалювалася законодавча база, все одно будуть зустрічатися неухважні і безпечні громадяни, які в ряді випадків здатні своєю поведінкою спровокувати вчинення щодо них злочину. Однак з цього не випливає, що профілактика віктимності населення марна. Усвідомлення обмеженості наявних можливостей сьогодні не повинно перешкоджати професійним спробам запобігання конкретним злочинам. У зв'язку з цим уже сьогодні можливе використання ряду взаємопов'язаних програм, які діють у рамках індивідуального віктимологічного запобігання: – програми виявлення осіб з підвищеною віктимністю; – програми корекції віктимності в окремих громадян. Через що слід ще раз зауважити, що особистісні якості жертви характеризуються деякою деформацією соціального, морального і психологічного порядку, обумовлюють у певних ситуаціях її підвищену віктимність [129, с. 155]. Більшість заходів віктимологічного впливу на потерпілих від досліджуваних кримінальних правопорушень осіб мають ґрунтуватись на підвищенні рівня правової обізнаності, а також популяризації правоохоронних органів та підвищенні рівня довіри населення до них.

«Індивідуальне віктимологічне запобігання віктимної поведінки – це різновид спеціально-віктимологічного запобігання, спрямованого на конкретних осіб із підвищеним рівнем віктимності, які з великою ймовірністю можуть стати жертвами злочинів. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може опинитися в ролі жертви злочину. Спеціально-віктимологічними заходами на індивідуальному рівні охоплюються заходи відносно осіб, які, судячи з їх поведінки і зважаючи на особистісні характеристики, соціальний статус, з найбільшою ймовірністю ставлять у небезпеку своє життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеvu недоторканість, майнові цінності тощо. Усунення небезпеки

потенційних жертви / потерпілого – головне завдання віктимологічного запобігання на рівні конкретної особи. Для визначення кола конкретних осіб, які потребують індивідуального віктимологічного втручання, необхідно мати фактичні, віктимологічні та правові підстави. Фактичні підстави такого запобігання – реальна віктимна поведінка, яка, згідно зі здоровим глуздом та досвідом протидії злочинності, з високим ступенем ймовірності може завершитися злочинним посяганням» [102]. На сьогодні важливим аспектом віктимологічного запобігання є відокремлення реальної віктимної та потенційно небезпечної поведінки від фантомної, що полягає в слабкій, часто награній провокації конфлікту, який у будь-якому випадку буде завершений цією особою в мирній формі. Таке розмежування має важливе значення, оскільки якщо перший тип поведінки зумовлює обов'язковий контроль та запобігання, то в другому випадку часто достатнім є лише проведення профілактичних бесід спеціалістами у відповідних галузях [102]. Варто також звернути увагу на те, що в контексті кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян теоретично також може мати місце провокативна поведінка, особливо, наприклад, у випадку перешкоджання здійсненню законної професійної діяльності журналіста. Останній може реалізовувати свої повноваження у зухвалій формі, чим потенційно має можливість спричинити агресію у свій бік.

О. М. Чебан зазначає, що «індивідуальна віктимологічна профілактика має на меті позитивну зміну особистісних якостей, властивостей потенційної жертви для того, щоб припинити або змінити віктимну тенденцію в її поведінці. Запобігання злочинної та віктимної поведінки – це саме та єдність, якої бракувало традиційній концепції соціальної профілактики правопорушень. Профілактичний захист особи від злочинних зазіхань має особливу соціальну та правову значущість. Саме тому профілактичний захист зводиться в ранг найважливішого соціально-правового завдання» [408]. У науковій спільноті існує виправдана думка, що індивідуальна віктимологічна профілактика полягає

у виявленні осіб з підвищеною віктимністю і проведенні з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань. Прийоми і методи індивідуальної віктимологічної профілактики достатньо відомі. Проте вони, як правило, зводяться лише до захисно-виховної роботи з громадянами, які стали потерпілими. Робота з виявлення осіб із підвищеною віктимністю практично не ведеться. Така однобічність у віктимологічній профілактиці зумовлена переважно відсутністю спеціальних методик виявлення осіб з підвищеною віктимністю і суб'єктів, які здійснюють цей вид профілактики» [408]. У цьому контексті варто зауважити, що індивідуальне запобігання та профілактика віктимної поведінки осіб може мати місце як до вчинення щодо них суспільно небезпечного діяння, так і після останнього; як у випадку первинної віктимізації, так і вторинної [325, с. 98].

Отже, до віктимологічних заходів індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень проти трудових прав необхідно віднести: 1) встановлення та нормативно-правове закріплення порядку відшкодування шкоди, завданої працівнику роботодавцем внаслідок вчинення кримінального правопорушення проти трудових прав; 2) унормування положень щодо нормативно-правового захисту трудових прав громадян (особливо – внутрішньо переміщених осіб) під час дії особливого правового режиму воєнного стану; 3) проведення заходів, спрямованих на підвищення рівня правової обізнаності населення; 4) проведення навчання з основ охорони праці та безпеки на виробництві, що необхідно як для зменшення рівня загального травматизму та нещасних випадків на виробництві, так і для запобігання кримінальним правопорушенням; 5) проведення тижнів праці на підприємствах, установах та організаціях, основним завданням яких є підвищення кваліфікації та правової освіти працівників в частині трудового законодавства; 6) сприяння зниженню ймовірності вторинної віктимізації шляхом забезпечення можливості відпрацювання кримінальним

правопорушником із жертвою механізму кримінального правопорушення із визначенням основних детермінантів та причин віктимізації працівника.

Незважаючи на те, що кримінальні правопорушення не відносяться до категорії тяжких та резонансних, у низці статей кримінального законодавства одним із альтернативних видів покарання передбачено позбавлення волі на певний строк: ст. 170; ч. 2 ст. 175; ч. 2 ст. 271; ч. 2 ст. 272; ст.ст. 273–274; ч. 2 ст. 275 КК України. З огляду на те, що такий вид покарання передбачений, здебільшого в других частинах статей, можна підсумувати, що частіше за все воно призначається за вчинення кваліфікованого діяння, яке вбачає наявність тяжких наслідків. У цьому контексті також необхідно звернути увагу на те, що законодавець достатньо специфічно підійшов до обрання меж кримінальної відповідальності та покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян. Так, наприклад, більшість діянь проти трудових прав, викладених у V розділі Кримінального кодексу України («Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина») не передбачають позбавлення волі як вид покарання, окрім ст. 170 та ч. 2 ст. 175 КК України. Водночас, якщо у випадку ч. 2 ст. 175, у якій передбачено відповідальність за невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат, позбавлення волі як вид покарання є доцільним та може бути поясненим з точки зору принципу співрозмірності, то санкція ст. 170 КК України (перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій) здається не досить аргументованою. Необхідно звернути увагу на те, що аналогічне за змістом діяння, яке вчиняється відносно журналіста (ст. 171 КК України), не передбачає позбавлення волі, що свідчить про безсистемність покарань, запропонованих законодавцем за вчинення кримінальних

правопорушень проти трудових прав громадян. Отже, враховуючи вказане, доцільною видається така редакція ст. 170 КК України:

***Стаття 170.** Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій*

Умисне перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

Актуальним також є перегляд строку позбавлення волі, передбаченого в ч. 2 ст. 273 КК України (порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки), а також у ч. 2 ст. 274 (порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки). Так, попри серйозну суспільну небезпечність таких діянь, передбачення законодавцем можливості призначити покарання від двох до десяти (ч. 2 ст. 273 КК України) та від трьох до дванадцяти років (ч. 2 ст. 274 КК України) є підставою для виникнення дискусій щодо створення платформи для реалізації корупційних інтересів та суб'єктивізму суддів. Варто звернути увагу, що в більшості санкцій кримінального законодавства за вчинення особливо тяжкого кримінального правопорушення із максимальною межею в дванадцять років, мінімальною є п'ять років, у більшості випадків – 7–10 років (окрім ст. 267 КК України, яка також передбачає межі позбавлення волі від трьох до дванадцяти). Враховуючи доцільність збереження логіки призначення покарання, доцільним є відрахування мінімальної межі, відповідно до тяжкості кримінального правопорушення попереднього, максимальній межі. Так, наприклад, якщо мова йде про тяжке кримінальне правопорушення із максимальною межею позбавлення волі в десять років, мінімальною має бути

максимальна межа, встановлена за нетяжкі кримінальні правопорушення, – п'ять років. Таким чином, доцільно викласти досліджувані норми в такій редакції:

Стаття 273. Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах

...2. Те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 274. Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки

...2. Те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

З огляду на наявність покарання у виді позбавлення волі на певний строк за вчинення кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян актуальним видається удосконалення роботи із засудженими як захід індивідуально-профілактичної роботи. Більшість таких суспільно небезпечних діянь (ст. 170; ч. 2 ст. 175; ч. 1 ст. 273; ч. 1 ст. 274; ч. 2 ст. 275 КК України) є нетяжкими, а отже, особи яким було призначено покарання у виді позбавлення волі, відповідно до ст. 18 КВК України, повинні відбувати його у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання або мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. За вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273 КК України, які є тяжкими, та ч. 2 ст. 274 КК України, яке є особливо тяжким, – у виправних колоніях середнього рівня безпеки.

Великого значення в цьому відношенні набуває педагогічно грамотно організована соціально-виховна робота із засудженими. Важливість її багато в чому визначається тим, що злочинець, який засуджений до кримінального покарання, перебуває в педагогічно занедбаному середовищі, а тому слабо відчуває позитивний вплив колективу, особливо на попередній стадії відбування покарання. Соціально-виховна робота глибоко зачіпає внутрішній світ засудженого, дозволяє сформувати його правильне відношення до покарання, суспільно корисної праці, виховних заходів, до самого себе, інших людей, викликає активну реакцію, яка дозволяє певною мірою оцінювати результативність виховного впливу. Педагогіка, як вже зазначалось, наука про спеціально організовану, цілеспрямовану та систематичну діяльність з формування людської особистості, про зміст, форми і методи виховання та навчання. Особливе місце в системі педагогічних наук посідає пенітенціарна педагогіка. Об'єктом пенітенціарної педагогіки є особи, різні за віком (підлітки, юнаки, молодь, дорослі, літні), ступенем соціальної небезпечності та педагогічної занедбаності (засуджені вперше, неодноразово, особливо небезпечні рецидивісти), різні за статтю, станом здоров'я і спрямованістю особистості, які перебувають в місцях позбавлення волі. Таким чином, об'єктом є засуджений – людина, яка здійснила злочин, причини якого завжди так чи інакше лежать у ньому самому, криміногенних деформаціях його особистості [114, с. 98]. В умовах відходу від покарання, як самоцілі кримінального законодавства та перерозподілу пріоритетів, на перевиховання кримінального правопорушника пенітенціарна педагогіка та соціально-виховна робота набувають особливої актуальності.

Основними специфічними особливостями педагогічного процесу в УВП є: об'єкти впливу (засуджені) характеризуються значними відхиленнями в моральній і правовій свідомості, достатньо вираженою своєрідністю психічних станів і соціальних ролей; педагогічний процес реалізується в умовах ізоляції в

педагогічно несприятливому середовищі і регламентується кримінально-виконавчим законодавством; у більшості випадків основні засоби перевиховання суб'єктивно сприймаються засудженими як примусові; результати педагогічного впливу не завжди можна проаналізувати в умовах УВП. Завдання пенітенціарної педагогіки: вивчати всі елементи педагогічної системи в їх взаємозв'язку та взаємозалежності; розкривати та пояснювати закономірності процесу ресоціалізації засуджених; описувати, пояснювати педагогічні явища в установах виконання покарань, у їх взаємозв'язку з різними явищами соціальної дійсності; прогнозувати розвиток педагогічної системи виправно-трудоустанов [358, с. 87]. Врахування специфіки соціально-виховної роботи в умовах ізоляції необхідне для диференціації виховних заходів у залежності від тяжкості кримінального правопорушення, особи кримінального правопорушника та особливостей реалізації ним кримінально протиправного умислу.

Виправлення засуджених – це складний і багатогранний процес, який зачіпає всі сфери їхнього життя і побуту, і являє собою, з одного боку, активну практичну діяльність вихователів, які впливають на засуджених, з іншого – активну діяльність самих засуджених, оскільки без бажання людини змінити себе, досягнення мети виправлення неможливе. Згідно зі ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, міри суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання. Педагогіка співробітництва – прогресивна концепція, що утверджує особливий стиль взаємодії вихователя і вихованців, спрямований на створення в об'єкта виховання особистісної позиції активного, свідомого суб'єкта особистісно

значущої та соціально корисної діяльності [114, с. 98]. Отже, основною метою соціально-виховної роботи має стати вміння налагодити контакт із засудженою особою для встановлення причин, які сприяли вчиненню нею кримінального правопорушення. Оскільки визначення детермінаційного комплексу суспільно небезпечної діяльності є відправною точкою для виправлення девіантних настанов людини.

До головних ціннісних компонентів педагогіки співробітництва належать:

1. Оптимістичний прогноз в оцінюванні перспектив особистісних змін засуджених неповнолітніх.
2. Прийняття кожного засудженого з його недоліками, суперечностями тощо, а також на увагу до особистості.
3. Емпатичне співчутливе розуміння особистості засудженого неповнолітнього з урахуванням всієї складності його психічних станів.
4. Щире спілкування із неповнолітнім, який позбавлений волі, відкриття для нього внутрішнього світу вихователя.
5. Надання засудженому психологічної та іншої допомоги, необхідної йому для подолання труднощів у різних сферах життєдіяльності (у рамках закону), створення та закріплення психотерапевтичного клімату середовища, у якому перебувають засуджені підлітки.
6. Пошук позитивного в особистості засудженого для використання цього в педагогічному процесі.
7. Глибинне вивчення та розкриття дійсних мотивів і зовнішніх обставин, що зумовлюють вчинки і дії засудженого, з урахуванням його характерологічних рис, головних потреб, психічних станів, і прийняття на цій підставі оптимальних, конкретних, індивідуалізованих педагогічних рішень.
8. Критичний самоаналіз, корекція вихователем особистості засудженого та педагогічної діяльності з метою їх самовдосконалення [143].

Специфіка педагогічного процесу і його закономірностей в умовах виконання покарань зумовила існування системи спеціальних принципів перевиховання засуджених. Знання закономірностей і принципів педагогічного процесу в умовах позбавлення волі необхідні працівникам УВП для більш глибокого проникнення в сутність виправлення

особистості неповнолітнього, для забезпечення наукових засад управління цим процесом. Ґрунтовні знання закономірностей і принципів педагогічного процесу допомагають визначити найбільш ефективні форми і методи впливу на свідомість, почуття та поведінку ув'язнених [114].

Принципи виховної роботи із засудженими [364] поділяють на дві групи. Принципи, які визначають зміст та спрямованість самого процесу ресоціалізації (цілеспрямованість процесу перевиховання на ресоціалізацію засуджених; оптимістичний підхід до оцінювання можливостей виправлення; тісний зв'язок із реальним життям; дотримання законності в процесі перевиховання; відповідність засобів, форм і методів впливу гуманістичній, моральній спрямованості процесу перевиховання). Принципи, які визначають педагогічну діяльність співробітників УВП (залучення засуджених до активної суспільно корисної й особистісно значущої діяльності; формування в середовищі засуджених позитивних міжособистісних стосунків; поєднання вимогливості з гуманним і справедливим ставленням до них; диференційований та індивідуальний підхід до засуджених; опора у виховній роботі на позитивні якості особистості; комплексний підхід до перевиховання; стимулювання та керівництво самовихованням засуджених) [358, с. 50]. Боротьба з такими явищами – завдання перевиховання. Загальні їхні причини є основою застосованої системи виправних впливів, а особливо диференційованих та індивідуальних. Таким чином, система принципів перевиховання визначає мету та спрямованість виховного процесу в установах виконання покарань, психолого-педагогічні умови, підвищення його ефективності. Вони є теоретичною основою вибору методів і засобів педагогічного впливу, їх гармонізації відповідно до мети перевиховання засуджених [114, с. 97]. Отже, до індивідуально-профілактичних заходів впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян, необхідно віднести: 1) стимулювання правослухняної поведінки засуджених осіб за рахунок залучення до суспільно корисної праці; 2) залучення

спеціалістів з метою боротьби з різного роду залежностями (особливо для осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва в стані алкогольного сп'яніння); 3) розробка диференційованих заходів соціально-виховної роботи, спрямованих саме на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян з урахуванням специфіки таких діянь; 4) з урахуванням наявності додаткового виду покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, актуальним є забезпечення перекваліфікації осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, з метою набуття ними нових навичок та вмій.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що найбільш актуальними індивідуально-профілактичними засобами та заходами запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян є віктимологічні та пенітенціарні заходи.

До віктимологічних заходів індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень проти трудових прав необхідно віднести: 1) встановлення та нормативно-правове закріплення порядку відшкодування шкоди, завданої працівнику роботодавцем внаслідок вчинення кримінального правопорушення проти трудових прав; 2) унормування положень щодо нормативно-правового захисту трудових прав громадян (особливо внутрішньо переміщених осіб) під час дії особливого правового режиму воєнного стану; 3) проведення заходів, спрямованих на підвищення рівня правової обізнаності населення; 4) проведення навчання з основ охорони праці та безпеки на виробництві, що необхідно як для зменшення рівня загального травматизму та нещасних випадків на виробництві, так і для запобігання кримінальним правопорушенням; 5) проведення тижнів праці на підприємствах, установах та організаціях, основним завданням яких є підвищення кваліфікації та правової освіти працівників у частині трудового законодавства; 6) сприяння зниженню ймовірності вторинної віктимізації

шляхом забезпечення можливості відпрацювання кримінальним правопорушником із жертвою механізму кримінального правопорушення із визначенням основних детермінантів та причин віктимізації працівника.

До індивідуально-профілактичних заходів впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян необхідно віднести:

- 1) стимулювання правослухняної поведінки засуджених осіб за рахунок залучення до суспільно корисної праці;
- 2) залучення спеціалістів з метою боротьби з різного роду залежностями (особливо для осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва в стані алкогольного сп'яніння);
- 3) розробка диференційованих заходів соціально-виховної роботи, спрямованих саме на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян з урахуванням специфіки таких діянь;
- 4) з урахуванням наявності додаткового виду покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, актуальним є забезпечення перекваліфікації осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, з метою набуття ними нових навичок та вмій.

Висновки до 4 розділу

1. Під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням необхідно розуміти сукупність соціально-економічних, організаційно-управлінських, політичних, правових та культурно-виховних заходів та засобів, спрямованих на нейтралізацію детермінантів кримінально протиправної діяльності, зниження рівня їх деструктивного впливу на населення, а також подальший розвиток суспільних відносин. Отже, до структури загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина необхідно віднести: соціально-

економічні, політико-правові, організаційно-управлінські та культурно-виховні заходи та засоби.

До соціально-економічних заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян необхідно віднести: 1) заохочення інвестиційної діяльності, зокрема посилення інвестиційної привабливості держави на міжнародній арені; 2) посилення державного контролю та прозорості суддівської системи у сфері господарської діяльності; 3) розширення переліку актуальних для держави професій шляхом розгалуження напрямів діяльності, а також трансформація традиційних форм зайнятості (що набуває особливої актуальності з огляду на пандемію COVID-19, яка значно знизила прибутковість підприємств та мала негативний вплив на малий та середній бізнес); 4) налагодження та сприяння розвитку логістики в країні; забезпечення стабільності ланцюгів поставок як внутрішньо-, так і зовнішньоекономічного охоплення; 5) розробка алгоритму переведення працівників на дистанційну форму для повноцінної реалізації трудових обов'язків зі збереженням адекватного розміру заробітної плати; 6) визначення способів та методів контролю за ефективним перерозподілом вивільнених коштів; 7) перегляд Порядку надсилання розрахунку сум адміністративно-господарських санкцій, що підлягають сплаті у зв'язку з невиконанням нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю за попередній рік, затверджений Постановою правління Пенсійного фонду України 10 березня 2023 року № 14-1 Наказ Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю 10 березня 2023 року № 17 в частині підвищення пені за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб із інвалідністю; 8) сприяння навчанню та перекваліфікації осіб із інвалідністю для здобуття професії; 9) забезпечення дотримання всіх принципів системи громадського здоров'я; 10) подолання дискримінації за будь-якою ознакою; 11) унормування рівня соціальних виплат для уразливих категорій населення.

До політико-правових заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод громадян необхідно віднести: 1) унормування положень щодо особливостей зовнішньої трудової міграції, яка здійснюється особами із інвалідністю; 2) прийняття нормативно-правового акту, присвяченого особливостям реалізації права на працю внутрішньо переміщеними особами, а також їх соціального захисту від дискримінації за територіальною ознакою; 3) перегляд положень нормативно-правового акту, присвяченого організації трудових відносин в умовах воєнного стану в частині виплати компенсації працівникам за час призупинення дії трудового договору, який покладено на державу, що здійснює збройну агресію проти України. Із урахуванням того, що репарації можуть бути призначені тільки після повного завершення бойових дій, логічним рішенням є визначення мінімальних компенсацій працівникам з боку роботодавця, який після припинення військової агресії отримає репарації від держави, яка розпочала бойові дії; 4) перегляд трудового законодавства в частині передбачення можливості продовження жінками в окремих випадках відпустки по догляду за дитиною до шести років зі збереженням заробітної плати; 5) встановлення посиленого нормативно-правового захисту інтересів дітей, які працюють; 6) встановлення кримінальної відповідальності за порушення прав зовнішніх трудових мігрантів.

До організаційно–управлінських заходів запобігання необхідно віднести: 1) сприяння розвитку інформаційного середовища з метою своєчасного інформування громадян про стан та тенденції кримінальних правопорушень проти трудових прав; 2) формування сучасних аналітичних систем про особливості кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян; 3) розгалуження системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян; 4) актуалізація та вирішення проблеми гендерної рівності працівників; 5) боротьба із розповсюдженими масштабними

кримінально протиправними явищами, такими як організована злочинність, корупційна злочинність тощо.

Роль громадськості як основного культурно-виховного заходу запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян відтворюється через такі особливості як: 1) діяльність громадськості скерована на боротьбу із детермінаційним комплексом таких суспільно небезпечних діянь із мінімальними ризиками наявності завуальованих корупційних та інших особистих та професійних зацікавленостей; 2) діяльність громадськості може бути реалізована через повноцінне функціонування професійних спілок та громадських організацій, а також в межах, передбачених Законом України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 № 5026-VI. В межах цього пункту також відтворюється і віктимологічний складник запобігання такого роду суспільно небезпечним діянням через самостійний захист працівниками свого права на працю; 3) діяльність громадськості, яка реалізується через виконання волонтерських функцій сприяє захисту прав громадян на працю в умовах особливого правового режиму воєнного стану; 4) взаємодія із громадськістю знижує відсоток латентних кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян через потенційно більшу (по відношенню до правоохоронних органів) довіру працівників, що робить можливим посередництво відповідних громадських організацій та професійних спілок між потерпілою особою та державою; 5) громадськість також може виконувати більш зосереджену виховну діяльність як для суб'єктів, так і для потерпілих від кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян.

2. Під спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина необхідно розуміти сукупність заходів та засобів, спрямованих на усунення детермінантів, а також інших соціально негативних явищ та процесів, які

сприяють/спрощують порушення права громадян на працю, шляхом їх обмеження та/або усунення, а також за рахунок оперативного реагування на формування віктимної та злочинної поведінки учасників суспільно небезпечного діяння. Як і загальносоціальне, спеціально-кримінологічне у своїй структурі передбачає такі заходи та засоби як: 1) соціально-економічні та правові; 2) організаційно-управлінські.

До соціально-економічних та правових заходів та засобів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян необхідно віднести: 1) підвищення рівня страхових виплат, призначених у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, які спричинили втрату працездатності; 2) встановлення посиленого соціального захисту осіб, які здійснюють професійні обов'язки, пов'язані із ризиком для життя та здоров'я (зокрема, лікарів, які працюють із хворими на COVID-19, ВІЛ/СНІД, гепатити та інші особливо небезпечні захворювання; особам, які працюють в зонах активних бойових дій, у тому числі, тих, що здійснюють функції, не пов'язані із військовою та правоохоронною діяльністю; особам, які працюють із засудженими до позбавлення волі; журналістам, які здійснюють журналістське розслідування за особливих умов тощо); 3) підвищення рівня соціального захисту одиноких жінок, які мають дитину віком до трьох років та здійснюють трудову діяльність; 4) встановлення соціального захисту для осіб, які втратили роботу через вимушене внутрішнє переселення в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

До організаційно-управлінських заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян можна віднести: 1) посилення нормативно-правового захисту викривачів; 2) удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян; 3) удосконалення аналітичної роботи правоохоронних органів в частині аналізу та прогнозування стану кримінально протиправної діяльності в

цій частині; 4) розробку стратегій та довгострокових програм, спрямованих на зниження кількісного та позитивний вплив на якісний показники кримінально протиправної діяльності у сфері трудових прав громадян із урахуванням незадовільного соціально-економічного та політичного стану в країні; 5) інтеграцію зарубіжного досвіду в національну практику, у тому числі в частині удосконалення інформаційного забезпечення, необхідного для здійснення кримінального аналізу та досудового розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян; 6) узагальнення практики з розслідування кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян; 7) сприяння розвитку інституту інспекторів з праці; 8) створення/запровадження проєктів, спрямованих на удосконалення процесу обміну досвідом із провідними європейськими державами в частині захисту трудових прав громадян (прикладом є платформа Twinning, спрямований на вирішення проблем інституціональної розбудови і безпосереднього технічного співробітництва між органами влади держав – членів ЄС та країн-бенефіціарів).

3. Найбільш актуальними індивідуально-профілактичними засобами та заходами запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян є віктимологічні та пенітенціарні заходи.

До віктимологічних заходів індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень проти трудових прав необхідно віднести: 1) встановлення та нормативно-правове закріплення порядку відшкодування шкоди, завданої працівнику роботодавцем внаслідок вчинення кримінального правопорушення проти трудових прав; 2) унормування положень щодо нормативно-правового захисту трудових прав громадян (особливо – внутрішньо переміщених осіб) під час дії особливого правового режиму воєнного стану; 3) проведення заходів, спрямованих на підвищення рівня правової обізнаності населення; 4) проведення навчання із основ охорони праці та безпеки на виробництві, що необхідно як для зменшення рівня загального травматизму та нещасних випадків на виробництві,

так і для запобігання кримінальним правопорушенням; 5) проведення тижнів праці на підприємствах, установах та організаціях, основним завданням яких є підвищення кваліфікації та правової освіти працівників в частині трудового законодавства; 6) сприяння зниженню ймовірності вторинної віктимізації шляхом забезпечення можливості відпрацювання кримінальним правопорушником із жертвою механізму кримінального правопорушення із визначенням основних детермінантів та причин віктимізації працівника.

До індивідуально-профілактичних заходів впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян необхідно віднести: 1) стимулювання правослухняної поведінки засуджених осіб за рахунок залучення до суспільно корисної праці; 2) залучення спеціалістів з метою боротьби із різного роду залежностями (особливо – для осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва у стані алкогольного сп'яніння); 3) розробка диференційованих заходів соціально-виховної роботи, спрямованих саме на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян із урахуванням специфіки таких діянь; 4) з урахуванням наявності додаткового виду покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, актуальним є забезпечення перекваліфікації осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, з метою набуття ними нових навичок та вмій.

РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

5.1. Міжнародні стандарти реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин

Міжнародна та європейська загальноправова та кримінологічна практика захисту прав громадян завжди були і залишають шаблонними для всіх демократичних та розвинених країн. При всьому це стосується будь-яких суспільних відносин, які охороняються на нормативно-правовому рівні. Не є винятком і трудові відносини. На жаль, очевидним є те, що більшість зарубіжних держав на декілька кроків попереду України в частині захисту трудових прав, у тому числі, кримінально-правовими та кримінологічними засобами. Це зумовлено наявністю необхідного економічного та соціального потенціалу, якого вистачає для створення платформи, де реалізуються міжнародні стандарти кримінальної політики у сфері охорони трудових відносин. Ураховуючи те, що останні є універсальними для інтеграції в юридичну практику будь-якої держави, пропонуємо розглянути їх більш детально.

Відтак, більшість прав працівників, які можуть бути піддані кримінально протиправному впливу, захищені стандартними міжнародними нормативно-правовими актами. До основних варто відносити акти ООН, акти Міжнародної Організації Праці, акти міжнародних міжурядових організацій, двосторонні угоди суверенних держав тощо. Генеральна Асамблея ООН, схваливши Загальну декларацію прав людини в 1948 р., надала цим документом джерело для формування більшості держав основоположних норм для конституцій. Так Україною були імplementовані норми статей 23, 24, 25 Загальної декларації прав людини. Зокрема, зазначені статті передбачають такі основоположні трудові

права громадян: право на працю, вільний вибір праці, захист від безробіття, справедливість, принцип недискримінації оплати праці, право вільно створювати профспілки, право на відпочинок, право на достатній рівень життя [389]. Отже, у цьому контексті ми можемо говорити про те, що право на працю як одне із основних прав громадян, закріплено на конституційному рівні всіх демократичних країн, що обумовлено прагненням знизити рівень потенційних загроз економічній безпеці держави через своєчасне уникнення проблем на ринку праці. У цьому контексті дуже чітко прослідковується те, що *кримінологічна політика відтворюється крізь призму соціальних потреб та інтересів держави в частині захисту національної безпеки.*

Наступним знаковим документом, який вплинув на регулювання трудових прав громадян, був Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 р. Ставши частиною національного законодавства, цей документ вперше ввів у дію основоположні трудові права Загальної декларації прав людини на території України. Відповідно до ст. 16 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються подавати, відповідно до цієї частини даного Пакту, доповіді про вживані ними заходи і про прогрес на шляху до додержання прав [389]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який ратифікований Україною більшою мірою дублює попередньо ратифіковані міжнародні нормативно-правові акти, проте, встановлює одну з головних засад у сфері трудового регулювання. Частина 2 ст. 18 зазначає, що ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу [389]. Акти ООН не встановлюють санкції для роботодавців або працівників. Згадані вище акти позитивно впливають на права громадян шляхом встановлення для України міжнародних заходів впливу, що своєю чергою спонукає державу вживати всіх необхідних заходів для забезпечення трудових прав. ООН відіграє важливу роль у регулюванні трудових прав громадян. Окрім наведених вище документів, були

прийняті та ратифіковані Україною Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок від 18 грудня 1979 р, Конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р., Конвенція про захист прав трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей тощо. Важливими для України є акти спеціалізованої установи ООН – МОП, членом якої Україна є від 1954 року. Основною діяльністю Міжнародної Організації Праці є правотворчість. Однією з визначних особливостей конвенцій МОП є їх універсальний характер [314, с. 152]. Таким чином, *сутність міжнародних стандартів реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин полягає у будівництві її не через репресію у відношенні працедавця, який порушив кримінальне законодавство, а шляхом встановлення низки гарантій безпеляційного захисту будь-яких нормативно визначених прав громадян у сфері трудової діяльності.*

Ставши членом МОП, Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися статуту Організації. Відповідно до п. 5 ст. 19 Конвенція надсилається всім Учасникам Організації для ратифікації. Кожен член Організації зобов'язаний протягом року з моменту закриття сесії конференції надати конвенцію на розгляд компетентному органу, для оформлення її як закону чи прийняття засобів іншого порядку [314, с. 152]. Таким чином, у разі нератифікації тієї чи іншої Декларації, Україна вже несе певні зобов'язання як член МОП, зокрема, звітувати про стан законодавства та прав, яких торкається та чи інша декларація. Проте, як свідчить практика сьогодення, для забезпечення трудових прав громадян України недостатньо багатосторонніх угод. Трудова міграція українців спонукає до укладення саме двосторонніх угод. Нелегальна трудова міграція наших співвітчизників у першу чергу не забезпечує їх правами працівника. Цю проблему спроможні вирішити двосторонні угоди. Україна, як гарант своїх громадян, має забезпечувати захист їх прав незалежно від статусу суб'єкта за кордоном. Україна уклала безліч угод про взаємне працевлаштування працівників. Однак, найкраще юридично оформлені угоди з країнами

Співдружності Незалежних Держав [389]. У цьому контексті можна звернути увагу на цінність кримінально-правового та кримінологічного захисту трудових прав працівників, який має бути чітко взаємоузгоджений не тільки із положеннями трудового права, а і міжнародними та європейськими рекомендаціями, що надасть можливість розробити довгострокові стратегії кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян.

Водночас трудова міграція в ці держави в умовах безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом суттєво скоротилась. Угоди з іншими державами уклалися понад 20 років, тому і в сучасних реаліях потребують суттєвих змін. Крім того, Україна не має угод про взаємне працевлаштування працівників з такими державами, як Німеччина, США, Італія, Норвегія, Фінляндія та інші. Таким чином, вплив міжнародних норм на охорону, у тому числі кримінально-правову, трудових прав громадян суттєвий. Міжнародні нормативно-правові акти вносять позитивні зміни в національне законодавство та ефективно його доповнюють. Такі організації, як Організація Об'єднаних Націй та Міжнародна Організація Праці, приймаючи міжнародні норми у сфері трудових відносин, надають можливість їх застосовувати як норми прямої дії. Це слугує позитивним явищем українцям для захисту своїх прав в іноземних судах [389]. Отже, **до міжнародних стандартів реалізації кримінальної політики у сфері охорони трудових відносин необхідно віднести:** 1) визнання боротьби з бідністю та безробіттям одними з основних пріоритетів соціального складника державного регулювання; 2) забезпечення доступу громадян до будь-яких дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного посягання; 3) ліквідація всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю; 4) визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені / спрощені умови праці; 5) заборона

примусового використання праці неповнолітніх. Пропонуємо розглянути наведені стандарти більш детально.

1. Визнання боротьби з бідністю та безробіттям одними з основних пріоритетів соціального складника державного регулювання.

Бідність та безробіття – основні чинники, які дестабілізують економіку держави. Існує логічний ланцюг, який полягає в тому, що безробіття породжує соціальний занепад, який, своєю чергою, завдає деструктивний вплив економічній сфері (проблеми з оподаткуванням, відсутність необхідних фінансових ресурсів, розвиток тіньової економіки тощо); наслідок – зниження рівня життя і – бідність. Бідність детермінує кримінально протиправну діяльність за більшою частиною напрямків. Отже, боротьба з безробіттям – це перший крок на шляху до стабілізації кримінологічної ситуації. Основний спосіб боротьби з безробіттям – покращення рівня взаємодії працедавця із працівником та захист прав останнього.

Найбільш важливі європейські стандарти організації праці закріплюються в положеннях статуту та конвенції Міжнародної організації праці. Ця організація спочатку була створена як спеціалізована установа Ліги Націй, а після Другої світової війни – Організації Об'єднаних Націй, що була заснована у 1919 р. урядами різних країн для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці [355]. Міжнародна організація праці займається прийняттям різноманітних конвенцій та розробляє рекомендації, а також встановлює міжнародні стандарти у сфері організації праці, зайнятості, професійної підготовки, умов праці, соціального забезпечення, безпеки праці й охорони здоров'я. За час своєї діяльності організація ухвалила близько 190 конвенцій і рекомендацій. Міжнародна організація праці відповідає за розробку міжнародних стандартів організації праці та нагляд за їх дотриманням. Це єдина тристороння установа у системі Організації Об'єднаних Націй, яка об'єднує

представників влади, роботодавців та робітників задля спільного визначення політики та програм із забезпечення достойною роботою всіх без винятку громадян [355]. Отже, наявність єдиної (основної) організації, діяльність якої спрямована на захист прав працівників надає можливість створювати комплексний правовий «продукт», який може інтегруватись у трудову практику всіх країн.

Першочерговими завданнями діяльності цієї організації є підтримка демократії і соціального діалогу, боротьба з бідністю та безробіттям, заборона праці дітей. Як всесвітня організація, вона відповідає за розроблення міжнародних стандартів у сфері організації праці і здійснює нагляд за їх дотриманням. У співпраці із країнами-членами організації вона прагне забезпечити дотримання стандартів у сфері організації праці на законодавчому рівні та на практиці. Вона також приймає міжнародно-правові акти у сфері праці у таких напрямках: право на працю, заборона примусової праці, право на колективні переговори, право на страйк, зайнятість і працевлаштування, умови праці, охорона праці, соціальна співпраця працівників і роботодавців, мирні засоби вирішення трудових конфліктів, право працівників на створення професійних організацій тощо [269]. Більшість кримінально протиправних посягань на трудові права громадян вчиняються через нехтування працедавцями своїми обов'язками, відсутністю необхідних юридичних знань, неналежним контролем за дотриманням вимог щодо створення належних умов праці тощо. Саме тому, прагнення міжнародного законодавця створити ефективну систему першочергового контролю є логічним та дієвим.

Така організація виокремила напрями подолання цієї проблеми: намагатися забезпечити кожного робочим місцем, у поєднанні з перепідготовкою та за підтримки державного фінансування (у тому числі з Європейського соціального фонду); заохочувати підприємництво та створювати робочі місця, наприклад, шляхом зниження пов'язаних із заробітною платою витрат на робочу силу і

надання гарантій; покращувати ефективності національних служб зайнятості шляхом надання інтенсивного консультування, навчання та пошуку роботи в перші тижні безробіття, особливо для молодих безробітних; підвищувати якість навчання і стажування; сприяти більшій відкритості ринків праці шляхом забезпечення стимулів до праці, ефективної активної політики на ринку праці та модернізації системи соціального захисту, що також призведе до більш повної інтеграції знедолених груп, включаючи інвалідів, низькокваліфікованих і мігрантів; покращувати навички на всіх рівнях у навчанні, зокрема, надавати всім випускникам шкіл необхідні знання, щоб знайти роботу; використовувати мобільність робочої сили відповідно до попиту та пропозицією робочої сили; визначати можливості для працевлаштування та покращувати навички прогнозування; надавати безробітним і молодим людям змогу відкрити власний бізнес, наприклад, шляхом впровадження бізнес-навчання та підтримки стартового капіталу, або шляхом зниження чи усунення оподаткування; передбачати та управляти реструктуризацією на основі взаємного навчання та обміну позитивним досвідом [264, с. 646]. Таким чином, проблема безробіття вирішується не через примус до праці, як це було за радянських часів, а шляхом створення належних економічних та соціальних умов, які дозволяють працедавцям удосконалювати якість надання трудових послуг.

Міжнародна організація праці спільно з іншими агенціями ООН здійснює в Україні важливі проекти, які пов'язані з розробкою моделі соціального бюджету, ринком праці та професійним навчанням безробітних, розвитком малого та середнього бізнесу [44]. У 2013 р. підписано Меморандум про співробітництво між Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Міжнародною організацією праці. Як наслідок, діяльність у галузі організації праці повинна здійснюватися на основі певних загальних і приватних стандартів. Сфера дії загальних стандартів не обмежується лише проблемами організації праці, вони універсальні і їм необхідно слідувати при проведенні

наукових досліджень та в практичній діяльності, зокрема щодо вдосконалення організації праці [355]. Отже, наша країна зробила дуже правильний крок на шляху до удосконалення кримінологічної політики в частині захисту трудових прав громадян.

На жаль, сучасний стан ринку праці посилює загострення соціально-економічних проблем, а саме призводить до зростання інфляції, скорочення обсягів виробництва валового національного продукту, зниження трудової активності та посилення соціальної напруженості населення. Експерти Міжнародної організації праці вважають, що найближчими роками в середньому у світі рівень безробіття досягне 10 % і повністю ліквідувати його не зможе жодна країна. Тому дослідження проблеми безробіття в Україні в сучасних умовах господарювання є досить актуальним [355]. Гостроти ця проблема набуває також в умовах особливого правового режиму, яким є воєнний стан. Будь-які політичні проблеми негативно відбиваються на економіці держави, яка є складником національної безпеки та гарантом належного соціального захисту населення.

Проте Україна не може й не повинна перебувати осторонь глобалізаційних процесів. Нам необхідно переймати досвід розвинених країн світу щодо структурної перебудови народного господарства, розвитку високотехнологічних та наукомістких галузей економіки, стимулювання продуктивної зайнятості та боротьби з безробіттям, адже найкращий спосіб розв'язання зазначених проблем – учитись на досвіді та помилках інших, що дозволить Україні стрімко розвиватись та позбутись клейма «країни третього світу». На сучасному етапі актуальним завданням є порівняльна оцінка рівня довготривалого безробіття в Україні та країнах Європейського Союзу. з метою виявлення певних тенденцій його формування, потенційних причин виникнення та засобів попередження. Практика Європейського Союзу є надзвичайно корисною, оскільки відкидаючи всі відмінності в розвитку окремих держав, ми маємо багато спільних рис. Тому надзвичайно цінним є дослідження принципів і закономірностей проведення

регіональної політики зайнятості ЄС та особливостей її виникнення. Стратегія зайнятості Європейського Союзу була розроблена на Люксембурзькій, Кардифській та Кельнській Радах Європи. На цих зустрічах керівники держав та урядів 15 держав-членів зауважили на їх зобов'язаннях у боротьбі з безробіттям [83, с. 5]. Отже, боротьба із безробіттям та бідністю, як один із головних міжнародних стандартів в межах кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин, надає можливість заздалегідь створити, грубо кажучи, «подушку безпеки», яка являтиме собою сукупність дій, спрямованих на покращення економічного складника суспільної небезпеки та сприяння розвитку ринку праці, що є одним із дієвих способів загальносоціального запобігання кримінально протиправній діяльності у сфері трудових відносин.

2. Забезпечення доступу громадян до будь-яких дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного посягання.

У межах вказаного стандарту мова, у першу чергу, іде про страйк. На жаль, випадки примушування до участі в страйку або перешкоджання участі в ньому не є поодинокими. Через те на міжнародному рівні вже тривалий час проводиться політика дотримання законних прав працівників на нормативно встановлене волевиявлення, у т.ч., оприлюднення незадоволення щодо умов своєї праці.

Право на страйк прямо або опосередковано визнається різними конвенціями та рекомендаціями Міжнародної Організації Праці (МОП): «Свобода об'єднання та захист права на організацію» (Конвенція 87), «Про добровільне примирення та арбітраж» (Рекомендація МОП № 92), «Право на організацію та колективні переговори» (Конвенція 98), «Про сприяння колективним переговорам 1981 р.» (Конвенція 154), «Про зв'язки на підприємствах» (Рекомендація 129), «Про захист права на організацію та

процедури визначення умов зайнятості на державній службі» (Конвенція 151) [127]. Варто звернути увагу на Конвенцію МОП № 154, у ст. 5 якої передбачено вживання заходів щодо сприяння колективним переговорам відповідно до національних умов. Заходи, передбачені в параграфі 1 цієї статті, спрямовані на те, щоб: а) колективні переговори були можливі для всіх роботодавців і всіх категорій працівників у галузях діяльності, передбачених цією Конвенцією; б) колективні переговори поступово поширювалися на всі питання, зазначені в пунктах а), d) і с) статті 2 цієї Конвенції; с) заохочувалося розроблення правил процедури, узгоджених організаціями роботодавців і працівників; d) проведенню колективних переговорів не перешкоджала відсутність правил, що їх регулюють, чи неповна або невідповідна суть цих правил; е) органи й процедури розв'язання трудових конфліктів створювалися таким чином, щоб сприяти колективним переговорам [142]. Отже, міжнародний законодавець опосередковано вказує на прагнення захистити права громадян на врегулювання спорів, які виникли внаслідок не повною мірою гідного надання трудових послуг.

Стаття 6 Конвенції МОП № 154 містить положення, згідно з яким передбачається, що зміст цієї Конвенції не перешкоджає функціонуванню систем трудових відносин, де колективні переговори проходять у рамках примирного та/або арбітражного механізму чи органів, у яких сторони, що ведуть колективні переговори, добровільно беруть участь. Іншими словами, Конвенція МОП № 154 передбачає та заохочує переговори, зауважуючи на їх значенні та різноманітності форм, але зберігаючи національні системи примирних органів. Рекомендація МОП № 92 «Про добровільне примирення та арбітраж» містить п. 6, згідно з яким «якщо за угодою сторін між усіма зацікавленими сторонами конфлікт переданий на остаточне вирішення арбітражного органу, то сторонам слід рекомендувати утриматись від страйків та локаутів протягом усього періоду розгляду питання арбітражним органом та визнати арбітражне рішення». Одночасно п. 7 цієї Конвенції твердить: «Жодне із положень цієї Рекомендації не може тлумачитись

як обмеження на страйк у будь-якому вигляді» [182]. Рекомендація МОП № 129 1967 р. «Про зв'язки між адміністрацією та працівниками на підприємстві» передбачає, що підприємці та їх організації, а також працівники у своїх спільних інтересах мають визнати важливість атмосфери взаєморозуміння й довіри на підприємстві. За цією рекомендацією адміністрація має надавати інформацію працівникам про стан і перспективи розвитку підприємства. Варто запроваджувати демократичні засади в трудових відносинах, розвивати соціальне партнерство [192, с. 10]. Отже, переважно віддаючи перевагу переговорам, міжнародні організації допускають для працівників можливість захищати свої права в тому числі шляхом нормативно дозволеного страйку.

Уявлення про страйк як правове явище доповнює позиція країн ЄС. Незважаючи на те, що в ст. 151 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU) зазначено, що «Європейський Союз і держави-члени повинні мати своїми цілями сприяння працевлаштуванню, поліпшення умов життя і праці, з тим щоб зробити можливим їх гармонізацію, стаття 153(5) TFEU прямо виключає право на страйк із положень, над якими Союз має законодавчу компетенцію. Проте страйкові дії є одним з основних засобів, доступних для працівників та їхніх організацій для просування своїх економічних і соціальних інтересів. Це найбільш помітна і суперечлива форма колективних дій у разі промислового спору, яка часто розглядається як останній захід робітничих організацій для задоволення їхніх вимог. Право на страйк прямо визнається в конституціях та / або законах багатьох країн. Страйк може мати багато форм: від повного виведення робочої сили на невизначений термін до більш обмежених форм протесту» [193, с. 324]. Не є винятком і Конституція України, у ст. 44 якої вказано, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі

або до неучасті в страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону [400]. Кримінальне законодавство захищає це право шляхом встановлення відповідних заборон.

На рівні ЄС право на страйк закріплено в ст. 28 Хартії основних прав Європейського Союзу (під назвою «Право колективних переговорів і дій»): працівники і роботодавці, або їх відповідні організації, мають, за законодавством і національними законами і практиками, право вести переговори й укласти колективні договори на відповідних рівнях і у випадках конфлікту інтересів вживати колективних заходів для відстоювання своїх інтересів, включаючи страйкові дії [400]. Усі працівники, незалежно від характеру праці, і державні, і приватні, мають право вживати колективні заходи. Це формулювання можна тлумачити як визнання права на страйк. Якщо колективні дії включають страйкові дії, а перші кваліфікуються як право, то останні також мають бути правом [400]. На жаль, кримінологічна політика в частині захисту трудових прав громадян, у тому числі, і права на страйк, є не повною мірою виваженою та, можна сказати, навіть рудиментарною. На нашу думку, це обумовлено відсутністю нового законодавства про працю, налагодженої системи реалізації кримінально-правових заходів впливу, відсутністю системи кримінальних правопорушень у сфері труда, які є актуальними на сьогодні. Страйк – явище не досить вивчене, сучасне, сміливе. Трудова практика ще не готова цілком допускати активне волевиявлення працівників, що обумовлено радянською платформою закону про працю. Саме тому розглядуваний стандарт, який полягає в сприянні захисту працівниками своїх прав, є дуже важливим та має бути інтегрований у стратегічне кримінологічне планування.

Однак право на страйк містить й обмеження. У справах *Viking* і *Laval* Європейський суд (ЕСЖ) постановив, що визнання права на страйк все ще може представляти обмеження свободи надання послуг і, таким чином, може проводитися тільки відповідно до законодавства ЄС, пов'язується із законною

метою і виправдовується переважаючими причинами суспільного інтересу. Однак менш обмежувальна позиція була прийнята у справі, заслуханій перед Європейським судом із прав людини (ЄСПЛ) у 2008 році. В *Enerji Yarı-Yol Sen v. Turkey* (Заява №68959/01) суд постановив, що, хоча право на страйк не було абсолютним і може бути предметом певних обмежень, закон, який заборонив страйк створює занадто широке обмеження [193]. Таким чином, питання не в тому, чи існує право, а в тому, як воно здійснюється і чи існують обмеження на участь у конфлікті інтересів. У будь-якому разі неприпустимим є відверта заборона страйкових дій, згідно з рішенням в *Enerji Yarı-Yol Sen v. Turkey*. Ті закони, які забороняють страйки певним категоріям державних службовців, навряд чи відповідають стандарту, встановленому ЄСПЛ. Право на страйк явно не передбачено і не регламентовано ні в Конституції МОП, ні в будь-якій із конвенцій МОП [400]. Таким чином, заборона страйку повинна бути вмотивована, у першу чергу, відсутністю нормативно дозволених підстав або порушенням правил його проведення.

Комітет експертів із застосування конвенцій та рекомендацій (the Application of Conventions and Recommendations CEACR), що складається із 20 правових експертів, призначених Адміністративним органом на трирічні строки, підтримує МОП шляхом попередньої технічної експертизи на відповідність стандартам МОП. Річний звіт CEACR подається до Комітету із застосування стандартів (the Committee on Application of Standards CAS). CAS – тристоронній орган, до складу якого входять представники урядів, роботодавців та працівників, який вивчає звіт CEACR, а потім вносить низку питань для загального обговорення. CAS також формулює висновки та укладає рекомендації, адресовані урядам, із запрошенням до конкретних дій. У 2013 році представники роботодавців у CAS чітко заявили, що вони не погоджуються з рекомендаціями CEACR, оскільки вони не погоджуються з тим, що право на страйк визнано Конвенцією № 87. Конституції деяких держав-членів прямо

визнали право на страйк. В інших це не є явним, але мається на увазі, і в кількох не можна говорити про право, а тільки про свободу на відповідні дії. Об'єднаний ефект від ст. 28 Хартії основних прав Європейського Союзу та ухвали ЄСПЛ може призвести до фундаментальної зміни тих національних правових позицій, де це право не визнається конституційною цінністю або не виражається на конституційному рівні [38]. Отже, основна проблема реалізації розглядуваного стандарту полягає у відсутності універсального підходу до сучасних форм захисту працівниками своїх прав. У тому числі це має відношення і до страйку. Це є серйозною перешкодою на шляху реформування кримінальної юстиції, а також сучасної кримінологічної політики.

3. Ліквідація всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю

На жаль, сучасний світ не позбавлений упереджень щодо особливостей національних, гендерних, расових та інших характеристик працівників. Усе це обумовлено історичним фактором, неналежними соціологічними дослідженнями та низьким рівнем освіти окремих працедавців. Хоча, необхідно зауважити, що дискримінація за національною, расовою приналежністю вже відходить на другий план. Що не можна сказати про статеву. Незважаючи на активну популяризацію гендерної рівності, суспільство знаходить інші способи демонстрації статевої дискримінації. Прикладом може бути таке сучасне поняття як харасмент («harassment» — переслідування, домагання), однак це ми розглянемо дещо пізніше.

Відтак, Конвенціями МОП була розроблена система пільг та спеціальних обмежень стосовно характеру праці та видів трудової діяльності. Це зроблено для охорони праці жінок в інтересах збереження їхнього здоров'я та здоров'я їх майбутніх дітей, яке обумовлює здоров'я всього населення та збереження

генофонду. Проте міжнародне законодавство в частині регулювання права на працю наприкінці 90-х років характеризується поступовою ліквідацією гарантій для жінок при використанні їхньої праці на важких і шкідливих роботах. У Європейській соціальній хартії (переглянутій) принцип охорони праці за статевою ознакою замінено принципом охорони праці матерів та батьків і працівників із сімейними обов'язками. Під впливом цих тенденцій переглядає свої стандарти і пільги МОП. Багато європейських країн уже відмовилися від них та денонсували окремі конвенції МОП. Законодавство України передбачає істотне обмеження видів робіт, на яких може використовуватися праця жінок. Зокрема, Кодекс законів про працю України [392, с. 50] забороняє застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, окрім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або санітарного та побутового обслуговування). Крім того, забороняється залучення жінок до підймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Не допускається також залучення жінок до робіт у нічний час, за винятком тих галузей народного господарства, де це викликано особливою необхідністю і дозволено як тимчасовий захід [392, с. 50]. У сучасному суспільстві, у межах гендерної рівності, трудове законодавство зрівняло права чоловіків та жінок навіть у частині можливості батька брати відпустку по догляду за дитиною. Це обумовлено європеїзацією та відходом від радянського та пострадянського уявлення про те, що тільки мати може / повинна займатись вихованням дитини. При цьому, статеві / гендерні межі ще не повністю отримали своє відображення в нормах кримінального законодавства, і не тільки в частині трудового права (жінки залишаються привілейованими категоріями суб'єктів кримінальної відповідальності, привілейованими категоріями засуджених, їх потенційна вина у кримінальному правопорушенні невідомо, але апріорі ставиться під сумнів, оскільки існує стала думка про те, що суспільна небезпечність чоловіка вище за

жіночу і т.ін.). Виникає низка проблем: перша полягає у відсутності кореляції статевої рівності в кримінальному законодавстві та аналогічній – у трудовому; друга проблема – відсутність системи віктимологічного захисту працівниць, оскільки фактом є часткове ігнорування досліджуваної групи кримінальних правопорушень; третя – ми не маємо чіткої структури портрету особи кримінального правопорушника, який вчиняє діяння проти трудових прав, диференційованого за їх видами; четверта проблема полягає в наявності питання: а чи той самий харасмент має потенційну суспільну небезпеку, і якщо так, то для яких суспільних відносин – у сфері моральності, статевої свободи та недоторканності або трудових прав?

Конвенція МОП № 190 містить перше міжнародне визначення насильства та домагань у сфері праці «низка неприйнятних форм поведінки і практик або загрози таких, здійснених одноразово чи систематично, метою, результатом або можливим наслідком яких є заподіяння фізичної, психологічної, сексуальної чи економічної шкоди, включаючи гендерно-обумовлені насильство і домагання». «Насильство та домагання, спрямовані на осіб через їхню статеву або гендерну приналежність, або які непропорційно впливають на осіб конкретної статі або конкретної гендерної приналежності і включають у себе сексуальні домагання». Хоча дедалі більше країн законодавчо регулюють це питання, визначення понять відрізняються. Часто межа між тим, що являє собою насильство, і тим, що є домаганням, розмита, оскільки форми поведінки можуть одночасно бути віднесені до визначених категорій та бути окремими, взаємозв'язаними, нашарованими або такими, що переходять від однієї до іншої. Враховуючи це, Конвенція визначає насильство та домагання як «низку форм поведінки», а не проводить межу між ними. У національних законодавчих та нормативно-правових актах держави можуть передбачати єдину або різні концепції насильства та домагань, а також можуть визначати конкретні форми поведінки та практик, які являють собою насильство та домагання [214]. Варто звернути увагу

на те, що, на жаль, в Україні наразі відсутній механізм кримінально-правового та кримінологічного захисту від харасменту. Це також негативно відбивається на трудовій практиці, особливо, коли мова йде про домагання до працівників працедавців. Наслідками відмови часто стають невмотивовані звільнення, зниження заробітної платні тощо. Такий стан справ у майбутньому може призвести до погіршення загальної кримінологічної ситуації в країні.

Важливим є забезпечення ефективного запобігання та захисту від низки неприйнятних форм поведінки та практик (ст. 1(2)). Конвенція та Рекомендація ґрунтуються на застосуванні інклюзивного, комплексного та гендерно-чутливого підходу до запобігання та усунення насильства й домагань у сфері праці на основі консультацій із представницькими організаціями роботодавців та організаціями працівників (ст. 4 (2)). Цей підхід передбачає заходи щодо забезпечення запобігання, захисту, правозастосування, доступу до засобів правового захисту, розробки настанов, навчання та проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи. Приймаючи та застосовуючи такий підхід, Конвенція вимагає від членів Організації визнання різних та комплементарних ролей та функцій урядів, роботодавців та працівників та їхніх відповідних організацій, враховуючи різний характер та масштаби їх відповідних обов'язків (ст. 4(3)) [214]. На сьогодні до *соціальної обумовленості криміналізації харасменту* можна віднести: 1) суттєва зміна політико-економічної та соціальної ситуації в країні спричинила погіршення об'єктивних умов для розвитку ринку праці, через що знизилась кількість вакантних місць, а необхідність звільнення вже працюючих працівників працедавці використовують як шантаж під час домагань; 2) суттєве зниження рівня життя все частіше примушує працівників будь-яким способом отримувати робочі місця та вищі посади; 3) по всьому світу все частіше фіксують випадки сексуального домагання працедавців до працівників із наступним звільненням у разі відмови, що має потенційну суспільну небезпеку у вигляді зловживання службовим становищем, порушення права на працю тощо; 4) зростання випадків

сексуального домагання на роботі може мати наслідком також завдання фізичної, моральної та матеріальної шкоди жертвам.

Великі масштаби захисту, виходячи з того, що кожен має право на вільну від насильства та домагань сферу праці. Він також враховує, що певні групи зазнають непропорційного впливу насильства та домагань, а також те, що працівники та інші особи, зайняті у певних секторах, родах занять та формах організації праці, більше під нього підпадають. Інформація, інструменти та навчальні матеріали повинні надаватися у доступному форматі. Для запобігання та усунення насильства та домагань у світі праці, необхідно усунути їх в усіх відповідних сферах, включаючи сферу праці, рівності та недопущення дискримінації, безпеки та гігієни праці, міграційного та кримінального законодавства, положень та політик, а також колективних переговорів. Жінки особливо уразливі до насильства та домагань у сфері праці. Заходи повинні враховувати цей факт та бути спрямованими на усунення першопричин, як-от численних та перехресних форм дискримінації, нерівного гендерного співвідношення сил, гендерних стереотипів та гендерних, соціальних та культурних норм, що підтримують насильство та домагання. За необхідності також слід вживати заходів для зменшення наслідків домашнього насильства у сфері праці [214]. Враховуючи вказане, вважаємо за доцільне внести до ст. 172 кримінального законодавства України (грубе порушення законодавства про працю) зміни, шляхом доповнення норми ч. 3 із наступним змістом: *...4. Ті самі дії, якщо вони стали наслідком попередньої неприйнятної форми поведінки, включаючи гендерно-обумовлені насильство і домагання – караються...*

Заборона застосування праці жінок на роботах зі шкідливими та небезпечними умовами, а також на підземних роботах та в нічний час обмежує право жінок на працю, що, відповідно до статті 43 Конституції України, порушує право мати можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Крім того, незважаючи на вказані

заборони та обмеження, у несприятливих умовах, у тому числі під впливом перевищення концентрації шкідливих хімічних речовин, пилу переважно фіброгенної дії, рівня вібрації, шуму, важкості праці, напруженості праці та інших факторів, працює 16,7 % жінок [214]. Отже, у цьому контексті ми можемо говорити вже не про дискримінацію, а про врахування особливостей фізіології жінки під час виконання певних робіт. У такому разі зневажливе відношення працедавця до жіночої фізіології може призвести до настання кримінальної відповідальності. Саме тому під час розгляду особливостей гендерної рівності в кримінологічній політиці щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються у сфері охорони трудових відносин, необхідно встановлювати межу між дискримінацією та врахуванням особливостей жіночої фізіології.

В умовах масової роботи в неформальному секторі частими є порушення законодавства щодо вагітних жінок, яких залучають до роботи в нічний час, незаконно звільняють з роботи. Отже, завдання посилення охорони праці жінок залишається актуальним. Таким чином, наявність окремих заборон, встановлених як гарантії для жінок, на практиці розвиває у них почуття неповноцінності й не лише обертається обмеженням доступу жінок до праці та отримання певного доходу, але й позбавляє жінок, які працюють на шкідливих роботах, передбачених законом гарантій, пільг та компенсацій. Такі обмеження застосування праці жінок, передбачені законодавством України, не відповідають вимогам часу та мають дискримінаційний характер [392, с. 98]. У цьому контексті логічним висновком є необхідність врегулювання сучасних трудових можливостей жінок із їхніми потребами та готовністю до виконання важких робіт. Такий підхід дозволить створити універсальний механізм, гідний для інтеграції у практику та закладення платформи для створення нових способів та засобів кримінологічного захисту цих відносин.

У Конвенції та Рекомендації визнається, що запобігання та усунення насильства та домагань у сфері праці вимагають від членів Організації

дотримання та сприяння реалізації основоположних принципів та прав у сфері праці, а також сприяння гідній праці (ст. 5). Щодо рівності та недискримінації, Конвенція вимагає від членів Організації прийняття законодавчих та нормативно-правових актів та проведення політик, які гарантують право на рівність та недопущення дискримінації, зокрема для трудящих жінок, а також осіб, які належать до однієї чи кількох уразливих груп чи груп, які знаходяться в ситуації уразливості, на яких непропорційно впливають насильство та домагання (ст. 6) [392, с. 98]. Таким чином, на сьогодні ще рано говорити про те, що в Україні є відпрацьований механізм захисту прав громадян на працю, а також уникнення випадків дискримінації. У першу чергу це стосується врегулювання праці жінок.

4. Визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені / спрощені умови праці

Основною групою таких осіб є особи з інвалідністю. На жаль, в Україні на сьогоднішній день відсутній повноцінний механізм кримінологічного захисту прав інвалідів на працю, що цілком не відповідає вимогам, встановленим у міжнародних нормативно-правових актах.

Права осіб з інвалідністю протягом тривалого часу були предметом пильної уваги з боку ООН та інших міжнародних організацій. Головним нормативно-правовим актом на світовому рівні залишається Загальна Декларація прав людини, яка прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Так у ст. 1 проголошено: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах». Окрім цього, у ст. 2 зазначається, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [258]. Отже, Декларація встановила

основні, невід’ємні права осіб з інвалідністю, у тому числі й у сфері праці. Вартий уваги той факт, що 20 листопада 1959 р. була прийнята Декларація соціального прогресу і розвитку, де у ст. XI проголошено принцип захисту прав і забезпечення «добробуту дітей, осіб похилого віку та інвалідів; забезпечення захисту людей, що страждають фізичними й розумовими вадами». Окрім цього, 20 грудня 1971 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про права розумово відсталих осіб. За її приписами такі особи мають такі ж права, що й інші люди. Безперечно, не можна обійти увагою те, що Генеральна Асамблея ООН 9 грудня 1975 р. прийняла Декларацію про права інвалідів [258]. Кримінальне законодавство України в низці норм захищає права осіб із інвалідністю, встановлюючи привілеї в частині призначення окремих видів покарання, визначаючи вчинення кримінального правопорушення у їх відношенні обставиною, що обтяжує покарання, забороняючи дискримінацію за ознакою інвалідності тощо. При цьому в частині захисту трудових прав, передбачено особливо кваліфіковану відповідальність за грубе порушення законодавства про працю виключено дітей-інвалідів.

Декларація про права інвалідів містить положення, які спрямовані на повагу людської гідності, громадянських і політичних прав, захист від дискримінації за будь-якою ознакою. Варто наголосити, що було вперше офіційно визнано правозахисний підхід до вирішення проблем осіб з інвалідністю. Вартий уваги той факт, що у 1980 р. Всесвітня організація охорони здоров’я прийняла Міжнародну класифікацію дефектів інвалідності та непрацездатності. Так, у зазначеному документі передбачено, що «інвалідність – це будь-яке обмеження або відсутність (у результаті дефекту) здатності здійснювати ту чи іншу діяльність таким чином або в таких межах, що вважаються нормальними для людини». Крім того, 3 грудня 1982 р. Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Всесвітня програма дій стосовно інвалідів. Зазначена Програма стала першою прийнятою на міжнародному рівні спробою

розглянути проблему інвалідності з двох боків – розвитку і захисту прав людини. Варто також зазначити, що Всесвітня програма дій стосовно інвалідів послужила підґрунтям для розробки Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів [419, с. 178]. Таким чином, на міжнародному рівні було закладено підґрунтя для будування трудової та кримінологічної політики в частині захисту прав осіб із інвалідністю.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів були ухвалені у 1993 р. Генеральною Асамблеєю ООН [419, с. 178]. Як впливає з назви самого документа, головна мета Стандартних правил полягає у створенні доступного навколишнього середовища для осіб з інвалідністю, «забезпеченні такого положення, за якого чоловіки та жінки, що є інвалідами, як члени суспільства мали б ті самі права та обов'язки, що й інші особи» (п. 15). Основна ідея Стандартних правил полягає в тому, що головну відповідальність за вирішення проблем осіб з інвалідністю несуть держави. Наступним документом, що відіграв важливу роль у розвитку міжнародного співробітництва з питань прав осіб з інвалідністю, є Конвенція про права інвалідів і Факультативний протокол до неї, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 р. (резолуція 61/106) і набули чинності 3 травня 2008 р. [419, с. 178]. Зазначена Конвенція є першим міжнародно-правовим документом, який заборонив будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності і проголосив гарантію особам із інвалідністю рівного та ефективного правового захисту від дискримінації. У вересні 2008 р. Україна підписала цю Конвенцію та Факультативний протокол до неї [419, с. 178]. Варто звернути увагу на те, що, незважаючи на ратифікацію Україною низки міжнародних нормативно-правових актів та документів, наразі існує низка актуальних питань у частині захисту трудових прав осіб з інвалідністю, яка потребує нагального вирішення.

Наступний дуже важливий крок на шляху дотримання прав осіб з інвалідністю Україна зробила, ратифікувавши Законом України від 16.12.2009 р.

цей надзвичайно важливий нормативно-правовий акт. Зазначений міжнародно-правовий документ передбачає основні стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людей з інвалідністю. Головною метою Конвенції, як закріплено в ст. 1, є заохочення, захист і забезпечення повного та рівного здійснення інвалідами всіх прав людини та основоположних свобод. Право на працю для осіб з інвалідністю – це важлива умова для соціальної інтеграції та незалежності. Найпоширенішою формою дискримінації є відмова в наданні змоги працювати взагалі або працювати з урахуванням можливостей і здатностей осіб з інвалідністю. На жаль, безробіття є однією із найістотніших проблем, від яких потерпають особи з інвалідністю. Варто визнати, що МОП відіграє важливу роль у захисті прав осіб з інвалідністю. Головна мета МОП полягає в розширенні можливостей одержання гідної роботи для всіх. За результатами аналізу змісту конвенцій МОП виділимо кілька цільових напрямів у діяльності цієї організації щодо захисту прав осіб з інвалідністю у сфері праці. До них належать такі: Конвенція МОП № 37 про обов'язкове страхування по інвалідності працівників промислових та торговельних підприємств, осіб вільних професій, надомників і домашніх служників» (1933); Конвенція МОП № 38 про обов'язкове страхування на випадок інвалідності працівників у сільському господарстві» (1933); Конвенція МОП № 48 про встановлення системи міжнародного співробітництва зі зберігання прав, що впливають із страхування по інвалідності, старості та на випадок втрати годувальника сім'ї» (1935) та ін. [389]. Саме тому захист прав осіб з інвалідністю є гарантом розвитку сучасної демократичної держави.

МОП ухвалила кілька актів, метою яких стали професійна орієнтація, лікування та професійне перенавчання осіб з інвалідністю, створення спеціальних умов для їхнього працевлаштування, зокрема варто назвати Конвенцію МОП № 88 про організацію служби зайнятості (1948), Конвенцію МОП № 142 про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів (1975), Конвенцію МОП № 168 про сприяння

зайнятості та захист від безробіття (1988), Конвенцію МОП № 181 про приватні агентства зайнятості (1997) та ін. Принцип заборони дискримінації в галузі трудових відносин закріплений у Конвенції МОП № 111 (ст. 3) про дискримінацію в галузі праці та занять (1958), яка ставить за обов'язок державам проводити національну політику, спрямовану на заохочення методами, що узгоджуються з національними умовами й практикою, рівності можливостей та поводження стосовно праці й занять із метою викорінення будь-якої дискримінації з приводу них [389]. Однак, на відміну від раніше прийнятої Рекомендації МОП № 71, ця конвенція не містить прямої заборони дискримінації за ознакою інвалідності [389]. Отже, документами встановлено особливості трудових привілеїв, якими можуть користуватись особи з інвалідністю (як поліпшені умови праці).

Низка актів МОП присвячена соціальній підтримці працівників, які отримали важкі ушкодження здоров'я внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, що призвели до інвалідності. До них належать Конвенція МОП № 121 про допомогу у випадках виробничого травматизму (1964) (відповідна Рекомендація МОП № 121), Конвенція МОП № 128 про допомогу по інвалідності, по старості й у зв'язку з втратою годувальника (1967) (і відповідна Рекомендація МОП № 131), Конвенція МОП № 130 про медичну допомогу та допомогу у випадках хвороби (1969) (і відповідна Рекомендація МОП № 134) тощо. У 1983 р. МОП затверджує Конвенцію МОП № 159 про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів від 1 червня 1983 р. і Рекомендацію № 168. Суголосно з метою Всесвітньої програми, Конвенція МОП № 159 ставить завданням професійної реабілітації соціальну інтеграцію інвалідів і закріплює принцип рівності можливостей інвалідів у сфері зайнятості (ст. 4). Нарівні з активною діяльністю ООН у сфері заохочення та захисту прав осіб з інвалідністю конкретні кроки для підвищення якості життя цієї категорії населення здійснюють міжнародні організації в різних регіонах світу. Серед

правозахисних документів Ради Європи особливе місце посідають два взаємодоповнюючі договори – Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція про захист прав людини, Європейська конвенція) і Європейська соціальна хартія (переглянута). На жаль, Конвенція про захист прав людини залишає поза увагою специфіку захисту прав осіб з інвалідністю. Так, ст. 14 встановлює принцип заборони дискримінації в реалізації гарантованих цим договором прав і свобод, у тому числі «за будь-якими іншими ознаками» [389]. Варто звернути увагу на те, що трудове законодавство із кримінальним у частині захисту трудових прав осіб з інвалідністю корелюється не повністю, що зумовлено значним часовим проміжком між прийняттям вказаних нормативно-правових актів.

Зазначимо, що 14 вересня 2006 р. Верховна Рада ратифікувала один з основних документів Ради Європи у сфері прав людини – Європейську соціальну хартію (переглянуту) від 3 травня 1996 р., яка набрала чинності 1 лютого 2007 р. Так Європейська соціальна хартія (переглянута) регулює захист прав людини в тих соціальних сферах, де особи з інвалідністю стикаються з численними обмеженнями та дискримінацією: на робочому місці, за межами роботи, загальний соціальний захист. Європейська соціальна хартія (переглянута) містить також інші норми, що забезпечують інтереси осіб з інвалідністю, зокрема, ст.ст. 1-4, 9, 11–14. Варто зазначити, що на європейському рівні питання охорони праці осіб з інвалідності врегульоване такими нормативними актами: Європейським кодексом соціального забезпечення від 16 квітня 1964 р.; Регламентом Ради (ЄС) № 1408/71 від 14 червня 1971 р. «Щодо застосування схеми соціального забезпечення до найманих працівників, до підприємців та членів їхніх сімей, що переїжджають до найманих співтовариств» та відповідними рішеннями АКЄС із цього приводу: № 132 від 23 квітня 1987 р. «Щодо тлумачення підпункту (ii) пункту (а) частини 3 статті 40 Регламенту Ради (ЄС) № 1408/71»; № 115 від 15 грудня 1982 р. «Щодо надання протезів,

спеціальних пристроїв та іншої важливої допомоги схожого характеру, що передбачене статтею 24(2) Регламенту Ради (ЄС) № 1408/71»; Регламентом Комісії (ЄС) № 2204/2002 від 12 грудня 2002 р. щодо застосування статей 87 й 88 Договору про заснування ЄС до державної допомоги щодо зайнятості» тощо [389]. Отже, на сьогодні існує низка міжнародних документів, які спрямовані на удосконалення захисту трудових прав та свобод осіб з інвалідністю. При цьому в Україні це питання вирішене ще не цілком, що свідчить про відсутність цілісного механізму кримінологічного та кримінально-правового реагування на випадки дискримінації таких осіб. У цьому контексті, на наш погляд, доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 172 КК України та викласти її в наступній редакції: ... 2. *Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або щодо неповнолітнього, вагітної жінки, особи з інвалідністю, одинокого батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, – карається...*

5. Заборона примусового використання праці неповнолітніх

Чинним кримінальним законодавством України встановлено кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей, яка передбачає експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці. На жаль, у межах кримінологічного захисту трудових прав громадян це питання дуже рідко зустрічається, що обумовлено розміщенням норми в розділі, присвяченому кримінальним правопорушенням проти волі, честі та гідності особи.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права був прийнятий 16 грудня 1966 року на 21-ї сесії Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй [268]. Участь України в цьому пакті має важливе та принципове значення. Стаття 6 зобов'язує країни-члени визнавати право на працю і вживати заходів для забезпечення та реалізації даного права. Право на

працю включає право кожної людини на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку він вільно погоджується. Таким чином, виділяється принцип свободи праці, вибору конкретної роботи, а далі встановлюється обов'язок держави не тільки визнати право на працю, але й вживати належних заходів щодо забезпечення цього права. Генеральна конференція Міжнародної організації праці, яка була скликана в Женеві Адміністративною радою Міжнародного бюро праці 10 червня 1930 року, ухвалила ряд пропозицій щодо примусової чи обов'язкової праці, вирішивши надати цим пропозиціям форми Міжнародної конвенції. Таким чином була прийнята Конвенція № 29 про примусову чи обов'язкову працю 1930 року, що була ратифікована Україною 10 серпня 1956 року. Конвенція МОП № 29 дає інтегральне визначення поняття примусової чи обов'язкової праці, під якою розуміється «всяка робота або служба, що вимагається від будь-якої особи під загрозою якогось покарання, для котрої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг». Покарання, яке згадується у визначенні, може також мати форму позбавлення прав або привілеїв. Конвенція № 29 особливо звертає увагу на заборону примусової або обов'язкової праці на користь приватних компаній та осіб [226]. Отже, на міжнародному рівні встановлено право людини на працю, яка виключає примусове залучення до виконання робіт без вказівки на вік, стать та ін.

Конвенція МОП № 105 про скасування примусової праці 1957 року, що була ратифікована Верховною Радою України 5 жовтня 2000 року, конкретизує деякі випадки застосування примусової праці (наприклад, коли примусова праця застосовується для потреб економічного розвитку), ще раз зобов'язує держави скасувати всі її форми [226]. Це загальне визначення робить зрозумілою концепцію примусової праці, покладену в основу Конвенцій, що зберігає свою актуальність і сьогодні. Проте воно виявляється недостатньо операційним для конкретних досліджень, а також для використання в правовій практиці.

Конвенції, рекомендації МОП говорять про складність цього явища, про його страшні, незліченні і такі, що постійно змінюються, форми [226]. Станом на тепер підходи вчених до експлуатації дитини та визначення її місця в кримінальному законодавстві є неоднозначними.

Термін «експлуатація» (від франц. exploitation – використання, одержання вигоди) у словниках тлумачиться як: 1) привласнення результатів чужої праці власником засобів виробництва [362]; 2) привласнення одними людьми продуктів праці інших людей, засноване на приватній власності на засоби виробництва [307, с. 321]; 3) систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин і т. ін.) [307, с. 321]. Щодо «трудої експлуатації», то в нашому законодавстві відсутні положення, що визначають дану категорію. У науковій доктрині його зазвичай визначають, як суспільно-небезпечне, протиправне, винне діяння яке полягає у використанні праці дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом введення їх в оману, із застосуванням насильства, за допомогою обіцянок чи будь-яких інших дій, з метою отримання прибутку чи задоволення інших потреб. Відповідно до законодавства України, прийняття на роботу допускається з шістнадцяти років; також за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, – з п'ятнадцяти; а за сукупністю інших, крім такої згоди (наприклад, для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час), – з чотирнадцяти років [340].

Важливим аспектом захисту прав дитини від експлуатації є встановлення Сімейним кодексом України можливості позбавлення батьківських прав. Батьки зобов'язуються виховувати своїх дітей, піклуватися про їх здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дітей [360]. У цьому контексті цікавими є положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року,

ратифікованої Україною 27 лютого 1991 року, у зв'язку з фізичною та розумовою незрілістю дитина потребує особливої охорони, турботи і допомоги, у т.ч., належного правового захисту. Для повного і гармонійного розвитку її особистості дитині необхідно рости в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Статтею 32 Конвенції визнається право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. Згідно зі статтею 36 Конвенції, держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини [360]. Таким чином, міжнародний документ акцентує увагу на тому, що основна суспільна небезпека експлуатації дитини полягає в потенційній небезпеці стати перешкодою на шляху до отримання нею освіти, її розвитку тощо. У 2009 році КК України доповнили ст. 150-1, яка передбачає кримінальну відповідальність за використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом, оминаючи увагою ч. 2 ст. 304 законодавства, якою також заборонено аналогічні дії.

Учені вказують, що забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. А також даною статтею забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Мати, батько, якщо вона чи він вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва, можуть бути позбавлені судом батьківських прав [365, с. 76]. Також необхідно відмежувати від експлуатації дітей такі злочини, як: втягнення неповнолітньої дитини у жебрацтво, який кваліфікується за ст. 304 КК України, та використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, що кваліфікується

за ст. 150-1 КК України. Поняття «втягування», згідно з тлумачним словником має наступні значення: введення когось або чогось силою, примушування до входу, зваблення, заманювання, заплутування, примушення взяти участь, дозволяння втягнути себе [340]. Поняття «використання» у цьому ж словникові тлумачиться «як утримання для користування» [365, с. 78]. Тобто ці поняття розглядаються як самостійні. Національне законодавство покладає завдання захисту дітей на безліч органів, відповідно до сфери їх діяльності, у тому числі й правоохоронні. У статті 2 Закону України «Про Національну поліцію» наведено перелік завдань: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [184]. Українське законодавство досить ґрунтовно зобов'язує державні органи та посадових осіб, відповідно до їх компетенції, допомагати дитині реалізовувати та захищати свої права та інтереси [360]. Частина 1 ст. 150-1 КК та частина 2 ст. 304 КК мають різні межі кримінального покарання: у першому випадку – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення на той самий строк; у другому – виключно позбавлення волі на строк від чотирьох до десяти років. Нагадуємо, що дані правопорушення мають різний об'єкт: з одного боку – воля, честь та гідність, з іншого – моральність. І головна різниця, на думку законодавця, полягає лише у двох словах: втягнення та використання. Однак, вивчення судової практики дозволило нам підсумувати, що фактичної, реальної різниці між вказаними діями немає, а рішення щодо встановлення тієї чи іншої норми приймається, зважаючи на суб'єктивне бачення обставин кримінального правопорушення судом, що призводить до того, що за вчинення *de facto* діяння, котре має однакові ознаки, різні особи можуть отримати покарання у виді, наприклад, двох років обмеження волі та восьми – позбавлення. Ми розуміємо законодавчу логіку та

спробу виокремити жебрацтво у самостійну форму експлуатації дитини, але чи можна назвати жебрацтво працею, – на сьогодні залишається відкритим питанням. З приводу безпосередньо експлуатації, хочемо акцентувати увагу на декількох моментах. По-перше, законодавець у нормі не встановив, а чи повинна бути праця дитини примусовою. А якщо ні, то чи можна говорити про експлуатацію у її «чистому» вигляді, чи є тоді посягання на свободу дитини?

Відповідно до вироку Вінницького міського суду Вінницької області (справа № 127/31685/13-к, провадження № 1-кп/127/362/14), особу визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 150 КК України, за наступних обставин: *обвинувачений в липні 2010 року на території торгового складу, що знаходиться за адресою: м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 84А, мав намір використовувати найману працю неповнолітніх по збору та сортування сміття на вулицях м. Вінниці, з метою отримання прибутку. Вигадавши неофіційну назву «Сміттєвий Король», розпочав проводити набір громадян, у тому числі й неповнолітніх, при цьому не укладаючи відповідних договорів, і без дозволу їхніх батьків. Так він, маючи умисел щодо експлуатації дітей та розуміючи, що останні неповнолітні будуть без належної оплати, з метою отримання прибутку залучив до шкідливих та важких умов праці...*

Потерпіла в судовому засіданні зазначила, що влітку 2010 року на період літніх канікул вона вирішила знайти сезонну роботу та заробити собі трохи грошей перед навчанням. Її знайома повідомила, що працює на роботі в м. Вінниці та що фірмі, на якій вона працює, необхідні робітники. Повідомила також, що фірма займається сортуванням товару та знаходиться за адресою: м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 84А. 13.07.2010 вона зі своєю подругою поїхала в м. Вінницю влаштуватися на цю фірму. Коли вона з подругою приїхала на фірму «Сміттєвий Король», бухгалтер попросила трохи зачекати. За 15 хвилин прийшов чоловік, який пояснив, яку необхідно виконувати роботу (а саме що вони

будуть займатися сортуванням сміття і що їх невдовзі забезпечать житлом), також повідомив, що розраховуватись за виконану роботу буде через кожних два тижні. У середньому ставка за виконану роботу в день буде становити 100 грн. Трудового договору вона ні з ким не уклала, заяву про влаштування також не писала... На даній роботі вона працювала з 08:00 до 19:00. Оскільки не було де прожити, їй запропонували переночувати одну ніч у приватному будинку, а з наступного дня всі проживали в офісі в кімнаті по 5-7 чоловік. У кімнаті був лише один диван, спали вони на надувних матрацах. На даній роботі вона пропрацювала 11 днів і весь час займалася тільки сортуванням сміття. Умови праці були просто жахливі. Також вона зазначила, що обвинувачений знав, що на момент роботи у фірмі «Сміттєвий Король» потерпіла була неповнолітньою. На даний час обвинувачений з нею розрахувався в повному обсязі, претензій матеріального та морального характеру до обвинуваченого немає. Просить суд суворо обвинуваченого не карати [93].

З огляду на наведений приклад, можна підсумувати наступне: 1) неповнолітня заздалегідь знала умови праці та свідомо на них погодилась; 2) вона отримала за працю матеріальну винагороду; 3) ні на честь, ні на волю та гідність реального посягання в цьому випадку не було; 4) її праця не була офіційно зареєстрована, робочий день та важкість праці не відповідали її віку. Отже, у цьому випадку, порушені, здебільшого, були трудові права. При цьому, примусову роботу, не обумовлену угодою про працю дорослої людини законодавець не вважає економічною експлуатацією. У цьому контексті, на наш погляд, необхідно вирішити, по-перше, чи доцільно розглядати кримінальне правопорушення, передбачене ст. 150 КК України, як діяння, що посягає на честь, волю та гідність. По-друге, якщо на перше питання ми даємо позитивну відповідь із вказівкою на примус до праці, тоді, чи не доцільно розширити коло потенційних потерпілих та в ч. 1 передбачити відповідальність за таку експлуатацію дорослої людини, а неповнолітнього віднести до кваліфікованого кримінального правопорушення? По-третє, а чи є експлуатацією

використання праці дитини віком від 16 до 18 років, адже КЗпП України у ст. 188 вказує, що не допускається прийняття на роботу осіб молодше за 16 років. Причому, дитиною така особа вважається до 18 років. Вочевидь, на думку законодавця, суспільна небезпека експлуатації шістнадцятирічного підлітка є меншою, ніж особи, яка на рік молодша. Задля раціонального розв'язання проблеми пропонуємо внести до кримінального законодавства норму в наступній редакції.

Ст. 173-1. Економічна експлуатація.

1. Примусове використання праці іншої людини з або без пропозиції вигідної компенсації за виконані роботи, карається...

2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох людей або якщо вони спричинили істотну шкоду для фізичного та / або психічного, або поєднані з використанням примусової праці в шкідливому виробництві, карається...

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або вчинені у відношенні малолітньої / неповнолітньої дитини, караються...

Отже, з огляду на наведене, можна зробити висновок, що гуманний розвиток дітей у суспільстві можливий при наявності ефективного законодавства та соціального захисту. Саме тому національне законодавство спрямоване на закріплення ідей сім'ї, гуманізму, цивілізованого суспільства, поваги та терпимості. На нашу державу покладений обов'язок піклуватись про підростаюче покоління і вона виконує його шляхом прийняття ряду правових актів, покликаних здійснювати послідовний та всебічний захист прав дітей та підлітків нашої країни, одним із яких є передбачення відповідальності за даний злочин у ККУ. Національне законодавство розвивається, постійно оновлюючись та удосконалюючись, відповідно до потреб суспільства. Існують у ньому і певні недоліки, які можна усунути, але держава на законодавчому рівні робить усе можливе, щоб захистити дітей від протиправних посягань [365]. Указане свідчить

про те, що задля приведення національного кримінального законодавства у відповідність вимогам міжнародним нормативно-правовим актам, законодавцю необхідно змінити підхід до оцінки об'єктивної сторони та суспільної небезпеки економічної експлуатації дитини.

Таким чином, проведені дослідження дозволили підсумувати, що право на працю як одне із основних прав громадян, закріплено на конституційному рівні всіх демократичних країн, що обумовлено прагненням знизити рівень потенційних загроз економічній безпеці держави через своєчасне уникнення проблем на ринку праці. У цьому контексті дуже чітко прослідковується те, що *кримінологічна політика відтворюється крізь призму соціальних потреб та інтересів держави в частині захисту національної безпеки.*

До міжнародних стандартів реалізації кримінальної політики у сфері охорони трудових відносин необхідно віднести: 1) визнання боротьби із бідністю та безробіттям одними із основних пріоритетів соціального складника державного регулювання; 2) забезпечення доступу громадян до будь-яких дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного посягання; 3) ліквідація всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю; 4) визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені / спрощені умови праці; 5) заборона примусового використання праці неповнолітніх.

З метою удосконалення кримінологічної політики в частині запобігання посяганням на трудові права громадян, а також у частині приведення національного кримінального законодавства у відповідність вимогам міжнародних нормативно-правових актів та документів, доцільно внести наступні зміни до чинного КК України:

Ст. 172. Грубе порушення законодавства про працю.

... 2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або щодо неповнолітнього, вагітної жінки, особи з інвалідністю, самотнього батька, матері або особи, яка

їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, – карається...

3. Ті самі дії, якщо вони стали наслідком попередньої неприйнятної форми поведінки, включаючи гендерно-обумовлені насильство і домагання, – караються...

Ст. 173-1. Економічна експлуатація.

1. Примусове використання праці іншої людини з або без пропозиції вигідної компенсації за виконані роботи, – карається...

2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох людей або якщо вони спричинили істотну шкоду для фізичного та / або психічного, або поєднані з використанням примусової праці в шкідливому виробництві, – караються...

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або вчинені у відношенні малолітньої / неповнолітньої дитини, - караються...

5.2. Зарубіжний досвід кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників

Захист прав працівників у зарубіжних країнах, окрім норм трудового права, реалізується за допомоги кримінального законодавства, оскільки кримінологія не завжди цілком може функціонувати в межах трудових прав та свобод працівників, що обумовлено відсутністю єдиного стратегічного концепту. Отже, враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись більш детально на розгляді досвіду окремих зарубіжних країн щодо кримінально-правового та кримінологічного захисту трудових прав.

Відтак, у кримінальному законодавстві Польщі виокремлено розділ XXVIII, який присвячено злочинам проти прав осіб, що здійснюють найману працю [28]. Розглядаючи польське кримінальне законодавство, М. П. Куцевич

[247] вказує, що законодавець у Польщі визнає важливість захисту трудових прав найманих працівників, чого не можна сказати про Україну, оскільки в українському КК злочини проти трудових прав розпорошені по різних розділах його Особливої частини. У будь-якому випадку виокремлення у кримінально-правовому законодавстві злочинів проти трудових прав в окремий розділ надає системності в підході до кримінально-правового захисту трудових прав, формує певну ідеологію захисту. Це дозволить створити ефективну систему захисту й превенції правопорушень у сфері трудових правовідносин та продемонструвати зацікавлену державну політику у сфері соціально-трудова правовідносин, у яких захист трудових прав найманих працівників, у тому числі засобами кримінального права, повинен посідати ключове місце [247]. Ми погоджуємось із таким підходом та зі свого боку зазначимо, що систематизація кримінальних правопорушень проти трудових прав в один розділ національного кримінального законодавства надасть можливість створити єдине бачення суспільної небезпеки таких діянь, що в наступному дозволить сформулювати кримінологічну політику в цій царині з урахуванням усіх тенденцій.

Цікавим є й досвід кримінально-правового захисту найманих працівників Франції [246]. Так Кримінальним кодексом Франції встановлено відповідальність за дискримінацію (статті 255-1, 255-2 КК Франції), зокрема й таку, що стосується трудових правовідносин. Так дискримінація під час прийняття на роботу чи звільнення з підстав дискримінації тягне за собою покарання у вигляді до трьох років ув'язнення та штрафу в розмірі 45 000 євро. При тому покарання може бути збільшеним за наявності кваліфікуючих обставин. Однак слід зауважити, що кримінальне законодавство Франції, будучи доволі комплексним і чітким, встановлює певні винятки, згідно з якими відповідальність за дискримінацію у трудових правовідносинах не настає. Так, відповідно до ст. 225-3 КК Франції, кримінально-правове регулювання ст. 225-2 не застосовується до випадків: дискримінації з приводу стану здоров'я, якщо

вона здійснена з метою недопущення небезпеки смерті, небезпеки для здоров'я, втрати працездатності чи інвалідності, за винятком підстав генетичної схильності до хвороб певного типу; дискримінації на підставі інвалідності чи стану здоров'я, якщо останні визначені як перешкода для зайняття державної служби; дискримінації з підстав статі, коли, відповідно до Трудового кодексу Франції та інших законодавчих актів Франції, фактор статі є визначальним для здійснення тієї чи іншої трудової діяльності [10]. Отже, підхід щодо заборони трудової дискримінації є достатньо правильним, так само як правильним є те, що законодавець не вважає дискримінацією окремі особливості, які можуть мати потенційно небезпечні наслідки, якщо така особа буде допущена до виконання певних робіт. Таким чином, можна говорити про те, що в цьому контексті французьке кримінальне законодавство є достатньо виваженим. Тут також варто виділити таку рису кримінологічної політики європейських країн у частині захисту трудових прав громадян **як індивідуалізація підходу до встановлення принципів трудових взаємовідносин**. Сутність такої індивідуалізації полягає в тому, що законодавець як у трудовому, так і кримінальному законодавстві залишає альтернативні варіанти вирішення спірної правової ситуації. Прикладом є Франція та підхід до дискримінації.

М. П. Куцевич вказує, що в контексті вищенаведеного слід зазначити, що антидискримінаційні положення законодавства є вимогами загальної політики ЄС, яких зобов'язані дотримуватись усі його члени. Таким чином, у більшості європейських держав, як у трудових кодексах, так і в кримінально-правових актах, були встановлені антидискримінаційні положення, зокрема визначено склади злочинів, які полягають у вчиненні дій, що, відповідно до ознак національного законодавства, підпадають під ознаку дискримінації. Відповідний шлях наразі проходить й Україна, внівши положення, спрямовані проти дискримінації, спочатку у КЗпП [210], а згодом закріпивши їх і в проєкті ТК України [388]. На даний момент кримінальне законодавство України не

передбачає конкретного захисту працівників від дискримінації у трудових правовідносинах, тому досвід Франції в цій сфері може бути запозиченим у національне кримінально-правове законодавство. У будь-якому випадку вчений вважає, що загальний склад злочину, який сформульований як «грубе порушення законодавства про працю», не забезпечує належний захист у трудових правовідносинах для осіб, трудові права яких були порушені шляхом дискримінації. У цьому контексті потрібно зазначити, що належне встановлення винятків із кримінально-правових положень щодо дискримінації є не менш важливим, ніж встановлення окремого складу злочину, який передбачатиме відповідальність за дискримінацію у сфері трудових правовідносин. Тому в даному випадку приклад законодавства Франції є позитивним. Іншим злочином у КК Франції, який можна віднести до кримінально-правових положень, що спрямовані на захист трудових прав найманих працівників, є відповідальність за умисне перешкоджання, пов'язане з погрозами реалізації прав на свободу вираження, свободу об'єднань, трудових прав, прав на протест, що передбачене ст. 431-1 КК Франції [246]. Ми підтримуємо таку позицію. До того ж на сьогодні в Україні доцільно встановити алгоритм кримінологічного, у т. ч., і віктимологічного, запобігання трудовій дискримінації. Особливої актуальності це набуває у зв'язку з розвитком малого та середнього бізнесу, наданням державою грантової підтримки молодим підприємцям, які забезпечують трудові місця окремим групам населення (наприклад, особам з інвалідністю). Отже, ще однією рисою можна вважати загальносоціальне сприяння *розвитку малого та середнього бізнесу як спосіб вирішити проблему бідності та безробіття*. Тут ми можемо говорити про *чітку кореляцію трудового законодавства із кримінальним*. На жаль, в українській правовій практиці кримінальні правопорушення за своїм змістовним наповненням не завжди відображають цінність тих суспільних відносин, які захищає законодавець. Насправді, перелік існуючих протиправних діянь у сфері трудових прав можна було б продовжувати,

враховуючи сучасні тенденції та інформаційний розвиток. У зв'язку з цим, трудове законодавство вже давно має бути актуалізованим та скорельованим із суміжними законодавствами, у т.ч. кримінальним.

У Швейцарській Конфедерації Кримінальний кодекс не містить значної кількості спеціальних положень, які спрямовані на захист саме трудових прав найманих працівників. Тому значною мірою в цій державі правопорушення у трудовій сфері розглядаються як адміністративні правопорушення, а особливості їх регламентації та деталізації визначаються на рівні кантонів. Однак у контексті вищенаведеного показовим є той факт, що єдиним спеціальним злочином, що встановлений у КК Швейцарії, є ухилення від сплати відрахувань із заробітної плати. Так у ст. 159 КК зазначено, що будь-який роботодавець, який порушує свій обов'язок щодо здійснення відрахувань із заробітної плати, з метою сплати податків, зборів, страхових внесків чи інших внесків на користь робітника, якщо це завдало шкоди такому найманому працівнику, притягується до відповідальності у вигляді ув'язнення на строк до трьох років або штрафу [246]. Таким чином, можна зробити висновок, що законодавець у Швейцарії робить основний акцент на захист сукупності інтересів працівника та податкової системи держави. Це також можна виокремити в таку рису ***як захист податкової системи в частині контролю за відрахуванням із заробітної платні.***

Права найманого працівника, які випливають із системи відрахувань на соціальне забезпечення, є трудовими правами. При цьому важливість їх захисту настільки висока, що в окремих державах, зокрема у Швейцарії, саме ці трудові права захищаються засобами кримінального права. При цьому із формулювання статті «шкода найманому працівнику», що є обов'язковою умовою для наявності злочину, чітко випливає, що криміналізація відповідного діяння в Швейцарській Конфедерації, у першу чергу, має на меті не фіскальні цілі, а захист трудових прав найманого працівника. На переконання М. П. Куцевича, така ж мета переслідується і в інших державах, у яких таке діяння криміналізоване без

визначення порогу несплати податків, зборів чи страхових внесків. У контексті вищенаведеного слід зазначити, що, встановлюючи високий поріг несплати соціальних внесків у ст. 212-1 КК України, законодавець, у першу чергу, керувався мотивами захисту фіскальних інтересів (забезпечення належних надходжень до фондів державного загальнообов'язкового соціального страхування), а не трудових прав найманих працівників. На це вказує і наближеність конструкції відповідної кримінально-правової норми, передбаченої положенням даної статті, із положеннями ст. 212 КК України «ухилення від сплати податків» [370; 399]. Ми підтримуємо позицію вченого та зі свого боку хочемо додати, що орієнтованість європейського законодавця на захист трудових прав зумовлений прагненням держав створити універсальних підхід до кримінально-правової та кримінологічної політики, який має базуватись на визнанні прав людини пріоритетом. В Україні, на жаль, на сьогодні зберігається рудиментарний законодавчий підхід, відповідно до якого захист прав громадян має реалізовуватись крізь призму захисту державних інтересів у всіх сферах. На нашу думку, штучне превалювання державних інтересів над громадянськими є відлунням радянських часів, якого необхідно позбавлятися найближчим часом.

Відповідний підхід повинен бути зміненним і будь-яке ухилення від сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне й пенсійне страхування в Україні, якщо воно виникло внаслідок приховування трудових правовідносин чи фактичного розміру заробітної плати, повинне бути криміналізоване незалежно від його масштабів. Це не лише підвищить захист трудових прав найманих працівників засобами кримінального права в Україні, але й сприятиме суттєвому збільшенню надходжень до фондів загальнообов'язкового соціального страхування в Україні. Своєю чергою зазначена новела дасть можливість державі суттєво збільшити розміри пенсій та інших соціальних стандартів, що на практиці забезпечить реалізацію трудових та соціальних прав найманих працівників в

Україні. Також доволі цікавим є положення ст. 326bis351 КК Швейцарії, відповідно до якого, якщо особа вчиняє злочини, діючи від імені підприємства, установи, організації, іншої особи відповідної організаційно-правової форми, кримінальній відповідальності підлягають саме ті особи, що вчинили відповідний злочин [247]. У цьому контексті доречно говорити про *визнання принципу індивідуалізації покарання підставою для диференціації суб'єктів та меж покарання за порушення прав працівників*. Таким підходом законодавець чітко демонструє підхід, відповідно до якого пріоритетом є захист конкретних суспільних відносин, а не демонстрація формальної реалізації завдань кримінального законодавства країни.

Згідно з ч. 2 наведеної статті у випадках, передбачених законодавством Швейцарської Конфедерації, якщо роботодавець або керівник знає про відповідний злочин або в подальшому дізнається, а також якщо, відповідно до зайнятої посади, він повинен був знати про це і не здійснив заходів, спрямованих на попередження вчинення злочину або виправлення його наслідків, ця особа несе аналогічну кримінальну відповідальність, як й особа, що вчинила відповідний злочин [42]. Зазначений підхід доцільно запровадити і в Україні щодо злочинів проти трудових прав найманих працівників. Це забезпечить уникнення ситуацій, за яких керівник підприємства ухиляється від відповідальності, з огляду на те, що формально передоручає іншій особі повноваження відносно забезпечення трудових прав найманих працівників. При тому це ж стосується і власників підприємств, які опосередковано через керівників підприємств порушують права найманих працівників [247]. На тепер українське кримінальне законодавство в частині захисту прав найманих працівників є не досить повноцінним, що обумовлено рудиментарністю поглядів на захист трудових відносин, а також самим законодавством про працю, через що досвід Швейцарії, дійсно, є позитивним та гідним для інтеграції в українську практику.

Досліджуючи досвід правового регулювання захисту трудових прав засобами кримінального права в Німеччині, слід звернути увагу на те, що кримінальне законодавство цієї держави за структурою й підходом є наближеним до законодавства України. Так захист безпеки праці представлений ст. 319 КК Німеччини, де вказано, що особа, яка планує, керує чи виконує роботи з будівництва чи знесення конструкцій, порушуючи загальноприйняті технічні стандарти і тим самим створюючи загрозу життю або здоров'ю іншої особи, підлягає покаранню у вигляді ув'язнення на строк до п'яти років або штрафу [238, с. 48]. У ч. 2 ст. 319 зазначено, що кожен, хто здійснює діяльність у сфері інженерії як працівник чи підприємець, порушує загальноприйняті технічні стандарти при плануванні, управлінні або виконанні проєкту для встановлення технічної арматури в структурі або для модифікації встановлених приладів цього виду та тим самим загрожує життю або здоров'ю іншої особи, підлягає такому ж покаранню. У ч. 3 ст. 319 встановлено пом'якшуючу обставину у вигляді необережності при вчиненні відповідних злочинів (підданню небезпеці життя та здоров'я), що передбачає зменшення строку максимального покарання обмеження волі до трьох років або ж застосування штрафу. При цьому в ч. 4 цієї статті встановлено, що, якщо вина у формі необережності стосується як створення небезпеки, так і самих дій, якими відповідну небезпеку створено, максимальний розмір покарання зменшується до двох років ув'язнення або ж штрафу [15]. Якщо ж суспільно небезпечні наслідки у вигляді завдання шкоди життю та здоров'ю людини чи майну підприємства вже настали, відповідні діяння потрібно кваліфікувати за загальними статтями КК Німеччини [247]. Таким чином, кримінальне законодавство має дещо схожі з українськими положення щодо забезпечення безпеки працівників на виробництві.

Продовжуючи дослідження захисту трудових прав засобами кримінального права, слід звернути увагу й на ст. 266-а КК Німеччини, якою також встановлено кримінальну відповідальність за ухилення від сплати внесків

на соціальне страхування працівника. Зазначимо, що цим складом злочину закінчується спеціальна правова охорона трудових прав кримінальним законодавством. Це вкотре підтверджує необхідність перейняття досвіду більшості розвинутих зарубіжних країн, відповідно до якого ухилення від сплати соціальних внесків є злочином незалежно від їх розмірів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 266-а КК Німеччини, роботодавець чи будь-яка особа, яка фактично є роботодавцем, які ухиляються від сплати внесків до системи соціального страхування за найманого працівника, включаючи страхування на випадок безробіття (інститут забезпечення зайнятості в Німеччині), незалежно від фактичної сплати заробітної плати або інших виплат найманому працівнику підлягатимуть відповідальності у вигляді ув'язнення на строк до п'яти років або каратимуться штрафом [15]. Таким чином, відповідне діяння не лише є кримінально карним, але й максимальна санкція за нього доволі жорстка, оскільки передбачає строк ув'язнення до п'яти років. У ч. 2 ст. 266-а КК Німеччини встановлено, що роботодавець чи будь-яка особа, яка фактично є роботодавцем, якщо: 1) подає неправильну звітність щодо обставин, які впливають на систему соціального страхування до органів, відповідальних за справляння таких внесків; 2) усупереч обов'язкам, приховує від подання до таких органів інформацію про факти, що відносяться до системи соціального страхування, і це в сукупності спричинило ухилення від сплати внесків на соціальне страхування, включаючи сприяння зайнятості, – підлягає відповідальності, що передбачена ч. 1 даної статті [15]. Аналіз німецького кримінального законодавства дозволяє виокремити таку рису як **встановлення за роботодавцем функції дотримання вимог системи соціального страхування**. Такий підхід є виваженим, оскільки перенесення відповідальності за протиправні діяння у сфері соціального страхування на працівника знижують якість та дієвість кримінального законодавства, зміщуючи акценти з організаторів трудової діяльності на виконавців.

Таким чином, з огляду на важливість об'єкта кримінально-правової охорони, який впливає зі ст. 266-а КК Німеччини, законодавство даної держави не лише визначає об'єктивну сторону у формі ухилення від сплати внесків, але й криміналізує діяння з іншою об'єктивною стороною складу злочину, які безпосередньо пов'язані з ухиленням від сплати соціальних страхових внесків і є способами вчинення такого ухилення. Відповідна деталізована об'єктивна сторона, безумовно, є позитивним моментом, який не дозволяє уникнути кримінальної відповідальності особі, яка винна в ухиленні від сплати страхових внесків на систему соціального страхування. У ч. 3 ст. 266-а КК Німеччини встановлено відповідальність роботодавця за ухилення від виконання обов'язку щодо перерахування частини зарплати чи інших виплат на користь третьої особи від імені працівника та не повідомляє найманого працівника про невиконання обов'язку до моменту, коли такий платіж був прострочений. За відповідні діяння передбачено ув'язнення на строк до п'яти років або ж штраф. При цьому зазначається, що відповідний склад злочину не стосується сплати податку на доходи із заробітної плати чи інших виплат [15]. Указане дозволяє виокремити *таку рису як визнання початкового пріоритету прав та законних інтересів працівників над інтересами працедавців у всіх спірних моментах*. Умовно кажучи, в усіх випадках, коли між суб'єктами трудових правовідносин виникають спірні питання, європейський законодавець керується тим принципом, що доводити свою правоту та винність опонента має працедавець, а не працівник. Іншими словами, можна встановити умовну «презумпцію невинуватості» у трудових правовідносинах.

Достатньо розгалуженою є система захисту, представлена в США (зокрема і кримінально-правового). Законодавство передбачає низку нормативно-правових актів, спрямованих на захист окремих трудових правовідносин із визначеним механізмом юридичної відповідальності за їх порушення. Так, наприклад, «Age Discrimination in Employment Act» – Закон про недопущення

дискримінації за віком у сфері зайнятості від 1967 року. Нормативним актом заборонено дискримінацію працівників віком 40 років і старше, а також передбачені механізми захисту зазначених осіб від звільнення, зменшення заробітної плати і соціальних виплат у зв'язку з їх віком. Закон поширює свою дію на роботодавців приватного сектора економіки з штатом працюючих 20 і більше осіб. «Americans with Disabilities Act» – Закон про права інвалідів від 1990 року. Закон визначає, що суб'єкт господарювання, на якого поширюється цей нормативно-правовий акт (роботодавці, у штаті яких налічується 15 і більше працівників; агентства зайнятості; профспілкові організації; спільні комітети з управління працею), не має права допускати дискримінацію у працевлаштуванні, кар'єрному рості та звільненні кваліфікованих спеціалістів з інвалідністю [247]. У контексті захисту прав уразливих категорій працівників законодавство США заслуговує на увагу, оскільки визначення пріоритетного переліку суб'єктів посиленого юридичного контролю має наслідком встановлення більш диференційованих меж кримінально-правової відповідальності.

«Civil Rights Act» – Закон про громадянські права від 1964 року. У розділі VII Закону закріплюється заборона дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, національного походження та релігійних переконань у різних сферах соціального життя, у тому числі під час прийому на роботу, оплаті праці, звільненні працівників. Положення зазначеного розділу Закону поширюються на роботодавців, у яких налічується 15 або більше працівників. «Defend Trade Secrets Act» – Закон про захист комерційної таємниці від 2016 року. Він поширює федеральну юрисдикцію на справи, пов'язані з цивільними позовами (у тому числі у сфері реалізації трудових відносин) щодо незаконного розголошення комерційної таємниці. Особа, яка вважає, що її права на комерційну таємницю були порушені; звертаючись до федерального суду, може подавати клопотання про винесення судової заборони (grant an injunction) щодо утримання від неправомірних дій та вимагати відшкодування збитків [247]. Українське

кримінальне законодавство також має норми, які передбачають кримінальну відповідальність за розголошення комерційної таємниці, однак такі діяння передбачені як кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. Варто зазначити, що національне законодавство на сьогодні має обмежений перелік суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із порушенням трудових прав. Є підстава вважати, що це обумовлено невідповідністю ринку трудових відносин міжнародним та європейським запитам. Наслідком неналежного кримінально-правового захисту є відсутність дієвих кримінологічних практик та стратегій запобігання.

«Employee Retirement Income Security Act» – Закон про страхування вкладів у системі пенсійного забезпечення від 1974 року. Нормативно-правовий акт визначає мінімальні стандарти (встановлює вимоги щодо фінансування й участі в пенсійних програмах, встановлює відповідальність у сфері управління пенсійними активами, закріплює можливість подання судових позовів у випадку можливих порушень та гарантування здійснення виплат Корпорацією гарантування пенсійних виплат (Pension Benefit Guaranty Corporation) etc.) для добровільного пенсійного забезпечення в приватному секторі економіки. «Equal Pay Act» – Закон про рівну оплату праці від 1963 року. Нормативний акт закріплює обов'язок роботодавця застосовувати рівну оплату для жінок та чоловіків під час виконання ними рівноцінної або схожої праці. «Fair Labor Standards Act» – Закон про справедливі трудові стандарти від 1938 року. Законом закріплені 40-годинний робочий тиждень, оплата понаднормової праці в півтораразовому розмірі (time-and-a-half) та федеральний мінімум погодинної оплати праці [247]. Необхідно зауважити, що в цій площині українське кримінальне законодавство майже повністю відповідає зарубіжним стандартам захисту трудових прав працівників. Це позитивний досвід, який має бути інтегрований в українську кримінологічну практику запобігання порушенням прав працівників. США є прогресивною країною, яка взаємодіє з прогресивними

методиками, що зумовлює потреби захисту окремих правовідносин. Заборона генетичної дискримінації визнана міжнародним правом як пріоритетний напрямок на шляху до розбудови прогресивної держави. Це підтверджує актуальність більш поглибленого вивчення такої проблематики в межах національних наук кримінально-правового циклу. Побічно наведене актуалізує також потребу у розвитку медичного права в Україні. В умовах створення нової архітектури безпекового середовища в Україні питання контролю імміграції є одними з найбільш дискусійних. Розуміння сутності поняття національної стійкості та інтеграція в її межі національних трудових відносин як невід'ємного елементу захисту державних інтересів, на наш погляд, також потребує актуалізації в трудовому та кримінальному законодавстві.

Українське кримінальне законодавство також передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій та громадських організацій, про що визначено у ст. 170 КК України. Однак, вивчення статистичних даних та судової практики дозволило нам підсумувати те, що згадана норма не є актуальною, що може бути наслідком латентності таких кримінально протиправних діянь, а також відсутністю налагодженого механізму реагування на такі випадки. Отже, досвід США дозволив нам виокремити таку рису як *наявність розгалуженої системи нормативно-правового захисту трудових прав осіб із встановленням диференційованих меж кримінально-правової відповідальності за їх порушення.*

У США у 1998 році була прийнята Програма стратегічного партнерства з питань безпеки та гігієни праці (OSPP). На основі цієї програми Управління безпеки та гігієни праці США (OSHA) встановлює розширені, добровільні відносини співробітництва з роботодавцями, працівниками та представниками працівників з метою сприяння, підтримання і визнання їхніх зусиль щодо усунення серйозних небезпек і досягнення високого рівня безпеки та гігієни

праці. Партнерство з OSHA – доречне для багатьох роботодавців, які хочуть налагодити належну організацію праці, але потребують допомоги у зміцненні безпеки та гігієни праці на своїх підприємствах. Партнерства повинні передбачати зобов'язання кожного роботодавця-учасника щодо своєчасного впровадження ефективної системи управління безпекою та гігієною праці на підприємстві або щодо усунення конкретної небезпеки. OSPP відходить від традиційних правозастосовних методів, які орієнтовані на окремі виробничі об'єкти й передбачають покарання роботодавців, які порушують відомчі стандарти. Замість цього, OSHA розбудовує співпрацю з групами роботодавців і працівників на національному та місцевому рівнях, для визначення найсерйозніших виробничих ризиків, розвитку відповідних систем управління безпекою та гігієною праці на підприємствах, спільного використання ресурсів, пошуку ефективних способів зниження виробничого травматизму, захворюваності та смертності серед працівників. Більшість об'єктів, які вирішили працювати у партнерстві з OSHA, є малими підприємствами з середньою чисельністю працюючих до 50 осіб [417]. Отже, необхідно відмітити комплексний підхід, який здійснює США під час побудови трудової політики. Актуалізація проблем, які мають соціально-економічний та політичний характер надає можливість створити певну кримінально безпечну та соціально вигідну платформу для взаємовідносин між роботодавцем та працівником, яка дозволить більш комплексно підходити до проблеми реалізації кримінологічної політики у сфері захисту трудових прав і свобод громадян.

У Бразилії втручання інспекторів праці не тільки допомогло фірмам привести свою практику у відповідність до законодавства, але й заохотило новаторські правові та / або технічні рішення, які в деяких випадках підвищили конкурентоспроможність і продуктивність фірм. Через поширені порушення національного законодавства (неформальну зайнятість, погані умови праці, велику кількість нещасних випадків на виробництві) інспектори праці в штаті

Мінас-Жерайс почали сотнями накладати штрафи на фірми з виробництва феєрверків і погрожувати їм кримінальними справами. Інспектори також проводили опис майна фермерів (виробництво зернових і насіння) у цілях земельної реформи. Водночас інспектори праці надавали технічну та правову допомогу, яка зіграла вирішальну роль у забезпеченні дотримання законодавства. Для сектора сільського господарства були розроблені альтернативні процедури наймання тимчасових робітників для збирання врожаю, які були менш дорогими для фермерів і станом на 2001 рік призвели до переведення на формальну основу 65 тис. працівників. У виробництві феєрверків дотримання норм безпеки та гігієни праці покращило умови праці та зменшило кількість нещасних випадків з шести до одного на рік. Крім того, інспектори надали допомогу в модернізації продукції, результатом чого стала життєздатна конкурентоспроможна стратегія роботи на міжнародному ринку. Слід зазначити також, що за підтримки інспекторів праці фірми з виробництва феєрверків у 2006 році створили систему сертифікації якості, яка вимагає дотримання таких самих стандартів якості щодо імпортової продукції та стала величезним кроком до посилення конкурентоздатності на міжнародних ринках без зниження культури виробництва [417]. Вище вже зверталась увага на те, що інспектори з праці можуть розглядатись як специфічний суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян на загальносоціальному рівні, а також за умови розширення сфери їх повноважень і на спеціально-кримінологічному. Водночас, незважаючи на позитивний зарубіжний досвід, в Україні інспекція праці не є достатньо розповсюдженою та не виконує на сьогодні тієї ролі, яка їй була відведена.

Окремої уваги заслуговують інформаційні дні з безпеки та гігієни праці у Великобританії. Запровадження цих заходів почалося у сільському господарстві, а згодом поширилося на інші сектори, такі як будівництво. На основі партнерства між інспекцією праці, Управлінням з питань безпеки та гігієни праці (HSE),

національними організаціями роботодавців і працівників та національними навчальними закладами в навчальних центрах проводилися інформаційно-освітні заходи, які спочатку були розраховані на малі й середні підприємства (МСП) та самозайнятих. Ці заходи зазвичай тривали пів дня й зосереджувалися на питаннях, що порушені інспекцією праці й відносно безпеки та гігієни праці (які, за наявною інформацією, спричиняли найбільш серйозні ризики щодо безпеки та гігієни праці). Заходи мали практичний характер, і викладачі проводили демонстрації шляхів покращення умов праці й запобігання ризикам. Участь у цих заходах була добровільною та безкоштовною; учасники забезпечувалися обідом і напоями. Крім того, протягом усього заходу безкоштовно надавалися інформація та поради. Інспекція праці запропонувала стимул для заохочення участі в цих заходах: підприємства-учасники не відбиралися для профілактичного інспектування протягом наступних двох років. Такий стимул виявився дуже успішним, і багато МСП і самозайнятих осіб брали участь у цих заходах. Наступна оцінка показала, що багато з них у результаті втілили отримані поради у життя. За останні десять років HSE провело понад 140 таких заходів, які відвідало більше 43 тис. осіб. Аудиторія зазвичай складається з сімейних фермерів, самозайнятих, а також підприємців, у яких працює до чотирьох осіб [17]. Такий підхід Великобританії позиціонує дуже цікавий варіант культурно-виховних заходів, які можуть розглядатись як у контексті загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян, так і з точки зору віктимологічного напрямку в індивідуальній профілактиці таких діянь. Отже, культурно-виховний та освітній підхід до трудової культури є важливим внеском у кримінологічну політику наведених зарубіжних держав. Позитивна кримінологічна ситуація в частині кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян свідчить про актуальність запозичення такого досвіду та його інтеграцію в національну запобіжну практику.

Таким чином, проведені дослідження дозволили підсумувати, що основними рисами зарубіжного трудового законодавства, крізь які відтворюється система кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників є такі: 1) індивідуалізація підходу до встановлення принципів трудових взаємовідносин; 2) розвиток малого та середнього бізнесу як спосіб вирішити проблему бідності та безробіття; 3) чітка кореляція трудового законодавства із кримінальним; 4) захист податкової системи в частині контролю за відрахуванням із заробітної платні; 5) визнання принципу індивідуалізації покарання підставою для диференціації суб'єктів та меж покарання за порушення прав працівників; 6) встановлення за роботодавцем функції дотримання вимог системи соціального страхування; 7) визнання початкового пріоритету прав та законних інтересів працівників над інтересами працедавців у всіх спірних моментах; 8) наявність розгалуженої системи нормативно-правового захисту трудових прав осіб із встановленням диференційованих меж кримінально-правової відповідальності за їх порушення.

Висновки до 5 розділу

1. Право на працю як одне із основних прав громадян закріплено на конституційному рівні всіх демократичних країн, що обумовлено прагненням знизити рівень потенційних загроз економічній безпеці держави через своєчасне уникнення проблем на ринку праці. В цьому контексті дуже чітко прослідковується те, що кримінологічна політика відтворюється крізь призму соціальних потреб та інтересів держави в частині захисту національної безпеки.

До міжнародних стандартів реалізації кримінальної політики у сфері охорони трудових відносин необхідно віднести: 1) визнання боротьби із бідністю та безробіттям одними із основних пріоритетів соціального складника державного регулювання; 2) забезпечення доступу громадян до будь-яких

дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного посягання; 3) ліквідація всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю; 4) визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені/спрощені умови праці; 5) заборона примусового використання праці неповнолітніх.

2. Основними рисами зарубіжного трудового законодавства, крізь які відтворюється система кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників є такі: 1) індивідуалізація підходу до встановлення принципів трудових взаємовідносин; 2) розвиток малого та середнього бізнесу як спосіб вирішити проблему бідності та безробіття; 3) чітка кореляція трудового законодавства із кримінальним; 4) захист податкової системи в частині контролю за відрахуванням із заробітної платні; 5) визнання принципу індивідуалізації покарання підставою для диференціації суб'єктів та меж покарання за порушення прав працівників; 6) встановлення за роботодавцем функції дотримання вимог системи соціального страхування; 7) визнання початкового пріоритету прав та законних інтересів працівників над інтересами працедавців у всіх спірних моментах; 8) наявність розгалуженої системи нормативно-правового захисту трудових прав осіб із встановленням диференційованих меж кримінально-правової відповідальності за їх порушення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження є завершеною науковою працею, в якій розв'язано комплексну науково-прикладну проблему кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні, що полягає у формуванні концептуального підходу, скерованого на удосконалення кримінального законодавства та кримінологічної практики в цій частині. У ході проведеного дослідження отримано такі основні результати:

1. Проаналізовано стан наукової розробки та зміст сучасних теоретичних підходів до визначення проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Визначено, що для вдосконалення теоретичної моделі кримінально-правового та кримінологічного механізму захисту трудових прав громадян України першочергової розробки потребує проблематика, диференційована за такими напрямками: 1) методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) генеза становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин; 3) понятійно-категоріальний апарат компіляції трудового та кримінального законодавства; 4) джерела та суб'єкти забезпечення і механізм реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні; 5) кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні (сучасний стан, структура, динаміка кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин; структура особи кримінального правопорушника тощо); 6) віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин (структура особистості жертви кримінального правопорушення у сфері охорони трудових відносин; віктимогенні індивідуально-психологічні особливості особи жертви тощо); 7) стратегії запобігання кримінальним правопорушенням у сфері

охорони трудових відносин в Україні; 8) міжнародні стандарти реалізації кримінальної політики у сфері охорони трудових відносин та зарубіжний досвід кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників.

2. Розглянуто та деталізовано методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Із урахуванням доктринальних підходів учених, доопрацьовано чотири категорії проблемних питань методології дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні: 1) проблеми, пов'язані з імперативно-атрибутивними ознаками сутності кримінально-правової охорони трудових відносин в Україні; 2) проблемні питання, пов'язані з субпідрядністю кримінологічної науки в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) проблемні питання, зумовлені відсутністю чітко визначеної кореляції між трудовим правом та науками кримінально-правового циклу; 4) проблемні питання, пов'язані з відсутністю повноцінних методологічних розробок особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

3. Здійснено ретроспективний аналіз становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин. Встановлено, що генезу кримінально-правового захисту трудових прав громадян можна викласти таким чином: перший етап – період зародження загальних (базових) прав людини у їх первісному розумінні (з VІV ст. до н.е. до ХІІІ ст. н.е.); другий етап – період становлення нормативно-правового регулювання основних, визнаних народом та державою прав людини; період стрімкого наукового розвитку, становлення сучасного бачення правової доктрини, формування законодавчого визнання права людини на працю та його нормативно-правовий захист (з ХІІІ ст. до ХVІІ ст.); третій етап (ХVІІ ст. – ХХІ ст.) – період формування остаточного законодавчого уявлення про трудові

відносини та їх юридичне закріплення. У межах цього етапу необхідно виділити структуру розвитку українського трудового законодавства та його захисту, оскільки саме цей період в історії українського права є визначним: 1) друга половина XIX ст. – перша половина XX ст. – скасування кріпацького права, індустріальний розвиток із поступовою інтеграцією трудових відносин у промислову практику; створення першого кодифікованого українського акту, котрий регулював трудові відносини (Кодекс законів про працю РСФРР, прийнятий у 1918 році); 2) 1941 – 1945 роки – період занедбання трудового та кримінального законодавства, погіршення правового статусу працівників через воєнні дії; 3) 1945 – 1991 роки – відновлення правового статусу працівників із наступним прийняттям Основ законодавства СРСР і союзних республік про працю та КЗпП УРСР; 4) 1991 – до сьогодні – стабільна робота над удосконаленням Кодексу законів про працю; створення у Кримінальному кодексі України 2001 року окремого розділу, присвяченого захисту трудових прав громадян; період створення повноцінної кримінально-правової бази для захисту трудових прав людини.

4. Проаналізовано та унормовано джерела забезпечення реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні, які диференційовані таким чином: 1) загальнодержавні джерела: Конституція України; кодифіковані нормативно-правові акти, скеровані на захист соціальних та трудових прав громадян – Кодекс України про адміністративні правопорушення; Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Господарський кодекс України тощо; нормативно-правові акти, скеровані на запобігання та протидію кримінально протиправним проявам: Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закон України «Про пробацію», Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Закон України «Про запобігання корупції» тощо; судові рішення Верховного Суду; 2) джерела міжнародного та європейського права: міжнародні

нормативно-правові акти – Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року тощо; рішення Європейського суду з прав людини; 3) специфічні джерела національного права: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про охорону праці» тощо, підзаконні нормативно-правові акти – наказ Державного комітету України по нагляду за охороною праці «Про Порядок опрацювання і затвердження роботодавцем нормативних актів з охорони праці, що діють на підприємстві» тощо.

5. З'ясовано коло суб'єктів, які беруть участь у формуванні та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. Обгрунтовано, що суб'єктами формування кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин є: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України, а також органи місцевого самоврядування. Суб'єктами реалізації такої політики є: правоохоронні органи; державні та недержавні органи, установи та організації, в обов'язки яких входить контроль за нормальними трудовими відносинами; громадянське суспільство.

6. Проаналізовано та конкретизовано засоби інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. Визначено, що основними способами удосконалення інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні є: 1) створення сучасних інформаційних платформ для забезпечення взаємодії працівників із роботодавцями; 2) створення комп'ютерних технологій захисту персональних даних працівників; 3) удосконалення науково-технічного та науково-методичного забезпечення

захисту трудових прав працівників засобами кримінального права та кримінології; 4) створення цифрових платформ для взаємодії з міжнародними та зарубіжними організаціями, у чій функціональній обов'язки входить захист прав працівників; 5) інформатизація порядку взаємодії з громадянським суспільством, зокрема представниками професіональних спілок, з метою захисту трудових прав працівників.

7. Охарактеризовано сучасний стан, структуру, динаміку кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні та визначено криміногенні тенденції, що впливають на кількісно-якісні показники таких діянь. Підсумовано, що відсоток кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та проти безпеки виробництва в період з 2018 по 2022 рік складає близько 1,08–1,15% від загальної кількості суспільно небезпечних діянь за вказані роки, що свідчить про їх незначну розповсюдженість. Визначено відсутність кореляції між даними, викладеними на офіційному сайті Державної служби статистики щодо травмування на виробництві та причин такого травмування із кількісним показником кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва – на сайті Офісу Генерального прокурора, а також кількістю вироків, наявних в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Найбільш розповсюдженим визнано кримінальне правопорушення, передбачене ст. 272 КК України.

8. З'ясовано та конкретизовано систему детермінант, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні, які диференційовано таким чином: соціально-економічні; правові; організаційно-управлінські; соціокультурні та морально-психологічні.

9. Проаналізовано та уточнено кримінологічно значущі ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері охорони трудових відносин в Україні, які диференційовано за видами протиправних діянь на такі дві групи: 1)

кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян; 2) кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва.

Встановлено, що особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян, характеризується такими особливостями: чоловік віком 40–54 років (40,3 %), який має професійну (професійно-технічну) (23,6 %) або базову середню та профільну середньою освіту (69,7 %), громадянин України (99,8 %), часто такий, що вчиняє кримінальне правопорушення повторно (25,2 %), зокрема має незняту та непогашену судимість (15,1 %). Суспільно небезпечна поведінка зумовлена дією зовнішніх умов та внутрішніх спонукань, а також необхідністю задоволення власних потреб та інтересів; наявне праворозуміння за відсутності правосвідомості; відсутні стійкі девіації; нівелює правилами моралі; відсутні ціннісні орієнтири.

Доведено, що типовий портрет особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва є таким: чоловік 40–54 років (40,3 %), який має професійну (професійно-технічну) (27,2 %) або базову середню та профільну середньою освіту (19,3 %), громадянин України (99,8 %). Характеризується відсутністю толерантності, розуміння правил особистої та трудової безпеки; деформованим уявленням про трудові обов'язки та необхідність їх неухильного виконання; має низький рівень відповідальності та трудової культури. В окремих випадках можна виокремити такі медичні ознаки, як: 1) низька стресостійкість; 2) алкогольна / наркотична залежність; 3) фізичні та психічні вади, які заважають повною мірою здійснювати трудові обов'язки; 4) несвоєчасно ідентифіковані психосоматичні розлади.

10. Проаналізовано та уточнено віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні, які конкретизовано таким чином: 1) юридична амбівалентність – низький рівень / повна відсутність правової обізнаності, здатності до аналітичної діяльності, вміння тлумачити та використовувати на практиці норми трудового

законодавства; 2) несформований комплекс соціальних цінностей – гіпотрофоване уявлення про межі трудових відносин та особистої безпеки на виробництві; 3) нестійкий баланс довіри / недовіри до правоохоронних органів, що латенізує такого роду діяння; 4) лабільна емоційна сфера – відсутність здатності своєчасно усвідомлювати та реагувати на порушення трудових прав і свобод; 5) надмірна політизація – бачення всіх протиправних дій, спрямованих на порушення трудових прав як наслідок незадовільної політико-економічної ситуації в країні; 6) трудовий радикалізм – відтворюється в прагненні отримати вигоду із професії, незважаючи на систематичні порушення трудових прав.

11. Досліджено систему запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні та обґрунтовано пропозиції щодо її удосконалення. Диференційовано загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин таким чином: соціально-економічні; політико-правові; організаційно-управлінські. Встановлено роль громадськості як основного культурно-виховного заходу запобігання. Як і загальносоціальне, спеціально-кримінологічне у своїй структурі передбачає такі заходи та засоби, як: соціально-економічні та правові. Вказано, що найбільш актуальними індивідуально-профілактичними засобами та заходами запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин є віктимологічні та пенітенціарні заходи.

12. Проаналізовано положення міжнародних нормативно-правових актів щодо підстав та порядку запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин та виокремлено змістовні складові міжнародних стандартів. До міжнародних стандартів реалізації кримінальної політики у сфері охорони трудових відносин віднесено: 1) визнання боротьби з бідністю та безробіттям – одними з основних пріоритетів соціального складника державного регулювання; 2) забезпечення доступу громадян до будь-яких дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного

посягання; 3) ліквідація всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю; 4) визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені / спрощені умови праці; 5) заборона примусового використання праці неповнолітніх.

13. Досліджено зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин та виокремлено кримінологічно значущі заходи, які можуть бути інтегровані в національну кримінально-правову політику та кримінологічну практику. Обґрунтовано, що основними рисами зарубіжного трудового законодавства, крізь які відтворюється система кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників, є такі: 1) індивідуалізація підходу до встановлення принципів трудових взаємовідносин; 2) розвиток малого та середнього бізнесу як спосіб вирішити проблему бідності та безробіття; 3) чітка кореляція трудового законодавства із кримінальним; 4) захист податкової системи в частині контролю за відрахуванням із заробітної платні; 5) визнання принципу індивідуалізації покарання підставою для диференціації суб'єктів та меж покарання за порушення прав працівників; 6) встановлення за роботодавцем функції дотримання вимог системи соціального страхування; 7) визнання початкового пріоритету прав та законних інтересів працівників над інтересами працедавців у всіх спірних моментах; 8) наявність розгалуженої системи нормативно-правового захисту трудових прав осіб із встановленням диференційованих меж кримінально-правової відповідальності за їх порушення.

14. Розроблено концепцію соціально-правового захисту трудових прав громадян в умовах дії воєнного стану та після його припинення, засновану на системі апробованих міжнародних стандартів забезпечення режиму праці. До завдань, які потребують вирішення віднесено: 1) створення безпечної інфраструктури підприємств, установ та організацій усіх форм власності з метою забезпечення належних умов праці; 2) формування компетентностей безпеки

учасників трудових відносин; 3) удосконалення нормативно-правового регулювання трудових відносин в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану; 4) унормування кола суб'єктів, які здійснюють контрольні-наглядові функції у сфері охорони трудових відносин; 5) посилення нормативно-правового захисту трудових прав неповнолітніх осіб; 6) посилення нормативно-правового захисту мігрантів.

15. Запропоновано систему змін та доповнень до кримінального законодавства України щодо кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A/Conf.213/14. Workshop on Practical Approaches to Preventing Urban Crime. Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Salvador, Brazil, 12–19 April 2010). 21 p.
2. A/Conf.213/6. Working paper «Making the United Nations guidelines on crime prevention work». Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Salvador, Brazil, 12–19 April 2010). 20 p.
3. Amin S. M. Ofiara przestępstwa we współczesnych systemach prawnokarnych ze szczególnym uwzględnieniem jurysprudencji Islamu. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995. 267 p.
4. An Act Providing for Stronger Deterrence and Special Protection against Child Abuse, Exploitation and Discrimination, and for Other Purposes. Republic Act No. 7610 June 17, 1992, Republic of the Philippines, Congress of the Philippines, Metro Manila, Ninth Congress. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/Philippines/RA%207610%20-%20Child%20Abuse%20Law.pdf>.
5. An ambiguous connection: crime and the economic crisis. Washington Profile. 2008. No. 45 (655). P. 142–182
6. Beisert M. Kazirodztwo. Rodzice w roli sprawców. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2008. 358 s.
7. Boers K. Kriminalitätseinstellungen und Opfererfahrungen. M. (Hrsg.), *Kriminologischer Opferforschung Heidelberg*. 1995. P. 121–127
8. Building Safer Canada. The First Report of the National Working Group on Crime Prevention. Institute for the Prevention of Crime. URL: www.prevention-crime.ca
9. Code du travail: Jusqu'au 27 décembre 2016. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006072050&dateTexte=vig>

10. Code pénal: Ordinance No. 2005-759 of 4 July 2005. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1957/13715/version/4/file/Code_33.pdf
11. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (4 November 1950). Ratified by Law № 475/97-VR of 17 July 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Crihiore R. Gymnastics of the Mind. Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt. Princeton : Princeton University Press, 2005. 288 p.
13. Crime and violence in Latin America. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Crime_and_violence_in_Latin_America#Brazil.
14. Crime in the United States. 2011. URL: <http://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/crime-in-the-u.s/2011/crime-in-the-u.s.-2011/fbireleases-2011-crime-statistics>.
15. Criminal Code promulgated on 13 November 1998. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p2242
16. Criminal justice system of Japan. URL: http://dictionary.sensagent.com/criminal_justice_system_of_japan/en-en/;
17. Demczuk M. Kazirodztwo – zarys problematyki. Seksualność człowieka. Wybrane zagadnienia, (red.) Iniewicz G., Mijas M., Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011. S. 145–155.
18. Fedchyniak, A., Danylevskyi, A., Nazymko, Y., Kuleshov, O. y Makarenko, T. Military administrations as an element of national security under international and Ukrainian legislation: Las administraciones militares como elemento de seguridad nacional en virtud de la legislación internacional y ucraniana», Cuestiones Políticas. 2020. № 40 (74), P. 328–346.
19. Golovin D., Nazymko Ye., Koropatov O., Korniienko M. Electronic Evidence in Proving Crimes of Drugs and Psychotropic Substances Turnover. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022 № 2. S. 156–166.

20. Graham J. Crime Prevention Strategies in Europe and North America. Helsinki, 1995. P. 47–96.
21. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1941. V. 31. P. 303–309.
22. Hentig H. The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime). N.Y., 1948. 283 p.
23. Horoshko V., Nazymko Ye., Pavliutin Yu. Criminal procedure law of Ukraine in the context of European integration: problematic economic and legal issues, ways of reforming. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 No. 3. S. 48–52.
24. Investigating Child Sexual Abuse. The Length of Criminal Investigations. April, 2017. 15 p.
25. John Muncie. Youth Victimization. *Cjm*. Autumn, 2000. № 41. P. 134–141
26. Kaiser G. Criminology. Ein Lehrbuch. Heiderlberg, 1996. 172 p.
27. Key E. Stulecie dziecka; przekład I. Mszczeńska. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «ŻAK», 2005. 193 s.
28. Kodeks karny: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970880553>
29. Koliesnik T., Lehkosherst Y., Zhdan M. Socio-Economic Component of the State Policy in the Field of Prevention of Criminal Offences Against Labour Rights and Freedoms of a Person and a Citizen. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 No. 4. P. 128-134
30. Kuć M. Wiktymologia. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2010. 176 c.
31. Latoś A. Rodzinne uwarunkowania stosowania przemocy przez rodziców (opiekunów) wobec dzieci / Młode pokolenie – ofiary czy sprawcy przemocy? (red.) Sołtysiak T., Nowakowska A., Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010, S. 39–53.
32. Makarenko O.Y., Nazymko Ye.S., Krasnova Yu.A., Makarenko N.A., Doroshenko V.A. Problematic issues of attracting criminal responsibility for the crimes

against industrial safety. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. № 4. S. 91–95.

33. Marzec–Holka K. Przemoc seksualna wobec dziecka. Studium pedagogicznokryminologiczne. Kraków : Impuls, 2011. 254 s.

34. Melnyk K., Tsesarsky F., Zhdan M., Vlasenko M., Fatieiev Ya. Distance work and its significance in terms of quarantine restrictions aimed at preventing the spread of the COVID-19. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Volume 24, Special Issue 1, 2021. P. 1-8

35. Mkrtchyan, K., Yamnenko, T., Holovan, T., Zhdan, M. Improvement of organizational measures to ensure public security and order during the mass events by the National Police of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 2020. № 9(26). P. 167-173.

36. Ponomariova T. The international–legal standards on the questions of application of absolute forms of relief of minors from the punishment and its serving. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. №2.1. C. 60–67.

37. Providing Rehabilitation to Victims of Torture And Other Ill–Treatment Uncat Implementation Tool 5/2018 URL:https://cti2024.org/content/images/CTI–Rehabilitation_Tool5–ENG–final.pdf/.

38. Right to strike. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relationsdictionary/right-to-strike>

39. Semenyshyna–Fihol B., Losych S., Titochka T. Criminological provision of economic security in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 8. Number 4. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 151–157.

40. Simon B. Education and the Social Order. London : Lawrence & Wishart, 1999. 646 p.

41. South African Republic National Crime Prevention Strategy. South African Government URL: <https://www.gov.za/documents/national–crime–prevention–strategy–summary>.

42. Swiss Criminal Code of 21 December 1937. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classifiedcompilation/19370083/201707110000/311.0.pdf>

43. The Federal Bureau of Investigation's Efforts to Combat Crimes Against Children. URL: <https://oig.justice.gov/reports/FBI/a0908/final.pdf>

44. The socio-economic impact of HIV/AIDS in Ukraine. URL: http://www.ilo.org/aids/Publications/WCMS_116312/lang--en/index.htm.

45. These Orange Balls Are Preventing Crime In Japan. Here's How They Work. URL: <http://wonderfulengineering.com/these-orangebolls-are-preventing-crime-in-japan-heres-how-they-work>.

46. Victims Support Programme: Guidance Note on the Review of Application Decisions. Belfast, 2013. 8 p.

47. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 8. Number 4. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. P. 34–40.

48. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Peculiarities of corruption risk management in economic activity. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 8 Number 3. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. P. 42–47.

49. Westphal M. Dziewczynki tego nie robią...? Czyli kobieta jako sprawca wykorzystywania seksualnego dziecka. *Seksualność człowieka. Wybrane zagadnienia*, (red.) Iniewicz G., Mijas M. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011, S. 101–111

50. Wolf, Jean Claude. Intrinsic Values. Vorlesung Hedonismus Frühling 2008. URL: http://commonweb.unifr.ch/artsdean/pub/gestens/f/as/files/4610/9769_105414.pdf

51. Young people and crime: findings from the 2006 Offending, Crime and Justice Survey. *Home Office Statistical Bulletin*. London, 2008. № 08/09. P. 2.

52. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / за заг. ред. проф. Т. О.Перцевої та проф. В. В. Огоренко. Дніпро, 2021. 188 с.

53. Албул С. В. Злочини проти неповнолітніх іноземців: питання кваліфікації та попередження. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/308/1/Ювенал.pdf>

54. Андрійів В.М. Щодо захисної функції міжнародних трудових норм. *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства*. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 14-17

55. Андріяшевська М. С. Неповнолітні як жертви злочину та їхня роль у механізмі злочинної поведінки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 234–238.

56. Андріяшевська М. С. Ювенальна віктимологія: теоретико–правова модель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 229 с.

57. Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 248 с.

58. Андрушко А.В. Детермінанти незаконного позбавлення волі або викрадення людини. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/4_2019.pdf

59. Бабанін С.В. Суспільно небезпечні наслідки порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/33.pdf

60. Бабенко А.М. Регіональна система злочинності, її місце у загальній системі злочинності та деякі закономірності функціонування. *Форум права*. 2014. № 2. С. 29-36

61. Бадира В. А., Денисова Т. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя: Класичний приватний ун–т, 2009. 168 с.

62. Баклан І.В. Вчинення злочинів неповнолітніми, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння. *Науковий вісник Юридичної академії МВС*. Спецвипуск № 2 (25). 2005. С. 216–221.

63. Баклан І.В. Кримінологічні особливості неповнолітніх осіб, які вчиняють наркозлочини. *Збірник наукових праць Держава і право Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. № 30. 2005. С. 514–519.

64. Баланда А.Л. Криміногенна ситуація в Україні як чинник загроз безпечному суспільному розвитку. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8745/13Balanda.pdf?sequence=1>

65. Баліна С. Н. Кримінологічний аналіз статистичних показників злочинності в установах, підприємствах, організаціях України за видами економічної діяльності за 2013–2015 роки. *Наука і правоохорона практика*. 2017. № 1. С. 133–142.

66. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально–кримінологічного запобігання злочинам. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1096/ponyattya_i_zmist_special_no_kriminologichnogo_zapobigannya_zlochynam.pdf?sequence=2&isAllowed=y

67. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187223044.pdf>

68. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 110–119.

69. Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи зі засудженими. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2016. № 1. С. 10–17.

70. Батиргареева В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 47 с.

71. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні соціально–правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.

72. Бахновська І.П., Білоус І.М. Причини та умови скоєння службовими особами злочинів у сфері господарської діяльності. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/109.pdf

73. Белова О. І. Кримінально–правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун–т внутр. справ. Харків, 2006. 184 с.

74. Беніцький А.С. Відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині згідно з кримінальним кодексом УСРР 1922 і 1927 рр. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №4. С. 197-206.

75. Беспаль О. Л. Кримінально–правова охорона життя і здоров'я неповнолітніх в Україні: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 189–194.

76. Бесчастний В.М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 32 с

77. Бисага Ю. М. Права людини. Ужгород. 2003. 66 с.

78. Бичко І. В. Світова філософія ХІХ століття. Історія філософії. Словник / за заг. ред. В.І. Ярошовця. К.: Знання України, 2006. 1200 с.

79. Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 2 (8). С. 34–38.

80. Бірюкова А. Г. Окремі питання становлення та розвитку трудового законодавства в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №2. С. 66-70.

81. Блага А.Б. Про жіночу злочинність. *Право України*. 1999. № 9. С. 88.

82. Благута Р.І., Мовчан А.В. Новітні технології у розслідування злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: ЛьВДУВС, 2020. 256 с.

83. Близнюк В. Проблеми управління ринком праці і зайнятості населення в контексті соціальної політики Європейського Союзу. *Україна: аспекти праці*. 2002. № 7. С. 3–6.

84. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.

85. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.

86. Боняк В.О., Коломоєць Ю.О. Конституційне право на страйк в Україні: теоретичний і прикладний аспекти: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 168 с.

87. Бундз Р.О. Особлива жорстокість, як ознака злочинів, що вчиняються неповнолітніми: детермінанти та попередження. дис. канд. юрид. наук. 12.00.08 / Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права». 2019. 216 с.

88. Бунчук О.Б. Дослідження правового становища Галицького селянства у наукових працях І.Я. Франка. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць*. Вип. 306: Правознавство. 2005. 124 с.

89. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння : монографія. К. : Атака, 2005. 160 с.

90. Броницький В.В., Тютюнникова С.В. Соціально-трудова відносина в умовах цифрової економіки. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/10392/1/%D0%A1.%20%D0%92.%2>

0%D0%A2%D1%%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%
%B0.pdf

91. Василевич В. В. Кримінологічна політика України. монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

92. Веліканов С.В., Волобуєв А.Ф., Журавель В.А. Криміналістична профілактика економічних злочинів: науково-практичний посібник. Харків: Харків юридичний, 2006. 236 с.

93. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області (справа № 127/31685/13-к, провадження № 1-кп/127/362/14). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40880855>

94. Вирок Жовтневого районного суду міста Запоріжжя від 13 березня 2018 року (провадження №1-кп/331/126/2018, ЄУН 331/7031/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72697151>

95. Вирок Ковельського міськрайонного суду від 14 березня 2017 року (справа № 159/795/17, провадження № 1-кп/159/121/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65289569>

96. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 17 травня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97077596>

97. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 25 жовтня 2015 року (справа № 642/10690/14-к, провадження № 1-кп/642/852/14). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54483803>

98. Вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 25 вересня 2018 року (справа № 136/1793/18, провадження №1-кп/136/166/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77525685>

99. Вирок Підволочинського районного суду Тернопільської області від 18 квітня 2018 року (справа 604/250/18, провадження 1-кп/604/61/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73492185>

100. Вирок Рогатинського районного суду Івано–Франківської області від 25 серпня 2015 року (справа № 349/247/15-к, провадження № 1-кп/349/20/15).

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48992603>

101. Вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 18.03.2013 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30692889>

102. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.

103. Вітюк Р.В. Особливості дослідження суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого статтею 271 КК України «Порушення вимог законодавства про охорону праці». URL: <http://nvppp.in.ua/vip/2017/2-2/47.pdf>

104. Войнаровська О.І., Подоляк О.Г. Моніторинг працівників. Правовий тиждень. 2013. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=123063>.

105. Всеволодов В. М. Індивідуальна кримінологічна профілактика відносно організованих злочинних груп: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. К. : НАВСУ, 1998. 20 с.

106. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с

107. Голіна В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5-ти т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2008. С. 357-400.

108. Голіна В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4268/1/Golina_193.pdf

109. Голіна В., Колодяжний М. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування.

URL:http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6199/1/Golina_Kolodygnyu_53.pdf

110. Голіна В.В., Шрамко С.С. Запобіжний потенціал стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 3-14

111. Голіна В.В., Шрамко С.С., Калініна А.В. Участь громадськості в запобіганні та протидії злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. № 33. 2017. С. 56–67

112. Головкін Б. М. Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=21808>.

113. Головкін Б.М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274-280

114. Головко Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.

115. Готін О. М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луган. держ. ун-т внутр. справ. Луганськ, 2006. 190 с.

116. Гревцова Р.Ю. До питання про поняття податкових злочинів. *Правова держава : Щорічник наук. пр. Вип. 8*. Київ : Ін-т держ. і пр. ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. С. 282–288

117. Гринь Т.Г. Правове регулювання працевлаштування в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2016. 231 с.

118. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. 284 с.

119. Губарєв С.В. Формування механізму правового регулювання суспільних відносин у підприємстві. *Актуальні питання вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвипуск. Ч. 1. С. 66–70.

120. Гумін О.М., Зубач І.М. Характеристика насильницької злочинності в сільській місцевості та шляхи її запобігання. *Європейські перспективи*. № 6, 2015. С. 131–139

121. Гураль П.Ф. Господарська діяльність територіальної громади у Київській Русі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юридична. 2008. Вип. 3. С. 53–65

122. Гуржій Т. О. Актуальні питання законодавчого забезпечення реалізації державної політики в сфері безпеки дорожнього руху. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 111–121.

123. Гутник А.Є. Запобігання податковою міліцією ухилення від сплати податків. Київ: Атіка, 2001. 176 с.

124. Гуцалюк М. В., Гайсенюк Н. А. Організація захисту інформації: навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2005. 244 с.

125. Гуцул Р. Стан дослідження кримінологічних аспектів індивідуальної профілактики корисливих злочинів неповнолітніх. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. № 24. С. 119–125.

126. Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 34. Том 1. С. 19–23.

127. Державна служба зайнятості: рівень безробіття: два показники два поняття. URL: <http://dcz.gov.ua>

128. Державна служба статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

129. Джужа А.О. Запобігання віктимологічній поведінці у сфері соціально-економічних відносин. *Право.ua*. № 1. 2017. С. 154–158

130. Джужа А.О., Тичина Д.М. Роль потерпілого (жертви) в механізмі вчинення злочину. URL:<http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2893/1/10.pdf>
131. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
132. Джужа О. М., Кирилюк А. В. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні. *Право України*. 2003. № 12. С. 65–70
133. Джужа О. М., Орлов Ю. Ю. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні. *Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід*: зб. наук. пр. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 136 с.
134. Длугопольський О. В. Сучасні погляди на корупцію та мінімізацію її негативного впливу на економіку України. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 13–24.
135. Дмитрієва К. І. Правове регулювання часу відпочинку за проектом Трудового кодексу України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 326-330
136. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага: Наклад Українського університету в Празі. *Друк державної друкарні в Празі*. 1923. Т. 1. 400 с.
137. Доброрез І.О. Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 242 с.
138. Дроздов О. М. До проблем визначення множинності джерел кримінального права України. *Юридичний журнал*. 2007. № 6. С. 80-87

139. Дроздов О. М. Роль Європейського Суду з прав людини в розвитку кримінальнопроцесуального законодавства. *Матеріали наукових семінарів та круглих столів, проведених Національною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з АПрН України в рамках Фестивалю науки (15–16 травня 2007 р., м. Харків)*. Х., 2007. С. 196-198

140. Дрьомін В. М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юрид. лит., 2007. № 32. С. 265–271.*

141. Дунас М.О. Службові особи, які вчиняють правопорушення у сфері господарської діяльності. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 44–47.

142. Економіка праці та соціально-трудова відносини: навч.-метод. посібник / За заг. ред. проф. Є.П. Качана. Т.: ТДЕУ, 2006. 373 с.

143. Енциклопедія сучасного права неповнолітніх / Н. В.Шость, М. К. Козир, О. М. Ситник. К.: Рідна мова, 1997. 385 с.

144. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 (ратифіковано Законом № 137-V від 14.09.2006). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

145. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

146. Ємельянов В.П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин. Харків : «Право», 2018. 142 с.

147. Ждан М. Д. Громадянське суспільство як суб'єкт реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Юридичний бюлетень. 2022. № 26. С. 194-200.
<http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/26/26.pdf>

148. Ждан М. Д. Інформатизація кримінологічної політики в Україні. *Правові новели.* 2022. № 17. С. 34-41

149. Ждан М. Д. Інформатизація процесу управління трудовими відносинами в межах кримінологічної науки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2022. Т.33(72), № 3. С. 44-48

150. Ждан М. Д. Кримінологічна політика у сфері захисту трудових прав громадян: монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Київ: ВД «Дакор», 2024 . 444 с.

151. Ждан М. Д. Кримінологічний та кримінально-правовий захист неповнолітніх від трудової експлуатації. *Правовий часопис Донбасу,* 2022. № 4(81) ч. 2. С. 82-86

152. Ждан М. Д. Механізм реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2021. № 3. С. 185-189.

153. Ждан М. Д. Нормативно-правове забезпечення кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 9. С. 392-395.

154. Ждан М. Д. Суб'єкти реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний вісник.* 2022. № 3. С. 90-98.

155. Ждан М.Д. Діалектичний та аксіологічний підходи до пізнання методології дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 26 травня 2023 року.* Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 202-204

156. Ждан М.Д. Діджиталізація трудових відносин як напрям запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 2–3 грудня 2022 року). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 227-231

157. Ждан М.Д. Індивідуальне віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 396-401

158. Ждан М.Д. Інформаційне забезпечення кримінологічної політики в Україні. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18–19 лютого 2022 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 14-16

159. Ждан М.Д. Історія становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин. *Право та державне управління*. 2022. № 1. С. 25-35.

160. Ждан М.Д. Кримінально-правовий захист працівників від дискримінації за ознакою статі. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 5. С. 35-38

161. Ждан М.Д. Кримінально-правові ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян. *Восьмі Таврійські юридичні наукові читання* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 16–17 червня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 221-225

162. Ждан М.Д. Кримінологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 17. С. 205-213

163. Ждан М.Д. Критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції кримінально-правового захисту трудових правовідносин в Україні.

Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 14 квітня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 437-439

164. Ждан М.Д. Методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 301-306.

165. Ждан М.Д. Організаційно-управлінські заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 282-289

166. Ждан М.Д. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2023, № 3 (81). С. 183-188

167. Ждан М.Д. Соціально-економічне запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Правова позиція*, 2023, № 1 (38). С. 219-222

168. Ждан М.Д. Соціально-економічні детермінанти кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 302-307

169. Ждан М.Д. Соціокультурні та морально-психологічні детермінанти кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 333-337

170. Ждан М.Д. Стан наукової розробки проблем запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 2. С. 106-111.

171. Ждан М.Д. Стан та динаміка кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 681-684

172. Ждан М.Д. Сучасний погляд на методологію дослідження особливостей кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 7 липня 2023 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 339-341

173. Ждан М. Д. Кримінально-правовий захист права громадян на страйк: національний та міжнародний підхід. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 87-92.

174. Ждан М. Д. Кримінологічний захист права на працю осіб з інвалідністю: міжнародний досвід. *Правова позиція*. 2022. № 4. С. 111-114.

175. Жернаков В. В. Кодифікація законодавства про працю: теоретичні засади і практика реалізації. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 11-16.

176. Заболотна А. Г., Ільченко Н.В. Інформаційне освітнє середовище як складова підготовки кваліфікованих фахівців. *Формування сучасного освітнього середовища: теорія і практика* : Матер. Міжвуз. наук.-практ. конф. / Редкол.: Н.В. Ільченко (голова) та ін. Ірпінь, 2020. С. 5–9

177. Загурський О. Джерела кримінально-процесуальної політики України. URL: <http://www.pravnuk.info/urukrain/1352-dzherela-kriminalno-procesualno-politikiukrani.html>

178. Задорожний С. А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.

179. Закалюк А. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві. *Право України*. 2009. № 7. С. 6–36.

180. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : у 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.

181. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: підручник. У 3 кн. / А. П. Закалюк. Кн. 3: Практична кримінологія. Київ: Ін Юре, 2008. 320 с.

182. Закон України «Про зайнятість населення» № 5067-VI від 5 липня 2012 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

183. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 № 761-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>

184. Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

185. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

186. Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 № 5026-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17#Text>

187. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

188. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

189. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

190. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / В.Л. Андрєєнкова, В.В. Байдик, Т.В. Войцях, О.А. Калашник та ін. Київ : ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
191. Збірник законодавства України. 2000. Т. 6. 144 с.
192. Зірко О.В. Регулювання структурного безробіття на ринку праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: 08.00.07. Харківський національний економічний університет. Х., 2013. 20 с.
193. Злупко С.М. Економічна думка України: навч. посібник. Л.: ЛНУ імені Івана Франка, 2000. 496 с.
194. Йосипів А.О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. Радник. Український юридичний портал. URL: <http://radnuk.info/statti/558-kriminolog/15105-2011-01-21-07-20-09.html>.
195. Йосипів А.О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам, що вчиняються окремими маргінальними групами. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3581/1/йосипів.pdf>
196. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А.В., 2006. 264 с.
197. Іващенко М.В. Економічне підґрунтя злочинності та суспільні витрати на покарання злочинців. URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/Economic-Theory-and-Law-2022-3_106-123.pdf
198. Ігонін Р.В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1 (124). С. 36-40.
199. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затверджена

Наказом Міністерства внутрішніх справ України 27 квітня 2020 року № 357.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>

200. Ісаков М.Г., Паркулаб В.Г. Особливості трудових відносин у сучасних умовах інформаційних технологій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. С. 96-102.

201. Іщенко В. М. Джерела (форми) кримінально-процесуального права. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 43-46

202. Кальман О.Г., Христич І.О. Правова статистика: підручник. Харків: Право, 2004. 304 с.

203. Кальченко Т. Л. Проведення кримінологічних досліджень, їх методологія та джерела кримінологічної інформації. *Актуальні проблеми теорії та практики ОРД*: зб. наук. ст., спец. вип. № 4 присвяч. 75-річчю від дня народження відом. вченого проф. Б. І. Бараненка. Луганськ: РВВ Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 241–248

204. Кириченко Т. Недоліки правового регулювання трудових відносин в Україні. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/17.pdf>

205. Коваленко А.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Національної поліції: теоретичний і практичний підхід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 250-254.

206. Коваленко А.В. Теоретико-правовий аналіз поняття та принципів кримінологічної політики держави. URL: http://lsej.org.ua/2_2019/2_2019.pdf

207. Коваленко В. В. Сучасний стан та перспективи кримінології: деякі методологічні аспекти. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*. Матеріали наук.-теор. конф., 20 бер. 2014 р. Київ : Національна акад. внутр. справ, 2014. С. 5–9

208. Коваленко В. Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 81-87.

209. Коваль Н.В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі: проблеми оцінювання та шляхи їх вирішення. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 46–50.

210. Кодекс законів про працю України. Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

211. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 №5403-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

212. Колеснікова О.В. Інститут освіти в системі запобігання і протидії злочинності як об'єкт кримінологічного дослідження. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/25-1.pdf>

213. Колодій І. Поняття та зміст інформації: соціальні та правові аспекти. *Підприємство, господарство і право*. 2007. № 1. С. 83–86. С. 83.

214. Конвенція МОП № 190 та Рекомендація МОП № 206 Короткий огляд. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/briefingnote/wcms_752224.pdf

215. Конвенція про роботу на умовах неповного робочого часу № 175: Міжнародний документ від 24.06.1994 № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_040#Text

216. Конопльов В. В. Правове забезпечення підготовки та прийняття управлінських рішень в органах внутрішніх справ. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 5. С. 198–202

217. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

218. Конституція України: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навч. посібник / авт-уклад. М.І. Хавронюк. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вид-во А.С.К., 2003. 384 с.

219. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: монографія. Київ: Кондор, 2004. 384 с.

220. Костенко О. М. Модернізації доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). С. 190–208

221. Костицький М.В. Психологічні фактори впливу на особу злочинця. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2014. № 10. С. 12-19

222. Костюк В. Л. Проблеми правового становища роботодавця за КЗПП України та проекту Трудового кодексу України: порівняльно-правовий аналіз. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 90 : Юридичні науки. С. 87-90.

223. Костюченко О.Є. Економічні інтереси роботодавця закінчуються там, де починається порушення трудових прав та свобод працівника. *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства: матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.)*; за заг. ред. К.Ю. Мельника /МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2015. С. 112-115

224. Кохановська О. Галузеві розробки проблем інформації як передумова правового регулювання інформаційних відносин. *Підприємство, господарство і право*. 2004. № 12. С. 144–147.

225. Кравченко В. О. Правове регулювання звільнення за одноразове порушення трудових обов'язків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2011. 20 с.

226. Краснов Є.В. Поняття та форми примусової праці. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5076/Krasnov%20Є.%20V.%20Ponjattja%20ta%20formi%20primusovoї%20praci.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

227. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. К., 2005. 528 с.

228. Кривицький Ю. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. *Підприємництво, господарство і права*. 2009. № 10. С. 22–25.

229. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

230. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

231. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В.В. Голіни, Б.М. Головіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

232. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С.С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

233. Кримінологія. (Загальна частина) : підручник / А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : Вид-во ХНУВС, 2010. 280 с.

234. Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодед О. В.; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.

235. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.

236. Кримінологія: навч. посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с.

237. Кропивницький М.О., Альберда Т.Г. Про механізм правового регулювання бюджетного та позабюджетного фінансування соціального забезпечення населення України. *Науковий юридичний журнал*. 2018. № 6. С. 148–154

238. Кузьменко В. І. Захист доходів найманих працівників у період фінансової кризи: досвід Німеччини. Україна: аспекти праці: науковоекономічний та суспільно-політичний журнал. *НДІ праці і зайнятості населення, Мінпраці та НАНУ*. Київ, 2010. №6. С. 47-51.

239. Кузьменко С.С. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc39/juspradenc48/16.pdf>

240. Курс кримінології: Загальна частина: у 2 кн. / Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

241. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.

242. Куц В. Загальна характеристика механізму протидії злочинності та його понятійного апарату. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Донецьк: Норд Комп'ютер, 2009. С. 12–15.

243. Куц В. Зміст та рівні протидії злочинності. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 11–12 грудня 2015 р.). Херсон: Гельветика, 2015. С. 152–156

244. Куц В. Поняття злочинності. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/10-2016/02/kuts.pdf>

245. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 104–112

246. Куцевич М.П. Позитивний зарубіжний досвід Франції щодо захисту трудових прав працівника засобом кримінального права. *Visegrad journal of human rights*. 2016. №6/2. Р. 120-125.

247. Куцевич М.П. Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.05, 12.00.08. Одеса, 2018. 460 с.

248. Лепех Л.Л. Спеціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2020. 19 с.

249. Лех Р.В. Віктимологічне вчення про жертву насильницьких злочинів. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_2/18.pdf

250. Лиськов М. О. Кримінально-правова характеристика складів злочинів проти трудових прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М-во внутр. справ України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2012. 18 с.

251. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117

252. Литвинов О.М. Функціональний аналіз запобігання злочинам. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/may/2096/vnulpurn201478232.pdf>

253. Лукашевич С. Ю. Евристичний потенціал синергетичної парадигми в методології кримінологічних досліджень. Сучасні кримінологічні дослідження : методи, напрями, перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу, 14 лист. 2019 р. Київ : ДНДІ МВС України. 2019. С. 28–31.

254. Луцик Г. Д. Злочини проти трудових прав людини: проблемні питання об'єкта за чинним КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів: ЛьВДУВС, 2009. Вип. 4. С. 224–235.

255. Лушер В.В. Поняття інформаційного забезпечення прокуратури України. *Форум права*. 2014. № 1. С. 338-341

256. Малярчук Н. В. Рішення Конституційного Суду України: правова природа і кримінально-процесуальне значення. *Держава і право*. Вип. 42. С. 596–598.

257. Мангайм К. Ідеологія та утопія. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. 370 с.

258. Маринець В.С. Конвенція ООН про права інвалідів та її вплив на українське законодавство у сфері соціального захисту осіб з порушенням слуху. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64469/94-Marynets.pdf?sequence=1>

259. Марисюк К.Б. Типи жертв злочинів. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/may/2427/vnulpurn201582474.pdf>

260. Марієнко А. Індивідуальне запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності: сучасний стан справ. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/4/35.pdf>

261. Мартиненко В.О. Особливості кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, що вчиняють державні службовці. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3. 2017. С. 118-132

262. Мартинов П.М. Механізм правового регулювання захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2010. №2. С. 285.

263. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). К.: Азимут-Україна, 2005. 464 с.

264. Мельник К. В. До питання адаптації трудового законодавства до міжнародних норм. *Форум права*. 2011. №1. С. 645–651.

265. Мельничук Т. В. Постмодерністська парадигма кримінології. Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи: матеріали Міжнар. наук. конф., 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. С. 172–173

266. Мигаль С.М. Конституційне визнання права на страйк. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2009. №2. С. 35–46

267. Мирончук В.Д. Історія України: навчальний посібник. 2-ге вид., виправл. К.: МАУП, 2002. 328 с.

268. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права був прийнятий 16 грудня 1966 року на 21-ї сесії Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

269. Міжнародно-правове регулювання праці. URL: http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/trud_pravo/031.php

270. [Мосьондз С. О.](#) Джерела державної політики у сфері науки в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2(2). С. 21-27

271. Муратова С.О. Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Науково–дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, 2015. 229 с.

272. Навроцький В.О. Предмет, завдання та функції науки кримінального права. *Правова доктрина України: у 5 т. Х.*: Право, 2013. Т.5. Кримінально–правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І.

Борисов, В.С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та В.І. Борисова. С. 17–29.

273. Нагорнюк О.В. Питання Загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяківського: дис. к. ю. н. за спеціальністю 12.00.08 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2004. 220 с.

274. Надьон О.В. Жіноча злочинність: деякі особливості розслідування справ. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1111/%CD>

275. Назимко Є. Кримінальне право України як навчальна дисципліна: сучасний стан і перспективи підвищення якості викладання у вищих навчальних закладах системи МВС України. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 7. С. 120–123.

276. Назимко Є. Можливість використання результатів анкетування суддів місцевих загальних судів щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх у законодавчій діяльності. *Юридичний вісник*. 2014. №2. С. 143–149.

277. Назимко Є. Покарання неповнолітніх: аналіз та моделювання подальших змін і доповнень до розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України. *Віче: Громадсько–політичний журнал*. 2013. №2. С. 16–19.

278. Назимко Є. Покарання як категорія наук кримінально–правового циклу. *Юридична Україна*. 2011. №4. С. 82–87.

279. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С. Система та значення функцій ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 146–152.

280. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С., Тіточка Т. І. Ювенальна віктимологія: теоретико–правова модель : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2021. 208 с.

281. Назимко Є. С., Тіточка Т. І. Запобігання формуванню ювенальної віктимності. *Правове забезпечення публічної безпеки громад: досвід України та*

країн Європейського Союзу : монографія / за заг. ред. А. Г. Бобкової, А. М. Захарченка. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2021. С. 114–130.

282. Назимко Є. С., Тіточка Т. І. Емпірико–технічна методологія дослідження особливостей ювенальної віктимності : матеріали міжвідом. наук.–практ. круглого столу (м. Київ, 04 листоп. 2021 р.). Нац. акад. внутр. справ, 2021. 206 с.

283. Назимко Є., Пайда Ю., Андріяшевська М. Становлення ювенальної віктимології як окремого кримінологічного вчення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 188–193.

284. Назимко Є. С. Відкритість як ознака інституту покарання неповнолітніх: сутність та методологічне значення. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2013. №2. С. 19–29.

285. Назимко Є. С. Встановлення основних етапів розвитку інституту покарання за допомогою використання історично–ретроспективного методу пізнання. *Наше право*. 2011. № 2, ч. 1. С. 30–34.

286. Назимко Є. С. Дослідження інституту покарання неповнолітніх: обґрунтування необхідності та основні напрями. *Митна справа*. 2012. №6. Ч.2, Кн. 1. С. 139–144.

287. Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально–правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія. К.: КНТ, 2015. 368 с.

288. Назимко Є. С. Змістовно–характерні риси міжнародно–правових стандартів застосування покарання до неповнолітніх. *Право.иа*. 2015. №1. С. 113–123.

289. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження) : монографія. Донецький юридичний інститут МВС України. Донецьк: Вид–во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. 370 с.

290. Назимко Є.С. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх. *Jurnalul Juridic National: teories i practica*. 2014. №1. С. 47–57.

291. Назимко Є.С. Покарання за злочини, вчинені спільно з дітьми: проблеми нормативно-правового регулювання та практики його застосування. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). № 2 (30). 2013. С. 161-169

292. Назимко Є.С. Покарання неповнолітніх. Змістовні складові міжнародних та європейських стандартів його застосування. *Юридичний вісник України*. № 25 (1042). 2015. С. 12–13.

293. Найчук А. Аналіз і синтез як методи пізнання сутності держави. *Проблеми дидактики історії*. 2015. Вип. 6. С. 21-28.

294. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид. переробл. і доповн. / Відп. ред. С.С Яценко. Київ : А.С.К. 2006. 848 с.

295. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с

296. Національна економічна стратегія до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 3 березня 2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/604/13e/648/60413e6481b69340709542.doc>

297. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / За ред. Е.М. Лібанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.

298. Небітов А. Загальносоціальне запобігання сексуальній експлуатації. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/28.pdf>

299. Нікітін Ю.В., Нікітіна І.В. Роль соціального та біологічного у поведінці особи злочинця: кримінологічний аналіз. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/28978/1/Nikitin.pdf>

300. Новікова О.Ф. Азьмук Н.А. Інформаційна безпека в соціально-трудовій сфері: виклики цифровізації економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. № 30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-30>.

301. Новосельська І. В. Вдосконалення правового регулювання юридичної відповідальності за порушення зобов'язань, передбачених трудовим договором : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 20 с.

302. Овсянко Д. С. Повноваження роботодавця за Проектом Трудового кодексу України. *Форум права*. 2014. № 2. С. 312–315.

303. Огліх В. В., Волкова В. В., Шаповалов О. В. Соціально-економічні детермінанти зміни криміногенної ситуації в Україні. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0-pages-278_285.pdf

304. Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність, орієнтована на громадськість). Харків: Харків. ін-т соціальних досліджень, 2015. 32 с.

305. Олійничук Р.П. Кримінально-правова характеристика стану сп'яніння як обставини, яка обтяжує покарання. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28635/1/114.PDF>

306. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.

307. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2014. 456 с.

308. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

309. Основи наукових досліджень: конспект лекцій / укладач О. А. Шуменко. Суми: Сумський державний університет, 2020. 60 с.

310. Остапенко Ю.О. Правове регулювання трудових прав в Україні до завершення Української революції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3, Т. 2. С. 11–15.

311. Остапенко Я.С. Загальносоціальні заходи запобігання службового підроблення. *Наше право*. № 6, 2015. С. 107–112

312. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (ст.ст. 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київ: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2004. 17 с.

313. Охорона праці в галузі юриспруденції: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, О.І. Жолновим, З.Я. Козак та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. К.: Ін Юре, 2013. 272 с.

314. Павлик М.П. Розслідування злочинів у сфері надання послуг із працевлаштування за кордоном: дис. на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право / Національна академія внутрішніх справ, Київ. 255 с.

315. Петров П. В. Правове регулювання відповідальності за порушення чи невиконання умов угод у трудовому праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2012. 18 с.

316. Пивоваров В. Поняття та види злочинності у сфері економіки. *Концептуальні проблеми кримінологічної політики України: м-ли VIII міжвуз. наук. конф. з кримінології та кримінально-виконавчого права (27 листоп. 2009 р., м. Харків); за заг. ред. В. Голіни*. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. С. 12–14.

317. Письменський Є.О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. №1 (12). С.90-103

318. Підписано Меморандум про співробітництво між Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Міжнародною організацією праці. URL: <http://www1.ombudsman.gov.ua/index.php>.

319. Плашовецький О. А. Кримінально–правова диференціація віку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2017. 200 с.

320. Погребняк В. П., Ятченко А. Д. Нова парадигма: реалії і проблеми. (Розвиток національної освіти в світовому контексті). *Рідна школа*. 1994. №6. С. 3–6

321. Положення про медико-соціальну експертизу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п#Text>

322. Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п#Text>

323. Поляруш С.І. Оформлення юридичного статусу жінки за шлюбно-сімейним правом Київської Русі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Історичні науки. 2010. № 13. С. 102–108

324. Пономарьова Т. І. Міжнародне законодавство з питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: сучасний стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми розслідування злочинів*. Збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково–практичної конференції (Київ, 1 липня 2014 року). Київ: КНАВС, 2014. С. 277–279.

325. Пономарьова Т. І. Теоретико–прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 368 с.

326. Пономарьова Т.І. Дія принципу «NON BIS IN IDEM» у межах інституту судимості неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2015. №6. С. 195–200.

327. Пономарьова Т.І. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Вісник Кримінологічної асоціації України: збірник наукових праць*. 2014. №7. С. 195–203.

328. Пономарьова Т.І. Звільнення від покарання із направленням неповнолітнього до спеціальної навчально–виховної установи для дітей і підлітків. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: збірник матеріалів Міжнародної науково–практичної конференції 22 травня 2015 року. Харківський національний ун–т внутрішніх справ: ХНУВС, 2015. С. 82–84.

329. Поп К.В. Законна професійна діяльність журналістів як об’єкт кримінально-правової охорони. URL: <https://z2.fm/artist/263806>

330. Попович В. Теоретико-методологічний рівень розробки проблеми латентності злочинів. *Право України*. 1999. № 11. С. 106–111.

331. Попович О.В. Особистість злочинця як соціально-психологічне поняття. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 1. 2012. С. 40-50

332. Постанова КМУ від 11 лютого 2015 р. № 96 Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-п#Text>

333. Постанова КМУ від 22 червня 1999 р. № 1109 «Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-99-п#Text>

334. Права та гарантії захисту викривачів відповідно до Закону України «Про запобігання корупції». URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/PRAVA-TA-GARANTIYI-ZAHYSTU-VYKRYVACHIV-VIDPOVIDNO-DO-ZAKONU-UKRAYINY-PRO-ZAPOBIGANNYA-KORUPTSIYI-.pdf>

335. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

336. Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях: Постанова КМУ від 26.06.2013 №444. *Офіційний вісник України*. 2013. №50. С. 49. Ст. 1788.

337. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 №77-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. №2-3. Ст. 11

338. Про інформацію: Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

339. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

340. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

341. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.

342. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

343. Про результати аудиту виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки: постанова Колегії Рахункової палати України від 24 травня 2006 р. №13–1. Київ: Рахункова палата України. 2006. Вип. 13.

344. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

345. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>.

346. Про телекомунікації : Закон України від 18 лист. 2003 р. № 1280-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>

347. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.

348. Проблеми протидії злочинності: підруч. Х.: Новасофт, 2010. 352 с.

349. Протидія хабарництву у бюджетній сфері підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю : науково-практичний посібник / В.В. Коряк, В.І. Василичук, В.Р. Сливенко, Г.В. Сальков ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ, 2011. 205 с.

350. Профілактика злочинів: Підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. К.: Атіка, 2011. 720 с.

351. Пугач А.О. Сутність процесу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної виконавчої влади в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_8_6

352. Расюк А. Судимість як кваліфікуюча ознака складу злочину. URL: <http://chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2014/rasuk.pdf>

353. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Sorland проти Сполученого Королівства» від 03.07.2007 заява № 62617/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001>

354. Саричев Ю.О. Інформаційно-аналітичне забезпечення як вид інформаційного забезпечення в системі державного управління. *Вісник НАДУ при Президентові України* (Серія «Державне управління»). 2017. № 3. С. 120-126.

355. Середя О.Г. Європейські стандарти організації праці. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/Sereda12.pdf>

356. Сидоренко Н. Історія становлення та розвитку інституту захисту прав людини в Європі. *Вісник Львів. Ун-ту*. 1999. №34. С. 68-77

357. Сидоренко Н.С. Механізм реалізації кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства. *Юридична наука*. 2020. № 8. С. 209-214

358. Синьов В. М., Радов Г. О., Кривуша В. І., Беца О. В. Педагогічні основи ресоціалізації злочинів. К., 1997. 272 с.

359. Сироїд М.К. Міжнародне публічне право. Харків, 2005. 624 с.

360. Січинська Ю.М. Експлуатація дітей. основні аспекти захисту дітей від експлуатації в Україні. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/44874/1/Січинська%20Ю.М..pdf>

361. Словник іншомовних слів / укл.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.

362. Словник української мови: в 11-ти т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 1: А-В / ред.: А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, П.Й. Горещький, Н.І. Швидка. Київ: Наук. думка, 1970. 799 с.

363. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 632 с.

364. Соціальний супровід неповнолітніх та молоді, які перебувають у місцях позбавлення волі та звільнилися. Матеріали Всеукр. семінару «Досвід та

перспективи соціально-реалітаційної роботи центрів ССМ у виховних колоніях». Дніпропетровськ, 2002. 124 с.

365. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціального опитування). Київ: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. 144 с.

366. Спільник С.І. Інформаційно-аналітичне забезпечення кримінологічної діяльності державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/3/17.pdf>

367. Стадник, Г. Виникнення і розвиток міжнародної та європейської інституційної системи захисту прав людини і формування її нормативно-правової основи. *Право України*. 2005. №1. С. 5-9.

368. Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

369. Стеблинська О.С. Кримінальне право. Особлива частина. К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2014. 358 с.

370. Столаєва Д.В. Особливості звільненням від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис*, 2016. №3. С. 431- 435

371. Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>

372. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

373. Супруненко Д. О. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 345 с.

374. Сурмин Ю.П. Теория и системный анализ : учеб. Пособие. Киев : МАУП, 2003. 368 с.

375. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології : навчальний посібник / Г.Г. Швачич та ін. Дніпро : НМетАУ, 2017. 230 с.

376. Сущенко В. Д. Профілактика злочинності в Україні : навч. посіб. К. : НАВСУ, 2000. 135 с.

377. Танаджі, В. Г. Кримінально-правовий захист прав працівників у договірних відносинах з роботодавцем (ст. 173 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (д-ра філософії) : 12.00.08. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 21 с.

378. Твердохліб М. Г. Інформаційне забезпечення менеджменту: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2000. 314 с.

379. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 300 с.

380. Тимошенко В. І., Шакур В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

381. Тимчук О. Л. Філософські засади сучасної кримінології: методологічні аспекти. *Вісник Південного регіонального центру Національної Академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 185–194.

382. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 170 с.

383. Ткаченко В.В. Вчинення кримінального правопорушення організованою групою: особливості та кримінально-правове значення. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/92.pdf

384. Ткаченко В.В. Особливості кримінального правопорушення, вчиненого за попередньою змовою групою осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 341–345.

385. Топчій В.В. Злочини проти трудових прав: перспективи формування методики розслідування. *Наше право*. 2013. №13. С. 115-119.
386. Трудова правосуб'єктність професійної спілки: поняття та особливості. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11kvlppto.pdf>
387. Трудовий кодекс України : проект Закону України від 14.02.2007 № 1108. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30947
388. Трудовий кодекс України: Проект №1658 від 27.12.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
389. Трюхан О.А., Занько О.В. Юридичний механізм захисту трудових прав осіб із інвалідністю. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/580/1188-1?inline=1>
390. Туляков В. Виктимология. Социальные и криминологические проблемы. Одесса: Юридична література, 2000. 336 с.
391. Україна: час вибору. URL: [http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU\)CU\)7\)2013.pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU)CU)7)2013.pdf)
392. Федькович Г., Поцюрко Р., Трохим І., Чумало М. Гендерна та вікова дискримінація на ринку праці в Україні: порівняльний аналіз законодавства, дослідження та моніторинг, досвід громадянського представництва. Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2006. 104 с.
393. Фесенко Є. В. Права людини як найважливіша цінність, що потребує кримінально-правового захисту. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання»*. м. Острог. 2012. № 1. С. 225–226.
394. Фіалка М.І. До проблеми визначення змісту терміна «криминологічна характеристика злочинності». *Вісник криминологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 237-243

395. Фоменко М.В. Зміст перешкоджання як суспільно небезпечного діяння у складі злочину, передбаченого ст. 170 КК України. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/48.pdf

396. Фоменко М.В. Кримінально-правова характеристика перешкоджання законній діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України) : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. 2017. 16 с.

397. Форос Г. В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. *Правова держава*. 2012. № 4. С. 179–184.

398. Фріс П. Кримінально-правова правосвідомість і кримінальноправовий менталітет (вироблення підходів). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/17513/Фріс%20Павло.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

399. Фролова Н.Б. Порівняльний аналіз факторів ухилення від сплати податків в Україні та США. *Економіка і прогнозування: науковий журнал*. Ін-т економіки та прогнозування НАНУ. Київ, 2014. №3. С. 148-156.

400. Харчук С.А., Пенькна І.С. Безробіття як одне з глобальних проблем світу та напрями його подолання. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/7_2016/15.pdf

401. Харь І. О. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єкта складів злочинів проти безпеки виробництва. *Юридична наука*. 2017. № 1. С. 54-66.

402. Хоменко В. Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі злочинів у фіскальній сфері. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 116. 2020. С. 22-30.

403. Христьян А. Щодо питання участі громадськості у перешкоджанні злочинам. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/495-497_0.pdf

404. Худякова Н.Ю. Кримінально-правова характеристика службової недбалості. автореф. дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 22 с.
405. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 240 с.
406. Цицерон М. Т. Про закони. Про державу. Про природу богів / перекл. з лат. В. Литвинов. Львів : Апріорі, 2019. 392 с.
407. Чанишева Г.І. Колективні відносини у сфері праці: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2002. 38 с.
408. Чебан О.М. Віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб як елемент індивідуальної профілактики. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6895/1/ВІКТИМОЛОГІЧНА%20ПРОФІЛАКТИКА%20ЗЛОЧИННОСТІ%20БЕЗПРИТУЛЬНИХ%20ОСІБ.pdf>
409. Чижмарь Ю. В. Проблеми й прогалини в національному та міжнародному трудовому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 34(2). С. 38-41.
410. Шабанова С.О., Лазебна А.В. Інформаційна безпека суб'єктів трудового права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». Випуск 32, 2021. С. 15-20
411. Швець В.О. Правове регулювання забезпечення стабільності «трудових правовідносин» за часів Київської Русі. URL: https://openarchive.nure.ua/bitstream/document/18384/1/doi1032844_12.pdf
412. Швець Ф.Д. Методологія та організація наукових досліджень. Навчальний посібник. Рівне, 216. 151 с.
413. Шовкеник Я. Загальносоціальне запобігання податковій злочинності. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/6/51.pdf>
414. Шорохова Г.М. Проблема вдосконалення інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів. *Шоста міжнародна науково-*

практична конференція НАНП Економіко-правові виклики 2016 року (12 січня 2016 року). Львів : Національна академія наукового розвитку, 2016. Том 2. С.184-186.

415. Шрамко С.С. Запобігання злочинності за участі громадськості: зарубіжний досвід. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 2 (11). С.138–154.

416. Шуміло І. А. Проблеми правового регулювання процесів інтеграції вищої освіти до національної інноваційної системи України. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького ун-ту управління та права*. 2008. № 2. С. 44–48.

417. Що таке інспекція праці й у чому її діяльність. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/lab_admin/documents/instructionalmaterial/wcms_182976.pdf

418. Юрченко О. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2004. 18 с.

419. Якименко А.А. Забезпечення та захист прав і свобод людей з інвалідністю: проблеми дотримання міжнародних стандартів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький : ХІСТ, 2017. №14. С. 177–181.

420. Ярмиш Н. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу: складнощі кримінально-правової кваліфікації. URL: https://rd.ua/storage/attachments/Ярмиш_2017_Перевищення%20влади%20або%20Ослужбових%20повноважень%20працівником%20правоохоронного%20органу_складнощі%20кримінально-правової%20кваліфікації.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення процесу запобігання кримінальним правопорушенням у сфері трудових відносин»

№	Кримінальний кодекс України		
	Чинна редакція	Нова редакція	Обґрунтування
1.	<p>Стаття 170. Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій</p> <p>Умисне перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів -</p> <p>карається виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p>	<p>Стаття 170. Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій</p> <p>Умисне перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів –</p> <p><i>карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.</i></p>	Техніко-юридична правка, зумовлена необхідністю удосконалення меж кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян
2.	<p>ч. 2 ст. 172: ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або щодо неповнолітнього, вагітної жінки, самотнього батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, – караються</p>	<p>ч. 2 ст. 172: ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або щодо неповнолітнього, вагітної жінки, особи з інвалідністю, самотнього батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, – караються...</p>	Техніко-юридична правка, зумовлена необхідністю посилення кримінально-правового захисту трудових прав осіб із інвалідністю
3.		<p>Ст. 173-1. Економічна експлуатація</p>	Техніко-юридична правка, зумовлена необхідністю посилення

		<p>1. Примусове використання праці іншої людини з або без пропозиції вигідної компенсації за виконані роботи, карається...</p> <p>2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох людей або якщо вони спричинили істотну шкоду для фізичного та / або психічного здоров'я, або поєднані з використанням примусової праці на шкідливому виробництві, карається...</p> <p>3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або вчинені відносно малолітньої / неповнолітньої дитини, караються...</p>	кримінальної відповідальності за порушення трудових прав громадян
4.	ч. 2 ст. 273: те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	ч. 2 ст. 273: те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк <i>від п'яти до десяти років</i> , з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	Техніко-юридична правка, зумовлена необхідністю удосконалення меж кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян
5.	ч. 2 ст. 274: те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	ч. 2 ст. 274: те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк <i>від п'яти до дванадцяти років</i> з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	Техніко-юридична правка, зумовлена необхідністю удосконалення меж кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян

Додаток Б

Проект

СХВАЛЕНО
розпорядженням Кабінету Міністрів України
від _____ р. № _____

КОНЦЕПЦІЯ

соціально-правового захисту трудових прав громадян в умовах дії воєнного стану та після його припинення

Концепція соціально-правового захисту трудових прав громадян в умовах дії воєнного стану та після його припинення відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021, Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони на 2023-2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» скерована на захист прав, свобод та інтересів громадян від кримінальних загроз у сфері охорони трудових відносин в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану та після його припинення.

Ця Концепція визначає соціально-правові та організаційні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин, зокрема щодо вдосконалення нормативно-правового та інституційного його забезпечення, створення та унормування порядку реалізації суб'єктами повноважень із захисту трудових відносин, а також поглиблення внутрішніх та зовнішніх кореляцій між заходами запобігання таким суспільно небезпечним діями.

I. Проблема, яка потребує розв'язання

Здійснення послідовної кримінально-правової політики є одним із основних завдань, які мають бути вирішені з метою запобігання кримінальним правопорушенням, дотримання міжнародних стандартів, забезпечення інтересів

держави та суспільства, а також верховенства права. Події останніх років негативно відбилися на низці суспільних відносин, призвели до їх трансформації, що мало наслідком як появу нових кримінальних правопорушень (здебільшого, пов'язаних із військовими діями держави-агресора проти України), так і інтенсифікацію криміногенних загроз у частині суспільно небезпечних діянь, які протягом тривалого проміжку часу мали достатньо стабільну та позитивну динаміку. Прикладом таких діянь є кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян. Запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян ускладнено недоліками нормативно-правового регулювання трудових відносин, які є наслідком рудиментарності трудового законодавства. Із введенням особливого правового режиму воєнного стану в країні було прийнято низку змін та доповнень, спрямованих на унормування особливостей реалізації громадянами права на працю в ускладнених економічних та політичних умовах. Зокрема, Закон України від 15.03.2022 р. №2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», в якому було акцентовано увагу на обмеження ст. 43 (кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується) та ст. 44 (ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів) Конституції України. Така незадовільна ситуація утворює платформу для кримінально протиправної діяльності та створення штучних умов, які призводять до порушень права громадян на працю.

Таким чином, ураховуючи складну політичну ситуацію в країні та вимушене функціонування в умовах особливого правового режиму воєнного стану, а також з метою підготовки підґрунтя для створення виваженого, комплексного нормативно-правового акта, який закріплює концепцію проведення реформ у сфері діяльності органів правопорядку та прокуратури, пріоритетним завданням є вирішення проблем визначення детермінації та особливостей запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод громадян, що є актуальним як з точки зору зниження загального показника злочинності в країні, так і з точки зору підвищення інвестиційної привабливості країни.

II. Мета і строки реалізації Концепції

Метою Концепції є розв'язання основних системних проблем кримінальної юстиції, подолання прогалин у системі запобігання кримінальним

правопорушенням у сфері охорони трудових відносин шляхом формування сукупності заходів спрямованих на захист прав та інтересів роботодавців та працівників в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану та після його припинення.

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- посилення нормативно-правового захисту викривачів;
- удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин;
- удосконалення аналітичної роботи правоохоронних органів щодо аналізу та прогнозування стану кримінально протиправної діяльності;
- розробку стратегій та довгострокових програм, скерованих на зниження кількісного показника кримінально протиправної діяльності у сфері охорони трудових відносин із урахуванням незадовільного соціально-економічного та політичного стану в державі;
- інтеграцію зарубіжного досвіду в національну практику, зокрема в частині удосконалення інформаційного забезпечення, необхідного для здійснення кримінального аналізу та досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин;
- узагальнення практики з розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин;
- сприяння розвитку інституту інспекторів з праці;
- створення / запровадження проєктів, спрямованих на удосконалення процесу обміну досвідом із провідними європейськими державами в частині захисту трудових прав громадян (на прикладі платформи Twinning, яка скерована на вирішення проблем інституціональної розбудови і безпосереднього технічного співробітництва між органами влади держав-членів ЄС та країн-бенефіціарів);
- встановлення та нормативно-правове закріплення порядку відшкодування шкоди, завданої працівнику роботодавцем внаслідок вчинення кримінального правопорушення у сфері охорони трудових відносин;
- унормування положень щодо нормативно-правового захисту трудових прав громадян (особливо внутрішньо переміщених осіб) під час дії особливого правового режиму воєнного стану;
- проведення заходів, спрямованих на підвищення рівня правової обізнаності населення;

– проведення навчання з основ охорони праці та безпеки на виробництві, що необхідно як для зменшення рівня загального травматизму та нещасних випадків на виробництві, так і для запобігання кримінальним правопорушенням;

– проведення тижнів праці на підприємствах, установах та організаціях, основним завданням яких має бути підвищення кваліфікації та правової освіти працівників;

– сприяння зниженню ймовірності вторинної віктимізації шляхом забезпечення можливості відпрацювання кримінальним правопорушником із жертвою механізму реалізації протиправного умислу із визначенням основних детермінант віктимізації.

Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин уповноваженими суб'єктами здійснюється в межах законодавства з дотриманням міжнародних стандартів, ґрунтуючись на принципах законності та верховенства права, незалежності, прозорості та підзвітності.

Реалізація Концепції розрахована на період до 2025 року.

III. Шляхи і способи розв'язання проблем

Проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин передбачається розв'язати за такими напрямками шляхом:

Підготовки пропозицій для внесення змін до:

Кримінального кодексу України щодо удосконалення меж кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення у сфері охорони трудових відносин; унормування таких кримінальних правопорушень в одному розділі;

Кримінального процесуального кодексу України щодо оптимізації порядку здійснення кримінального провадження щодо таких кримінальних правопорушень та уточнення переліку органів, у чий повноваження входить здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин;

Кодексу законів про працю України щодо нормативного закріплення адаптованого під сучасні умови переліку підстав для продовження жінками відпустки по догляду за дитиною до шести років зі збереженням заробітної плати.

Інформаційно-аналітичного та наукового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин

- створення сучасних інформаційних платформ для забезпечення взаємодії працівників із роботодавцями;
- створення комп'ютерних технологій захисту персональних даних працівників;
- удосконалення науково-технічного та науково-методичного забезпечення захисту трудових прав працівників засобами кримінального права та кримінології;
- створення цифрових платформ для взаємодії з міжнародними та зарубіжними організаціями, у чиї функціональні обов'язки входить захист прав працівників;
- інформатизація порядку взаємодії з громадянським суспільством, зокрема представниками професійних спілок, з метою захисту трудових прав працівників.

Залучення громадськості до участі в запобіганні кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин

- скерування діяльності на боротьбу з детермінаційним комплексом досліджуваних суспільно небезпечних діянь із мінімальними ризиками наявності завуальованих корупційних та інших особистих і професійних інтересів;
- реалізація діяльності через повноцінне функціонування професійних спілок та громадських організацій, а також у межах, передбачених Законом України від 22.06.2012 № 5026-VI «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності»;
- реалізація діяльності через виконання волонтерських функцій, сприяє захисту прав громадян на працю в умовах особливого правового режиму воєнного стану;
- зниження відсотку латентних кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин через потенційно більшу довіру, що робить можливим посередництво відповідних громадських організацій та професійних спілок між потерпілою особою та державою;

– виконання більш цілеспрямованої виховної діяльності як для суб'єктів, так і для потерпілих від кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин.

Міжнародного співробітництва у сфері запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин

- визнання боротьби із бідністю та безробіттям одними із основних пріоритетів забезпечення соціального складника державного регулювання;
- забезпечення доступу громадян до будь-яких дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного посягання;
- ліквідація всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю;
- визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені / спрощені умови праці;
- заборона примусового використання праці неповнолітніх.
- індивідуалізація підходу до встановлення принципів трудових взаємовідносин;
- розвиток малого та середнього бізнесу як спосіб вирішити проблему бідності та безробіття;
- чітка кореляція трудового законодавства із кримінальним;
- захист податкової системи в частині контролю за відрахуванням із заробітної платні;
- визнання принципу індивідуалізації покарання підставою для диференціації суб'єктів та меж покарання за порушення прав працівників;
- встановлення за роботодавцем функції дотримання вимог системи соціального страхування;
- визнання початкового пріоритету прав та законних інтересів працівників над інтересами роботодавців у всіх спірних моментах;
- наявність розгалуженої системи нормативно-правового захисту трудових прав осіб зі встановленням диференційованих меж кримінальної відповідальності за їх порушення.

IV. Очікувані результати

Реалізація Концепції дозволить запровадити міжнародні та європейські стандарти запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану та після його припинення, унормувати підходи до забезпечення своєчасної ідентифікації криміногенних та корупціогенних загроз, а також підвищити ефективність правоохоронної діяльності, зокрема на деокупованих територіях.

V. Оцінка фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Концепції

Реалізація Концепції здійснюється за кошти державного бюджету, що передбачені на утримання відповідних органів державної влади, а також інших джерел, не заборонених законодавством.

Додаток В

Акти впровадження

МВС УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

вул. Велика Перспективна, 1,
 м. Кропивницький, 25015
 E-mail: info@dnuvs.ukr.education
 Офіційний вебсайт: <https://dnuvs.ukr.education>
 код згідно з ЄДРПОУ 08571423

23.05 2023 № 2444/26.4-2023

На № _____ від _____

Директору Департаменту
 юридичного забезпечення
 МВС України
 Денису ГОРБАСЮ

Про надсилання інформації

Шановний пане директоре!

Направляємо для розгляду і можливого використання у роботі:

– пропозиції змін та доповнень до Кримінального кодексу України щодо удосконалення процесу запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються у сфері охорони трудових відносин, які були опрацьовані при підготовці дисертаційного дослідження на тему: «Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні: теорія та практика» в Донецькому державному університеті внутрішніх справ здобувачем наукового ступеня доктора юридичних наук Миколою Жданом;

– пропозиції змін та доповнень до Кримінального кодексу України щодо удосконалення процесу запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються щодо неповнолітніх/малолітніх осіб, що були опрацьовані при підготовці дисертаційного дослідження на тему: «Теоретичні та практичні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні» в Донецькому державному університеті внутрішніх справ здобувачкою наукового ступеня доктора юридичних наук Тетяною Пономарьовою.

Додатки: Порівняльна таблиця на 2 арк. в 1 прим.;
 Порівняльна таблиця на 5 арк. в 1 прим.

З повагою
 т.в.о. ректора

Єгор НАЗИМКО

Тетяна Пономарьова 0994892550

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор
 доктор юридичних наук, професор
Стор НАЗИМКО
 « 2024 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНІОК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Ждана Миколи Дмитровича на тему: «Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні: теорія та практика» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Криминологія», а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін.

Зокрема в частині:

– доктринальних підходів до способів удосконалення якості інформаційного забезпечення формування та реалізації криминологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні, які диференційовані на такі: 1) створення сучасних інформаційних платформ для

забезпечення взаємодії працівників із роботодавцями; 2) створення комп'ютерних технологій захисту персональних даних працівників; 3) удосконалення науково-технічного та науково-методичного забезпечення захисту трудових прав працівників засобами кримінального права та кримінології; 4) створення цифрових платформ для взаємодії з міжнародними та зарубіжними організаціями, у чій функціональній обов'язки входить захист прав працівників; 5) інформатизація порядку взаємодії з громадянським суспільством, зокрема представниками професіональних спілок, з метою захисту трудових прав працівників;

– доктринальних підходів до унормування сукупності соціально-економічних детермінант кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин: 1) зниження інвестиційної привабливості України через воєнний стан та пандемію COVID-19, що призвело до падіння ринку праці, необхідності скорочення робочих місць та трудових спорів; 2) ігнорування необхідності у реформуванні концепції сталого розвитку в загострених політико-економічних умовах, що мало наслідком завершення процесу глобалізації та початок локалізації, а також міграцію населення, втрату трудових ресурсів і трансформацію способів утримання працівників незаконним шляхом; 3) дисбаланс у системі формування трудового потенціалу – збільшення попиту на певні професії (наприклад, оборонна промисловість), що спричинено регулярними обстрілами критичної інфраструктури та ускладненнями у забезпеченні енергетичної безпеки та відповідно – проведення масових скорочень; 4) гальмування судового розгляду спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності через фінансово-технічні, організаційно-адміністративні та кадрові проблеми в роботі господарських судів;

– доктринальних підходів до системи причин та чинників віктимізації населення: 1) відсутність нормативно визначеного порядку здійснення контролю за суб'єктами господарської діяльності; 2) низький рівень поінформованості про стан кримінально протиправної діяльності у сфері охорони трудових відносин; 3) відсутність необхідного балансу між інтересами держави, суб'єктів господарювання та споживачів; 4) відсутність належної юридичної відповідальності фізичних осіб-підприємців; 5) відсутність механізму проведення позапланових контрольних заходів, спрямованих на перевірку діяльності підприємств, установ та організацій різного типу власності; 6) незадовільні умови ведення малого та середнього бізнесу через зловживання контролюючими особами межами своєї дискреції; 7) відсутність належного захисту окремих фізичних та юридичних осіб, які здійснюють законну діяльність, внаслідок якої останні зазнають кримінально протиправного впливу;

– доктринальних підходів до диференціації політико-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин: 1) унормування положень щодо особливостей зовнішньої трудової міграції, яка здійснюється особами з інвалідністю; 2) прийняття нормативно-правового акту, скерованого на врегулювання порядку реалізації права на працю внутрішньо переміщеними

особами, а також їх соціального захисту від дискримінації за територіальною ознакою; 3) перегляд положень нормативно-правового акта, присвяченого організації трудових відносин в умовах воєнного стану в частині виплати компенсації працівникам за час призупинення дії трудового договору, який покладено на державу, що здійснює збройну агресію проти України; 4) перегляд трудового законодавства в частині нормативного закріплення адаптованого під сучасні умови переліку підстав для продовження жінками відпустки по догляду за дитиною до шести років зі збереженням заробітної плати; 5) встановлення посиленого нормативно-правового захисту інтересів дітей, які працюють; 6) встановлення кримінальної відповідальності за порушення прав зовнішніх трудових мігрантів;

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Ольга ГАПОНЮК
 Андрій ЗАХАРЧЕНКО
 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес

Донецького державного університету внутрішніх справ

« 05 » 01 2024 р.

Науковий співробітник ВДНП

підпис, прізвище

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
доктор юридичних наук, професор

Ігор НАЗИМКО

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії:

Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ігор КОПОТУН, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

2. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший дослідник

3. Юлія ДАНИЛІВСЬКА, завідувач докторантури Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Ждана Миколи Дмитровича на тему: «Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні: теорія та практика» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та

галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального права та кримінології.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– унормованого переліку питань, які потребують першочергової розробки в межах предмету дослідження: 1) методологічні засади дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) генеза становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин; 3) понятійно-категоріальний апарат трудового та кримінального законодавства; 4) джерела та суб'єкти забезпечення і механізм реалізації кримінологічного напрямку державної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні; 5) кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин в Україні (сучасний стан, структура, динаміка; структура особи кримінального правопорушника тощо); 6) віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин (структура особи жертви; віктимогенні індивідуально-психологічні ознаки жертви тощо); 7) стратегії запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 8) міжнародні стандарти реалізації кримінально-правової політики у сфері охорони трудових відносин та зарубіжний досвід кримінологічного захисту трудових прав та свобод працівників;

– основних етапів становлення та розвитку кримінального законодавства в частині охорони трудових прав громадян: перший етап – період зародження загальних (базових) прав людини в їх первісному розумінні (з VІV ст. до н.е. до ХІІІ ст. н.е.); другий етап – період становлення нормативно-правового регулювання основних, визнаних народом та державою прав людини; період стрімкого наукового розвитку, становлення сучасного бачення правової доктрини, формування законодавчого визнання права людини на працю та його нормативно-правовий захист (з ХІІІ ст. до ХVІІ ст.); третій етап (ХVІІ ст. – ХХІ ст.) – період формування остаточного законодавчого уявлення про трудові відносини та їх юридичне закріплення;

– основних властивостей і ознак жертв кримінально протиправного посягання на трудові права та свободи: 1) юридична амбівалентність – низький рівень / повна відсутність правової обізнаності, здатності до аналітичної діяльності, вміння тлумачити та використовувати на практиці норми трудового законодавства; 2) несформований комплекс соціальних цінностей – гіпотрофоване уявлення про межі трудових відносин та особистої безпеки на виробництві; 3) нестійкий баланс довіри / недовіри до правоохоронних органів, що латенізує такого роду діяння; 4) лабільна емоційна сфера – відсутність здатності своєчасно усвідомлювати та реагувати на порушення трудових прав і свобод; 5) надмірна політизація – бачення всіх протиправних дій, спрямованих на порушення трудових прав як наслідок незадовільної політико-економічної ситуації в країні; 6) трудовий

радикалізм – відтворюється у прагненні отримати вигоду із професії, незважаючи на систематичні порушення трудових прав;

– рис міжнародних стандартів щодо реалізації кримінально-правової політики у сфері охорони трудових відносин: 1) визнання боротьби із бідністю та безробіттям основними пріоритетами соціального складника державного регулювання; 2) забезпечення доступу громадян до будь-яких дозволених законом заходів та засобів захисту трудових прав від кримінально протиправного посягання; 3) ліквідацію всіх форм дискримінації в межах реалізації прав громадян на працю; 4) визначення груп уразливих категорій працівників, які мають право на поліпшені / спрощені умови праці; 5) заборону примусового використання праці неповнолітніх;

– комплексу соціально-економічних, організаційно-правових та віктимологічних заходів впливу на кримінологічну ситуацію в частині кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин, основними з яких є: моніторинг ринку праці та виокремлення «мертвих зон» з метою усунення факультативних чинників та факторів, які детермінують порушення трудових прав громадян; унормування положень трудового та кримінального законодавства щодо посилення механізму захисту трудових прав громадян під час дії особливих правових режимів; створення та інтеграція у правозастосовну діяльність способів запровадження періодичного анонімного віктимологічного опитування населення (victimology survey, crime survey) з метою встановлення кількості осіб, які стали потерпілими від кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин на виконання рекомендацій, визначених у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023; удосконалення системи управління ринком праці, орієнтованої на досягнення встановлених пріоритетів реалізації державної політики.

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Ігор КОПОТУН

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі об'єкту акти впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність

Донецького державного університету внутрішніх справ

« 05 » 01 2024 р.

Науковий співробітник ВОНП

(підписи) (підписи)

Додаток Г

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Ждан М. Д. Кримінологічна політика у сфері захисту трудових прав громадян: монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Київ: ВД «Дакор», 2024. 444 с.

Статті в наукових фахових виданнях України та виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах даних

1. Ждан М. Д. Механізм реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 3. С. 185-189.
2. Ждан М. Д. Нормативно-правове забезпечення кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 392-395.
3. Ждан М.Д. Історія становлення та розвитку кримінального законодавства України в частині охорони трудових відносин. *Право та державне управління*. 2022. № 1. С. 25-35.
4. Ждан М.Д. Стан наукової розробки проблем запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 2. С. 106-111.
5. Ждан М. Д. Суб'єкти реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 90-98.

6. Ждан М.Д. Соціально-економічні детермінанти кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 302-307.
7. Ждан М. Д. Інформатизація процесу управління трудовими відносинами в межах кримінологічної науки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2022. Т.33 (72), № 3. С. 44-48.
8. Ждан М. Д. Кримінологічний та кримінально-правовий захист неповнолітніх від трудової експлуатації. *Правовий часопис Донбасу*, 2022. № 4 (81) ч. 2. С. 82-86.
9. Ждан М. Д. Кримінально-правовий захист права громадян на страйк: національний та міжнародний підхід. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 87-92.
10. Ждан М. Д. Кримінологічний захист права на працю осіб з інвалідністю: міжнародний досвід. *Правова позиція*. 2022. № 4. С. 111-114.
11. Ждан М.Д. Кримінально-правовий захист працівників від дискримінації за ознакою статі. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 5. С. 35-38.
12. Ждан М.Д. Методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 301-306.
13. Ждан М.Д. Стан та динаміка кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 681-684.
14. Ждан М. Д. Інформатизація кримінологічної політики в Україні. *Правові новели*. 2022. № 17. С. 34-41.
15. Ждан М.Д. Кримінологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 17. С. 205-213.

16. Ждан М. Д. Громадянське суспільство як суб'єкт реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2022. № 26. С. 194-200.

17. Ждан М.Д. Соціально-економічне запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Правова позиція*, 2023. № 1 (38). С. 219-222.

18. Ждан М.Д. Організаційно-управлінські заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 282-289.

19. Ждан М.Д. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3 (81). С. 183-188.

20. Ждан М.Д. Індивідуальне віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 396-401.

21. Mkrtchyan, K., Yamnenko, T., Holovan, T., Zhdan, M. Improvement of organizational measures to ensure public security and order during the mass events by the National Police of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 2020. № 9 (26). P. 167-173.

(Особистий внесок здобувача: розглянуто роль Національної поліції у реалізації державної політики із запобігання кримінальним правопорушенням)

22. Melnyk K., Tsesarsky F., Zhdan M., Vlasenko M., Fatieiev Ya. Distance work and its significance in terms of quarantine restrictions aimed at preventing the spread of the COVID-19. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Volume 24, Special Issue 1. 2021. P. 1-8.

(Особистий внесок здобувача: розглянуто види трудових відносин, які реалізуються в особливих умовах як один із напрямів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин)

23. Koliesnik T., Lehkosherst Y., Zhdan M. Socio-Economic Component of the State Policy in the Field of Prevention of Criminal Offences Against Labour Rights and Freedoms of a Person and a Citizen. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 No. 4. P. 128-134.

(*Особистий внесок здобувача: розглянуто зміст соціально-економічних детермінант та їх вплив на кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень у сфері охорони трудових відносин*)

Праці апробаційного характеру

1. Ждан М.Д. Інформаційне забезпечення кримінологічної політики в Україні. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 18–19 лютого 2022 р.) Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 14-16.

2. Ждан М.Д. Діджиталізація трудових відносин як напрям запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 2–3 грудня 2022 року). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 227-231.

3. Ждан М.Д. Соціокультурні та морально-психологічні детермінанти кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.) Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 333-337.

4. Ждан М.Д. Критерії періодизації виникнення, становлення та еволюції кримінально-правового захисту трудових правовідносин в Україні. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції*: збірник

матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 14 квітня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 437-439.

5. Ждан М.Д. Діалектичний та аксіологічний підходи до пізнання методології дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 26 травня 2023 року). Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 202-204.

6. Ждан М.Д. Кримінально-правові ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян. *Восьмі Таврійські юридичні наукові читання*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Київ, 16–17 червня 2023 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 221-225.

7. Ждан М.Д. Сучасний погляд на методологію дослідження особливостей кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 7 липня 2023 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 339-341.